

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXIII. KÖTET

2021. 1. FÜZET

A ius regium székelyföldi megjelenése: egy látszólagos tudományos konszenzus

*

Nagyalmás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541–1600)

*

A bíraskodás jogforrásai az erdélyi fejedelmi táblán a 16. században

*

„...az udvarbíróra és szolgálóra való költség miatt minékünk el kell pusztulnunk” –
Váradí Péter deák és a zalatnai uradalom

*

Bocskai István fejedelem végrendelete

*

A fejedelmi Erdély rejtett kincse: a méz

*

Stefan Stefanowicz Roszka örmény unitus püspök erdélyi kapcsolatai

*

A székely székek tisztikarának változásai a kiegyezéstől a székek felszámolásáig

*

„A megváltást a vízvezeték kiépítésétől várjuk” – A vízellátó és szennyvízvezető infrastruktúra iránti
igények Kolozsváron a dualizmus korában

*

„Erdély földjének régészeti feltárása, s a már végzett munkáról pontos számadás.”
Az Erdélyi Tudományos Intézet régészeti szakosztálya (1940–1949)

*

Szemle

*

In memoriam

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2021
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata

A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Feyné Vincze Mária, Ilyés Szilárd Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője

Kovács András

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Horváth Gizella,
Kovács Magdolna, Mohay Tamás, Monok István, Nyíró Miklós, Olay Csaba, Szakolczai Árpád

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a gyergyószentmiklósi
F&F INTERNATIONAL Kft. nyomdában

Felelős vezető

Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2021-1>

Rácz Balázs Viktor

A *ius regium* székelyföldi megjelenése: egy látszólagos tudományos konszenzus

Bevezetés

Ha a középkor vagy a kora újkor kutatója a székelyek sajátos jogrendszerével kapcsolatban át kívánja tekinteni az utóbbi bő 200 év szakirodalmát, azzal a meglepőnek tűnő ténnyel fog szembesülni, hogy gyakorlatilag ugyanabból a forráscsoportból az egyes szakemberek más-más következtetéseket vontak le, s úgy képviselnek gyökeresen eltérő álláspontot, hogy eközben szinte egyáltalán nem reflektálnak tanulmányaikban az ellentétes véleményekre, mintegy konszenzusként kezelve az általuk hangoztatott elképzelést. Különösen igaz ez a *ius regium* (királyi jog) székelyföldi jelenlétének kérdéskörére, pontosabban arra a kérdésre, hogy vajon az 1562. évi segesvári országgyűlés végzése előtt is érvényesült-e a Székelyföldön a *ius regium* – tehát hűtlenség (*nota infidelitatis*) és magszakadás (*defectus seminis*) esetén a kincstárra háramlottak-e a székelyek öröklött földbirtokai (vagyis az úgynevezett „székely örökség”, a *haereditas siculica*), amelyeket az uralkodó azután tetszése szerint eladományozhatott –, vagy pedig csak ezen rendelkezések nyomán került be ez a jogintézmény a székelyek jogrendszerébe.

A kezdetektől uralkodó álláspont szerint az 1562. évben kirobbant székely felkelés leverését követően hozott segesvári végzések voltak azok, amelyek igazán radikális változást hoztak a jogrendszerrel illetően, s éppen ezért éles cezúrát képeznek a székelység történetében. E nézet kialakításában és fenntartásában a legfontosabb szerepet Benkő József, Kállay Ferenc, Dósa Elek, Wenzel Gusztáv, Szabó Károly, Endes Miklós, Elekes Andor, Ákosfalvi Szilágyi László, Szádeczky-Kardoss Lajos, Rugonfalvi Kiss István, Bodor György, Demény Lajos, Szőcsné Gazda Enikő, Tüdős S. Kinga és Benkő Elek játszották.¹ Alapvetően ugyanígy vélekednek a

Rácz Balázs Viktor (1996) – PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, rbv9601@gmail.com

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

¹ Benkő József: *Az Erdély országi nemes székely nemzetnek képe*. Kvár 1806. 64–66.; Kállay Ferenc: *Historiai értekezés az nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*. 1829. 51–52.; Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. II. Kvár, 1861. 275.; Wenzel Gusztáv: *Az országos jog és a particuláris jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben*. Bp. 1876 (Értekezések a társadalmi tudományok köréből 5). 59.; Szabó Károly: *A zöld ág, mint a székely főtisztek jelvénye*. Századok XXIII(1889). 199.; Endes Miklós: *Donatio a Székelyföldön (Első közlemény)*. Genealógiai Füzetek I(1903). 3. szám 34.; Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp. 1927. 120.; Ákosfalvi Szilágyi László: *A székely rendi társadalom*. Turul LI(1937). 1–2. szám 3.; Elekes Andor: *Szemelvények a székelyek sajátos jogtörténetéből = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 113.; Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székely nemzet képe*. Pomáz 2009. 108.; Bodor György: *Az 1562 előtti székely nemzetiségi szervezetről*. Történelmi Szemle XXXVI(1983). 2. szám 289.; Demény Lajos: *Székely jog és az udvarhelyszéki bíraskodás a XVI. század második felében*. = *Székely Oklevéltár: Új sorozat* 3. Szerk. Demény Lajos–Pataki József–Tüdős S. Kinga. Kvár 1994. 8.; Szőcsné Gazda Enikő: *A föld és ennek leányági öröklési rendje*

kérdésről e szerzők munkái nyomán a jogtörténeti összefoglalók készítői is, akiknek azonban természetesen nem céljuk újabb alap kutatás elvégzése, csupán a meglévő ismeretek összegzésére törekednek.² Ezt az alapállítást finomító, illetve attól kisebb-nagyobb mértékben eltérő véleményeket ugyanakkor több kutató is megfogalmazott. Connert János, Bónis György, Angyal Pál, Degré Alajos és Oborni Teréz szerint a fenti állítás alapjaiban véve ugyan helytálló, mégis meg kell jegyezni, hogy korábban is volt törekvés a központi hatalom részéről a székelyek privilégiumainak megnyirbálására, azok azonban nem jártak sikerrel. Igaz, közöttük is van véleménykülönbség abból a szempontból, hogy ezt a törekvést a jogszabályokban vagy az adománylevelekben vélik felfedezni, illetve hogy melyiket tekintik döntő jelentőségűnek annak eredménytelensége szempontjából.³ Balogh Judit és Sófalvi András ugyanakkor úgy vélik, hogy ezen törekvések némelyike a gyakorlatban ténylegesen eredményre is vezetett, csak éppen a királyi jog *de iure* nem volt része a székely jogrendszernek.⁴ Hegyi Géza némileg hozzájuk hasonlóan a királyi jog „korlátozott székelyföldi érvényesüléséről” beszélt.⁵ Jakó Zsigmond, Vofkori Mária és Botár István szerint viszont a fentebb részletezett általánosan elfogadott nézet teljességgel tarthatatlan, hiszen okleveles bizonyítékokkal támasztható alá, hogy 1562 előtt is általános gyakorlat volt, hogy az uralkodó a Székelyföldön konfiskált és adományozott földbirtokokat.⁶ Ez utóbbi nézettel rokonítható Pálmay József véleménye, aki csupán annyit jegyzett meg a kérdésről, hogy az uralkodói adományozás a Székelyföldön ritka jelenség volt, jogszerűségét azonban egyáltalán nem vonta kétségbe.⁷ Egyed Ákosnak a kérdéskörrel alkotott véleménye meglehetősen ellentmondásos, hiszen bár alapvetően a *ius regium* 1562. évi megjelenésének elmélete mellett tört lándzsát,⁸ bizonyos műveiben ugyanakkor utalt sikertelen adományozási

Székelyföldön. Erdélyi Múzeum LXVII(2006). 1–2. szám 87.; Tüdös S. Kinga: *A székely örökség háramlása a 16–17. századi végrendeletek tükrében.* Aetas XXIII(2008). 4. szám 207.; Benkő Elek: *Kolostorok a középkorban és a kora újkorban = Székelyföld története.* I. Szerk. Benkő Elek–Oborni Teréz. Székelyudvarhely 2016. 462.

² Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Bp. 2000. 117.; Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Negyedik átdolgozott kiadás. Bp. 2007. 93.; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Pécs 2014. 93.; Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete.* Kvár 2018. 246.

³ Connert János: *A székelyek intézményei a legrégibb időkől az 1562-iki átalakulásig.* Kvár 1901. 98–102.; Uő: *A székelyek alkotmányának története, különösen a XVI. és XVII. században.* Ford. Balásy Dénes. Székelyudvarhely 1907. 353–355.; Bónis György: *Magyar jog – székely jog.* Kvár 1942. 56–72.; Angyal Pál–Degré Alajos: *A XVI.–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata.* Bp. 1943 (Angyal szeminárium kiadványai 49). 79.; Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században.* Bp. 2018. 134.

⁴ Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében.* Kvár 2005 (Erdélyi Tudományos Füzetek 254). 20.; Uő: *A székelyek Szapolyai Erdélyében.* Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica XIII(2008). 3. fasc. 16.; Uő: *Az udvarhelyszéki periratok jog- és társadalomtörténeti tanulságai. = Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből.* Szerk. Ballabás Dániel–Borbély Zoltán. Eger 2012 (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések VI). 26.; Uő: *A székely társadalom = Székelyföld története.* II. Szerk. Egyed Ákos–Hermann Gusztáv Mihály–Oborni Teréz. Székelyudvarhely 2016. 136.; Sófalvi András: *A székelység határvédelme és önvédelme a középkortól a fejedelemség koráig. Várak és más védelmi objektumok Udvarhelyszék településtörténetében.* PhD értekezés. Bp. 2012. 44, 190.; Uő: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken.* Kvár 2017. 63.

⁵ Hegyi Géza: *Egyházszervezet, egyházi élet = Székelyföld története.* I. Szerk. Benkő Elek–Oborni Teréz. Székelyudvarhely 2016. 394.

⁶ Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században = Székely felkelés 1595–1596.* Szerk. Benkő Samu–Demény Lajos–Vekov Károly. Buk. 1979. 20.; Vofkori Mária: *Szerkezeti változások a székely társadalomban.* Korunk III. Folyam V(1994). 6. szám 18.; Botár István: *Vármegyei enklávék, magánbirtokok, mezővárosok a középkori Csíksban.* Székelyföld XVI(2012). jún. 98.

⁷ Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai.* Székelyudvarhely 1900. 55.

⁸ Egyed Ákos: *Egy sajátos földtulajdon: a székely örökség.* Korunk III. folyam XVIII(2007). 7. szám 51.

kísérletekre is,⁹ legutóbbi állásfoglalásakor viszont úgy adott helyt Jakó Zsigmond állításának a sikeres és jogszerű uralkodói adományokról, hogy utána azokat mintegy szabályt erősítő kivételeknek tekintve mégis a királyi jog 1562. évi megjelenésére következtetett.¹⁰

Jelen tanulmány célja a különböző állításokat alátámasztó érvek összegyűjtése és szisztematikus bemutatása (jogszabályok és adománylevelek kronologikus sorrendben), valamint az ellentmondások feloldása a források segítségével annak érdekében, hogy a korszak későbbi kutatói – ha nem is értenek esetleg majd egyet a következőkben foglaltakkal – rendelkezzenek egy átfogó képpel a kérdéskörrel, hiszen a *ius regium* hiánya vagy jelenléte a székely jogban alapjaiban határozza meg e partikuláris jogrendszerrel alkotott képünket, s egyúttal rávilágít a jogfejlődés politikai motivációira is.

Fogalommagyarázat

Mielőtt azonban a források részletes elemzésére sor kerülne, indokoltnak látszik néhány alapvető fogalom tisztázása, a szakirodalom ugyanis ezen a téren sem feltétlenül egységes. A legnagyobb egyetértés a *ius regium* fogalmának használata körül alakult ki. A királyi jognak vagy királyi főtulajdonjognak fordított kifejezésen azt a jogot értjük, amely alapján a hűtlenség büntetében (*nota infidelitatis*) elítélt vagy magszakadást (*defectus seminis*) szenvedett személy földbirtokai az uralkodóra, illetve a kincstárra háramlottak, s a jószágokat ezután az uralkodó másnak adományozhatta. E jog háttérében az a felfogás állt, hogy az ország egész területének főtulajdonosa az uralkodó, s voltaképpen minden, alattvalók által birtokolt földbirtok az uralkodótól származó adománybirtok. Ez a felfogás fokozatosan alakult ki az Árpád-kor folyamán, s nagy szerepe volt benne annak, hogy azok a földesurak is gyakran kértek uralkodói adománylevelet jószágaikról, akik enélkül is jogos tulajdonosai voltak az egykori nemzetségi szállásbirtokoknak.¹¹ A székelyek földbirtokai ugyanakkor éppen azért voltak sajátos helyzetben, mert – a kutatók többsége szerint legalábbis – egészen 1562-ig ez a királyi jog nem érvényesült ezen a területen, a székelyek földjeiknek úgy voltak tulajdonosai, mint eredetileg a nemzetségek is szállásbirtokaiknak. Ez alapján nevezi sok helyen a szakirodalom a székely örökséget a korszakban „első foglalású birtoknak”, „ősfoglalású birtoknak” vagy „szállásbirtoknak”.¹²

A földbirtokok kincstárra háramlását előidéző két alapvető jogcím, a hűtlenség és a magszakadás fogalmai némileg szintén magyarázatra szorulnak. A hűtlenség bűncselekményként tulajdonképpen azokat a tényállásokat jelenti összefoglaló néven, amelyek megvalósulása esetén az elkövetőt fej- és jószágvesztés fenyegette. A 16. századra különösképpen is a felségsértés, idegen seregek országba való behívása, pénz-, pecsét- és oklevélhamisítás, országos nagybírák,

⁹ Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda 2013. 46.

¹⁰ Egyed Ákos: *A székely jog sajátosságai*. = *Székelyföld története*. I. Szerk. Benkő Elek–Oborni Teréz. Székelyudvarhely 2016. 363.

¹¹ Eckhart Ferenc: *i. m.* 286.; Mezey Barna (szerk.): *i. m.* 104–105, 110–112.

¹² Magyary Géza: *A rokonok törvényes öröklési rendje 1848 előtti jogunkban (Második közlemény)*. Magyar igazságügy XXXIII(1890). 3. szám 266.; Elekes Andor: *i. m.* 114.; Akosfalvi Szilágyi László: *i. m.* 5.; Anyos Lajos: *A székely nemesség igazolásának jelenlegi módja*. Turul LIII(1939). 88.; Kolosváry Bálint: *A jogélet „szellemisége” erdélyi vonatkozásban*. Budapesti Szemle CCLXI(1941). 765. szám 79.; Degré Alajos: *A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog kialakulása*. = *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2004. 299.; Veress Emőd (szerk.): *i. m.* 246.

országgyűlésre tartók, királyi emberek és hiteles helyi személyek megölése vagy bántalmazása, rokongyilkosság és vérfertőzés tartoztak a hűtlenség körébe.¹³ Fontos felhívni azonban a figyelmet arra – ebben a tekintetben ugyanis nem mindig konzekvens a történettudományi szakirodalom –, hogy a fej- és jószágvesztéssel büntetendő hűtlenségtől meg kell különböztetni a főbenjáró ítélettel (*poena capitalis*) büntetendő cselekményeket, amelyek szankciója „csupán” fej- vagy jószágvesztés volt. Hűtlenség esetén az uralkodó ugyan megkegyelmezhetett részben az elítéltnak, de a meghozott ítélet minden esetben fej- és jószágvesztés, főbenjáró ítéletnél viszont az elítélt megválthatta az életét vagyonával, tehát szükségképpen vagy csak a fejvesztés, vagy csak a jószágvesztés került végrehajtásra. Az ilyen módon elvesztett jószág ugyanakkor a hűtlenséggel ellentétben nem a kincstárra háramlott, hanem kétharmad-egyharmad arányban a bíró és a felperes kezébe került zálog címen, így az elítélt és örökösei később kiválthatták azokat.¹⁴ Továbbá a hűtlenségtől és a főbenjáró ítélettől el kell határolni az úgynevezett fejeváltási ítéletet (*emenda capitii*) is, amely esetében a bíró már eleve a jószágvesztésről rendelkezett, s halálos ítélet nem volt ez alapján végrehajtható. Ebben az esetben a felperest megillette egyrészt az elítélt vérdíja, másrészt osztozott a bíróval az elítélt fennmaradó jószágain is (egyharmad-kétharmad arányban), amelyeket azonban a főbenjáró ítélethez hasonlóan az elítélt vagy örökösei kiválthattak.¹⁵ A hűtlenséggel ellentétben tehát főbenjáró ítélet és fejeváltás esetén nem a *ius regium* a jogalapja az ítélet végrehajtásának. Ez a különbségtétel pedig rendkívüli fontosságú lesz a *ius regium* székelyföldi jelenlétének vizsgálata során.

A magszakadás a hűtlenséghez hasonlóan a jószág kincstárra háramlását előidéző jogcím volt, amely akkor állt elő, ha az adománylevélben meghatározott öröklési rend szerinti utolsó jogosult is elhunyt. Ha például az adománylevél szerint a megadományozottnak csak a fiági utódai örökölhettek, akkor az utolsó ilyen utód halálával állt be a magszakadás. Előfordulhatott ugyanakkor, hogy az adománylevél szerint a férfi és a női leszármazottak is jogosultak voltak örökölni (a leányág ez esetben jellemzően a fiág kihalása után), s ebben az esetben az utolsó leszármazott halálakor következett be a magszakadás állapota.¹⁶ A Székelyföldön ugyanakkor sokáig adományrendszer – és így adománylevelek – hiányában az ott élők szokásjoga határozta meg az öröklési rendet. Ennek értelmében a földbirtokot a fiúgyermekek örökölték, ha azonban az örökhagyónak nem lett volna férfi örököse, akkor a leánygyermekek úgynevezett fiúleányokként jutottak a földbirtokokhoz.¹⁷

¹³ Eckhart Ferenc: *i. m.* 290.; Mezey Barna (szerk.): *i. m.* 111–112, 291–292.

¹⁴ Eckhart Ferenc: *i. m.* 318–319.; Mezey Barna (szerk.): *i. m.* 292.

¹⁵ Eckhart Ferenc: *i. m.* 319.; Mezey Barna (szerk.): *i. m.* 293.

¹⁶ Eckhart Ferenc: *i. m.* 289.; Mezey Barna (szerk.): *i. m.* 111.

¹⁷ A szakirodalomban előfordul, hogy a fiúleányság intézményét a fiúsításhoz hasonlítják, vagy azzal azonosítják, esetleg az örökbefogadással hozzák összefüggésbe. Connert János: *A székelyek alkotmányának i. m.* 370.; Mezey Barna (szerk.): *i. m.* 93.; Szöcsné Gazda Enikő: *i. m.* 92.

Ezek a párhuzamok azonban nem szerencsések. A fiúsítás ugyanis az uralkodó kezétől függő aktus volt, míg a fiúleányság *ipso iure* beállt. Ezenkívül amíg a fiúsított nőt elmeletben megillették olyan politikai jogok, mint például a tisztségviselés vagy az országgyűlésen való részvétel joga, addig a székely fiúleányokat férjük képviselte a nemek és ágak rendszerében, amely a Székelyföldön a 16. századig a tisztségviselés alapját képezte. Bodor György: *i. m.* 289.; Biró Zsófia: *A fiúsítás jogintézménye 1526-ig, különös tekintettel az Anjou-kor belpolitikájára*. Studia Iuvenum Iurisperitorum VIII(2008). 24.

A fiúleányság jogintézményének örökbefogadáshoz való hasonlítása Szöcsné Gazda Enikő részéről pedig azért nem állja a helyét, mert – jóllehet az örökbefogadás végső célja az örökségbe való befogadás volt, amely megtörtént a fiúleány férjhez menetelekor a férj örökségbe való „bevállása” során is – az örökbefogadás aktusa a szülő és gyermek közötti

A székely örökség (*haereditas siculica*) kifejezés nem csupán azért érdemes a bemutatásra, mert a „földbirtok” megnevezés használata egy teljes tanulmány során unalmassá válna, és éppen kéznél van egy megfelelő szinonima, hanem azért is, mert a székely földbirtokrendszer meglehetősen sajátos volt. A székely közösség egyik legfontosabb alapegysége a faluközösség volt, amelynek közös tulajdonában álltak az úgynevezett nyílföldek. Ezeket a falu egy-egy család használatára bocsátotta, elidegeníthetőségüket (eladásukat, zálogba bocsátásukat) pedig erőteljesen korlátozta. A kialakult tudományos konszenzus szerint a székelyek letelepedésének időszakában minden föld közös tulajdon volt, sőt bizonyos havasi legelőket, erdőket a különálló falvak is közösen használtak. A középkor folyamán ugyanakkor fokozatosan kialakult a nyílföld mellett a székely örökségnek nevezett földbirtok, amely már az egyes családok tulajdona volt. Ezek egyrészt a korábban művelés alatt nem álló – s így nyílföldként sem funkcionáló – területek művelés alá vonása révén alakultak ki. Ezek voltak az úgynevezett irtásföldek, amelyek örökölhetővé válásához feltehetően a faluközösség beleegyezésére is szükség volt. Másrészt az is közrejátszott a folyamatban, hogy a székely előkelők elkezdték sajátjukként kezelni nyílföldjeiket, amelyeket halálukkor utódaikra hagytak. E folyamatnak köszönhetően a 15. századra már bizonyosan kialakult a földek ezen kettős tulajdoni rendszere a Székelyföldön, amely tehát egyrészt a faluközösség tulajdonában álló és a családoknak osztott nyílföldekből állt (amelyek alapvetően nem voltak örökíthetők, hanem a birtokos halálával a tulajdonos faluközösségre szálltak, és újra kiosztásra kerültek), másrészt az egyes családok magántulajdonában álló örökségekből, amelyek természetesen apáról fiúra (vagy fiúleányra) szálltak, leányok híján pedig szintén a faluközösségre. Témánk szempontjából ez a megkülönböztetés azért elengedhetetlen, mert az uralkodói adományrendszer alapját képező *ius regium*nak, valamint a földek kincstárra háramlását előidéző hűtlenségnek és magszakadásnak csak a székely örökség kapcsán van jelentősége, a faluközösség tulajdonában álló és így konfiskálásra nem kerülő nyílföldek esetében nincs.¹⁸

Jogszabályok

A 15. századi, jogszabályként érvényesülő dokumentumok közül négy emelkedik ki: az 1437. évi kápolnai unió, annak 1459. évi megújítása, az 1466. évi zabolai gyűlés határozata, valamint II. Ulászló 1499-ben kiadott kiváltságlevele, amelyben a székelyek privilégiumait erősítette meg. 1437-ben a magyar, a szász és a székely rendi nemzet unióját megszegőket, az árdrágítókat, valamint a beszállásolás idején kárt okozó katonákat fejvesztéssel rendelték

rokon kapcsolat létrehozására (esetleg a testvérré fogadásra) irányult, ezek azonban semmi esetre sem következtek be a székely fiúleány férj hatalom alá kerülésekor. Beke-Martos Judit: *Az örökbefogadás – jogtörténeti megközelítésben*. Családi jog VII(2009). 4. szám 18–23.; Katonáné Pehr Erika: *Örökbefogadás = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Szerk. Jakab András–Fekete Balázs. 2018. 7. (<https://ijoten.hu/szocikk/orokbefogadas>, a letöltés ideje: 2020. október 9.)

¹⁸ A földbirtokviszonyok bemutatása jelen tanulmányban természetesen csak vázlatos, hiszen nincs lehetőség részletesen kitérni a folyamatok mozgatórugóira, a szomszédok szerepére, vagy a faluközösség jogérvényesítési lehetőségeire, csupán annyiban, amennyiben az a *ius regium* székelyföldi megjelenésének vizsgálatához feltétlenül szükséges. A témával bővebben foglalkoztak Connert János: *A székelyek alkotmányának i. m.* 8–13.; Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Buk. 1983. 147–187.; Garda Dezső: *Adatok a székely örökség történetéhez = A székelység története a 17–19. században*. Szerk. Egyes Ákos–Magyari András. Csikszereda 2001. 294–320.; Egyed Ákos: *Egy sajátos földtulajdon i. m.* 48–54.

büntetni, jószágvesztés nélkül.¹⁹ 1459-ben már ezzel ellentétben az unió megszegőinek büntetése fej- és jószágvesztés, valamint utódainak száműzése volt.²⁰ Az 1466. évi zabolai gyűlés ez utóbbi rendelkezéshez hasonlóan úgy fogalmazott, hogy a gyűlés határozatainak ellenszegülők hűtlenség bűnébe esnek, tehát életüktől és vagyonuktól meg kell őket fosztani.²¹ Ezek a szabályozások azonban nem segítik elő érdemben a *ius regium*mal kapcsolatos ellentmondások feloldását, ugyanis egyik jogszabály sem rendelkezik egyértelműen az elkobzott birtok sorsáról, tehát egyáltalán nem bizonyos, hogy azok a kincstárra szálltak.

Az 1499. évi kiváltságlevél már sokkal több félreértésre ad okot. Bár a székely jogról értekező kutatók jól ismerik a dokumentumot, mégis hajlamosak megfedkezni az oklevél következő sorairól: „*Item, si aliquis Siculorum habens nobilitatem, aliquam notam infidelitatis incurrerit, et si nota illa inter ipsos Siculos duntaxat perpetrata fuerit, extunc talis solum Siculitatem amittat. Si vero regnum et regiam Maiestatem talis Siculitatem atque etiam nobilitatem resque et bona amittere debeat et in fiscum regium devolvantur, Maiestas tamen regia non conferat huiusmodi bona, aliis nisi Siculis et qui inter eos mansionem faciunt, ne per hoc Siculi diminuatur.*”²² Azért tartottam fontosnak hosszabban idézni ezt a forrást, mert a korábbi szakirodalom által felhasznált források közül talán éppen ez kapta a legkevesebb figyelmet. Jakó Zsigmond, Sófalvi András, Péterfi Bence, illetve a forrás első közreadói, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen egyértelműen azt a következtetést vonták le belőle, hogy ez a rendelkezés a *ius regium* székelyföldi megjelenésének első jogszabályi szintű bizonyítéka, és még az is komoly engedmény volt az uralkodó részéről, hogy a konfiskált javakat szintén székelynek (vagy már közjük korábban betelepülőknek) ígérte adományozni.²³ Azon kutatók viszont, akik szerint a *ius regium* csak 1562-ben jelent meg a Székelyföldön, vagy éppen ebbe az utolsó kitételbe kapaszkodnak – tehát abba, hogy az adományozás székely személy javára kell hogy történjen²⁴ –, vagy az 1499. évi oklevél kapcsán csak általánosságban a székelyek jogainak megerősítésére, esetleg annak más rendelkezéseire koncentrálnak, de a királyi jog kapcsán minden különösebb megjegyzés nélkül ragaszkodnak az 1562. évi dátumhoz (gyakran ugyanazon az oldalon).²⁵ Ahhoz nem fér kétség, hogy az idézett oklevélrészlettel a *ius regium* vizsgálata kapcsán foglalkozni kell. Kijelenthető továbbá az is, hogy az a rendelkezés, miszerint a király által az adományozásnak székely számára kell történnie, nem változtat azon a tényen, hogy az oklevél szerint az uralkodó főtulajdonjoga érvényesül a Székelyföldön. Jakó Zsigmond és az érvrendszerét osztó kutatók meglátása

¹⁹ *Székely oklevéltár*. I–V. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos. Kvár 1872–1896. (a továbbiakban SzOkI), I. 136–139.

²⁰ SzOkI V. 11–17.

²¹ *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1885. (a továbbiakban Corpus Statutorum I.) 6.

²² Uo. 11.

²³ Uo. 11.; Jakó Zsigmond: *i. m.* 20.; Sófalvi András: *Nem épített várat a székely?* Honismeret XXVI(1998). 3. szám 47.; Péterfi Bence: *A főemberek, a lófők és a község. = Székelyföld története*. I. Benkő Elek–Oborni Teréz. Székelyudvarhely 2016. 196.

²⁴ Balás Gábor: *A székelyek nyomában*. Bp. 1984. 129.; Egyed Ákos: *A székelyek eredetéről és megtelepedéséről*. Háromszék XIX(2007). 5070. szám 10.; Egyed Ákos: *A székelyek rövid története i. m.* 46.; Egyed Ákos: *A székely jog i. m.* 351.

²⁵ Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Bp. 1903. 704.; Cséser Lajos: *A székely földbirtokjog az erdélyi fejedelmi korban*. Magyar Gazdák Szemléje XXVIII(1923). 2. szám 94.; Thomas von Bogayay: *Über Herkunft, Gesellschaft und Recht der Székler*. Ungarn–Jahrbuch II(1970). 28.; Egyed Ákos: *Rövid székely történet*. Hitel V(1992). 11. szám 18.

azonban véleményem szerint szintén nem állja meg teljes egészében a helyét, hiszen nem vették figyelembe az egész rendelkezés előtt álló feltételt, miszerint az csak a nemességgel is bíró székelyekre vonatkozik. Bár a székelyek a korszakban kollektív nemességgel rendelkeztek, a kitétel ilyen jellegű megfogalmazása sokkal inkább arra utalhat – ahogyan azt Bónis György is gondolta –, hogy a vármegyei területen is birtokos, ilyen módon pedig a vármegyei nemesség sorába is tartozó székelyekre vonatkozott ez a szabály.²⁶ Ezáltal megszűnt egy jogházag, hiszen egyértelművé vált, hogy azon személyek esetében, akik egyszerre voltak vármegyei nemesek és székely jogúak, hűtlenség esetén úgy kellett eljárni, mint bármelyik vármegyei nemessel szemben, még azok székelyföldi földbirtokaival kapcsolatban is. Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy ez az oklevél éppen emiatt a feltételes megfogalmazás miatt még egyáltalán nem jelenti a *ius regium* teljes körű behatolását a Székelyföldre, mert az azon kívül jószággal nem rendelkezőkre, akik – a nagyszámú vármegyei jószággal bíró előkelő ellenére – kétségkívül a többséget alkották, egyáltalán nem vonatkozott. A későbbi források alapján továbbá azt is meg kell állapítanunk, hogy nincs tudomásunk sem az 1499. évi rendelkezés alapján vármegyei területen is birtokló székely székelyföldi birtokainak konfiskálásáról, a vármegyékben földbirtokkal nem rendelkezők jószágaiba pedig végképp nem jutott be ezen jogszabály alapján a királyi jog. Azt, hogy a rendelkezés egyáltalán nem nyert teret a joggyakorlatban, egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy az ellentétes volt a székelyek korábbi privilegizált helyzete alapján kifejlődött partikuláris székely joggal. Másrészt talán még ennél is fontosabb szerephez jutott az 1499. évi kiváltságlevél ezen pontjának feledésbe merülésében a szokásjogi úton alkalmazott és a vajdai ítélőszéken is előszeretettel forgatott Hármaskönyv.

Egészen pontosan a Hármaskönyv III. részének 4. címe volt az, amelynek ide vonatkozó részlete latinul így hangzik: „*Capitalis autem sententia contra Scytulum coram eorum comite lata ad viginti quatuor marcas, totidem florenos valentes, se extendit, haereditatesque convictus et sententiatus ipse non amittit, sed ad haeredes fratresque ejus derivantur.*”²⁷ Ezen sorok értelmezése a szakirodalomban és a különböző Hármaskönyv-fordításokban alapvetően egységes: főbenjáró ítélet esetén – amelynek büntetése főszabály szerint fej- vagy jószágvesztés volt – a székelyekre 24 gira büntetés szabható ki, de öröklött jószágaikat nem veszíthetik el, hanem azok az örököseikre szállnak. Ennek fényében Hajnik Imre és Bónis György szerint a székelyeket sújtó főbenjáró ítélet (*sententia capitalis*) csupán fejjátsággént (*emenda capititis*) értelmezendő.²⁸ Bár ez utóbbi nézet véleményem szerint nem helytálló, hiszen a Hármaskönyv szerint a fejjátsági ítélet esetén sem csak a vérdíjat kellett megfizetni, hanem azon felül az elítélt jószágain is osztozott kétharmad-egyharmad arányban a bíró és a felperes, amelyeket később az elítélt vagy örökösei közbeccsű értékben kiválthattak²⁹ – itt pedig láthatóan erről szó sincs, tehát a Hármaskönyv ezen pontja valójában kvázi a főbenjáró ítélet intézményének székely privilegiumokkal összehangolt verziója –, önmagában ez a rendelkezés a királyi joggal kapcsolatos problémák megoldásához nem nyújt segítséget. Sokkal fontosabb az ezt követő mondat: „*Caput*

²⁶ Bónis György: *i. m.* 59–60.

²⁷ Stephanus de Werbewcz: *Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae*. Vienna 1545. (a továbbiakban *Tripartitum*) fol. 94v. (Pars III. Titulus III.)

²⁸ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 395.; Bónis György: *i. m.* 63.

²⁹ Werbőczy István *Hármaskönyve*. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1894. (a továbbiakban *Hármaskönyv*) 224–225. (2. rész 43. cím)

etiam demptis casibus notae infidelitatis et causis criminalibus saluum praeservabit.” Bónis György véleményem szerint helyesen állapította meg, hogy a Hármaskönyv csak főbenjáró ítélet esetén („*Capitalis autem sententia [...]*”) rendelkezett úgy, hogy a székelyek ne veszítsék el örökségüket, ez a második részlet pedig csupán annyit tartalmaz, hogy a székelyeket kivégezni csak hűtlenség és bűnvád alapján lehetett. Mivel azonban a Hármaskönyv azzal kapcsolatban nem nyújtott támpontot, hogy hűtlenség esetén mi történjen a székelyek öröklött földbirtokaival, így joghézag keletkezett, s a 16. században a vajdai ítélőszék kiterjesztően értelmezte a *capitalis sententia* esetére vonatkoztatott szabályt a *nota infidelitatis* esetében is.³⁰ Ennek pedig eklatáns példája a Kisfalud feletti pereskedés, amely – mivel alapja vajdai adománylevél volt – az adományokról szóló fejezetben kerül majd bemutatásra.

A székely rendi nemzet 16. századi gyűléseinek rendelkezéseiből a Hármaskönyv alapján kikristályosodó bírói gyakorlathoz hasonló kép alakítható ki. Bár az 1505. évi udvarhelyi gyűlés határozata szerint a megvesztegetett és így igazságtalanul ítélkező bírótól elkobozható volt az öröksége, annak azonban – bár a forrás nem említi annak sorsát – minden valószínűség szerint a székelyek közösségére kellett háramlania.³¹ Az 1506. évi agyagfalvi gyűlés a hűtlenség büntetettét elkövető primorok, lófők és tisztviselők kapcsán azt a határozatot hozta, hogy az ilyen személyeket száműzzék, ne viselhessenek tisztséget, ingóságaiikat pedig nyilvánítsák közprédává, öröklött földbirtokaikat azonban ne veszítsék el. Amennyiben közszekelyt ítéltek el hűtlenségben, annak száműzése mellett minden javait közprédává nyilvánították, kegyelmet pedig a primorok, lófők és tisztek, valamint a közszekelyek is csak az uralkodó vagy az egész székelység (tehát a székely nemzetgyűlés) akaratából kaphattak. Bár az nem egyértelmű a határozat alapján, hogy a közszekelyek „minden javai” közé az örökségük is beletartozik-e, illetve ha igen, akkor pontosan mit jelent az, hogy közprédává válik (uratlan földként szabadon elfoglalható, vagy a székely közösségre háramlik, és a közösség osztja ki újra), azt minden kétséget kizáróan ki lehet jelteni, hogy a *ius regium* e szerint a rendelkezés szerint nem érvényesült a Székelyföldön.³² Az 1555. évi *constitutio* viszont már minden székely emberre kiterjedő hatállyal mondta ki, hogy a székelyek örökségüket akkor sem veszítik el, ha hűtlenség bűnében elítélnék őket.³³ Bár ezek a határozatok híven tükrözik a székely közösség felfogását saját szokásait és jogait illetően, arról sem szabad megfeledkezni, hogy ezek csupán a székely nemzetgyűlés által alkotott státútumok voltak, amelyek értelemszerűen jogszabályként nem kötelezhatték az uralkodót, legfeljebb politikai korlátokat szabhattak számára. Ezen a ponton kell felhívni a figyelmet arra, hogy magának a *ius regium*nak a székelyföldi jelenléte is legalább annyira politikai, mint jogi kérdés volt, hiszen az uralkodónak és az országgyűlésnek 1562-ben a segesvári végzések meghozatala idején sem volt több jogalapja az adományrendszer székelyföldi bevezetésére, mint korábban, azt csupán a politikai helyzet átrendeződése – egészen pontosan a székelyek felkelésének a leverése – tette lehetővé. Éppen ezért e három *constitutio* esetében – különös tekintettel az 1555. évre – első-sorban azok politikai jelentőségét kell hangsúlyozni.

A hűtlenség ítéletének székelyeket illető jogkövetkezményeivel kapcsolatban jogszabályi szinten éles fordulatot jelentett a korábbi állapothoz képest az 1557 februári gyulafehérvári országgyűlés rendelkezése, amely alapján a hűtlenségben elítélt székely büntetése a nemesekhez

³⁰ Bónis György: *i. m.* 63–67.

³¹ Corpus Statutorum I. 14.

³² Uo. 17–18.

³³ Uo. 23.

hasonlóan fej- és jószágvesztés lett. Az országgyűlési döntések ezen pontja azért is bír különös jelentőséggel, mert kifejezetten utal a székelyek örökségeinek konfiskálására is, amely mindenképpen gyökeres változás a két évvel korábban, 1555-ben kiadott székely constitutióhoz képest.³⁴ A változás oka – vagyis az, hogy sok székely nem volt hajlandó addig letenni a hűség esküt az 1556-ban Erdélybe visszahívott Izabellának és János Zsigmondnak – pedig akkor is egyértelműen politikai természetű volt.³⁵ Az 1557–1562 közötti időszakból azonban a kutatásnak nincs tudomása olyan ítéletről, amely alapján székely örökség konfiskálásra került volna, vagy olyan adománylevélről, amelyben ilyen módon a birtokába került székely örökséget adományozott volna az uralkodó valamely hívének.

Adománylevelek

A *ius regium*mal kapcsolatos nézetkülönbségeknek kétségkívül legfontosabb alapjai az adománylevelek, illetve az adományozás folyamatához kapcsolódó további dokumentumok, úgymint a megadományozott földbirtokba való beiktatását elrendelő parancslévél, a hiteleshely jelentése a beiktatásról vagy az annak történő ellentmondásokról, illetve az esetlegesen kibontakozó peres eljárás iratai. Ez utóbbiaknak azért van még nagyobb jelentősége magánál az adománylevélnél is, mert egyrészt az adománylevél nem mindig maradt fenn (vagy bizonyos esetekben vélhetően sosem létezett), másrészt e forrásokból derülhet fény érdemlegesen a földbirtokadomány jogszerű vagy jogszerűtlen voltára.

Bár nem székelyföldi adomány, a szakirodalom mégis idézi IV. Béla 1252. augusztus 20-án kelt adománylevelét, amelyben Vince *comes*nek, a sepsi székely Akadás fiának adományozta diplomáciai szolgálatai fejében Szék földjét, amely a kerci oláhok és a brassói szászok földjei, valamint a sepsi székelyek földje között helyezkedett el.³⁶ Az oklevéllel kapcsolatban általában azt a következtetést szokták levonni a kutatók – legalábbis azok, akik úgy vélik, hogy a Székelyföldön nem érvényesült a királyi jog 1562 előtt –, hogy IV. Béla azért adományozott székely hívének Székelyföldön kívüli területet, mert a Székelyföldön ezt nem tehetne volna meg.³⁷ Ezt az állítást ugyanakkor sem megerősíteni, sem megcáfolni nem lehet, mert az oklevél szövege ilyen indoklást nem tartalmaz. Annyit azonban megtudunk az adománylevélből, hogy a terület a tatárjárás óta lakatlan és birtokos nélküli volt, eladományozása tehát – akárkinek történjen is – mindenképpen az uralkodó érdekeit szolgálta, s vélhetően ez is lehetett az elsődleges motiváló tényező. A földet elnyerő Vince számára szintén előnyös volt a sepsi székelyek földjétől távolabb fekvő jószág megszerzése, hiszen tulajdonosi jogosítványait (így különösen is az elidegenítés lehetőségét) itt nem korlátozták a faluközösség és a szomszédok jogai. Kijelenthető tehát, hogy ez az oklevél egyáltalán nem segít feloldani a *ius regium* körüli bizonytalanságot.

A legkorábbi fennmaradt említése olyan uralkodói adománylevélnek, amely Székelyföldön adományozott földbirtokot – mégpedig a korábbi birtokos magszakadása miatt – 1324-ből való. I. Károly ez év június 17-én megparancsolta az erdélyi káptalannak, hogy mivel a csíki székelyek – akik már kétszer mondtak ellent Apor fia Sándor és Apor fia István fia Egyed beiktatásának

³⁴ *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876. 75.

³⁵ Oborni Teréz: *i. m.* 125–126.

³⁶ *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I/2. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1927. 977.; SzOkI 1. 9–12.

³⁷ Egyed Ákos: *A székelyek rövid története i. m.* 46.

Lokkászon falvak³⁸ birtokába – nem jelentek meg az idézésre, Sándort és Egyedet az említett falu birtokába iktassák be.³⁹ Ezen oklevél értelmezése némiképp megosztja a kutatókat, ami érthető is, hiszen sem magát az adománylevelet, sem a hiteleshely uralkodóhoz írt relatióit, jelentéseit nem ismerjük. A legjellemzőbb álláspont szerint a csiki székelyek nem csupán I. Károly adományozásának végrehajtását – tehát a beiktatást – akadályozták meg, hanem egyúttal a *ius regium* Székelyföldre történő behatolását is, hiszen ellentmondtak a beiktatásnak.⁴⁰ Botár István ugyanakkor amellett érvelt, hogy ez az adomány kézzelfogható bizonyítéka a királyi jog székelyföldi jelenlétének, hiszen az uralkodó az ellentmondás után a csiki székelyek megjelenésének elmaradása miatt ismét parancsba adta a beiktatást.⁴¹ Az ellentét feloldása a fennmaradt töredékes adataink miatt nem könnyű, csupán annyit tudunk biztosan, hogy két beiktatási kísérletet a csiki székelyek megakadályoztak, illetve azt, hogy a későbbiekben nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy az Apor család birtokos lett volna azon a területen, ahol ezek a falvak feküdtek. Bár források híján nem állíthatjuk minden kétséget kizáróan, hogy a harmadik beiktatás is sikertelen volt, ez utóbbi tény mégis erre enged következtetni. A jogvita tehát önmagában ugyan nem szolgáltat elégséges bizonyítékot a *ius regium* körüli vita eldöntéséhez, mégis felvetődik az a károsnak mondható kérdés – amelyre a szakirodalom eddig alig keresett választ –, hogy a középkori székely faluközösségről és a földek közösségi tulajdonlásáról alkotott elképzelésekkel hogyan egyeztethető össze az az oklevélben megjelenített állapot, amely szerint a falvak tulajdonos nélkül maradtak egyetlen személy megszakadása miatt. Bár a kérdés megnyugtató megválaszolásához szintén nem rendelkezünk a szükséges forrásokkal (például hasonló ügyek peres irataival), én magam a választ nem annyira a székelyföldi társadalmi változásokban, mint inkább a kancelláriai és hiteleshelyi személyzet helyi viszonyokban való tájékozatlanságában keresném. Magának a jogvitának pedig úgy vélem az volt az oka, hogy az ország jogrendszereben az adományrendszer 14. századi átalakulásával megjelenő változások (megszilárduló

³⁸ Magának az adomány tárgyának a megnevezése is szinte szakmunkáról szakmunkára változik. A Székely Oklevéltár a közölt oklevél regesztájában a „Lokkászon nevezti helységek” (többes számban!) körülírást alkalmazza, Connert János egyszerűen a „Lokkászon” alakot használja, Bónis György szerint az uralkodó „a későbbi Kászonszékben fekvő Lok völgyét” adta az Apor családnak, Egyed Ákos „Kászonszékben fekvő Lok földjét” említi, Botár István pedig a „Lokkaszun” és „Lok Kászon” alakot is alkalmazza. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Apor István és Orbán Balázs munkáiba a hibás „Dok Kaszun” és „Dok Kászon” nevek jelennek meg csakúgy, mint *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1259* című kötetben „Dok és Kaszun” formában, amely hiba minden valószínűség szerint az eredeti oklevél 17. századi másolójának tudható be. SzOkl I. 42.; Connert János: *A székelyek alkotmányának i. m. 353.*; Bónis György: *i. m. 10.*; Egyed Ákos: *A székelyek rövid története i. m. 46.*; Botár István: *i. m. 98.*; *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1259*. Közétesztis: Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1). (a továbbiakban ErdKápJkv VIII. 1.) 19–20.

Az eredeti oklevélben a megnevezést tartalmazó rész a következőképpen szerepel: „*Noveritis quod cum possessiones Lokkaszun vocatas [...]*”. Szabó István hitelt érdemlően bizonyította, hogy a *possessio* kifejezés a 13. század végétől már egyértelműen „falu” és nem egyszerűen „birtok” jelentésben állt az oklevelekben, ezért én is a „falvak” fordítást használok. Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Bp. 1966. 51–54.

A „Lokkaszun” elnevezés azonban ennél sokkal több problémát vet fel, hiszen a név az oklevélben egybeírt szónak tűnik, az egyeztetés („*possessiones Lokkaszun vocatas*”) ugyanakkor egyértelműen utal a többes számra. Mivel a település vagy települések, esetleg a tájegység azonosítása bizonytalan, ezért a lehető legkevésbé önkényesen értelmezett „Lokkászon falvak” alakot használok.

³⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 30613; SzOkl I. 42–43.; ErdKápJkv VIII. 1. 19–20.

⁴⁰ Connert János: *A székelyek alkotmányának i. m. 353.*; Bónis György: *i. m. 10.*; Egyed Ákos: *A székelyek rövid története i. m. 46.*

⁴¹ Botár István: *i. m. 98.*

királyi főtulajdonjog, új adományok elterjedése, az öröklés rendjének adománylevélben történő kikötése)⁴² és a székelyek partikuláris, a közösség főtulajdonjogára épülő jogrendszere közötti viszony a kortársak számára is tisztázatlan volt. Az is elképzelhető ugyanakkor, hogy a jogvita kiindulópontja a falvak területi hovatartozásával kapcsolatos bizonytalanság volt, nevezetesen az, hogy a kancellárián vármegyei enklávénak tekintették a területet, a csiki székelyek viszont a saját földjeikhez tartozónak.

A kronológiai sorrendet megtartva a következő adománylevélre 1448. január 22-én történt utalás Hunyadi János oklevelében. A dokumentum szerint a kormányzó visszavonja a korábban Sebestyén fia Antalnak és fiainak, Tamásnak, Beczének és Mihálynak tett, egy udvarhelyszéki (Homoród melletti) malomhelyről szóló adományát, ha Véczei András és Benedek, valamint Jánosfalvi Mihály, Pál és Antal társaikkal együtt összesen ötvenen esküvel bizonyítják, hogy a malomhely jogos örökségük.⁴³ Mivel azonban sem az ügy előzményeiről, sem folytatásáról nem tudunk többet ezért érdemi következtetések levonására ez az irat sem alkalmas.⁴⁴

Sokkal nagyobb jelentőségű V. László 1456. április 24-én kelt oklevele, amelyben megparancsolta a kolozsmonostori konventnek, hogy a Losonczy családot iktassa be a Belső-Szolnok vármegyében található Somkút és Kudu falvak birtokába, kivéve, ha a települések királyi birtokhoz vagy királyi várhoz, vagy esetleg a szászok vagy a székelyek földjéhez tartoztak volna.⁴⁵ Hasonló záradék olvasható V. László ugyanezen év október 16-a körül kelt másik beiktatási parancsában is, amelyben a hiteleshelyet nádasdi Nagy Simon beiktatására utasította a Fehér vármegyében található Réten falu birtokába és tartozékaiba új adomány címen.⁴⁶

Bár sem a Székely Oklevéltár, sem a szakirodalom nem idézi, ilyen szöveghely található V. László valamikor 1456 folyamán kelt azon parancslevelében is, amelyben a gyulafehérvári káptalannak arra adott utasítást, hogy iktassák be Vízaknai György fia Miklóst és egy másik Vízaknai Miklóst a nádasdi Salamon fia Mihály magszakadása miatt a kincstárra háramló Fehér vármegyei Fehéregyháza és Longodár falvak, valamint a Küküllő vármegyei Jövedics birtokába.⁴⁷ Szintén nem volt ismert eddig a kutatás előtt V. László 1456. május 3-án kiadott parancslevele sem, amely ezúttal Forró Simon és fiai, György, Miklós, Mihály, László és János, valamint Antal fia Péter brassói polgár Komlós és Újhely barcasági és Fehér vármegyei falvak birtokába való beiktatásra szólította fel a gyulafehérvári hiteleshelyet a már ismertetett feltétellel.⁴⁸ A beiktatási parancsok ezen rendelkezése láthatóan nemcsak egy-egy ügy kapcsán megfogalmazott egyedi utasítás volt, hanem egy általánosan használt formula 1456–1457 folyamán, amelyet akkor alkalmaztak ebben a formában, ha az adományozott jószág közel feküdt valamelyik partikuláris jogrendszerrel bíró területhez. Magának a formulának a rövidebb, a székelyekre és szászokra való utalás nélküli verziójának használata azonban a kancell-

⁴² Fügedi Erik: *Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja*. Bp. 1999. 81–82; Mezey Barna (szerk.): *i. m.* 104–105.

⁴³ SzOkl I. 157–158.

⁴⁴ Bónis György: *i. m.* 59.

⁴⁵ „[...] dummodo dicte possessiones non sint terre Saxonum vel Siculorum nostrorum, aut ad aliquod castrum nostrum regale vel aliquem officiolatum partium nostrarum Transsilvanarum non pertineant.” DL 27897; SzOkl III. 67. (A Székely Oklevéltárban pontatlanul „*dummodo predictae possessiones*” szerepel.)

⁴⁶ „[...] dummodo non sit possessio regalis aut ad castra regalia aut terras Saxonum vel Siculorum non pertineat.” DL 26401; SzOkl I. 173–174.; SzOkl III. 67–68.

⁴⁷ „[...] dummodo dicte possessiones non sint terre Saxonum vel Siculorum vel ad aliquem officiolatum aut ad [ali] quod castrum nostrum regale partium nostrarum Transilvanarum non pertineant.” DL 30317

⁴⁸ „[...] dummodo predictae possessiones ad aliquod castrum nostrum regale aut aliquem officiolatum illarum partium non pertineant vel non sit terra Saxonum seu Siculorum.” DL 29284

lária oklevélkiadási gyakorlatában jól adatolható (természetesen kisebb-nagyobb módosulásokkal) az 1450-es évektől egészen a 16. század elejéig. Megtalálható például V. László egy új adományról szóló 1455. évi oklevelében,⁴⁹ két Máramaros vármegyei új adományt nyújtó oklevélben, amelyek 1456. május 12-én keltek,⁵⁰ egy 1457. évi Hunyad vármegyei adománylevelében,⁵¹ Hunyadi Mátyás 1469. évi⁵² és 1471. évi⁵³ adományleveleiben és II. Ulászló egy végrendelethez adott hozzájárulásában is 1506-ban.⁵⁴ Nem véletlen, hogy a Hármaskönyv is ezt a formulát használja annak leírásakor, hogy mely esetekben érvénytelen az uralkodó által nyújtott új adomány.⁵⁵ Ezek alapján levonható a következtetés, hogy ezekben az években (1456–1457 folyamán) a kancellárián már tudatosan ügyeltek a székelyek azon jogának tiszteletben tartására, hogy földjeik nem képezhették uralkodói adományozás tárgyát. Ehhez pedig minden valószínűség szerint nem volt szükség külön utasításra, a bejáratott formulák használata a jogi helyzet letisztultságára és egyértelmű voltára utal, szemben a korábban bemutatott 14. századi állapottal.⁵⁶

Bizonytalan időpontban, de Hunyadi Mátyás uralkodása alatt az 1470-es években keletkezhetett – már amennyiben létezett – az az adománylevel, amelyben a király állítólag Nyujtódi Domokosnak adományozta márkosfalvi Szép Péter örökségét, amely korábban Szép Péter rokonáé, Angyalosi Lászlóé volt, de tőle az uralkodó elkobozta, és Nyujtódinak adta, mert Angyalosi hatalmaskodott Nyujtódi birtokain. Később azonban Angyalosi örökösei pert indítottak Nyujtódi Domokos fia Pál ellen azzal az indokkal, hogy apja erőszakkal foglalta el Angyalosítól a jószágot. Az alperes viszont ezt tagadva I. Mátyás említett adománylevelére hivatkozott, illetve a per későbbi szakaszában már arról is szó esett, hogy az örökség konfiskálására Angyalosi László hűtlensége miatt került sor. Az 1497-ben létrejött egyezés szerint a földbirtok ekkor Nyujtódi Pálé maradhatott, de 50 aranyforintot kellett fizetnie a felpereseknek.⁵⁷ Bár az érintettek örökösei között a pereskedés még az 1540-es évekig folyt, itt elég annyit megjegyezni az ügyről, hogy a pereskedés egyik szakaszában sem tudta a Nyujtódi család – illetve leszármazottjai, a Domokos és Becz család – bemutatni sem az uralkodói adománylevelet, sem a beiktatásról szóló dokumen-

⁴⁹ „[...] dummodo praescripta portio possessionaria non sit in manibus nostris regiis, aut ad aliquod castrum nostrum regale non pertineat.” Bartal György: *Csalóköz történeti vázlatja*. Pest 1860. 73–74. (3. jegyzet)

⁵⁰ „[...] dummodo dicta possessio ad aliquod castrum nostrum regale, aut aliquem officiolatum illarum partium non pertineat.”; „[...] dummodo ipsa possessio Borsa ad aliquod castrum nostrum regale, vel aliquem officiolatum partium illarum non pertineat.” *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Közreadja Mihályi János. Máramarossziget 1900. 380, 383.

⁵¹ „[...] dummodo eadem portio possessionaria ad aliquod castrum nostrum regale vel ad aliquem officiolatum illarum partium non pertineat.” *Hunyadiak kora Magyarországon*. Oklevéltár X. Közreadja Teleki József. Pest 1853. 543.

⁵² „[...] dummodo eadem possessiones ad aliquod castrum nostrum regale vel officiolatum illarum partium non pertineant.” *A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára*. I. Közreadja Lukinich Imre. Bp. 1937. 88.

⁵³ „[...] dummodo ad aliquod castrum nostrum regale partium illarum non pertineat.” Mile Magdić: *Deset izvornih izprava, koje se čuvaju u arkivu trsatskoga manastira*. Vjestnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva II(1900). 42.

⁵⁴ „[...] si et in quantum ad aliquod castrorum nostrorum finitimum non pertinet.” DL 34588

⁵⁵ „[...] cum tamen possessio illa non sua, sed regiae maiestatis ad aliquod castrorum suorum regalium de iure et ab antiquo pertinens fuisset.” Tripartitum fol. 21r. (Pars I. Titulus XXXVII.)

⁵⁶ A köztörténeti események és a kancellárián használt formulák változása közötti összefüggés vizsgálata a 15. századra vonatkozóan még várta magára, ilyen irányú kutatás eddig csupán az Árpád-korral kapcsolatban született. Lásd Veres Kristóf György: *Reform, konzervatív fordulat vagy szerves folytatás? IV. Béla kancelláriája a tatárjárás előtt (1220–1241)*. = *Középkortörténeti tanulmányok X. A X. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*. Szerk. Szanka Brigitta–Szolnoki Zoltán–Nagy Zsolt Dezső. Szeged 2018. 53–77.; Uő: *A magyar királyi kancellária oklevelés gyakorlata 1172 és 1235 között*. Turul XCII(2019). 1. füzet 1–26.

⁵⁷ SzOkl III. 131–133.

tumot. 1523-ban Báthori István nádor ítéletlevele éppen ezzel indokolta, hogy a teljes örökséget Angyalosi Mózesnek ítélte.⁵⁸ Igaz, a későbbiekben a perújítás során végül a Domokos és Becz családnak ítelték a jószágot, azon ítéletek meghozatalában az állítólagos adománylevél már semmilyen szerepet nem játszott.⁵⁹ A perrel kapcsolatban Szabó Károly egyértelműen kétségbe vonta az uralkodói adománylevél létét.⁶⁰ Bónis György azonban feltűnőnek találta, hogy a per során egyszer sem merült fel, hogy ilyen adománylevél nem is létezhetne a székelyek sajátos jogállása miatt. Véleményem szerint ez annyiban egyáltalán nem meglepő, hogy a per (legalábbis amely szakaszáról dokumentumokkal rendelkezünk) nem a székébírószágon, vagy a székely nemzetgyűlés előtt zajlott, hanem a vajdai (Drágffy Bertalan és Szapolyai János előtt), illetve a nádori ítélőszékeken (Báthori István előtt), amely fórumokon az uralkodói adománylevélre való hivatkozás egyáltalán nem volt szokatlan. Az ellenérdekelt fél pedig bizonyára kétkelkedhetett a létében, hiszen minden valószínűség szerint kérték annak bemutatását, mert elmaradása miatt ítélte Báthori István Angyalosi Mózesnek az örökséget. Bónis György felvetette azt is, hogy Nyujtódi Domokosnak esetleg maga Angyalosi László engedte át a jószágot, feltételezve, hogy őt a hatalmaskodás miatt főbenjáró ítélettel sújtották.⁶¹

Ezen lehetőség értelmezéséhez és értékeléséhez azonban szükségesnek látszik egy rövid pénzérték-történeti kitekintés. Bár a korszakban egy gira értékét négy forinttal szokás egyenlőnek tekinteni a Hármaskönyv 1. részének 133. címe alapján,⁶² ugyanebben a műben kivételek is találhatóak e főszabály alól. A Hármaskönyv 3. részének Erdély partikuláris jogáról szóló 3. címe jellemzően egyenlőnek tekintette a gira és a forint értékét, például amikor az erdélyi nemeseket kisebb hatalmaskodás esetén 50 aranyforint, azaz 50 aranygira értékben rendelte büntetni (1 gira = 1 forint = 100 dénár). Kivételes esetekben azonban az ország többi részén szokásos árfolyamot (1 gira = 4 forint = 400 dénár) jelölte meg a Tripartitum, például a nyolcados törvényszakok elé tartozó peres ügyek törvénykezési terheinek számítása esetében.⁶³ A székelyek saját törvényszékein ugyanakkor 1 gira értéke csupán 50 dénárral (egy forint értékének a felével) volt egyenlő a Hármaskönyv 3. részének 4. címe szerint. Ugyanitt rendelkezett úgy a Hármaskönyv, hogy a székelyeknek főbenjáró ítélet esetén 24 girát kell fizetniük, amely ugyanannyi forintot ért („*viginti quatuor marcas, totidem florenos valentes*”).⁶⁴ Az, hogy a székelyek főbenjáró ítéletben mégsem a törvényszékeiken szokásos árfolyam (1 gira = 50 dénár) szerint tartoztak a büntetésüket kifizetni, véleményem szerint azzal magyarázható, hogy a főbenjáró ítéletet nem a székelyek saját törvényszékei hozták, hanem a székely ispán, amely tisztség ekkorra összefonódott az erdélyi vajdai méltósággal, s így a vajdai ítélőszéken használt árfolyamon (1 gira = 1 forint = 100 dénár) számították ezt a büntetést is. További félreértésekre adhatna okot a magyar (számítási) forint és az aranyforint párhuzamos használata a Hármaskönyvben, ezek értékét azonban a mű láthatóan azonosnak tekintette.⁶⁵ Ennek oka az, hogy bár a rögzített árfolyamú

⁵⁸ Uo. 222–227.

⁵⁹ Uo. 229–232; 234–235; 240–241; 243; 249–253; 259–268; 273–274; 286–291; 294–295; 298.

⁶⁰ Uo. 199.

⁶¹ Bónis György: *i. m.* 58.

⁶² Hármaskönyv 159. (1. rész 133. cím)

⁶³ Uo. 284–285. (3. rész 3. cím)

⁶⁴ Uo. 286. (3. rész 4. cím)

⁶⁵ Az 1. rész 93. címe szerint egy gira négy magyar forintot ért, amely négyszáz dénárral volt egyenlő („*marcam quamlibet per quatuor florenos Hungaricales, aut quadringentos denarios praesentis monetae computando*”), a 3. rész 26. címe szerint pedig tíz gira negyven aranyforintot ért („*decem scilicet marcas quadraginta florenos auri facientes*”),

számítási forinthez (1 forint = 100 dénár) képest az aranyforint árfolyama már a 14. században emelkedni kezdett, Hunyadi Mátyás 1467. évi pénzügyigazgatási reformja után az aranyforint és a számítási forint árfolyama kiegyenlítődött (mindkettő 100 dénárt ért). Ez az árfolyam még az 1490-es években is sok esetben tartotta magát, s a 16. század első éveiben is csak 105–110 dénárba emelkedett az aranyforint értéke, ez pedig a század közepére nagyjából 150 dénárban beállt árfolyamhoz képest elenyésző növekedés volt.⁶⁶

Az itt bemutatott pénzértékviszonyok tükrében tehát Bónis elmélete, amely szerint a per tárgyát képező „Szép Péter öröke” azért került Nyujtódi Domokoshoz, mert a hatalmaskodás miatt főbenjáró ítélettel sújtott Angyalosi László így egyezett ki vele, véleményem szerint nem állja meg a helyét, hiszen – ahogy az fentebb bemutatásra került –, főbenjáró ítélet esetén a székelyek 24 gira, azaz ugyanennyi forint lefizetésére voltak kötelezettek. Bár amennyiben a büntetés végrehajtásához az elítélt nem rendelkezett ilyen értékű készpénzzel és ingósággal, akkor földbirtokait is el lehetett foglalni a hiányzó értékig,⁶⁷ a szóban forgó örökség ennél jóval többet ért. Az 1497. évi egyezség keretében ugyanis Nyujtódi Pálnak 50 aranyforintot kellett fizetnie Angyalosi örökösének, amely az előbbi elemzés szerint, ha a főbenjáró ítélet végrehajtásába számítottak volna be ilyen értékű ingatlant, akkor 50 gira büntetést fizetésére lett volna elegendő (feltételezve, hogy az egyezségben kikötött összeg tükrözi a földbirtok értékét). Összességében tehát kizárható, hogy ilyen jogcímen került volna a földbirtok a Nyujtódiak kezére.

Az előbbi, esetleg létező adománylevéllel ellentétben a székelyek sajátos helyzetére látszik tekintettel lenni Hunyadi Mátyás 1481. évi Báthori István vajdának tett adománya. A király Meggyes Balázs hűtlenség miatt elkobzott jószágait adományozta Báthorinak, azokat kivéve, amelyek a Székelyföldön helyezkedtek el.⁶⁸ Bár az oklevél nem állítja, hogy azért történik ebben a formában az adományozás, mert Meggyes Balázs székely székelyekben esetlegesen bírt javait nem is adományozhatná el a székelyek jogainak megsértése nélkül, mégis logikusnak látszik a feltételezés, hogy ez a kitétel emiatt került be az oklevélbe.

Már II. Ulászló nevéhez köthető az az oklevél, amely a legkorábbi azon ténylegesen ismert adománylevelek közül, amelyek Jakó Zsigmond érvrendszere szerint a *ius regium* 1562 előtti székelyföldi megjelenését bizonyítják.⁶⁹ Ebben az uralkodó arra utasította a gyulafehérvári káptalant, hogy Kontika Lukácsot, Miklóst és Pétert iktassák be Karatna település birtokába, amely falut ő korábban az abban esetlegesen lappangó királyi joggal együtt nekik adott. Azt azonban már maga a Székely Oklevéltár is jelzi lábjegyzetben, hogy Karatna valójában Bálványos várához tartozott, amely vár és környezete Kézdizsék, Sepsizsék és Csikszék közé ékelődve a 15. században bizonyosan Fehér vármegye részét képezte,⁷⁰ ahol így értelemszerűen gond nélkül

tehát lényegében egy gira négy aranyforintot. Tripartitum fol. 40v, fol. 102r (Pars I. Titulus XCIII., Pars III. Titulus XXVI.); Hármaskönyv 129, 305–306. (1. rész 93. cím, 3. rész 26. cím)

⁶⁶ Horváth Antal Tibor: *A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között*. Numizmatikai Közlöny LVIII–LIX(1959–1960). 33–36.; V. Székely György: *Az ezüstpénzverés helye és szerepe a későközépkori magyar pénzrendszerben és pénzforgalomban*. Numizmatikai Közlöny XCII–XCIII(1993–1994). 49.; Teke Zsuzsanna: *Egy firenzei kereskedőtársaság áru- és pénzhitelei a Jagelló-kori Magyarországon*. Numizmatikai Közlöny CX–CXI(2011–2012). 135–136.

⁶⁷ Bónis György: *i. m.* 67.

⁶⁸ SzOkI. 238–240.

⁶⁹ Jakó Zsigmond: *i. m.* 20.

⁷⁰ Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939 (Település- és népiségtörténeti értekezések 2). 83.

érvényesülhetett az uralkodó adományozási joga.⁷¹ Ennek megfelelően ez az oklevél nem szolgálhat a *ius regium* 1562 előtti székelyföldi jelenlétének bizonyítékaként. Bár jelen tanulmány kereteit szétfeszítené, a további kutatásnak mindenképpen törekednie kell megválaszolni azt a kérdést, hogy a székelyek sajátos jogi helyzete hogyan egyeztethető össze az úgynevezett vármegyei enklávék, tehát a Székelyföld belsejében szigetként elhelyezkedő vármegyei területek ki- és átalakulásával.⁷²

Az előbb ismertetett probléma áll fenn a Jakó Zsigmond által hivatkozott következő, 1521-ből való adománylevéllel kapcsolatban is. Ebben Szapolyai János vajda Balaskó János, Balaskó Imre és Becz Imre hűtlenség címén elkobzott szárazpataki és szentjánosi részjóságait adományozta torjai Apor Istvánnak, Lászlónak és Mihálynak. Ezek a jóságok ugyanakkor már az oklevél szövege szerint is Fehér vármegyében feküdtek, így szintén nem bizonyítják a királyi jog Székelyföldre való bejutását.⁷³

Némileg több problémát okoz Szapolyai vajda ugyanezen évből származó másik adománya, amellyel a szárhegyi Lázár Jánostól és Ferencről szintén hűtlenség büntetése következtében elkobzott marosszéki Kísfaludot juttatta szentgyörgyi Tóth Jánosnak.⁷⁴ A dokumentum szintén fontos pontja Jakó Zsigmond érvrendszerének, jelentősége azonban mégis elenyészik, ha az ügy további sorsára tekintünk. Bár az oklevélben foglalt adományt Szapolyai királyként is megerősítette 1529-ben – ugyanis a Lázár család ekkor Ferdinánd pártján állt –, a Lázároknak elhúzódo pereskedésben sikerült bebizonyítaniuk, hogy a jóság őket illeti, mert székely személytől akkor sem kobozható el a földbirtoka, ha hűtlenség büntetéseben elítélték. Már Maylád István vajda és ítélőszéke is így vélte 1535-ben (a Hármaskönyvre hivatkozva),⁷⁵ a végső, a birtokot a Lázároknak visszajuttató döntést azonban maga János király hozta meg 1538-ban.⁷⁶

Összegzés

Megjelent-e tehát a *ius regium* a Székelyföldön már az 1562. évi felkelés leverését követő segesvári végzések előtt is? Némi iróniával úgy is mondhatnánk, hogy az igazság magában foglalja az igent és a nemet is. Bár az Árpád-korra és az Anjou-korra vonatkozóan csupán óvatos megállapításokat tehetünk, egyrészt a szűkös forrásadottságok miatt, másrészt azért, mert maga az a gondolat is, hogy az ország minden földbirtokosa valamilyen közvetlen vagy közvetett módon az uralkodó adományából, kegyéből birtokolta javait, ezekben a századokban alakult ki és szilárdult meg. A 15. században azonban már forrásokkal igazolhatóan élesen elválasztható a székelyek partikuláris jogrendje az ország általános jogától, különösen az adománylevelek formuláinak ismeretében. A székelyek sajátos jogállásáról tanúskodik ugyanakkor az 1499. évi

⁷¹ SzOkl III. 127–129.

⁷² Lásd Iczkovits Emma: *i. m.* 82–84.; Botár István: *i. m.* 97–118.

⁷³ SzOkl II. 7–8.

⁷⁴ Neumann Tibor szerint az oklevél nem tartalmazza a szokásos „örökjoggal” formulát, így nem deríthető ki, hogy az adományozás örökjogon vagy visszaváltható módon, zálogjogon történt-e, azonban a beiktatásról készült jelentés alapján egyértelműen látható, hogy az adományozás örökjogon történt: „*memorato Joanni Thoth suisque heredibus et posteritatibus univrsis vigore premissae nostre donationis statutis perpetuo possidendam*”. Neumann Tibor: *A vajdai adományozás kezdetei*. Történelmi Szemle LV(2013). 2. szám 263.; SzOkl II. 5–6.

⁷⁵ SzOkl II. 28–39.

⁷⁶ Uo. 45–51.

privilegium is, hiszen csupán a vármegyei földbirtokokkal is rendelkező székelyek esetében helyezte kilátásba a jószágvesztést is hűtlenség büntette esetén, ezzel pedig közvetett módon azt is kimondta ez a kiváltságlevél, hogy a kizárólag székelyföldi birtokosokat ilyen büntetés nem terhelte. Mivel azonban a vármegyei nemességgel bíró székelyek köréből sem ismerünk példát arra, hogy székely székekben bírt jószágait e kiváltságlevél alapján konfiskálták volna, valamint a 16. századi székely statútumok rendre azt hangsúlyozták, hogy a királyi főtulajdonjog a területen nem érvényesült, sőt a vajdai ítélőszék 1535-ben *expressis verbis* ki is mondta, hogy a székely örökség nem háramlik az uralkodóra, ezért az 1499. évi oklevelet a *ius regium* székelyföldi jelenléte kezdőpontjának tekinteni elhamarkodottnak tűnik. Szintén nem vezette be általános jelleggel a *ius regium*ot a Székelyföldön az 1557. évi gyulafehérvári országgyűlésen hozott törvény sem, hiszen csupán egyetlen tényállás vonatkozásában írta elő a székely örökség konfiskálhatóságát, nevezetesen az uralkodónak teendő hűségeskü megtagadása esetén, konkrét példát pedig ennek alkalmazására sem ismerünk. Megállapítható tehát, hogy bár 1499 és 1562 között rendelkezésre állt volna olyan kiváltságlevél (1499) és jogszabály (1557), amelyre hivatkozva a székely örökség kivételes esetekben konfiskálható lett volna, a Hármaskönyv vajdai ítélőszéki értelmezése, valamint a székelyek képessége saját szokásjogaik érvényesítésére megakadályozta ezek beépülését a joggyakorlatba. A székelyek 1562. évi felkelésének leverését követően azonban elhárult a politikai akadály a királyi főtulajdonjog Székelyföldre való általános érvényű bevezethetősége elől. Bár jelen tanulmánynak nem feladata a további események bemutatása, arra mindenképpen utalni kell, hogy a *ius regium* érvényesíthetősége körüli vita egyáltalán nem zárult le a segesvári végzésekkel, de ekkortól a hivatkozási alapot már nem a székelyek hagyományos kiváltságai jelentették, hanem az egyes uralkodók által a székelyeknek – ismételten a politikai erőviszonyok függvényében – juttatott vagy visszavont privilegiumok.

The Presence of the *Ius Regium* in the Szekely Land: The Illusion of a Scientific Consensus

Keywords: ius regium, nota infidelitatis, sententia capitalis, right of donation, Tripartitum, value of the Hungarian forint

The Szekely legal history, especially the presence of the *ius regium* in the Szekely Land has been in the centre of research ever since the birth of critical historiography, but due to the controversial interpretation of sources and the lack of scientific discussion, an ultimate scientific consensus is yet to be formed. This study aims to confront the opinions, exploit the neglected sources, and harmonize the historiographical and legal aspects. In conclusion we can state that, although the *ius regium* could have been enforced in some special cases, both the custom and the judicial practice of the Voivodal Table hindered this opportunity, and the *ius regium* was not introduced to the Szekely Land in a general level at all until the articles of the Diet of Segesvár in 1562.

Szász Anikó

Nagyalmás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541–1600)

A Kolozs vármegyei Nagyalmás vagy Váralmás mezőváros egy nagy kiterjedésű uradalom központja volt. Kialakulásának története a középkorba nyúlik vissza. Magába foglalta a körülötte elterülő birtokokat, ezek alkották az uradalom központi birtoktestét. Nem számították e vár uradalmához, de ezzel együtt adományozták vagy bírták Búza, illetve Gorbó mezővárost is a hozzájuk tartozó számos faluval együtt. A Doboka vármegyei Búza tartozékát képezte néhány hozzá közel fekvő falu, de hozzá tartozott Budatelke és Örményes Kolozs vármegyéből, annak ellenkező oldalán, Kolozsvártól kelet felé. A hol birtokként, hol mezővárosként számon tartott Gorbó (a későbbi Csábigorbó) a Szamos és az Almás patak által határolt hegyvidéken elterülő Belső-Szolnok vármegyei falvak birtokközpontja volt.¹

Az almási várhoz tartozó uradalmat már a középkorban is e három, három vármegye területén szétszóródott birtoktest alkotta. Folyamatos változásokon ment keresztül az idők folyamán, hiszen más, magántulajdonban levő uradalmakhoz hasonlóan adományok, osztályok, zálogosítások, eladások következtében gyakran szakítottak ki belőle, illetve csatoltak hozzá birtokokat. A 16. század második felében több adománylevél szövege felsorolja az érintett birtokokat, így ezek alapján összeállítható a váruradalom birtokállománya. Almás várához és mezővároshoz Kolozs vármegyében 20 falu tartozott: Dezsőfalva, Babon, Nagypetri, Kispetri, Nyíres, Cold, Alsórajtolc, Felsőrajtolc, Kásapatak, Kökénypataka, Vármező, Bercse, Tóttelek, Dank, Lapupatak, Oláhnádas, Argyas, Vásártelke, Forgácskút, Moldovánfalva. Búza mezőváros hat település birtokközpontja volt. Négy közülük Doboka vármegyéből: Lak, Cente, Gyeke, Noszoly, kettő pedig Kolozs vármegyéből: Budatelke és Örményes. Gorbó tartozékaiként 43 birtokot sorolnak fel a 16. századi források (Gorbóval együtt 44 helység): Doboka vármegyében 8 falu: Völcs, Balázsháza, Tihó, Galgó, Kettősmező, Kalocsa, Nagyszentmihály, Paptelke; Belső-Szolnok és Doboka vármegye határán feküdt kettő, Gorbó és Csernek. Belső-Szolnok vármegyében 34 birtok: Bányika, Szentmária, Nagyszurdok, Kisszurdok másként Kabalapatak, Klics, Kislozna, Nagylozna, Lonkafalva másként Loznakő, Zakatura másként Somfalva, Hagymás, Búzamező, Tótszállás, Muncsal, Harasztos másként Csománfalva, Rogna, Konkolyos másként Nyegenyefalva, Ködmönös, Salamon, Nagykrisztolc, Kiskrisztolc, Szalonna, Kiskabalapatak, Bagófalva másként Mélypatak, Paptelke, Bezdéd, Ozvai, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Gyurkapatak másként Györkepataka, Veck, Alsócsobánka,

Szász Anikó (1976) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME Kutatóintézet, Kolozsvár. szasz.aniko@eme.ro

Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Jakó Zsigmond: *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban.* = *Szolnok-Doboka magyarsága.* Szerk. Szabó T. Attila. Dés—Kvár 1944. 82–83.

Felsőcsobánka, Topilafalva másként Mélypatak. Ez összesen 70 települést és két mezővárost jelentett.²

Ismeretes, hogy az uradalmak igazgatását és az erődítmények védelmi funkcióját ellátó személyzet jelenléte nagymértékben befolyásolta a uradalmi központ szerepét betöltő mezővárosok fejlődését. Jóllehet vizsgálódásunk tárgyát nem az uradalom, hanem Nagymás birtokközponti szerepköre képezi, magától értetődő, hogy a mezőváros fejlődését jelentős mértékben meghatározta az onnan irányított tartomány sorsa. A szétszórtnan fellelhető források egyszerre világítják meg mindkettő birtokviszonyainak alakulását.

Az uradalom a középkorban jelentőségét a várnak köszönhette, melynek megszerzéséért főúri családok versengtek. Nagymás település a Bánffyhunad–Zilah útvonalon, az Almás patak mentén fekszik, a vár pedig a településtől keletre húzódó Várhegyen emelkedik. Alapításának dátuma és körülményei nem ismertek. Almás első ismert birtokosa Kán nb. László comes volt, aki nem sokkal 1235 előtt kiüzte a monostorból a bencéseket, és premontreieket hozott a helyükbe. A tatárjárás során semmisülhetett meg a monostor. A 13. század végén és a 14. század elején a Borsa nemzetség Almásmelléki ága, György vajda, fia, Györk, illetve ennek fia, Dezső szerepel birtokosként. Ők építhették a várat, és telepíthették be Almást. Ez lehet a magyarázata, miért szerepel a település Dezsőfalva, illetve később a vár Dezsővár néven. Amikor Károly Róbert sorra felszámolta az egyes tartományurak territoriális hatalmát, Almásvár is királyi vár lett, és az erdélyi vajda tisztehez tartozott. 1370-ben a várat Nagy Lajos király Bebek György tárnokmesternek adományozta, a két Petri birtok kivételével.³ A Bebek család által a várhoz bírt uradalom 1401-ben Almás, Búza, Szentmihálytelke és Gorbó birtokokból és tartozékaikból állott,⁴ melyek akkor is három vármegyére terjedtek ki: Almás Kolozs, Búza Doboka, Szentmihálytelke és Gorbó pedig Belső-Szolnok vármegyében feküdt.

A 15. század közepén elsősorban Bebek Imre erdélyi vajda várnagyaival találkozunk a várbánban. A vajda fia, Pál volt a család vámosi ágának utolsó férfitagja, aki 1469-ben halt meg. A várra elsősorban a család pelsőci ága tartott igényt, de mert Mátyás király úgy tekintette a várat, hogy magszakadás következtében a koronára háramlott, 1470-ben első fokú unokatestvérének, Dengelegi Pongrác János erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának adományozta Almást Búza és Gorbó mezővárosokkal és tartozékaikkal együtt.⁵ Ekkor nevezik először Almást oppidumnak. Ezt a Bebek családnak többszöri próbálkozás után sem sikerült visszaszereznie. 1501-ben, miután a vár és uradalom újra a koronára háramlott, a király Korvin Jánosnak engedte át, de a Hunyadi család Korvin János lányának, Erzsébetnek halálával 1508-ban kihalt.

1509-től a Bebek családdal rokon Somi Józsa temesi ispán és az alsó részek főkapitánya rendelkezésére állott („nunc apud manus dicti domini Iosae de Som habita”), veje, Pelsőci

² MNL OL, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 25 –Miscellanea, fol. 94; MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F3 – Centuriae, A. 54, 65; MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 17 – Cista Comitatum, Comitatus Kolozs, C. nr. 3, 91, 101; *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (a továbbiakban: KmkvJk) II. 5299; *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005 (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond; a továbbiakban: ErdKirKv) 1/3. 1659. sz.

³ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Bp. 1890–1913. V. 436. A vár első említése: 1370: DI. 29174.

⁴ DI. 30754.

⁵ DI. 30321.

Bebek János is ekkor engedte át neki az almási várban és Búza mezővárosban levő és őt megillető birtokjogokat.⁶ 1510-ben Somi Józsa már nem élt, és jogbiztosító oklevelet a váruralomra csak fia, Gáspár szerzett feltehetően 1510–1512 között. 1510-ben, amikor Pongrácz János leánya követelte leánynegyedét az uradalomból, Somi Gáspár „kezeben” volt az almási castrum.⁷ 1512-től már birtokosként szerepel az oklevelekben. 1512-ben Somi Gáspár királyi testőrkapitány 500 aranyforinton Drágffy Jánosnak zálogosította el a várhoz tartozó Doboka vármegyei Szentmihály mezővárost,⁸ 1514-ben pedig Bornemissza Jánosnak a Kolozs vármegyei Oláhnádat.⁹ 1514-ben két saját kezű oklevelét a tulajdonában levő Almás mezővárosban állította ki (in oppido nostro Almas).¹⁰ 1523-ban Somi Gáspár – felesége, Perényi Margit és lányuk, Anna nevében is – az almási várhoz és uradalomhoz tartozó Vásártelek, Lapupatak, Töttelek és Forgácskút egész birtokok elzálogosításáról rendelkezett.¹¹ 1528-ban Somi Gáspár újra elzálogosította az almási várhoz tartozó Vásártelek, Lapupatak és Argyas birtokokat.¹² Feltehetően Búza ekkor más birtokos(ok) kezén volt, ugyanis 1527-ben János király biztosította Somi Gáspárt, hogy neki és örököseinek adományozza örökjogon Búza mezővárost tartozékaival együtt, ha az bármilyen jogon a királyt illetné meg.¹³

Somi Gáspár halála után két lánya, Anna és Borbála örökölte az almási uradalmat, ők, illetve Anna férje, Gyarmathi Balassa Imre lakott a várban. Az utóbbi adománylevelet is próbált szerezni a várra, ennek azonban az ugyanarra igényt tartó nemesi családok ellentmondtak.¹⁴ Balassa Imre Búza megtartásáért is erőfeszítéseket tett.¹⁵

1535. november 2-án Pelsőci Bebek Imre királyi tanácsos az Almás várában és tartományában őt illető, de ezután visszaserzendő negyedét unokatestvérének, Somi Annának és férjének, Balassa Imrénének kötötte le a tőlük kölcsönzött 3000 forint fejében.¹⁶ 1539-ben Balassa Imre erdélyi vajda almási castrumában állított ki okleveleket.¹⁷ 1540-ben Majláth Istvánnal együtt részt vett a János király elleni összeesküvésben, ezért a tordai országgyűlésen felségárulás vádjával halálra ítélték, Almás, Léta és Diód várait pedig elkobozták tőle.¹⁸ Mivel azonban a király még

⁶ Pelsőci Bebek János – felesége, (Somi) Katalin és fiai, Imre és Ferenc nevében is – apósa, Somi Józsa iránti szeretetből neki és örököseinek inscribálta örökjogon az Almás castrumot, Búza mezővárost tartozékaikkal együtt, melyek most Somi Józsa kezén vannak, és melyek ősi jogon Bebek Jánost illetik meg. KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt. (Arhiva familiei Jósika), nr. 495.

⁷ Dl. 29367.

⁸ Dl. 65460.

⁹ Df. 266816.

¹⁰ Dl 26838, Df. 266816.

¹¹ KmkvJk II. 3976; DL 36402. – Hasonló: 1523. DL 36400.

¹² KmkvJk II. 4213, 4214.

¹³ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F 4 Cista comitatum, Comitatus Dobocensis, fasc. 1. 48. sz.

¹⁴ 1534. november 23-án Kecskeméti Patócsy Miklós fia, Ferenc és Bethlen Farkas tiltotta a királyt, hogy Vécs, Diód és Almás várát és tartozékaikat eladományozza Kendi Ferencnek és Gyarmati Balassa Imrénének. KmkvJk II. 4498.; Drágffy Gáspár 1535-ben tiltotta Balassa Imrét Almás vára és tartománya megszerzésétől. KmkvJk II. 4530.

¹⁵ 1534-ben Balassa Imre saját és Somi Gáspár özvegye Perényi Margit és lányai, Anna illetve a kiskorú Borbála nevében pert folytattak Bethlen Farkas ellen Búza fele részéért. F 17, Cista Com., Com. Doboka. B. 69.

¹⁶ Bebek Imre anyja, Somi Katalin és Anna apja, Somi Gáspár testvérek voltak. KmkvJk II. 4540.

¹⁷ F 17, Cista Com., Com. Kolozs, K 52, M 55.

¹⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta comitialia regni Transylvaniae), 1540–1556.* Szerk. Szilágyi Sándor. I. Bp. 1875. 11.

ugyanazon évben meghalt, Balassa elkerülte a büntetést. Később Ferdinándhoz csatlakozott, 1550-ben pedig elhunyt.

Balassa Imre tehát 1540-ben elveszítette az almási uradalmat, amely egészében vagy legalábbis részben kincstári tulajdonba került valószínűleg 1551-ig. Ezt nemcsak az országgyűlési határozatok,¹⁹ hanem az adománylevelek is bizonyítják: 1545-ben Izabella királyné saját szakácsának, Imre mesternek adományozta örökre Nagygorbó birtok felét, melyet korábban ugyanő néhai Csáky Eleknek, az almási királyi kastély castellanusának engedett át élete végéig.²⁰ 1546-ban Izabella Bethlen Farkasnak és általa atyafiának, Bohnyai Dezsőfy Lászlónak adományozta Nagyszentmihály királyi egészbirtokot, mely addig Almás castrumhoz tartozott.²¹

1551-ben, miután Ferdinánd átvette az Erdély feletti uralmat, az almási váuradalom helyzete is megváltozott. Az adatokból kiderül, hogy több család is pert folytatott meg- illetve visszaszerzéséért. A megváltozott politikai helyzetet kihasználva a Drágffy család újra fellépett jogigényével. 1551. június 27-én Drágffy Gáspár özvegye tiltotta néhai Somi Gáspár lányait, özvegy Balassa Imrénét, Annát és Alsólivdvai Bánffy Lászlónét, Borbálát Almás várának, valamint Kolozs és Doboka vármegyei tartozékainak elidegenítésétől, Izabella királynét, fiát és I. Ferdinánd királyt pedig annak eladományozásától.²²

Somi Anna 1554. április 24-én kelt bevallásában elpanaszolta, hogy kirekesztették őt az apai jószágából, és jelentős összeget kellett előteremtenie Almás vára és tartománya visszaszerzéséért a Pelsőci Bebek Ferencsel, a fentiekben már említett János fiával, Imre testvérevel és másokkal folytatott peréhez, a királyhoz való utazgatásokhoz.²³ Az összeget, 8000 forintot második férjétől Kecskeméti Patócsy Boldizsártól kapta, ezért ennek fejében, halála esetére – előző férjétől, néhai Gyarmati Balassa Imrétől született gyermekei: András, Katalin, Zsófia és Margit nevében is – lekötötte neki a nagymási vár negyedét és tartozékait (64 település), azzal a feltétellel, hogy halála után férjét, gyermekeit is csak a fenti összeg kifizetésével zárhatták ki a felsorolt birtokok használatából.²⁴

A Pelsőci Bebek Ferenc, Gömör vármegye ispánja által indított per Anna és Borbála ellen az almási javakért 1553 őszén fejeződött be. 1553 tavaszán Somi Gáspár két lánya még megszerezte a Bebek Jánosra és az almási váuradalomra vonatkozó 1509-ben kelt oklevél átíratát a leleszi konventtől.²⁵ De összfel már az ítélet végrehajtásáról kapunk hírt: az Almás vára és néhai Somi Józsa többi erdélyi birtoka feletti osztályos perben Bebek Ferenc javára és Balassa Imre özvegye, Somi Anna, továbbá Bánffy László Zala vármegyei ispán felesége, Somi Borbála ellenében

¹⁹ Uo. 25, 68, 190; Oborni Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)*. Történelmi Szemle. 51(2009)/1. 29.

²⁰ KNLt. Jósika cs. hitbizományi lt. nr. 28.; Iktatási jelentéssel: F 17, Cista Com., Com. Kolozs, M 19. fol. 384.

²¹ F 17, Cista Com., Com. Kolozs, D. nr. 34, fol. 54.

²² KmkvJk II. 5100.

²³ Somi Anna szorult helyzetére az is utal, hogy 1554-ben eladta búzai nemesi udvarházát két jobbágytelekkel 500 forintért Gálffy Mihálynak. KmkvJk II. 5300.

²⁴ Nagypetri, Kispetri, Babon, Tóttelek, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Bercse, Alsórajtolc, Felsőrajtolc, Kásapatak, Moldovánfalva, Kőkénypatak, Nyíres, Cold, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Tótszállás, Gorbó, Paptelke, Csernek, Kalocsa, Völcs, Gyeke, Noszoly, Cente, Búza, Lak (Doboka vármegye), Gyurkapatak, Veck, Alsócsobánka, Csobánka, Hagymás, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykrisztolc, Nagyszurdok, Kiskrisztolc, Szalonna, Kisszurdok, Klics, Nagylozna, Kislozna, Loznakő, Ködmönös, Somfalva, Rogna, Harasztos, Búzamező, Kabalapatak (Belső-Szolnok vármegye). KmkvJk II. 5299.

²⁵ Erről 1569-ben Báthory Kristóf is készítettett magának átíratát. KNLt. Jósika cs. hitbizományi lt. nr. 495. sz.

hozott ítélet fogatosítását megakadályozta az alperesek ellenállása.²⁶ Későbbi oklevelekből tudjuk, hogy Bebek a vár és uradalom felét kapta meg, melyet haláláig, 1558-ig bírt.

A váruradalom másik fele Somi Anna és Borbála között oszlott meg. Borbála is egy negyedrészt bírt, ugyanis 1553-ban férje, Alsólindvai Bánffy László, Zala vármegyei ispán almási birtokosként eladott bizonyos ingatlanokat saját bizalmi emberének, az almási várprefektusnak, Velikei István deáknak.²⁷ A két testvérnek 1554-ben a dezsőfalvi, baboni és kökénypataki részjóságokért másokkal is volt birtokvitája, de elveszítették a pert.²⁸ Ezenfelül még egymást is tiltották az Almás várához tartozó vagy bárhol fekvő erdélyi birtokaik elidegenítésétől.²⁹

Ismeretes, hogy Balassa Menyhérten kívül Bebek Ferenc is magának akarta a kormányzóí hatalmat. 1557-ben a gyulafehérvári országgyűlésen azt követelte, hogy Izabella nevezze őt ki vajdának, valamint hogy adományozza neki Gyalut és Kolozsmonostort.³⁰ Kevésel később Izabella hatalmának megtörésére törekedett: a Portán sikerült elérnie, hogy kinevezzék János Zsigmond tanácsosává és Erdély kormányzójává. Jóllehet kudarcot vallott, a királyné mégis megkegyelmezett neki, és birtokait is visszaadta,³¹ feltehetően azért, mert eközben Ferdinánd csapatai sikeres hadműveleteket hajtottak végre Felső-Magyarországon, és Izabellának szüksége volt rá. Az 1557. november 24-i kolozsvári tábori országgyűlésen Bebeket és Balassa Menyhértet nevezték ki az erdélyi hadak fővezérének. A Portáról való visszajövetele és hadba indulása közötti időszakban valamikor feleségül vette Sory Ilonát, akiről azon kívül, hogy a magnifica címet viselte, más adatunk nincs. Bebek Ferenc 1557. október 9-én a kancellárián tett bevallásában az almási kastélyból és tartozékaiból (Almás, Gorbó és Búza mezővárosokból, továbbá a hozzájuk tartozó 53 faluból)³² az őt megillető részt örökre feleségének, Sory Ilonának és utódainak adományozta.³³ Bebeket végül a királyné végeztette ki felségárulás vádjával 1558. szeptember 1-én, majd elrendelte vagyonának lefoglalását a kincstár javára.³⁴ Ebből egy kis darabot, Búza mezőváros felét és tartozékait 1559-ben örökjogon Sory Ilonának, Bebek özvegyének, valamint második férjének, Váradai Bornemissza Benedeknek adományozta, biztosítva őket, hogy a javak visszavétele esetén más, hasonló birtokokkal fogja kárpótolni őket.³⁵

De az almási várhoz tartozó és Bebek árulása miatt a kincstárra szállott részbirtokok nagy részét Báthory Kristóf kapta meg. János Zsigmond király 1560. június 3-án Gyulafehérváron kelt

²⁶ KmkvJk II. 5230.

²⁷ KmkvJk II. 5250.

²⁸ KmkvJk II. 5309, 5416.

²⁹ KmkvJk II. 5301, 5330.

³⁰ Bethlen Farkas: *Erdély története* II. Ford. Bodor András. Bp.–Kvár 2002. 203.

³¹ Veress Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. Magyar Történelmi Életrajzok. Bp. 1901. 443.

³² Nagypetri, Kispetri, Nyíres, Cold, Alsórajtolt, Felsőrajtolt, Kásapatak, Kökénypataka, Vármező, Bercse, Tóttelek, Dank, Lapupatak, Oláhnádas, Argyas, Vásártelke, Forgácskút (Kolozs vármegye), Gorbó mezőváros tartozékai: Bányika, Balázsháza, Szentmihály, Szentmária, Tihó, Galgó, Kettősmező, Nagyszurduk, Kísszurduk, Klics, Kislozna, Nagylozna, Somfalva, Búzamező, Tótszállás, Muncsal, Harasztos, Ködmönös, Salamon, Nagykrisztolt, Kiskrisztolt, Paptelke, Kalocsa, Csernek, Bezdéd, Ozvai, Zálha, Hosszúmező, Völcs, Alsócsobánka, Felsőcsobánka (Belső-Szolnok vármegye), valamint Búza tartozékai: Lak, Cente, Noszoly, Budatelke és Örményes (Doboka vármegye). F 25, Miscellanea, fol. 94.

³³ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. F 5 – Cista diversorum comitatum. I, fasc. 6, nr. 5; F 25, Miscellanea, fol. 94. (itt a dátum hiányos)

³⁴ Veress Endre: *i.m.* 463–464.

³⁵ Izabella iktatási parancslevele 1559. május 3, II. Jánosnak a beiktatást bizonyító kiváltságlevele 1559. december 3-án kelt. F 4 – Cista Com., Com. Doboka, fasc. 2. nr. 1. Töredékes; MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; Fejér Tamás: *16. századi erdélyi királyi könyvtöredékek és elveszett királyi könyvek*. = *Peregrináció és erudíció: Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Kvár 2020. 127.

parancslevelében elrendelte, hogy iktassák be Báthory Kristóf tanácsurat és feleségét, Daniczka Katalint a nekik adományozott Almás castrum és mezőváros, továbbá tartozékainak, azaz 54 birtoknak a fele részébe. Ezek a javak korábban a hűtlenségbe esett néhai Bebek Ferencé voltak. Gorbót itt birtokként tüntették fel, Búza pedig nem szerepel a szövegben.³⁶ Daniczka Katalinról nem találtunk adatokat a szakirodalomban és a forrásokban.

A király Somi Borbála és férje, Alsólindvai Bánffy László jószágait is lefoglaltatta, mivel Ferdinándhoz csatlakoztak. Az elkobzott javak az almási uradalom negyedét képezték, ezt a későbbi adománylevelekben „Bánffy-résznek” nevezték. Ebből egy kisebb darabot, a Búza mezővárosbeli részt 1560. augusztus 11-én a király Váradi Bornemissza Benedek királyi familiárisnak adományozta ideiglenesen (durante beneplacito).³⁷ Nagyobb részét azonban Némethy Ferencnek, a tokaji vár praefectusának adta azért a 17 ezer forintért, mellyel neki múltbeli szolgálataiért tartozott, a Bihar vármegyei Farnas birtokkal együtt.³⁸

Somi Anna két gyermekének örökségét is elvette az uralkodó, úgy, hogy azokat a másik két testvérnek adta: 1564. június 28-án II. János Némethy Ferencnek, a tokaji vár praefectusának és feleségének, Balassa Zsófiának, az utóbbi hűgának, a kiskorú Margitnak adományozta örökjogon, Balassa Andrásnak és Balassa Katalinnak, Matuznay Péter feleségének Almás castrumban és mezővárosban, illetve tartozékaiban, azaz Búza mezővárosban és 65 birtokban levő részeket,³⁹ melyek néhai Somi Anna, néhai Patócsy Boldizsár özvegye halála után öröklési jogon Andrásra és Katalinra és utódaikra szállottak, de András, Katalin és férje, Péter a német párthoz csatlakozásuk miatt felségáruhlást követtek el. Ez az oklevél Kolozs vármegyében 22, Doboka vármegyében 16, Belső-Szolnok vármegyében 29 településsel rendelkezett.⁴⁰

Ezzel Gyarmati Balassa Imre erdélyi vajda és Somi Anna négy gyermeke közül kettőt a király kizárt az örökségből: a váruradalom negyedét Zsófia és Margit közösen örökölték. Az utóbbiakat ennek birtoklásában egy 1569. április 1-jén kelt adománylevél erősítette meg, melynek értelmében II. János király néhai Zétényi Némethy Ferenc szolgálataiért özvegyének, Balassa Zsófiának és fiának, Zsigmondnak, valamint Bornemissza Benedek feleségének, Balassa Margitnak adta új adományul Almás nevű várban és mezővárosban, illetve a vár tartozékaiban

³⁶ Nagypetri, Nyíres, Cold, Alsórajtloc, Felsőrajtloc, Bercse, Kásapatak, Moldovánfalva, Tóttelek, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Szentmihály, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Ozvai, Lak, Noszoly, Cente, Muncsal (Doboka vármegye), Tótszállás, Nagyszurdok, Kisszurdok, Szalonna, Klics, Nagylozna, Kislozna, Loznakó, Ködmenes, Somfalva, Rogna, Harasztos, Búzamező, Kabalapatak, Hagymas, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Gyurkapatak, Veck, Bezdéd, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Salamon (Belső-Szolnok vármegye), Gorbó és Csernek (Doboka és Belső-Szolnok vármegye). F3 – Centuriae, A. 65. Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszűlésének korszakában (1556-1588)*. Akadémiai nagydoktori thesis, ELTE BTK. 2013. 119.

³⁷ F 4 – Cista Com., Com. Doboka, fasc. 1. nr. 32.

³⁸ A csonka oklevél mindenképpen 1565, Némethy Ferenc halála előtt kelt, de a későbbi pereskedés alapján gyanítható, hogy még mielőtt feleségül vette volna Balassa Zsófiát (1564 előtt). MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F 12 – Lymbus, fasc. IV. 8/b/4.; Fejér Tamás: *i. m.* 128.

³⁹ Nagypetri, Kispetri, Babon, Dezsőfalva, Oláhnádas, Tóttelek, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Kőkénypatak, Nyíres, Cold, Kásapatak, Alsórajtloc, Felsőrajtloc, Moldovánfalva, Bercse, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Paptelke, Kalocsa, Völcs, Gyeke, Noszoly, Cente, Búza, Lak, (Doboka vármegye), Gyurkapatak, Veck, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Hagymas, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykriztolc, Muncsal, Tótszállás, Nagyszurdok, Kiskriztolc, Szalonna, Kisszurdok, Klics, Nagylozna, Kislozna, Ködmönös, Somfalva, Rogna, Harasztos, Búzamező, Kabalapatak (Belső-Szolnok vármegye), Gorbó és Csernek (Doboka és Belső-Szolnok vármegye határán).

⁴⁰ F 3 – Centuriae A 54.

levő negyedrészüket, mely őket apai jogon illette meg, és melyet már több éve zavartalanul bírtak. Adományul nyerték ekkor Oláhnádas birtok felének egyharmadát is, melyet Báthory Kristóf engedett át nekik a köztük megszületett egyezség és kibékülés értelmében (*iuxta compositionem et conciliationem inter eos factam*).⁴¹ Úgy tűnik, ebben az időszakban Báthory Kristóf, Balassa Margit és Zsófia között birtokvita alakult ki. Ennek jele az, hogy 1568-ban a kolozsmonostori konvent levéltárából kikerestették a Kolozs vármegyei Nagyalmás, Nagypetri, továbbá a Doboka vármegyei Nagyszentmihály, Gorbó és Balázsháza nevű birtokaikra vonatkozó okleveleket,⁴² ezenkívül 1569-ben Báthory Kristóf átírást készíttetett magának az almási várról 1509-ben és 1553-ban kelt, a fentiekben már említett oklevelekről.⁴³ Szintén 1568-ból maradt fenn Báthory Kristófnak és Balassa Zsófiának közösen kiállított instrukciója az Almáshoz tartozó jószágaikra vonatkozó előírásaikról,⁴⁴ mely a köztük megszületett kibékülés egyik mozzanatát jelenthette.

Mint említettük, a vár és uradalom másik negyede (Bánffy-rész) Búza kivételével ebben az időszakban Némethy Ferenc birtokába került. Halála után lánya, Ilona és fia Zsigmond örökölték meg, és hosszú ideig vita tárgyát képezte Ilona és Balassa Zsófia között. Az alábbiakban erről bővebben fogunk írni.

Balassa Margit először Búzai Bornemissza Benedekhez ment feleségül,⁴⁵ aki korábban Sory Ilonának, Bebek Ferenc özvegyének a második férje volt. A házasságuk mögötti szándék nyilvánvalóan a birtokgyarapítás, az elvesztett családi örökség visszaszerzése volt. 1570. április 2-án egyezséglevelet állítottak ki, melyben kölcsönösen egymásra hagyták vagyonukat: Búzai Bornemissza Benedek halála utánra Erdélyben és Magyarországon bárhol lévő javait és birtokjogait ingóságaival együtt örökre átengedte feleségének és utódainak, nem tartván fenn azokban atyafiai részére semmilyen tulajdonjogot. Ennek viszonzásaként, továbbá Bornemissza Benedek által Almás vára és tartozékai miatt a királyi udvarban folytatott perekre, illetve a Búza mezővárosban lévő kőház és más épületek emelésére fordított eddigi és ezutáni költségeiért Balassa Margit összes ingó javait halála után örökre szőlőn átengedte, Erdélyben és Magyarországon bárhol lévő javait és birtokjogait pedig 12 000 forintot inscribálta a férjének és örökösének. Margit halála esetén atyafiai az említett jószágokat férjétől vagy utódaitól csak a 12 000 forint kifizetésének feltétele mellett vehették vissza.⁴⁶

Balassa Margitnak első férjétől három gyermeke született: Zsófia, Zsigmond és Anna. Az utóbbi kettő 1579-ben még kiskorú volt, a nevükben gyámjuk Wass György Kolozs vármegyei ispán intézkedett az örökségük, Búza mezőváros és tartozékai (Noszoly, Feketelak, Cente és

⁴¹ Nagypetri, Kispetri, Babon, Dezsőfalva, Oláhnádas, (Töttelek?), Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Kőkénypatak, Nyíres, Cold, Kásapatak, Alsórajtolt, (Felsőrajtolt?), Moldovánfalva, Berce, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tohó, Paptelke, Kalocsa, Völcs, Gyeke, Noszoly, Cente, Búza, Lak, (Doboka vármegye), Györkepatak, Veck, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Hagymás, Csáka, (Zálha?), Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykrisztolt, Muncsal, Tótszállás, Nagyszurdok, Kiskrisztolt, Szalonna, Kísszurdok, Klics, Nagylozna, Kislozna, Újlozna, Ködmönös, Somfalva, Rohna, Harasztos, Búzamező, Kabalupatak (Belső-Szolnok vármegye), Gorbó és Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye). Kissé töredékes. MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; Fejér Tamás: *i. m.* 127–128.

⁴² F 25, Miscellanea, fol. 8.

⁴³ KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 495. sz.

⁴⁴ F 25, Miscellanea, fol. 129.

⁴⁵ 1564 és 1569 között. L. fennebb.

⁴⁶ ErdKirKV I/3. 67.

Budatelke) lakosainak adózását érintő ügyben.⁴⁷ Kevéssel az 1570-es egyezés kiállítása után Bornemissza Benedek meghalt, és még 1572. március 29-e előtt Margit hozzáment Kendi Antal fiához, Gáborhoz.⁴⁸ Jóllehet az utóbbi 1575-ben Bekes Gáspár pártján állott, jószágvesztése után nemsokára bocsánatot nyert, és birtokai egy részét visszakapta. Később a rendi pénztár egyik conservatora (1593), Kolozs vármegye ispánja (1593–1594) volt. Gábornak és Margitnak két fiuk született, István és Gábor.

Balassa Margit 1590-ben hunyt el, ezt követően novemberben öt gyermeke között felosztották a Búzához, Almáshoz és Gorbóhoz tartozó ingatlanokat és ingóságokat.⁴⁹ Az osztálylevelél 48 települést sorol fel.⁵⁰ A legtöbb adat Búza mezővárosra vonatkozott, és az is nyilvánvaló, hogy a család az ottani udvarházban lakott. Kevés jobbágytelkük volt Almáson, továbbá a várban és a nemesi udvarházban csak egy részt bírtak.⁵¹ 1591. július 20-án az öt testvér új adománylevelet kapott a családi örökségre,⁵² és ugyanazon a napon elnyerték a fejedelem jóváhagyását a már említett, 1570-ben kelt egyezésre.⁵³ Az új adománylevelél szövege nagyobb családi örökséget tükröz, a Búza mezővárosban levő részjószágukhoz és köből épült nemesi udvarházukhoz 58 részbirtok tartozott, melyek Doboka, Belső-Szolnok és Kolozs vármegyében terültek el.⁵⁴ Ezekhez tartoztak még az almási várban és nemesi udvarházban levő részüik, valamint a vármezői, kettősmezői és gorbói várok is.

Ismeretes, hogy Kendi Gábort 1594-ben felségámulással vádolták, és kivégezték. Javainak egy részét, gorbói részjószágát és tartozékait (24 részbirtokot) Báthory Zsigmond 1595. szeptember 18-án Bocskai Istvánnak adományozta.⁵⁵ Elkobzott örökségének másik részéről bizonytalan adataink vannak: egy 1599-ben kelt oklevélben arra találunk utalást, hogy Bornemissza Benedek és Kendi Gábor Búzában és tartozékaiban levő része akkor már Szalontai Toldi István tanácsúr

⁴⁷ 1579. április 5. MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862.

⁴⁸ F 3 – Centuria Z nr. 75; Horn Ildikó: *i. m.* 351.

⁴⁹ 1590. november 25., 1590. november 28. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond; a továbbiakban: *ErdKÁPJKv*) I. 796, 797.

⁵⁰ Búza, Feketelak, Noszoly, Budatelke, Cente, Nadas, Szentmihály, Vármező, Nagymás, Nagypetri, Kalocsa, Bezdéd, Balázsháza, Csáka, Veck, Muncsal, Alsócsobánka, Somfalva, Tihó, Nagylozna, Kettősmező, Felsőcsobánka, Klicsfalva, Kisszurduk, Nagyszurduk, Tótszállás, Völcs, Tóttelek, Vásártelke, Paptelke, Cold, Alsócsobánka, Kislozna, Galgó, Gorbó, Csáka, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Csernek, Hagymás, Búzamező, Lonkafalva, Konkolyosfalva, Hosszúmező, Zálha, Moldovánfalva, Forgácskút, Rajtolc.

⁵¹ Búzában Kendi Istvánnak 25, Kendi Gábornak 26 jobbágytelek jutott. Azonban Nagymáson sokkal kevesebbet örökölték: Istvánnak csak két, Gábornak három jobbágytelke volt.

⁵² ErdKirKV I/3. 1659.

⁵³ ErdKirKV I/3. 1660.

⁵⁴ Búza, Lak, Noszoly, Cente, Nagyszentmihály, Vármező, Völcs, Kalocsa, Paptelke, Tihó, Balázsháza, Kettősmező, Galgó (Doboka vármegye), Gorbó (Doboka és Belső-Szolnok határán), Tótszállás, Muncsal, Nagyszurduk, Kisszurduk másként Kabalapaták, Klics, Lonkafalva másként Loznakő, Kislozna, Nagylozna, Ködmönös, Zakatura másként Somfalva, Konkolyosfalva másként Nyegenyefalva, Rogna, Harasztos másként Csománfalva, Búzamező, Kiskabalapaták, Kiskriztolc, Nagyszalonapaták, Bagófalva másként Mélypaták, Nagykriztolc, Salamon, Bezdéd, Zálha, Csáka, Hagymás, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Veck, Györkepataka, Csernek, Topilafalva másként Mélypaták, Hosszúmező (Belső-Szolnok vármegye), Budatelke, Nagypetri, Dezsőfalva, Oláhnadas, Tóttelek, Forgácskút, Dank, Vásártelke, Argyas, Cold, Kásapaták, Felsőrajtolc, Moldovánfalva és Nagymás (Kolozs vármegye).

⁵⁵ Gorbó mezővárosban, Csernek (Belső-Szolnok/Doboka vármegye), Salamon, Bezdéd, Zálha, Búzamező, Harasztos, Rogna, Nyegenyefalva, Ködmönös, Nagylozna, Kislozna, Klics, Muncsal, Tótszállás, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Felsőcsobánka, Alsócsobánka (Belső-Szolnok vármegye), Tihó, Galgó, Kettősmező, Kalocsa, Paptelke, Balázsháza (Doboka vármegye) birtokokban levő részek. Egy évvel később megkísérelték a beiktatását, de Balassa Margit fia, Bornemissza Zsigmond ellentmondott. F 17 – Cista Com., Com. Doboka, B. 59.

birtokában volt, aki bizonyos oklevelek átírását kérte a feltehetően Báthory Zsigmondtól adományul kapott új ingatlanjaira.⁵⁶

Amint a fentiekben már említettük, Balassa Zsófia első férje Zétényi Némethy Ferenc volt.⁵⁷ Némethy Ferenc Zemplén vármegyei nemes családból származott. 1555-ig tokaji tiszttartó volt, 1556-ban János Zsigmond hűségére tért. Az 1562. március 4-i hadadi csatában súlyos vereséget szenvedő erdélyi sereg egyik vezére volt, majd 1565-ben Tokajt védelmezve hunyt el.⁵⁸ Már említettük, hogy 1560 után a király neki inskribálta az uradalom „Bánffy-résznek” nevezett negyedét, mely korábban Somi Borbáláé volt. Némethy Ferencnek és Zsófiának egy közös gyermeke volt, Zsigmond, aki 1565 után apjától megörökölte, majd anyjának inskribálta a „Bánffy-részt”. Ferencnek volt egy lánya is, Ilona, akinek minden bizonnyal nem Balassa Zsófia volt az anyja. Ilona Körösszegi Csáky Déneshez ment feleségül. (Csáky Dénes rokoni kapcsolatait kihasználva került a fejedelmi udvar közelébe, 1581–1584 között tanácsúr, 1583-ban főudvarmester és Belső-Szolnok főispánja volt, 1584-ben halt meg.⁵⁹) Némethy Ferenc halála (1565) után Ilona és férje, Csáky Dénes pert indított Balassa Zsófia ellen azzal a váddal, hogy jogtalanul tulajdonította el férje ingóságait. Az 1583–1584-ben készült tanúvallomások szerint, amikor Némethy Ferenc meghallotta, hogy a „németek” Tokajt fogják ostromolni, 35 000 forint értékű ingóságát szekerekre rakatta, elvitette, és egy tárházba rakatta. A tárházat felesége azon a napon törette fel, amikor megtudta, hogy Némethy Ferenc meghalt.⁶⁰

Balassa Zsófia valamikor 1569 és 1573 között férjhez ment Körösszegi Csáky Lászlóhoz,⁶¹ de már 1577–1580 között elvesztette második férjét is.⁶² Fiuk, István feltehetően 1570-ben született. Az is kiderül a forrásokból, hogy az özvegy Zsófia 1580-ban Almás mezővárosban levő házában lakott (*domus seu solitae residentiae*).⁶³

Némethy Ferenc és Zsófia fiát, Zsigmondot 1584-ben anyjával együtt a kiskorú féltestvére, Csáky István gyámjának nevezték ki.⁶⁴ De 1586-ban Zsigmond már nem volt életben, ekkor akarta Zsófia a maga részére iktatni Zsigmondnak „Bánffy-résznek” nevezett örökségét az almási várhoz és Gorbóhoz tartozó részjóságokból, melyeket az korábban neki inscribált. Az iktatásnak azonban ellentmondott a megözvegyült Némethy Ilona, magának és fiának, Mihálynak követelve azokat. Ez az uradalom negyedrésztét jelentette, mely valamikor Somi Borbála öröksége volt. Zsófia 1586. szeptember 29-én nem jelent meg a tárgyaláson, ahol be kellett volna mutatnia bizonyítékait. A peres iratok szerint Zsófia az 1586. október 17. és november 5. közötti időszakban halt meg.⁶⁵ A pert Csáky István folytatta a részjóságokat elfoglaló Ilonával szemben, majd elveszítette. A javakat Ilona fia, Csáky Mihály örökölte, aki 1589-ben birtokosként

⁵⁶ MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862.

⁵⁷ Annak halála után Körösszegi Csáky Lászlóhoz ment férjhez, mindhárman a magnificus címet használták.

⁵⁸ Horn Ildikó: *i. m.* 355.

⁵⁹ ErdKirKv I/3. 416; Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kvár 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) 22; Horn Ildikó: *i. m.* 337.

⁶⁰ *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei. I. 1326–1590*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Szerk. Fejér Tamás) Kvár 2018. (továbbiakban: KmkvFkJk) I. 434, 435.

⁶¹ 1569: MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; 1573: F 17 – Cista Com., Com. Kolozs, C. 105. fol. 717.

⁶² 1577: ErdKirKv I/3. 93. sz. 1580: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 93. fol. 707.

⁶³ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 93. fol. 707.

⁶⁴ KmkvFkJk I. 450.

⁶⁵ KmkvFkJk I. 569, 570.

szerepel egy oklevélben: két Nagymásra szökött jobbágyának kiadására kötelezték.⁶⁶ Mihály örökösök nélkül halt meg 1590 és 1592 között,⁶⁷ a kincstárra szállott javait pedig végül mégis Balassa Zsófia fia, Csáky István nyerte el a fejedelemtől.

Az 1590-es évektől fontos erdélyi tisztségeket betöltő Csáky István karrierjét is rokoni kapcsolatai indították el. Fontos feladatokat látott el a fejedelem oldalán, 1592-ben és 1594-ben Báthory Zsigmond udvari familiárisaként említik, később tanácsúri rangra emelkedett (1601–1602),⁶⁸ és kétszer viselte az országos főkapitányi tiszteletet (1600–1602).⁶⁹ Wesselényi Ferenc lányát, Annát vette feleségül, az esküvőre 1599. február 14-én Gyulafehérváron a fejedelmi udvarban került sor.⁷⁰

Csáky István már 1587-ben birtokosként szerepel Nagymás mezővárosban.⁷¹ A korábban Csáky Mihály által bírt, „Bánffy-résznek” nevezett javakat 1592-ben kapta meg, a beiktatási parancs 1592. június 21-én kelt. Ehhez a Nagymás várában, az ottani mezővárosban és Gorbó birtokban levő részek tartoztak, valamint az azokhoz csatolt 32 részbirtok, az almási nemesi udvarházzal együtt. Az iktatásra 1593 húsvétján került volna sor, de Kendi Gábor ellentmondott az ún. Majlát-rész iktatása miatt.⁷² Saját örökségére is nyert új adománylevelet, az 1592. június 28-án kelt oklevél szerint a várban, Nagymás és Búza mezővárosokban, Gorbó birtokban, továbbá az azokhoz tartozó 57 faluban voltak saját részjóságai. De nemesi udvarháza nem Almáson, hanem Búzában volt.⁷³ 1593. májusában újra megkísérelték beiktatni Csákyt a várhoz,

⁶⁶ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, K, nr. 7. Ügyvédje Trauzner Lukács volt.

⁶⁷ Nagymási Csáky Mihály 1590. január 19-én még élt, neve az almási birtokosok között szerepel. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 61. fol. 651-652; 1592. júniusában már nem élt. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3.

⁶⁸ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3.; F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 90., fol. 700.

⁶⁹ Nemcsak Báthory Zsigmond fejedelem udvarában töltött be jelentős szerepet. Amikor Zsigmond átadta fejedelemségét Báthory András bíbornoknak, Csáky István azonnal csatlakozott az új fejedelemhez. Ezt követően Mihály vajdát, a nemességet és Bocskay fejedelmet is szolgálta. 1601-ben Székely Mózes mellett Csáky Istvánnak is lett volna esélye a fejedelmi cím megszerzésére. Egy 1601-ben kelt oklevélben érdemeit így méltatták: az ország érdekében – noha a Mihály vajdától több jutalomban is részesült – ellene fordult és megszabadította a fejedelemséget a vajda zsarnokságától, majd a fejedelmet visszahívta az országba, minthogy az ország biztonságát és a törökkel megkötendő békét így látta megvalósíthatónak. (ErdKirKv. 1/3. 1676. sz.) Később a Csáky család tagjai közül ő volt az, aki elindította a felvidéki kiköltözést, birtokszerzést azzal, hogy 1603-ban erdélyi birtokainak jó részét elzalogosítva magyarországi zálogbirtokot szerzett. Pályáját részletesen bemutatja Papp Klára: *i.m.* 23–31. – 1605 előtt anyagi és politikai indokok alapján is bárói rangemelésben részesült. Pálffy Géza: *Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. = Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Speculum Historiae Debreceniense 4. Szerk. Papp Klára és Püski Levente. Debrecen 2009. 15.*

⁷⁰ RNLt Szebeni Igazgatósága, Szebeni evangélikus káptalan levéltára, 1, 198. sz.

⁷¹ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, S 17. fol. 717.

⁷² Dezsőfalva, Nagypetri, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Töttelek, Nyires, Kőkényes, Cold, Kásapatak, Felsőrajtolt, Moldovánfalva, Bercse (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmihály, Paptelke (Doboka vármegye), Salamon, Nagykriztolc, Muncsal, Bezdéd, Zálha, Csáka, Kiskabalapatak, Hagymás, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Veck, Györkepatok, Hosszúmező (Belső-Szolnok vármegye), Nagygorbó, Csernek (Doboka és Belső-Szolnok vármegye határán). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 362. sz.

⁷³ Nagypetri, Babon, Dezsőfalva, Oláhnádas, Töttelek, Lapupatak, Vásártelek, Argyas, Kőkényepatak, Nyires, Cold, Kásapatak, Felsőrajtolt, Moldovánfalva, Bercse és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Paptelke, Kalocsa, Völcs, Búza oppidum (Doboka vármegye), Györkepatok, Veck, Felsőcsobánka, Alsócsobánka, Hagymás, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykriztolc, Muncsal, Tótszállás, Nagyszurdok, Kisszurdok, Kiskriztolc, Szalonna, Klics, Kislozna, Nagylozna, Újlozna, Ködmönös, Somfalva, Rohna, Harasztos, Búzamező, Zakatura, Kabalapatak (Belső-Szolnok vármegye), továbbá Gorbó, Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 91. fol. 705.; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 363. sz.

mezővároshoz és Gorbóhoz tartozó 47 részjárságba, de a Kendi és Majlát család ellentmondott a Bánffy-rész nevű részjárságok iktatásának.⁷⁴

A fenti oklevelekben a részjárságok felsorolásai nem egyeznek, ennek magyarázata talán abban rejlik, hogy időközben Csáky István egyezséget kötött a rokonaival és az ellentmondókkal. A források ebben a tekintetben is hiányosak, de tudomásunk van egy 1593. július 14-én kelt egyezségről, melyet Kendi Gáborral kötött az almási és búzai uradalomhoz tartozó részeik örök érvényű cseréjéről.⁷⁵ 1594-ben Bodoni István, a vizaknai sókamara praefectusa a Nagymás és Nagyszentmihály oppidumokban, Nagypetri és Nyíres birtokokban levő részjárságait, továbbá az almási nemesi udvarházát örökre Csáky Istvánnak és fiági utódainak, azok magszakadtával leányági utódainak adta, az utóbbi pedig ennek fejében az uradalomhoz tartozó, Kolozs vármegyei Örményes birtokbeli ősi részét Bodoni Istvánnak, magszakadása esetén pedig apjának, Bodony Balázsnak és utódainak engedte át.⁷⁶ Feltételezhető, hogy Bodoni az almási uradalomhoz tartozó javait korábban a fejedelmi tulajdonban levő részből nyerte el. Csáky István Bornemissza Annától, Mihályi Csáky Zsigmond feleségétől is kapott Almás oppidumban és várban, illetve tartozékaiban levő részbirtokokat (Dezsőfalva, Oláhnádas, Tóttelke, Argyas, Dank, Cold, Vármező, Nagyszentmihály), és cserében más javakat adott Annának.⁷⁷

1594-ben Báthory Zsigmondtól is nyert javakat az uradalomban: a Nagymási lerombolt vár felét, a Nagymás mezővárosban és Dezsőfalva birtokban levő vajdai részeket, melyek az egeresi vajdai curiához tartoztak. Beiktatását 1595-ben senki nem akadályozta meg.⁷⁸ Csáky István később további részeket szerzett meg az almási és a vele összekapcsolódó búzai uradalomból. 1600. július 19-én Mihály vajda neki adományozta az egeresi castellum és mezőváros egészét a hozzá tartozó részjárságokkal együtt,⁷⁹ melyeket azelőtt Bocskai István bírt Báthory Zsigmond adománya révén, de 1599-ben az országgyűlés határozata alapján az utóbbi adományait érvénytelenítették.⁸⁰ Még ugyanabban az évben beiktatták.⁸¹ Ebből az a következtetés vonható le, hogy az almási-búzai uradalomnak azt a részét kapta meg 1600-ban Csáky István, melyet nagyrészt Kendi Gábertől és Bocskaitól foglaltak le. 1601. június 10-én Báthory Zsigmond is

⁷⁴ Dezsőfalva, Oláhnádas, Tóttelke, Nagypetri, Argyas, Lapupatak, Vásártelek, Babon, Kőkénypatak, Nyíres, Cold és Kásapatak (Kolozs vármegye), Vármező, Felsőrajtolc, Moldovánfalva, Bercse, Nagyszentmihály, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó (Doboka vármegye), Gorbó, Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye), Salamon, Zálha, Bezdéd, Hosszúmező, Ozvai, Veck, Györkepatak, Felsőcsobánka, Alsócsobánka, Hagymás, Csáka, Kabalapatak, Búzamező, Harasztos, Zakatura, Nagylozna, Klics, Kisszurdok, Nagyszurdok, Szalonna, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Muncsal, Tótszállás (Belső-Szolnok vármegye). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 101. fol. 710.

⁷⁵ KNLt, Hilibi Gál cs. lt. (Fond familial Gál de Hilib), nr. 34.

⁷⁶ KNLt, Béli cs. lt. (Fond familial Béli), nr. 191.

⁷⁷ Keltetése bizonytalan: 159(?). MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 15 – Protocolla, libri regii et styliaria, X. 329^v.

⁷⁸ 1594. május 22. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 90., fol. 700.

⁷⁹ Tóttelke, Vásártelek, Újfalu, Valkó, Jákótelke, Bercse, Felsőrajtolc, Alsórajtolc, Moldovánfalva, Argyas (Kolozs vármegye), Gorbó, Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye), Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Paptelke, Kaloeca (Doboka vármegye), Tótszállás, Nagylozna, Harasztos, Búzamező, Zálha, Bezdéd, Salamon, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Muncsal, Kiszalonna, Lunkafalva, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Klics, Kislozna, Loznakő, Ködmönös, Rohna, Konkolyfalva és Zakatura (Belső-Szolnok vármegye). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 102., fol. 706, 712.; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 440; MNL OL, P71 – Csáky család lt, fasc. 34. nr. 8.

⁸⁰ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 102., fol. 712.

⁸¹ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 102., fol. 711, 713. – 1600-ban a nemesség biztosítja Wass Györgyöt, hogy a balázsházi részbirtoka helyett (melyet Mihály vajda Csáky Istvánnak adományozott) a császár két egészbirtokot fog neki adományozni. Wass lt, F. XXVII. 6.

megerősítette Csákyt a Mihály vajda által korábban neki adományozott egeresi kastély és tartozékai birtokában.⁸² Ezzel egy időben (szintén 1601-ben) a fejedelem azt is megígérte Csáky István tanácsúrnak és főkapitánynak, hogy az almási várhoz és az egeresi kastélyhoz tartozó, azonban azoktól eltulajdonított vagy bárki által másoknak eladományozott javakat, ha azok a kincstárra fognak szállni, neki fogja adományozni.⁸³

Mint már említettem, az almási vár és uradalom fele 1560-tól Báthory Kristóf tulajdonába került. A család a jószágok többségét megtartotta,⁸⁴ de ahogy az alábbi adatokból kiderül, néhányat eladományozott. Az uradalom Báthory Zsigmond örökségének tekinthető része az almási várhoz, illetve az egeresi curiához vagy kastélyhoz tartozott. 1589-ben Kendi Sándor elnyerte a Belső-Szolnok vármegyei Gorbó vajdai tartozékait (Hagymás, Csáka, Hosszúmező, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Veck és Gyurkapataka), amelyeket korábban Almás várához bírtak.⁸⁵ A Nagymás közelében fekvő Egeres a középkorban a kolozsmonostori uradalomhoz tartozott. Az ottani vajdai curiát vagy kastélyt a 16. század második felében kezdik említeni a források, tehát ekkor kapott birtokközponti szerepet. 1586-ban említik Tusoni néhai Törös Márton nemest, aki 1575-ben Báthory Kristóf officialisa volt Egeres kastélyában.⁸⁶ 1590-ig ide tartozott a Kolozs vármegyei Kececel részirtok.⁸⁷ 1593-ban a vajda Wass György újvári kapitánynak és Kolozs vármegyei ispánnak adományozta a balázsházi részirtokot, mely korábban az egeresi vajdai kúriához tartozott.⁸⁸ 1594-ig az egeresi fejedelmi curiához tartoztak a Nagymási lerombolt vár fele, a Nagymás mezővárosban és Dezsőfalva birtokban levő fejedelmi részek, melyeket Báthory Zsigmond ekkor Csáky Istvánnak adományozott.⁸⁹

Az uradalom településeiben más nemesek is birtokoltak kisebb részjószágokat és házakat, közülük példaként csak egyet említünk. A Nagymási előnevet használó Óz János az 1581–1593 közötti időszakban nagymási nemesnek tekinthető, aki 1584-ben a feltehetően vajdai adományból származó nagymási atyai udvarházának és tartozékainak visszaszerzésére tett ígéretet testvérének.⁹⁰

Almás mezőváros mint birtokközpont

A 16. században az uradalom élén várnagyok, udvarbírák, tiszttartók álltak. Somi Gáspárnak az 1530-as években Sombory Benedek volt az almási udvarbírája és várnagya, officialisa pedig Badoky Máté.⁹¹ Az 1545 előtti években Izabella királyné almási castellanusa Csáky Elek volt, akinek élete végéig átengedte a királyi kastélyhoz tartozó Nagygorbó birtok felét.⁹² 1553 decem-

⁸² MNL OL, P 71 – Csáky család lt, fasc. 30. nr. 23. Az adatért Fejér Tamásnak tartozom köszönettel.

⁸³ Erd KirKv. I/3. 1676.

⁸⁴ 1573-ban almási birtokosként szerepel. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 105. fol. 717; 1587: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, S 17. fol. 717; 1590: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, K. 5; F 17. – Cista Com., Com. Kolos. S 143. fol. 68.

⁸⁵ ErdKirKV I/3. 1026.

⁸⁶ KNLt, Kemény cs. csombordi lt. (Arhiva familiei Kemény de Ciumbud), nr. 171.

⁸⁷ ErdKirKV I/3. 1305.

⁸⁸ KNLt, Wass cs. lt. (Arhiva familiei Wass), F. XXVII. 2. Iktatási parancs F. XXVII. 3.

⁸⁹ 1594. május 22. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 90., fol. 700.

⁹⁰ KmkvFkK I. 301, 302, 451. sz.; ErdKirKV I/3. 367. sz.; F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3.

⁹¹ KmkvJk II. 4672.

⁹² F 17 – Cista Com., Com. Kolos, M 19. fol. 384; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 28.

berében Bánffy László és Somi Borbála almási várprefektusa Velikei István deák volt.⁹³ 1554-ben Somi Borbála és Anna az almási várnagyukat és udvarbírájukat, Oláh Boldizsárt küldték el, hogy akadályozza meg egy másik nemes beiktatását az uradalomhoz tartozó három birtokba (kivont karddal ellentmondott). 1555-ben már más almási várnagy, Koszta Demeter intézkedett ugyanabban a birtokvitában.⁹⁴ A tiszttartóknak a bírósági ügyekben is el kellett járniuk földesuruk képviselőjében. Kolozs vármegye előjáróinak 1589. október 15-én kelt ítéletlevéléből kiderül, hogy Csáki Mihály nem akart visszaadni két Nagyalmásra szökött jobbágyot a jogos tulajdonosnak, és a vármegyei bíróságon indult perben az ő képviselőjében officialisa, Kalmár Lukács és Trausner Lukács ügyvéd járt el.⁹⁵

A birtokigazgatásra vonatkozó iratok olyan esetben születtek, amikor a földesúr távol volt a birtoktól, és ezért kénytelen volt írásban tájékoztatni megbízottjait. Adataink alapján arról győződhetünk meg, hogy az uradalom birtokosai az almási várban vagy a búzai udvarházban laktak. Így szóban tárgyalhattak tisztjeikkel vagy a lakosokkal, illetve a mezővárosok előjárósága is szóban fordulhatott a földesúr helyi képviselőihez, amikor azokkal vagy rajtuk keresztül kívánta érdekeit érvényesíteni. A források nagyfokú pusztulása mellett ez is egyik magyarázata lehet annak, hogy nincsenek adataink az adóztatási, munkáltatási és igazságszolgáltatási eljárásokról, az uradalom és mezőváros belső ügyeiről, a lakosok és birtokosok viszonyáról.

Egyetlen birtokigazgatásra vonatkozó irat töredékéről van tudomásunk. Ez Báthory Kristófnak és Balassa Zsófiának egy közösen kiállított oklevele 1568-ból, mely az Almához tartozó jószágokra vonatkozó instrukciókat tartalmazza („vigeztwnk illien vigezist”). A másfél oldal hosszúságú szöveg töredékes, de mindenképpen fontos információkat tartalmazott a mezőváros belső ügyeiről, igazságszolgáltatásáról, illetve a birtokközpont, az uradalom és a földesúr viszonyáról. Megtudjuk, hogy az uradalomban lakó magyarok az esküdt polgárok utasításait követték, az oláhok a vajdákét. A magyar lakosok a városi polgárok előtt perelhettek, azok döntéseit a várban a tiszttartók előtt fellebbezhatték meg. Bebek Ferenc korábbi rendelkezéseire vonatkozóan is bizonyos utasításokat tettek. A szövegből megtudjuk, hogy a tiszttartóknak egyik legfőbb feladata a törvénytelé, bíráskodás volt. Bírói székükről a birtokosok, a jelen oklevél kiállítói bíróságára lehettek fellebbezni, az ítélettel elégedetlenek pedig „az táblán vagy az vármegyén” perelhettek. („Perek az nemes uraim előtt” „irassak registromba”, „hogy annak utanna legen emlekezetroll” „veghez ment dolgot fel ne bonthasson”).⁹⁶

Gálfi Emőke kutatásaiból tudjuk, hogy a gyulafehérvári kincstári uradalom 66 birtokból és nyolc mezővárosból állt,⁹⁷ tehát mérete nagyjából megegyezett a nagyalmási uradalomával (70 falu és két mezőváros), jóllehet értékben némi különbség lehetett közöttük. A Gyulafehérvárhoz tartozó települések gazdasági súlya (figyelembe véve a központi elhelyezkedést, bortermelést, bányákat, vásárokat stb.) minden bizonnyal meghaladta az almási uradalomét, mely az előbbinél jóval több hegyvidéki falut foglalt magába (itt elsősorban a Belső-Szolnok vármegyei, Gorbó

⁹³ KmkvJk II. 5250.

⁹⁴ KmkvJk II. 5309, 5416.

⁹⁵ F 17 – Cista Com., Com. Com., Com. Kolos, K, nr. 7.

⁹⁶ F 25 – Miscellanea, fol. 129.

⁹⁷ Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom birtokainak mobilitása a 16. század második felében.* = *Uradalom – Vállalat. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019.* Szerk. Kövér György–Pogány Ágnes–Weisz Boglárka. Bp. 2019. 62.

környéki falvakra gondolunk).⁹⁸ Közös jellemzőjük az, hogy az elidegenítések miatt bizonyos települések kiszakadtak az uradalomból. A különbséget a kettő között az jelenti, hogy a gyulafehérvári uradalom nagy részében a földesúr ugyanaz maradt, míg az almásiban gyakori volt a birtokosváltás, több birtokos között oszlott meg, ugyanakkor folyamatos volt a perlekedés egy-egy részirtok vagy nagyobb birtoktest miatt. A birtokvitákon kívül a birtokcserék, öröklések és birtokosztályok mindegyre átrajzolták az uradalom szerkezetét, s ez rányomta bélyegét Almás mezőváros fejlődésére is.

Almás nem feküdt főútvonalon, nem volt vármegyei székhely, sem jelentős kereskedelmi csomópont (Nagyalmás hetivására hétfőre esett a középkorban – 1473 –, sokadalmáról nincs adat).⁹⁹ Birtokközpontként és védelmi szempontból viszont nagyobb volt a szerepe. Ez hátrányos volt az oppidum számára, hiszen bizonyos fokú függőséget jelentett a földesurakkal szemben. Viszont előnye is származott belőle, hiszen az uradalmi központ mezővárosfejlesztő tényező volt, a birtokigazgatási személyzet jelenléte nagyban befolyásolta a település fejlődését. Egy-egy központi fekvésű falu is, mint például jelen esetben Gorbó, a nagybirtok alsóbb birtokigazgatási központjaként felemelkedhetett, és elindulhatott a fejlődés útján.

Almás jelentőségét bizonyítja, hogy többször említik a tiszttartóhoz (officialis) képest nagyobb funkciót jelentő várnagyát és udvarbíráját. Ezenkívül az önállóság jeleként kell értékelni azt, hogy első fokon nem a tiszttartók vagy udvarbírák ítékeztek az almási jobbágyság felett, hanem a mezőváros elöljárói. A mezőváros bírójának¹⁰⁰ feladatairól és jogairól nincsenek adataink. A földesurak helyi képviselőinek bírósága a fellebbviteli fórumot jelentette. A román falvak élén a vajdák álltak, akik szintén az almási tisztartók felügyelete alá tartoztak.

Almásban valószínűleg elsősorban mezőgazdasági termelés folyt. A mezővárosi jobbágyság helyzete Erdélyben mindenütt a földesuraktól függött, előírásai szerint folyt a termelés, adózás és a szolgálat is. Az almási lakosok a 16. század folyamán a kincstár felé adómentességet élveztek, erre vonatkozó kiváltságukat minden uralkodó megerősítette.¹⁰¹ A földesúri terhekről azonban nincsenek adatok, viszont tudunk arról, hogy Búza mezőváros lakosai nem egy összegben fizették a földesúri adót,¹⁰² így feltehetően az almási lakosok sem.

⁹⁸ Vö. *A gyulai vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel ellátva közzéteszi Jakó Zsigmond. Monumenta Transsilvanica. Kvár 1944. XXXV.

⁹⁹ DL 28309. A közelben fekvő Bánffyhunadnak évi négy sokadalma volt. Binder Pál: *Régi kalendáriumok az erdélyi és partiumi vásárokról, vagy sokadalmakról (1572–1676)*. = Néprajzi Látóhatár II(1993). 1–2. sz. 111–124.

¹⁰⁰ Említése: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 61. fol. 651–652; S. nr. 143. fol. 68.

¹⁰¹ 1591. április 10-én Báthory Zsigmond megőrzi mentességükben Nagyalmás mezőváros lakosait, miután I. János király minden adó és anyagi hozzájárulás terhe alól örökre mentesítette őket, és ezt később II. János király, valamint István lengyel király is megerősítette. ErdKirKv. I/3. 1483.

¹⁰² Báthory Kristóf vajda a Búza mezővárosban és tartozékaiban (Noszoly, Feketelak, Cente és Budatelke) lakó jobbágyság nehéz helyzetén az adófizetés csökkentésével kívánt javítani, úgy, hogy míg földesuraik, néhai Bornemissza Benedek gyermekei, Zsigmond és Anna elérik a törvényes kort, megengedte, hogy azok, akiknek nyolc nagyobb, járomba fogható ökre van, egy forint, akiknek pedig hat ökre van, azok 75 dénár évi adót fizessenek a Bornemissza árváknak; továbbá azok, akik mesterséget üznek, egy forintot, akik pedig semmilyen mesterséget nem folytatnak, és egyéb képességeik sincsenek, csak munkájukból élnek, azok évi rendes adóként 13 dénárt adjanak. MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; Fejér Tamás: *i.m.* 130–131.

Almaşu, an Administrative Centre in Cluj County (1541–1600)

Keywords: Almaşu, market town, estate, fortification, castrum, administrative centre

Based on the documents preserved in various archives, this study offers a presentation of Almaşu market town (Cluj County) and its administrative role in the estate bearing the same name. Although it was not situated by the main roads, neither did it have the function of county seat, nor a significant commercial role, Almaşu market town stood out as an administrative centre of a large estate and as a settlement located in the vicinity of a military defense fortification. According to the documents, in the second half of the 16th century the estate managed from Almaşu market town and the fortification (castrum) and owned by 3–4 powerful Transylvanian families consisted of 70 villages and two market towns.

Bogdándi Zsolt

A bíraskodás jogforrásai az erdélyi fejedelmi táblán a 16. században

A fokozatosan kialakuló, utóbb Erdélyi Fejedelemségnek nevezett állam alapintézményeinek, így a központi, kúriai bíróságoknak a megszervezésére Izabella és az ifjú János király visszatérése után, 1556-tól került sor.¹ E bíróságok szervezetének, működésének a kérdései nemigen foglalkoztatták a történettudományt, annak ellenére vagy talán éppen amiatt, mert a levéltárak okleveles anyagának a jelentős része a táblai bíraskodás „terméke”. Bónis Györgynek már lassan évszázados megállapítása szerint az erdélyi jogszolgáltatás gyakorlásának teljes megismerését „csak az eredeti oklevelek ezreinek: az egyes jogeseteknek aprólékos felkutatása és elemzése adhatja meg”.² E tanulmány keretei között nem vállalkozhattunk e feladat elvégzésére, jelen esetben a fejedelmi korszak bíraskodásának csupán egy részletkérdésére térünk ki. Nevezetesen arra, hogy az erdélyi tábla 16. századi joggyakorlatában az ítéletek meghozatalakor milyen jogforrásokra támaszkodtak, és ezek használata miként tükröződik a kiadott ítéletlevelekben vagy az ügyvédi allegációkban.

A Tripartitum

E témával többnyire csak érintőlegesen foglalkozó munkák alapvetően helyes megállapítása, hogy az Erdélyi Fejedelemségben a jogszolgáltatás alapját elsősorban Werbőczy Istvánnak a szokásjogot összefoglaló Hármaskönyve képezte. Csizmadia Andor szerint a Magyar Királyságban a Tripartitum csak hosszabb idő után vált jogforrássá, a Szapolyai párti Erdélyben viszont már „kezdettől fogva használták” és a „decretum”-ra való hivatkozások valószínűleg mindig rá vonatkoznak.³ Ezt a sommás képet némiképp árnyalja Bónis György 1942-es megállapítása, miszerint a legkorábbi Werbőczy említés 1535-ből ugyan Erdélyből való és egy székely perben hangzott el, de a Tripartitum bírói hivatkozásait még „a Werbőczy-magasztalók sem gyűjtötték össze.”⁴ Ebből következik, hogy ma sincs igazán tiszta képünk arról, hogy a Tripartitum hasz-

Bogdándi Zsolt (1977) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, zsbogdandi@yahoo.com

¹ Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571)*. = *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 117–139.

² *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Bónis György–Valentiny Antal. Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 2. Kvár 1947. 5.

³ Csizmadia Andor: *Az erdélyi jog fejlődése a fejedelmi korban. Kodifikációs munka a XVII. századi Erdélyben. Gazdaság- és jogtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei IX.*(1975). 1–2. sz. 149–150; Sunkó Attila: *A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján*. Jogtörténeti Szemle 2014.4.–2015.1. sz. 83; Oborni Teréz: *Erdélyi országyűlések a 16–17. században*. Bp. 2018. (A továbbiakban Oborni: Országgyűlések) 352.

⁴ Bónis György: *Magyar jog – székely jog*. Kvár 1942. 24–25.

nálata mikortól és mely bírói kúriákban mutatható ki a törvénykezési gyakorlatban. Néhány korai, Mohács előtti Werbőczy-hivatkozás viszont arra utal,⁵ hogy további aprólékos levéltári kutatások révén módosíthatnánk azt az állítást, melynek értelmében a Tripartitum a Habsburg-Magyarországon csak a 16. század végétől hatott a jogfejlődésre.⁶ Nem tartozik az okleveles említések körébe, de itt jegyezzük meg, hogy az erdélyi rendek éppen a Habsburg-időszakban, az 1554 májusában tartott országgyűlésen hivatkoztak először a Tripartitumra a vármegyék és a települések statutumalkotási jogának védelmében.⁷

Az 1556 után kelt erdélyi ítéletlevelekben az ítélet meghozatalakor gyakran csak a dekrétumra vagy az ország dekrétumára hivatkoznak, de ez alatt minden bizonnyal a Tripartitumot értették.⁸ A pontosabb hivatkozásokra a pereknek az ún. bizonyítási szakaszában került sor, amikor a felek ügyvédei – ekkor már általában írásban – benyújtották allegációikat, s ezeknek a szövegét a másik fél kérésére ártították. Ritkábban fordul elő, hogy az eredeti propositiókat vagy azok fogalmazványát, másodpéldányát őrizték meg a családi vagy intézményi levéltárakban. Az egyik legkorábbi, nyomtatásban is megjelent példánk a Hármaskönyv cikkelyeire való pontos hivatkozásra a kolozsvári magyar és szász polgárok között 1568-ban folyó perből származik, melynek lezárása kiterjesztette az 1458-as unió elveit a plébános választására és a plébániatemplom használatára.⁹ Az ítéletlevél ugyan csak a szokásos, rövid formulával utalt az elhangzott perbeszédre és azok bőséges voltára, ezek szövegét viszont, német fordításban megőrizte egy kolozsvári szász polgár egykorú beszámolója.¹⁰ Ebből kiderül, hogy míg a szászok többnyire a régi szokásokra és privilégiumokra hivatkoztak, addig a magyar prókátor replicációja az elévüléssel kapcsolatban a Tripartitum cikkelyeire,¹¹ az *emolumentum* fogalmának meghatározásához pedig Calepinus Lexiconjára és Ciceróra alapozott.¹² Eme példa alapján még nem tekinthetjük

⁵ A Mohács előtti említésekre lásd Martyn Rady: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*. Oxford, 2015. 19. A Magyar Királyság Habsburg-fennhatóság alatt levő részében a Tripartitum első peres említését 1588-ra teszi, de egy rövid keresés után máris találtunk egy 1580-as, II. Rudolf nevében kiadott bírói parancsot, amelyben a döntés meghozatalakor két pozsonyi országgyűlés végzései mellett a Hármaskönyv I. részének 112. cikkelyére hivatkoztak, amely a gyámok kötelezettségeiről szól. Lásd Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (a továbbiakban KvNlt), Sennyei It., III. Zemplén vm., fasc. II a, nr. 10.

⁶ Csizmadia: *i. m.* 148–149. E munka esetében tekintettel kell lennünk a korszak ideológiai meghatározottságára is.

⁷ „Contra illum Articulum, quem iidem Domini Wayvodae proposuerunt, in eodem *Tripartito* descriptum est, ut quilibet Comitatus vel villa leges sibi condere potest, quamvis aliis in hac parte praescribere non potest.” Lásd *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae I–XXI. (1540–1699)*. Szerk. Szilágyi Sándor (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály: Országgyűlési emlékek) Bp. 1875–1898. (A továbbiakban EOE). I. 520.

⁸ Oborni: Országgyűlések 352.

⁹ Kiss András: *Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig” és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel*. = *Uő: Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 171. A pert lezáró ítéletlevelet Jakab Elek közölte, lásd *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez II.* Bp. 1888. 80–88.

¹⁰ Joseph Kemény: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. Klausenburg 1839. 88–149.

¹¹ Uo. 130–131: [...] es stehet im Decreto I. Tit. 78. (1) „Inter fratres praescriptio non currit.” – Nos Claudiopolitani sumus fratres, et unum membrum, ergo inter nos praescriptio non currit. (2) „Regalia complectuntur 100 annos, ecclesiarium 40, nobilium 32 annos, civium 12, villanorum 1;” „Item: Ad praescriptionem inducendam requiritur bonae fidei possessio. Part. 3. Tit. 14. Decret.”

¹² Uo. 127: [...] das Wort profugus in Calepino, was es bedeute, gelesen hat, hibr iht das Emolumentum in dieser definition angetroffen: „Emolumentum est utilitas, quam ex opera, et labore (ut ita dicam) molimine nostro assequimur.” Vö. az *emolumentum* szócikkkel: *Ambrosii Calepini Bergomatis Lexicon*. Basileae 1530. fol. 143; [...] den Cicero Lib. 3. de Offi. saget: „Si, inquit, sic erimus affecti, ut propter quisq. emolumentum spoliat, aut violet alterum, eam necessitatem, quae maxime secundum humani generis naturam est, dirumpi necesse est.” Vö. *De Officiis M. T. Ciceronis libri tres*. Velence, 1551. 118. (<https://www.e-rara.ch/zuz/doi/10.3931/e-rara-36042>).

gyakorlatnak a klasszikus szerzőkre való hivatkozást, vagy azoknak a táblai bíraskodásban jogforrásként való használatát, de megállapíthatjuk, hogy ebben az igen jelentős perben alkalmazott ügyvédek alapos felkészültséggel rendelkeztek.

Visszatérve a Tripartitumra, az abban foglalt cikkelyekre meglehetősen pontosan hivatkoztak a prókatori beadványokban. Így Tötöri Balázsnak 1575 tavaszán a táblára írásban benyújtott propositiójában a következők „hangzottak el”, [modern átírás szerint]: „Azt mondom az latius mellett, hogy ezek az jószágok Tötörben és Esztényben, mely vagyon Doboka vármegyében, Mikeházán és Szilágytón, melyek vadnak Belső Szolnok vármegyében, mely jószágokat az én megholt atyámfia, Tötöri Miklós, az te megholt urad bírt, mely jószágok az ő halála után engemet illetének, úgy mint herest és meg is várom az ő nagysága székítől, juxta *contenta decreti et consuetudinem huius Regni*, mint meg vagyon írva *prima parte titulo 98* et si juris és azt is mondom miért hogy meg kénáltalak az te dosoddal és fel nem vötted, az jószágot is bírod, ki engemet úgy mint vér szerint való successort illet, és az kénálaskor meg nem attad, és az dost is fel nem vötted, hogy immár ugyan nem tartoznám megfizetni az dost is. Deliberációt várok kegyelmetektül, protestalok, hogy szava meg halván liceat hozzá többet szólnom.”¹³ Ritkábban ugyan, de az is előfordult, hogy a Hármaskönyv cikkelyeit szó szerint idézték. 1599-ben Keresztúri Kristófné Körösi Ilona alperes asszony ügyvédje allegatiójában azt állította: „...hogy juxta *contenta Decreti partis secundae titulo 82 in missione et commissione debet semper attendi modus et ordo patratae rei atque casus contingens et non contingens vel non deliberatus*... nem lehetett az commissio mi tőlünk olyan recenter, per hoc nem tartozunk sem bizonyítani erről, sem jurálni.”¹⁴

A Tripartitumra való pontos hivatkozást segítették az olyan, változatos szempontok alapján szerkesztett, többé-kevésbé részletes indexek, amilyent például Zoltay János ítélőszéki ülnök munkásságából ismerünk.¹⁵ E kéziratot szerzője bizonyára gyakorlati útmutatónak szánta a táblai bíraskodásban részt vevők számára, az olyan esetek eldöntésére is, melyre a Tripartitum nem adott eligazítást. Ezzel magyarázható, hogy a Hármaskönyv cikkelyei mellett a magyar királyok Mohács előtti dekrétumaira és a Habsburg királyok alatti országrész egyes törvényeire is hivatkozott, mint az erdélyi jogszolgáltatásban is alkalmazhatókra.¹⁶

A középkori dekrétumok

A középkori dekrétumok jogforrásként való használatát az erdélyi országgyűléseken hozott rendelkezések is bizonyítják. Példának okáért az 1557 februárjában tartott gyulafehérvári diéta az oklevelek árának megállapítását Csoronk Márton directorra és Gáldi Benedek deákra

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), A kolozsmonostori konvent levéltára, F 17 Cista Comitatum, Com. Doboka, T. nr. 10. További példák: KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bánffy lt., nr. 52., nr. 107; Uo., Bálinti lt., nr. 24.

¹⁴ KvNlt, Bethlen cs. keresdi lt., nr. 328. Vö. *Corpus Juris Hungarici seu Decretum Generale incliti regni Hungariae partiumque eidem annexarum. Tomus primus continens opus Tripartitum Juris Consuetudinarii ejusdem regni auctore Stephano de Werböcz ac Decreta, Constitutiones et Articulos serenissimorum et apostolicorum regum etc.* Budae, 1822. 87. (16. cikkely).

¹⁵ Oborni Teréz: *Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583 körül?) című kézirata = A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werböczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 152–159.

¹⁶ Uo. 155. A beszercebányai országgyűlés egyes végzéseit az erdélyi rendek is elfogadták az 1556-os kolozsvári diétán l. EOE II. 61.

bízta, akik „perlustratis decretis divorum quondam Mathie et Ladislai regum Hungarie notent et observent precia singularum literarum”.¹⁷ Ugyanezt a rendelkezést ismételték meg az 1561. áprilisi, tordai országgyűlésen,¹⁸ immár a kisebb kancelláriai oklevelekre vonatkozóan, az 1578 tavaszán tartott kolozsvári diéta cikkelye pedig a jó mód szerinti, seriesből való ítélezésről mondja: „haladékot is senkinek egyébnek ő nagysága meg ne tartson, hanem az kinek az törvín helt ad az *Mátyás királ decretomának* tartása szerint”.¹⁹ Végül az 1591. novemberi gyűlés 15. cikkelye az orvok és gonoszok rejtegetőinek büntetését „*Sigmund király decretuma* continentíája szerént” rendelte el.²⁰ Míg az országgyűlési cikkelyek nem idézik a középkori törvényeket artikulások szerint, addig Zoltay említett kézírata pontos cikkelyszámokra utal,²¹ ebből pedig arra gondolhatunk, hogy keletkezési időpontjának függvényében annak összeállításához valamilyen kézíratos törvénykollekciót vagy pedig a dekrétumok 1584-es, Mossóczy-féle első kiadását használta.²² Ez utóbbi talán valószínűbb, minthogy a Zoltay által említett artikulások jelzetei egyeznek a nyomtatásban megjelent kötet cikkelyszámaival, a kiadvány példányai pedig hamar eljutottak Erdélybe. A marosvásárhelyi Teleki könyvtárban levő kötet például már 1586-ban Gyulafehérváron volt használatban, a század végéig pedig megfordult Zoltay táblai ülnök kollégája, Gerendi János és a neves prókátor majd ítélmester Trausner Lukács kezén.²³

A középkori dekrétumok idézésére vonatkozó következő példánk, keltezése alapján már inkább köthető a kézíratos törvénygyűjtemények erdélyi használatához. Haller Gábor saját feljegyzése szerint 1585. augusztus 18-án fordult beadványával Báthory István fejedelemhez és lengyel királyhoz, hogy szolgáltasson számára igazságot a Jövedics birtok okán Kendi Ferenczel zajló perében, melynek perbeli előzményeit is összefoglalta. Apja még Izabella királyné adományából jutott a notázott Kendi Antal Küküllő vármegyei, Jövedics nevű birtokához, mely miatt aztán Kendi Ferenc Báthory István erdélyi vajdasága idején perbe kezdett, arra hivatkozva, hogy atyja „teljességgel ártatlan lött volna et per hoc királyné asszony per tirranidem Istenetlenül ölette volna meg és vette donálta volna jószágát, ergo tanquam spoliatus az törvénytől in integrim restituáltatni kévänná”. A tábla „tekintvén az *Decretomnak* amaz cikkelyire holott szól arról, hogy sine citatione az fejedelem senkit ne condemnálhatna, ezt penig Kendi Antalt senki nem citálta volna, sem penig in sui defensionem neki üdő nem adatott volna, hanem in caute obviáltatott és interimáltatott volna” Kendi Ferenc javára ítélt, amiért Haller a személyes jelenlétre fellebbezett, de Kendi erre „úgy mint olyan erőtlen ítéletű ifjat a mint voltam, kezde rettetgetni sok féle emberek által” és a vajda is gyözködte, hogy engedje át a jószágot, vonja vissza a fellebbezést, és így a jószágot elfoglalták tőle. Aztán „nem sok üdő múlván eszemben vévén magamat, hogy nem jól cselekettem volna, [...] cedáltam

¹⁷EOE II. 73–74.

¹⁸Uo. 191–192.

¹⁹EOE III. 130.

²⁰Uo. 390.

²¹Például a 129. lapon: „Judices sunt duplices, ecclesiastici et seculares, Sig. 6. art: 1. Ecclesiastici de causis prophanis non judicant, Vlad. 1. art. 45, eiusdem 3. art. 61, item 4. art. 33. Secularium quidam scilicet [?] ordinarii, qui ex propria autoritate judicant, Par. 2. Tit. 77., And. art. 8 et 9., Sig. 6. art. 1., Vlad. 1. art. 10 et 42, eiusdem 4. art. 8.” MNL OL, A kolozsmonostori konvent levéltára, F 29 Articuli diaetales, 3. doboz.

²²A törvények összegyűjtésének és első kiadásainak kérdéséről lásd Mikó Gábor: *A középkori Magyar Királyság törvényei és a Corpus Juris Hungarici*. Bp. 2021. (A továbbiakban Mikó: A Magyar Királyság törvényei). Mikó Gábor tanácsait és segítségét ezúton is köszönöm.

²³*Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai. Novum Forum Siculorum. Tom. I.* Szerk. Spielmann-Sebestyén Mihály – Balázs Lajos – Ambrus Hedvig – Mesáros Ovidia. Marosvásárhely 2011. 195–196.

volt akkor az appellációnak, azt retractáltam vala és virtute novi iudicii ez dolgot újabban akarám meg látatnám. Minek utána sok disputaciónk lött volna [...] újabb és eresb ratiókkal stabilizáltam az én acciómat az tábla ellen is, tudni illik hogy az fejedelem mikor extremis malis extrema exhibet remedia nem cselekeszik Istentelenül, mert aliud fuisset ha valami communis nobilis lött volna, de ilyen potentes magnatesek lévén, amíg a fejedelem törvény processussa szerent indúlatott volna [...] male et extremo pene periculo az fejedelemnek élete veszhetett volna vele. Ergo az fejedelemnek mind az két remedium, az törvény tudni illik és az fegyver kezében lévén, élhetett vele [...]. *Ezt penig meg bizonyítottam sok példakkal, mind régiekkel és mind újokkal, hogy az fejedelmek in similibus casibus similiter cselekettek.*²⁴ Minthogy különös véletlen vagy talán inkább az ügy jelentősége okán e bizonyítás vagy inkább ügyvédi allegáció is fennmaradt egy másik családi levéltárban, tudjuk azt, hogy Haller régi és új példái a Tripartitum, illetve Mátyás és Ulászló királyok cikkelyenként idézett törvényeit vették alapul, melyek alapján Kendi Antal és cinkosai meggyilkolásának jogosságát vélte igazolni.²⁵ A dekrétumok artikulusonként való idézését azért hangsúlyoztuk, mert az eredeti dekrétumpéldányok cikkelyszámokat nem tartalmaztak, ezeket a kéziratot törvénygyűjtemények összeállítói jegyezték fel, ezért vélhetően nem tévedünk, ha a fenti allegációt a dekrétumkollektciók erdélyi jelenléte bizonyítékának tartjuk.²⁶

A Quadripartitum

A szintén a Habsburg-országreszből származó, két és fél évszázadig kéziratban maradt Quadripartitum jogforrásként való használatának a 16. századi táblai oklevelekben nem találtuk nyomát, habár ismeretes, hogy két ilyen – egykor a neves prókátor, Pistaky Lukács birto-kában volt²⁷ – kötetet Erdélyben másoltak és valamilyen törvényszéken utóbb használtak is.²⁸ Az erdélyi vármegyék ítélőszékein valóban van nyoma a Négyeskönyv alkalmazásának, illetve

²⁴ KvNlt, Haller It., II. sorozat, nr. 23.

²⁵ „Ubi proponunt quod Antonius Kenty pater ipsorum actorum sine legitimo processu juris, nec captivari nec interfici, nec etiam nota infidelitatis condemnare [?] per hocque bona sua amittere minime potuerit. Erre azt mondom quod in tali causa criminali longior mora non modo vitae regis et reginae sed etiam toti regno periculosa futura erat, nam idem Antonius Kendi cum suis complicitibus non tantum in proventus fisce[?], verum etiam in capita eorum gladio et veneno insidiatus est, propter quod facinus idem Antonius Kendi cum prefatis suis complicitibus, *juxta decreta Mathiae regis anni 1478 articulo 9. et item anni 1486 artic. 54.* a rege et regina cum consiliariorum et regni procerum et nobilium consilio punitus et nota infidelitatis legitimae condemnatus est, prout de articulis regni Transilvaniae anni 1558 jus fundamentum per expresse habet, quod quidem jus juxta decretum Tripartitum secunde partis titulo 2 observari debet. Si non placuerit extunc cum soleni protestatione est appellandum juxta continentia decreti Tripartiti 3 partis titulo 3. Item quod princeps Decreta regni sine consensu regnicolarum violare et propria autoritate ea minime immunitare potest, prout cautum est in decreto Tripartito parte 2 titulo 3 ergo tale indultum seu illegitimum mandatum tanquam iuribus regni et libertatibus nobilium aperte derogans juxta *decretum Mathiae regis anni 1471 art. 12 et 31 nec non et juxta decretum Ladislai regis anni 1492 artic. 9.* observari minime debet.” KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bálintitt It., nr. 24.

²⁶ Mikó Gábor szerint a 16. század közepétől nagy számban megjelenő kéziratot törvénygyűjtemények a Királyi Magyarországhoz köthetők és a Habsburg Birodalomba való betagozódással magyarázhatók, példánk pedig arra utal, hogy ha ilyen gyűjtemények Erdélyben nem is készültek, használatuk mégis kimutatható. Vö. Mikó Gábor: *Középkori törvényeink és a Corpus Juris Hungarici*. Doktori disszertáció. Bp. 2014. 22–25.

²⁷ Róla bővebben lásd Pakó László: *A kora újkori Erdély bíráskodása „alulnézetből”*. Pistaky Lukács prókátor levelezéséről (1567–1595). Erdélyi Múzeum LXXXI(2019). 1. sz. 34–48.

²⁸ Mikó: A Magyar Királyság törvényei 38–41.

a cikkelyeire való hivatkozásnak a 17. század első felétől, mindamellettt hogy egyszer Torda vármegye előtt éppen azt fejtegették, hogy nem elfogadott szerző készítette és sem Erdélyben, sem Magyarországon nem élnek vele.²⁹

A Habsburg magyar királyok dekrétumai

Zoltay János kézírata kapcsán került említésre, hogy a szerző a magyarországi országgyűléseken 1569-ig hozott végzésekre is hivatkozott, mint az erdélyi joggyakorlatban használatos artikulusokra.³⁰ A táblai ítéletlevelekben valóban találtunk néhány példát a Magyar Királyság törvénycikkeire való hivatkozásokra. Ezek közül az egyik 1578 tavaszán, a Remiscere vásárnapjától tartott erdélyi törvényszakon kelt, és egy csonka oklevél hátlapján maradt fent. Az elmosódott szövegből kihámozható, hogy az ítélőszék néhai Gerendi György fiának, Pálnak ózdi Baládfi János elleni perében hozott ítéletet, mellyel elrendelték, hogy az alperes a következő terminusra adja elő okleveleit. A hátlapi ún. perfolyta feljegyzések szerint a perben *parkérés* és *prohibita* történt, majd 1578 novemberének elején az alperest képviselő Pistaky Lukács bemutatta az okleveles bizonyítékokat. Erre pedig a tábla ítélete így hangzott: „Deliberatum quod [...] etiam tercie non [...] vigore articulorum [?] *Noenzoliensium* bona per adhesionem [?] do. [...] invalidate sunt [...] ideo restituantur.”³¹ A besztercebányai országgyűlés artikulusaira való hivatkozás azzal magyarázható, hogy végzéseinek egy részét, leginkább azt, amely az erőszakos jószágfoglalásokra és azok visszavételének módjára vonatkozott, a magyarországi rendek kérésére az erdélyiek is elfogadták.³² A fenti töredék mellett vélhetően ehhez a rendelkezéshez kapcsolható következő példánk is. 1579-ben, a Kovacsóczy Farkas kancellár és Budai Katalin között folyó perben a kancellárt képviselő ügyvéd, kisfaludi Bácsi János előadta, hogy 1531-ben sárdi néhai Nagy másként Budai Gergely kieszközölte magának néhai János királytól a Ferdinánd pártjára tért Budai Ferenc Kolozs vármegyei részbirtokait, mely jószágok az alperes asszony kezére jutottak és jelenleg is ő birtokolja a felperes nagy kárára és örököségi jogának sérelmével. Minthogy a kancellár anyja révén e javak jog szerinti örököse és az ilyen adományokat a besztercebányai és a pozsonyi artikulusok érvénytelenítették („universae huiusmodi donationes et collationes bonorum vigore articulorum Novizoliensium et etiam Posoniensium cassatae invalidate et abolitae existant”), kéri azok visszaadását.³³

Nagy valószínűséggel szintén a magyarországi, pontosabban a besztercebányai diéta rendelkezéséhez, illetve ennek erdélyi elfogadásához köthetjük a törvénykezési szakaszokkal kapcsolatos, II. Lajos király halálára utaló formula 1559-es megjelenését. Az ezen év őszi, Lukács-napi terminuson kelt oklevelekben mondják, eddigi tudásunk szerint először, hogy arra II. Lajos király halála óta halasztással kerültek a perek („ad quem videlicet terminum universae causae fidelium

²⁹ Oborni: Országgyűlések 352; *Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1.). Kvár 2009. 315, 325, 445–447, 480.

³⁰ Oborni: Országgyűlések 358.

³¹ MNL OL, A gyulafehérvári káptalan levéltára, F4 Cista Capituli. Com. Albensis. Cista 3, fasc. 5., nr. 14.

³² 1556. december: „Articulos Novizoliensis eatenus placuit observare, quatenus in illis dignitas nostra, Filii que nostri Illustrissimi, et regni utilitas, ac bonum publicum elucere videbitur. Maxime vero articulum illum, in quo de violenta occupatione bonorum, ac modo et ordine remissionis illorum, agitur.” EOE II. 61.

³³ KvNlt, Kolozsvár város lt., A2., fasc. I., nr. 51. Az ügy kimenetelét sajnos nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy az ítélőszék elfogadta-e érvként az említett törvénycikkekre való hivatkozást.

nostrorum regnicolarum Hungarorum ab obitu serenissimi principis piaie memoriae quondam Ludovici regis ex publica constitutione adiudicari solitae generaliter fuerant prorogatae”).³⁴ Annak jeleként, hogy ez nem valami erdélyi különlegesség, szinte szó szerint ugyanígy fogalmaz Ferdinánd ebben az évben kelt parancslevele,³⁵ és számtalan alkalommal – különböző időpontú terminusokra vonatkozóan – a 16. századi erdélyi ítéletlevelek. Ez utóbbi esetben elképzelhető, hogy e formula a jogfolytonosságot is hangsúlyozta,³⁶ de – lévén jogi szövegekről szó – talán inkább valamilyen konkrét intézkedésre, törvényre (az oklevelekben említett „publica constitutio”) kell gondolnunk, amely a bíráskodásra vonatkozóan a tárgyalásokat valamilyen módon II. Lajos halálának időpontjához kötötte, mint ahogyan az erdélyi országgyűlések bizonyos ügyekben az ítélezést Szapolyai János halálához vagy Petrovics bejöveteléhez kapcsolták vélhetően a törvényszakok elmaradása okán. E jelenségre nagy valószínűséggel Kitionich János perjogi értekezésében lelünk magyarázatra.³⁷ Szerinte a formula I. Ferdinánd 1542. évi beszercebányai decretumának 22. cikkelyére és annak későbbi megerősítéseire vezethető vissza, amely kimondta, hogy a II. Lajos halála utáni zavaros időszak, mely alatt a szokott törvényszakok tartása is elmaradt, az elévülésbe nem számítható.³⁸

Az erdélyi országgyűlések artikulusai

A kiváló jogtörténész Degré Alajos szerint „az önálló fejedelemség korában az erdélyi büntetőbírói gyakorlat meglehetősen független volt az írott jogszabályoktól, nemcsak rendszerbe foglalt kódexet nem használt, a statútumok és törvények szövegét sem igen ismerték.”³⁹ Az általunk tanulmányozott okleveles anyag nagyobb része ugyan nem büntetőperekre vonatkozik – e korszakban egyébként sem kezelték külön jogágként a büntetőjogot –, de azokból, a Degré által felvázolt helyzethez képest egészen más kép bontakozott ki a jogszolgáltatásnak a törvényekre történő alapozásáról. A joggyakorlatban kiválóan ismerték a dekrétumok, de legin-

³⁴ MNL OL, A gyulafehérvári káptalan levéltára, F 4 Cista Comitatum, Com. Craznensis, Cista Krasznensis, fasc. 1., nr. 2.

³⁵ „instante videlicet termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae proxime preteriti ad quem videlicet terminum universae causae regnicolarum nostrorum ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis pie memorie, sororii et predecessori nostri charissimi, iuxta nostram et eorundem publicam constitutionem adiudicari solitae per majestatem nostram generaliter fuerant prorogatae” MNL OL, Diplomatikai Levéltár (DL), DL 22894; Báthori András országbíró 1561. évi oklevelében: „in presenti termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae proxime preteriti, ad quem videlicet terminum universae causae regnicolarum ab obitu serenissimi principis condam domini Ludovici regis piaie memoriae [...] ex novis constitutionibus publicis adiudicari solite per prefatum dominum imperatorem ac regem nostrum generaliter fuerant prorogatae” KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Gyulay-Kuun lt., nr. 207.

³⁶ Dáné Veronka: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak”. *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése*. Korunk XXIV(2013). 3. sz. 54–55.

³⁷ *Directio methodica processus iudicariii iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* per M. Joannem Kithonich de Koztanicza, artium liberalium et philosophiae magistrum, causarum regalium directorem et sacrae regni Hungariae coronae fiscolem. Rövid igazgatas a nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasirol. Mellyet deákbol magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos Varadgyan. Lőcse, 1650. 10–12.

³⁸ *Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkék*. Ford. és utalásokkal ellátta Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1899. 70. A 19. törvénycikk is a Lajos király halála óta kezdett perek folyamatos tárgyalására utal, lásd uo. 68.

³⁹ Degré Alajos: *Az erdélyi büntetőjog történetéhez. = Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2004. 156.

kább a Tripartitum szövegét, a cikkelyekre pontosan hivatkoztak, az allegatiókat pedig az írott jogszabályokra építették. Igaz ugyan, hogy viszonylag gyakran tartottak a fejedelmi Erdélyben országgyűléseket, de az ezeken hozott végzéseket is gyakorlatba ültették. Az 1576. január 28-án tartott megyesi országgyűlésen a rendek tudomásul vették, hogy a Lengyelországba távozó Báthory István „in sua absentia hagyta előttünk Báthori Kristóf urunkat” és „az mely donatiók inexecute maradtanak, avagy ki nem vették, egyéb processusok is nem exequáltattak, az ő nagysága pecsétí alatt exequáltassanak és azon erejek légyen...”⁴⁰ Erre a végzésre való hivatkozással kelt 1577. január 25-én Báthory Kristóf parancslevele, a székelyek részére tartott segesvári terminuson. E szerint január 24-én a tábla elé járult Szentegyedi Gergely fiskális director, akire a per a hivatallal együtt Sombori László volt directorról háramlott, és bemutatta Báthory Istvánnak 1575. augusztus 6-án kelt ítéletlevelét, amely Kolozsváron, a július 25-től tartott országgyűlésen kelt, és amelyben az ország ellenségeit, nevezetesen azokat, akik Bekes Gáspárral együtt az országból eltávoztak, elítélték. A fiskális director az erről hozott országgyűlési végzés értelmében („vigore articulorum exinde editorum... universae judicariae deliberationes literaeque superinde tempore regiminis fratris nostri confectae et inexecutae juxta publicam dominorum regnicolarum constitutionem debite executioni effectuique mancipare possunt atque debent”) a végrehajthatatlanul maradt ítélet végrehajtását kérte. A Wesselényi Miklós ítélmester által lectázott parancslevél ezért elrendelte, hogy a vajdai emberek szálljanak ki, és azon vármegye egyik alispánjával vagy szolgabírájával, melyben a vétekesek jószágai vannak, hajtsák végre az ítéletlevelét. Erre a jelentéstevők kiszálltak Bethlen várához és annak tartozékaihoz, a notázott kecskeméti Pathócsi György jószágaihoz, ahol a szomszédok jelenlétében felolvasták Báthory István nevezett ítéletét („publice et manifeste perlegimus”), és végrehajtották az abban foglaltakat.⁴¹

De nemcsak a hatalomváltás okán végrehajthatatlanul maradt ítéletek esetében hivatkoztak országgyűlési végzésekre, hanem – amint erről már szoltunk – a terminusok tartásának rendjét is a congregatiókon határozták meg, és erre általában a „juxta publicam regnicolarum constitutionem” formulával utaltak. Ritkábban ugyan, de megesett, hogy a hivatkozott diéta helyszínét és időpontját is feltüntették.⁴² A táblán kelt kiadványokban előfordult, hogy az ítélethozatalt is országgyűlési végzésre alapozták: 1572. május 18-án például azért kötelezik harmadmagával való eskütételre Ártándi Kelemt, mert az elmúlt kolozsvári országgyűlés rendelkezését megszegve a hatalmas török császár katonáira rontott és megtámadta a Békés vármegyei Simánd mezővárost.⁴³ Az országgyűlési articulusokra az ügyvédek is gyakran utaltak propositioikban, mint ahogyan a valkói uradalomért folyó perben tette 1572-ben Károlyi László prókátora, aki az elmúlt év november 19-től, Kolozsvárott tartott országgyűlés végzéseire hivatkozva kérte a felperestől egy privilégium bemutatását, a táblától pedig az írnokok által elrontott ítéletlevelét szövegének javítását.⁴⁴

⁴⁰EOE II. 575.

⁴¹MNL OL, A kolozsmonostori konvent levéltára, F 17 Cista comitatum, com. Szolnok Int., B. nr. 25.

⁴²„cum nos hic Albae Juliae, feria secunda proxima post festum Epiphaniarum domini proxime preteriti una cum nonnullis dominis consiliariis et magistris nostris prothonotariis juxta publicam regnicolarum constitutionem in comitiis eorum partialibus pari modo hic Albae Juliae ad vigesimam diem septembris novissime transactam [EOE III. 163–164.] celebratis editam... tribunali consedissemus.” KvNlt, Matskási lt., 8. doboz, nr. 794.

⁴³MNL OL, F4 Cista Capituli. Com. Bihar. Cista Bihar., fasc. 3., nr. 34.

⁴⁴„hanc rationem prohibitionis assignaverat, quod domini regnicolae in comitiis eorum generalibus in civitate Coloswar ad festum beatae Helizabet viduae [EOE II. 506.] in anno proxime preteriti transacta ex edicto nostro celebratis, paribus eorum votis, ita conclusissent ut magistri protonotarii universos errores per se vel scribas eorum in conficiendis

Egyetlen adatunk szól arról, hogy a táblai bírászkodásban valamilyen saját jogszokást is követtek. 1575-ben Doboka vármegye Szilvási Mátyás alperest „hatalmon ötven girán” marasztalta el.⁴⁵ Az elégedetlen alperes „jobbán való meglátásra nagyságod táblájára apellála”, ahol a vármegye ítéletét mindenben jóváhagyták, és az ítéлőszék szokása szerint („de more et consuetudine sedis nostrae judicariae”) a kisebb hatalmaskodás alperesre rótt díját (50 márka, ugyanannyi forint értékben) duplájára emelték, az ítéletet pedig végrehajtásra a vármegyéhez küldték vissza. Ismeretes, hogy a vármegyei sedriákon az országos törvényekkel nem ellenkező külön statútumokat is hozhattak, és ezzel lényegében mindenik ítéлőszék egyedivé vált.⁴⁶ Minthogy ezeken az ítéлkezés a kúriai bíróságok mintájára történt, valószínűnek tartjuk, hogy – amint a fenti példa is mutatja – a fejedelmi tábla eljárása során saját megrögzült szokásokat is követett.

The Sources of Law of the Transylvanian Princely Table in the 16th Century

Keywords: Principality of Transylvania, Princely Table, Source of Law, litigations, judicial practice

This study presents the different manuscript or published sources of law that were referred to in the course of litigation in the Transylvanian central court of law, the Royal/Voivodal/Princely Table (*Tabula, Curia*) and its court of appeal, the court of personal presence in the second half of the 16th century. Based on the analyzed archival sources – mainly the various *allegations* made by the lawyers – one can conclude that different sources provided the grounds that were frequently given for the decisions of the court. The data presented shows that besides the Tripartitum, which was mostly referred to, the lawyers used during the litigations the laws of the Hungarian Kingdom, the *Decreta* of the Transylvanian diets and the Table even judged some cases according to its own custom.

litis commissos, tempore levationes earum, in sede judiciaria, ne causantibus damnum exinde sequatur, emendare et corrigere possint atque valeant. Igitur quia prout ex signatura quam idem procurator in sede judiciaria dicti domini regis, tempore perfectionis dictarum litterarum privilegialium raptim descriptam haberet, appareret, nomina dominarum Appolloniae et Annae in literis praefactionis praefati condam domini Ludovici regis non fuissent denotata, sed duntaxat isto ordine et stylo fuissent emanate, quod videlicet filias ipsius Joanneo Genyeo jam natas et in futurum de femore eiusdem nascendas etc. Literae vero sententiales pro parte actoris conscriptae nomina earundem dominarum in literis perfectionibus expressata fuisse exprimerent, quod vicio notarii et scriptoris (?) contigisset, ob eam itaque causam ipsa privilegia per actorem in specie produci et in ea parte emendationem earundem litterarum adjudicatoriarum sententiam expeteret”, ha pedig a felperes a privilégium eredetijét nem adná elő, akkor fejedelmi paranccsal a néhai király ítélőmestereit és ülnökeit, akik ezen ügyet tárgyalták, meg kívánja vallasni. KvNlt, Függepeccetés oklevelek gyűjteménye, nr. 29.

⁴⁵ MNL OL, F17, Kolozsmon. Konv. lt., Cista Com., Com. Doboka, T. nr. 33.

⁴⁶ Dáné: Torda vármegye 98–99.

Mátyás-Rausch Petra

„...az udvarbíróra és szolgálóra való költség miatt minekünk el kell pusztulnunk” –

Váradai Péter deák és a zalatnai uradalom

Az Erdélyi Fejedelemség területén fekvő fiskális uradalmakon¹ belül a bányákhoz kapcsolt bányauradalmak külön csoportot alkottak. Ennek több oka is volt, elsősorban keletkezésük története, valamint az általuk végzett munka és szolgáltatások mibenléte. Az itt lakók életét értelemszerűen befolyásolta a helyi bányászat helyzete, hiszen a bánya és a hozzá kapcsolt uradalom szoros szimbiozisban élt egymással.² A különbségek ellenére a bányauradalmak lakosságának a többi uradalomban felmerülő problémákhoz, konfliktusokhoz hasonló gondokkal kellett megküzdeniük mindennapi életük folyamán. A források tanúsága szerint a termelés – legyen az mezőgazdasági vagy bányászati – kiszámíthatatlanságán túl életükben a legtöbb gondot a fejedelmet képviselő udvarbíró (*provisor*) jelentette. Az alábbiakban bemutatásra kerülő forrás nem egyedülálló a korszakban – noha bányauradalomra vonatkozóan jelenleg csak ez az egy ismeretes –, ugyanis a többi fiskális uradalomhoz köthető forrásanyagban is rendre megjelennek a mindenkori udvarbíró elleni panaszok³ vagy az ellene folytatott fejedelmi vizsgálat írásos emlékei.⁴

Mielőtt azonban rátérnénk magyarigeni Váradai Péter deák és a rábízott uradalom kapcsolatára, röviden jellemeznünk kell a területet, ahol ő I. Rákóczi György idején tevékenykedett. Az 1630-as évek végén fennálló zalatnai uradalmat alkotó falvak többsége egy hosszú telepítési folyamat révén jött létre még a 14. században.⁵ Az Erdélyi-érchegység bányavárosai közül egyedül Abrudbánya tudta magát „szabad várossá” felküzdeni, a 15. század második felében „taxás” várossá lett. Az uradalom

Mátyás-Rausch Petra (1984) – tudományos munkatárs, PhD, BTK TTI, Budapest, matyas-rausch.petra@btk.hu

A tanulmány az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének szakmai műhelyében készült (MTA Kiváló Kutatóhely), megírását az NKFI 124684 számú fiatal kutatói projektje támogatta.

¹ Korántsem a teljesség igényével: Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kvár 1944. illetve Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp. 1954.

² Mátyás-Rausch Petra: *Bányauradalmak az Erdélyi Fejedelemség területén Bethlen Gábor uralkodása alatt. = Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019. Uradalom – vállalat*. Szerk. Kővér György et alii. Bp. 2019. 121.

³ Jakó: *i.m.* 99, 103, 112, 122. (Váradai Balogh Péter gyalui udvarbíró elleni panaszok 1652-ből).

⁴ Huszti Boldizsár kövári, majd tasnádi udvarbíró elleni vizsgálat jegyzőkönyve. A forrást pontosan nem tudjuk datálni, annyi azonban kikövetkeztethető a szövegből, hogy II. Rákóczi György rendelte el a vizsgálatot, és a tasnádi jobbágyok képviselőinek a fejedelmi prefektus előtt kellett elmondaniuk az udvarbíró működésével kapcsolatos panaszukat. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Centuriae (a továbbiakban F3) Centuria V. Nr. 32. Huszti Boldizsár 1654-ben és 1655-ben minden bizonnyal huszti udvarbíró volt, több kifizetési utalvány is erről tanúskodik. Lásd MNL Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Lymbus (a továbbiakban F 12) 20. cs. Fasc. 20/1. Nr. 29.

⁵ Mátyás-Rausch: *i.m.* 104–105.

későbbi központját adó Zalatnának ez nem sikerült, valószínűleg azért, mert a középkorban a térséget birtokló gyulafehérvári káptalan számára a Zalatna körüli, a többi hegyvidéki résszel szemben, mezőgazdálkodásra is alkalmas terület túl értékes volt.⁶ Az 1556. évi szekularizációt követően az érchegységbeli területek döntő többsége fiskális tulajdonba került, az erdélyi fejedelmek ezt követően sok esetben eladományozták vagy zálogba vetették az itteni bányavárosokhoz tartozó falvakat. Elsőként Bethlen Gábor tett arra kísérletet, hogy újra fejedelmi kézben egyesítse a kérdéses birtokokat. Az érchegységbeli uradalmak szerkezetének megállapításával már több tanulmányomban is foglalkoztam,⁷ így itt most csak arra tennék utalást, hogy a 17. század közepi forrásokban megjelenő, Zalatna központtal bíró bányauradalom keletkezésével kapcsolatban a szakirodalom nem képvisel egységes álláspontot.⁸ Nagy a valószínűsége, hogy a bányauradalomhoz tartozó falvak egy részét a központi településsel együtt Bethlen Gábor az 1610-es évek második felében még a fehérvári uradalom részeként igazgatta, de uralkodása vége felé különálló uradalommá szervezte.⁹ A pontos keltezését segítő kontrollforrások – többek között egy 1617. évi abrudbányai összeírás – sajnos már nem állnak rendelkezésünkre,¹⁰ így kénytelenek vagyunk a fenti, Makkai László által felvázolt időrendi meghatározást elfogadni. A Makkai-féle datálást továbbpontosíthatja néhány Zalatnának jutott korabeli kiváltság is. Bethlen Gábor a Zalatnára telepített alsó-magyarországi bányászokat biztosította, hogy saját lelkipásztort tarthatnak, papjuk ellátását pedig a mindenkor zalatnai udvarbíróra és beosztottjaira bízta, a Bethlen által adott privilégiumot I. Rákóczi György 1632-ben megerősítette.¹¹ Eszerint Bethlen már az első felvidéki hadjáratát követően, 1622 körül újjászervezte az érchegységbeli bányauradalmat vagy uradalmakat, és élére/élükre a zalatnai udvarbíró állította. Ettől függetlenül az korántsem biztos, hogy a 17. század közepén alsó, középső és felső uradalomból álló zalatnai birtoktest¹² már Bethlen idején kialakult volna, noha gazdaságszervező politikájába ez a koncepció tökéletesen beleillene, hiszen a fenti hármas felosztás révén a hangsúly a középső uradalomra esett, ahol a lakosok elsősorban kohászati és bányászati tevékenységet folytattak.¹³ Az azonban bizonyos, hogy a tanulmány témájául szolgáló fejedelmi vizsgálat (1637) idején már alsó, felső és középső uradalomból tevődött össze a zalatnai bányauradalom, amelynek élén az udvarbíró, magyarigeni Váradi Péter deák állt.¹⁴

⁶ I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig*. Bp. 1951. 12.

⁷ Többek között lásd Mátyás-Rausch: *i.m.* 103–121.

⁸ I. Tóth Zoltán azt a véleményt képviselte, hogy a zalatnai uradalom hármass felosztása valószínűleg II. Rákóczi György uralkodása elején alakulhatott ki, nem sokkal azután, hogy 1650-ben összeírták az erdélyi fiskális birtokokat. Lásd I. Tóth: *i.m.* 29.

⁹ Makkai: *i.m.* 19.

¹⁰ A kérdéses összeírás az erdélyi fiscalis levéltárban volt, az elenchesban még szerepel az irat rövid összefoglalója, a részletes jegyzék azonban már nem található meg, valószínűsíthető, hogy a 20. század során pusztulhatott el. Egykori jelzete: MNL OL Erdélyi kincstári levéltár Erdélyi fiscalis levéltár (a továbbiakban F 234) IX. szekrény Fasc. 56. A.

¹¹ MNL OL Q szekció Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 37059.

¹² Az uradalomrészek összetételét lásd I. Tóth: *i.m.* 29. Az általa is több helyütt idézett 1652. évi urbáriumban szereplő települések és az 1650-ben összeírt fiskális birtokjegyzék között eltérés mutatható ki. Az 1650. évi jegyzékben két olyan település szerepel, amely az 1652. évi urbáriumban már nem (Muszka, Dupapiatra). Míg 1652. évi urbáriumban összeírták Lupsa lakosságát, az 1650. évi jegyzékben a falu már nem tartozott a zalatnai uradalomhoz. Lásd Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1877–1898. (a továbbiakban EOE) XI. 109. Vö. MNL OL F 234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

¹³ I. Tóth: *i.m.* 29.

¹⁴ MNL OL F 3 Centuria U. Nr. 7. 1637-ben nem tartozott a zalatnai uradalomhoz Nagy-, illetve Kisaranyos, Muszka, Dupapiatra, amelyeket 1650-ben a zalatnai fiskális jószágához írtak. Viszont voltak tanúk Lupsáról, amit 1652-ben Zalatnához számítottak.

„*Inquisitionis relatio*”¹⁵

Ezekkel a szavakkal vezette be a számunkra ismeretlen feljegyző Huszti Boldizsár tasnádi udvarbíró ellen indított fejedelmi vizsgálat eredményeiről szóló beszámolóját. Hasonlóan a Huszti Boldizsár elleni vizsgálatához Váradi Péter esetében sem ismerjük az *inquisitio* lefolytatásának pontos körülményeit, a fennmaradt töredékes vizsgálati jegyzőkönyvből többek között nem derül ki, hogy pontosan milyen kérdéseket kellett feltenniük a tanúvallatást végző hivatalos személyeknek. Sőt azt sem tudjuk, hogy kik végezték a vizsgálatot, így csak a korabeli gyakorlatból kiindulva állíthatjuk, hogy valószínűleg az egyik erdélyi hiteleshely levélkeresője és egy vármegyei tisztviselő vette fel a vallomásokot.¹⁶ A jegyzőkönyv végén kizárólag az szerepel, hogy a fejedelmi vizsgálat lebonyolításában Heinrich Lisbona, a zalatnai fiskális bányák prefektusa is segédkezett.¹⁷

A vizsgálat kiindulópontja, ahogy sok más esetben is, valószínűleg az lehetett, hogy a fiskális uradalom területén élő jobbágyok panaszai eljutottak a fejedelmi udvarig, sőt nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a panaszok megfogalmazásában is tevékenyen részt vett a komoly befolyással bíró Heinrich Lisbona. Utóbbinak az uradalom lakosságához hasonlóan ugyancsak együtt kellett dolgoznia nap mint nap a zalatnai udvarbíróval, így egy-egy konfliktus vagy érdekellentét kialakulása szinte elkerülhetetlen volt. Az 1637. évi vallatás szövegéből egyébként kiderül, hogy már volt ezt megelőzően is vizsgálgódás a zalatnai uradalomban, akkor a tanúk elmondása szerint a kancellária írnokait küldték ki, hogy kérdéseket tegyenek fel az udvarbíróval kapcsolatban.¹⁸

Noha a forrás keletkezésével kapcsolatban kevés támponttal rendelkezünk, a vizsgálat tárgyát képező udvarbíró személye legalább nem vész teljesen a régmúlt homályába.¹⁹ Váradi Péter Gyulafehérvár közelében fekvő Igen (Magyarigen) mezővárosból származott,²⁰ ahol legalább egy ingatlant bírt.²¹ A zalatnai uradalmat legkorábban 1634-ben kezdte el vezetni, ugyanis 1633-ig tövisi Baxa Gergely deák volt a zalatnai udvarbíró.²² 1641-ben pedig biztosan még ő volt a zalatnai provizor, ebben az évben vett zálogba a fejedelemtől egy zalatnai nemesi udvarházat.²³ A hivatalos irat bevezetőjében a fejedelem méltatta zalatnai udvarbírói tevékenységét, amelyért cserébe zálogba vehette a kérdéses ingatlant.²⁴ 1647 és 1648 folyamán már fogarasi udvarbíró.²⁵ Rétyi Péter fogarasi kincstári tisztviselő naplójában említi, hogy 1648-ban Váradi Péter mellett

¹⁵ MNL OL F3 Centuria V. Nr. 32.

¹⁶ Vö. Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kvár 2012. 146–151. A későbbiekben még tárgyalásra kerülő 1652. évi zalatnai urbáriumot Tharaczközi Ferenc gyulafehérvári requisitor és ifjabb Maxai István Fehér vármegyei ülnök (assesor) készítették el. Ez a módszer egyébként tökéletesen illeszkedett a korabeli Magyarországon alkalmazott szabályokhoz. Lásd Maksay Ferenc: *Urbáriumok. = A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. 122.

¹⁷ MNL OL F 3 Centuria U. Nr. 7.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Bizonyos, hogy nem azonos Váradi Balogh Péter gyalui udvarbíróval. Vö. Makkai: *i.m.* 672.

²⁰ Igen és a fejedelmi központ kapcsolatára lásd Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum, LXXX(2018). 47–51.

²¹ A tanúk vallomásaiból kiderül, hogy sokszor utazott el igeni házába. MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

²² MNL OL F3 Centuria F. Nr. 3.

²³ Valószínűleg megszakítás nélkül teljesített szolgálatot Zalattán. Lásd MNL OL F3 Centuria T. Nr. 82. (1639-ből származó kötelezvény)

²⁴ MNL OL Erdélyi fejedelmi kancellária Libri regii (a továbbiakban F1 LR) 23. k. fol. 23.

²⁵ Makkai: *i.m.* 672.

lett Fogaras várának számtartója. Az ő feljegyzéseiből tudhatjuk meg azt is, hogy Váradi Péter nem sokáig volt fogarasi udvarbíró, ugyanis 1650-ben már a legfontosabb fiskális uradalmat, a gyulafehérvári birtoktestet igazgatta. Hivatali előmenetelének azonban nem sokáig örülhetett, mert ugyanebben az évben két gyalogos katona tisztázatlan körülmények között meggyilkolta.²⁶ Származására nézve nem rendelkezünk pontosabb információval, de valószínűsíthető, hogy a fejedelmi központ vonzáskörzetében fekvő mezővárosokban lakó egyik kismemesi család sarja lehetett, aki számára a társadalmi felemelkedést a kincstári vagy gazdaságkormányzati szolgálat biztosította.²⁷ A vizsgálatot kezdeményező közösséggel, illetve annak tagjaival kapcsolatban már nem vagyunk ennyire szerencsések, de ebben a jelenségben nincsen semmi szokatlan, ugyanis a korabeli kisebb közösségeket képviselő személyek többségét nem ismerjük, legtöbb esetben csak annyit tudunk meghatározni, hogy hova tartoztak, igen szerencsés esetben még a nevüket is fenntartották a források – jelen esetben sajnos nem –, de ennél többet nem lehet róluk kideríteni.²⁸

Péter Katalin a kora újkori jobbágycsaládok életviteléről szóló tanulmányában nem a szokványos módon közelítette meg a téma alapját képező forrásokat: az urbáriumokat. Az urbáriumokra elsősorban nem szövegbe ágyazott adathalmazként tekintett, hanem olvasásra alkalmas textusként.²⁹ Jóllehet a Váradi Péter ellen lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve nem sorolható az urbárium műfajába, azonban azzal sok hasonlóságot mutat, hiszen értékes információkat tartalmaz az uradalom jobbágynak szolgálatáról, adóiról és társadalmi, anyagi helyzetéről.³⁰ Abban sem kételkedhetünk, hogy a tanúvallatási jegyzőkönyv igazságtartalma, – hasonlóan az úrbéri összeírásokhoz – fontos, hiszen készítői elszámolással tartoztak a fejedelemnek, és az elrendelt vizsgálat eredményétől függött, hogy mi lesz az udvarbíró további sorsa.³¹ Ennek ellenére a kérdéses jegyzőkönyv valódi történeti hitelét nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, nem áll ugyanis rendelkezésünkre korabeli kontrollforrás (pl. az udvarbíró válasza az őt ért vádakra), nem tudjuk, milyen következményei lehettek az 1637. évi eseményeknek, történt-e például bármi változás az uradalom „szolgálati rendszerében”. Ha pedig valamilyen mérleget szeretnénk majd vonni Váradi Péter és a zalatnai uradalom kapcsolatára vonatkozóan, szükségessé válik a pár évtizeddel később keletkezett zalatnai urbárium, valamint az egyéb erdélyi ércbányászattal foglalkozó uradalmakhoz köthető feljegyzések vizsgálata.³²

A vizsgálatot végző tisztviselőknek nem lehetett könnyű dolguk, több szempontból sem. Nagy munka várt rájuk, ugyanis a jegyzőkönyv tanúsága szerint mintegy 190 tanút hallgattak meg az eljárás során, el kellett igazodniuk a külső szemlélő számára sokszor túlzottan szövevényes kapcsolati rendszerben, amely behálózta a zalatnai uradalmat, mindenekelőtt pedig a

²⁶ *Rétyi Péter naplója*. Előszóval és magyarázó jegyzetekkel közléteszi. Maria Ursuțiu. Bukarest, 1983. 33–35.

²⁷ Gálfi: *i.m.* 47–51. A gazdaságkormányzat valóban kiváló kiterjesztési lehetőséget biztosított, leginkább akkor, ha jó házasodási stratégiával párosult, mint kéméndi Váradi János esetében. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *Társadalmi mobilitás az erdélyi kincstári igazgatásban (1571–1629)*. Századok CLIV(2020). 14–23.

²⁸ Péter Katalin: *Werbőczy anyanyelvi fordításának tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században*. Történelmi Szemle LIV(2012). 431–432.

²⁹ Péter Katalin: *Jobbágycsaládok életvitelének különbözőségei az örökös jobbágyság korában (16–17. század)*. Századok CXXXVII(2003). 553.

³⁰ Az urbárium kialakulásáról, típusjegyeiről lásd Maksay: *i.m.* 119–120.

³¹ Vö. Péter: *Jobbágycsaládok i.m.* 554.

³² Sok esetben az urbáriumok és a velük rokon inventáriumok, összeírások sem teljesekek, minden követhető minta nélkül hagyták ki belőlük a helyi lakosság bizonyos hányadát, társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül. Lásd Péter Katalin: *Társadalom és gazdálkodás a kora újkori Sárospatakon. A patakiak csendes ellenállása*. Századok CXXXI(1997). 810.

fejedelem érdekeit kellett szem előtt tartaniuk, hitelesen kellett tájékoztatniuk urukat legnagyobb bányauraldalmi egyikének állapotáról. Noha a tanúvallomásokhoz tartozó kérdéssor nem maradt ránk, a válaszokból vissza lehet valamelyest következtetni arra, mire is volt a fejedelmi kormányzat kíváncsi Váradi Péter tevékenységével kapcsolatban.

A tanúk vallomásaiból kitetsző problémákat, esetleges visszaéléseket két csoportra bonthatjuk. Az első csoport, amelyek igazságtartalmának utána lehet járni, magyarán amellyel kapcsolatban rendelkezünk valamilyen kontrollforrással, a szolgáltatások rendszere, a bírságok nagysága és a kötelező robot mennyisége. A második csoport pedig az ellenőrizhetetlen történeteket tartalmazza, ebben az esetben nincsen semmiféle fogódkodónk, aminek alapján el lehetne dönteni, mennyire valós a jobbágyok által előadott panasz. Itt példaként hoznám fel a gyilkossággal való megvádolást, jobbágyok megveretését vagy éppen egy szerelmi háromszöget. A panaszárdatot elolvastva mindenképpen fel kell tenni egy fontos kérdést, miszerint milyen célt, és leginkább kinek a célját szolgálta mindez. Úgy vélem, nem valóságtól elrugaszkodott feltételezés, hogy a zalatnai uradalom közösségének Váradi Péter esetleges fegyelmezésén túl további célja is volt az udvarbíró elleni vizsgálattal. A faluközösségek életében az urbárium felvétele vagy egy helyi vizsgálat kiváló alkalmat kínált az alkudozásra, egy, az alattvalók számára előnyösebb helyzet kialakítására.³³ El kellett hitetniük a fejedelemmel, hogy nekik most nem jó, és a fejedelem a saját érdekében is – nem véletlenül emelték ki többször a vallomásokban, hogy a fejedelem jószága pusztul – adjon új, jobb kereteket munkájuknak.³⁴ Ahogy a többi, korszakból fennmaradt vizsgálat során is, két főbb motívum mentén épült fel a mondanivalójuk: az igazságtalan és szívtelen udvarbíró, valamint a nyomorult, esendő, a szolgálatokba lassan belepusztuló jobbágy képét domborították ki.

Nézzünk meg néhány példát. Rendre visszatért például a vallomásokban Váradi Péter és egy bizonyos Benedeki Mihály deák közötti konfliktus. Ha hitetünk az elbeszélésnek, akkor egy szerelmi háromszöggel állunk szemben, ugyanis Váradi állítólag azért orrolt meg a deákra, mert az fel merete kérni a feleségét egy táncra valamelyik falusi lakodalomban. Emiatt aztán Váradi elfogatta az embereivel, jól megverette, aztán tömlőcbe vetette, és csak azt követően engedte szabadon, hogy Benedeki rátestálta a zalatnai házát. Az idézett történet rengeteg buktatót rejt magában, ahogy az is, hogy az egyik beosztottját, a petrozsányi udvarbíró, Kende Gábort nem idéztette törvényszék elé felesége megölésének vádjával, mondván, hogy a kebelbarátja, akivel egy tálból eszik.³⁵ A jobbágyokat megnyomorító udvarbíróról alkotott képből természetesen nem hiányozhatott a mindent átszövő korrupció és a megfélemlítés sem. Több tanú is utalt arra, hogy az 1637. évi vizsgálatot már megelőzte egy másik, amikor a kancelláriáról kiküldött íródeákok kérdezték meg a falvak lakosait az udvarbíró viselt dolgairól. Váradi Péter pedig, hogy elkerülje a fejedelem haragját, lefizette arannyal a deákokat, hogy a rá terhelő vallomásokat ne vegyék fel, illetve a falusi bírók segítségével megakadályozta, hogy az emberek elmehessenek tanúskodni. Beosztottjai pedig állandóan rettegésben tartották a lakosságot, emellett léhák voltak, iszákosak, és rendre visszaéltek tisztjükből adódó jogaikkal.³⁶ A könyörtelen udvarbíróval szemben álló nyomorult jobbágy képét vetíti elénk a címben található idézet is, amely Oprisai Máté lupsai jobbágy szájából hangzott el. Elmondása szerint az udvarbíró hatalmas összeget

³³ Péter: *Werbőczy i.m.* 431–432.

³⁴ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

követelt a falujától, ő mert ez ellen felszólalni, ezért jól elverték, noha mindig jámbor ember volt. Egy másik tanú azt vallotta, hogy egy bizonyos bírság miatt perbe akart szállni az udvarbíróval, de szegény emberként nem tudna pereskedni a saját urával, így inkább kifizette a 2 forintnyi bírságot. Sajnos arról hallgat a forrásunk, hogy a bírságok kiszabása miért történt, és vajon ez jogos volt-e az udvarbíró részéről. További, kapcsolódó iratok hiányában nem tudjuk kellő alapossgal megállapítani, hogy vajon az uradalom közössége elérte-e a célját, tudtak-e enyhítést kialakítani, vagy minden maradt a régiben. Annyi bizonyos, hogy Váradi Péter továbbra is zalatnai udvarbíró maradt, és szolgálatenyhítésre, amelyről tudunk, legkorábban 1651-ben került sor, amikor az uradalom képviselői meg tudtak egyezni a fejedelemmel, és II. Rákóczi György több, nagyrészt természetbeni szolgálatot lecsökkentett.³⁷ Az alkupozíció javulását amiatt sem tartjuk valószínűnek, mert ez nemigen illene bele I. Rákóczi György „profiljába”. Nemcsak az erdélyi területen vezetett be páratlanul szigorú intézkedéseket, hanem a magyarországi birtokain is hasonló szigorral, mondhatni könyörtelenséggel járt el.³⁸ Rákóczi ezenfelül igen nagy gyanakvással viseltetett a térség bányavárosai és bányászai iránt, feleségéhez íródott leveleiben többször is kifejtette, hogy büntetést érdemelnének, és nem könnyítést, az abrudbányai lakosok megbízhatatlanok, és meg kellene tanulniuk végre igazat mondani.³⁹

A vallomásokkal és az azokból kirajzolódó képpel azonban nemcsak a falvak lakosainak lehetett céljuk, hanem a helyi bányászatért felelős prefektusnak, Heinrich Lisbonának is. A falusiak elmondása szerint ugyanis az udvarbíró jogkörébe tartozott meghatározni azt, ki és mikor megy a bányába szolgálni, és azt is, hogy mindezt gyalogszerrel vagy lóval teszi-e. Az is valószínű, hogy Váradi Péter feladata volt az uradalom területén magánbányászatot (leginkább aranymosást) folytató lakosoktól összegyűjteni aranyat, majd elküldeni beváltásra és finomításra.⁴⁰ Sok esetben az is előfordult, hogy a bírság összegét aranyban követelte.⁴¹ A bányászati prefektus és az udvarbíró közötti viszonyrendszert instrukciók hiányában nem lehet pontosan megrajzolni. Bethlen Gábor uralkodása alatt a zalatnai prefektusok egyedül irányították az uradalmat, amiben az a tény is közrejátszhatott, hogy akkoriban a bányauradalom talán még nem állt három részből, így kisebb területért kellett felelniük.⁴² Ez leginkább talán a bíraskodásban érhető tetten. A kisebb kiterjedésű bányauradalmak, többek között a kapnikbányai területén a bíraskodás elsősorban a bányászati prefektus feladata volt. A kisebb értékű bírságot minden esetben ő szedte be, a komolyabb lopás azonban már a kővári főkapitány hatáskörébe tartozott.⁴³ Valószínűsíthető, hogy nem volt ez másképpen a kisebb zalatnai uradalom területén

³⁷ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

³⁸ Péter Katalin szerint a Rákócziak sárospataki uraságát leginkább az jellemezhetné, hogy elvették az ispotály kaszálóját (is). „Egyébként azonban Rákócziék inkább alattomosan, semmint nyíltan támadtak.” Péter: *Társadalom i.m.* 813.

³⁹ A két Rákóczi György erdélyi fejedelem családi levelezése. Szerk. Szilágyi Sándor. (a továbbiakban RGYlev) Bp. 1875. 156, 172, 235.

⁴⁰ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁴¹ Az arany mennyiségét nehezékbent adták meg. Pontos meghatározása nem egyszerű, a továbbiakban SI mértékegységben adom meg az arany mennyiségét. A hozzávetőleges átszámításhoz Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp. 1991. 459. meghatározását használtam.

⁴² A zalatnai bányászokat a balázsfalvi és a marosújvári udvarbíró látta el élelemmel. Az így küldött búza, árpa és egyéb élelmiszeradagokat a prefektus feladata volt elosztani, ő felelt azért is, hogy a kincstárból kapott támogatás helyesen legyen felhasználva. MNL OL Magánlevéltárak Családi fondok, levéltárak Bethlen család levéltára Missiles (a továbbiakban P 1956) I. t. Nr. 155.

⁴³ Makkai: *i.m.* Nr. 60. valamint MNL OL Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Kolozsmonostori Konvent országos levéltára Urbaria (a továbbiakban F 27) fol. 63-68.

sem, de 1652-ben már egyértelműen az udvarbíró volt a legfelsőbb bíraskodási fórum. Egyes falvaknál (pl. Topánfalva, Lupsa) a falusi bírótól lehetett az ispán elé, majd onnan az udvarbíró elé fellebbezni, míg Bisztra esetében a falusi bíró után már az udvarbírói ítélőszék következett. A bírságokból befolyó összeg elosztása mindenhol egyformán történt, egyharmada az udvarbíró, kétharmada pedig a kincstárt illette.⁴⁴

Rákóczi György azonban másképp képzelte el az érchegységbeli falvak igazgatását, mint elődje, a megnövekedett területű uradalom pedig külön udvarbíró kívánt, aki valószínűleg már nem volt alárendelve a prefektusnak, sőt talán még ellenőrző szerve is volt egyben. Ez pedig minden bizonnyal sértette Heinrich Lisbona érdekeit, aki a Bethlen-korszakban is vezette a helyi bányákat, ezért megpróbálta Váradi Péter jogkörét szűkíteni, csökkenteni.⁴⁵

Le kell azonban szögeznünk, hogy a fenti gondolatmenettel korántsem állítjuk azt, hogy Váradi Péter ne követett volna el bármilyen fajta visszaélést a jobbágyok, esetleg a fejedelem kárára. Többek között a fejedelem szolgálatára rendelt jobbágyokkal őriztette saját állatait, vagy a fejedelem számára gyűjtött hízott disznókat eltette, és a saját sovány állatait küldte el dézsmaként a fejedelmi udvarba.⁴⁶ Ahogy kortársai,⁴⁷ ő is megpróbált a fennálló keretek között a legtöbbet kihozni az adott helyzetből (ahogy egyébként az uradalom jobbágysai is tették az adott uradalmi rendszerben).⁴⁸ Ezt bizonyítják valamelyest a lakosok beszámolóit, amelyekben rendre feltűnik az egy szál dolmányban érkező udvarbíró képe, aki szolgálati helyén szedte meg magát. Olyan vallomást is olvashatunk, amelyből kiderül, hogy nemcsak Igenben, Zalatnán volt háza, hanem Gyulafehérváron is tartott fenn magának szállást. Többen elmondták, hogy egy ökre sem volt szolgálata kezdetén, de 1637-re már legalább 50 ekevonó barma volt, 200 juha, disznója és megannyi méhkasa.⁴⁹ Előre bocsájthatjuk azt a következtetést, hogy ha az 1652-ben készült urbárium szolgálatait és Váradi Péter működését összevetjük, valamint figyelembe vesszük a korabeli egyéb udvarbírók elleni panaszokat, kitűnik, hogy Váradi Péter nem volt különösen keménykező udvarbíró, valójában azt teljesítette, amit az ura, a fejedelem kívánt meg tőle.⁵⁰

⁴⁴ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁴⁵ A zalatnai prefektus Bethlen alatti jogköre azonban nem csak az uradalom irányítása szempontjából szenvedett csorbát. I. Rákóczi György több esetben, főleg a felvidéki hadjárata alatt, a fejedelemasszonyt bízta meg azzal, hogy gyűjtse be a helyben kitermelt aranyat, és gondoskodjon annak finomításáról is, kihagyva a folyamatból a bányászati prefektust. Lásd RGYlev 156, 275, 282.

⁴⁶ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

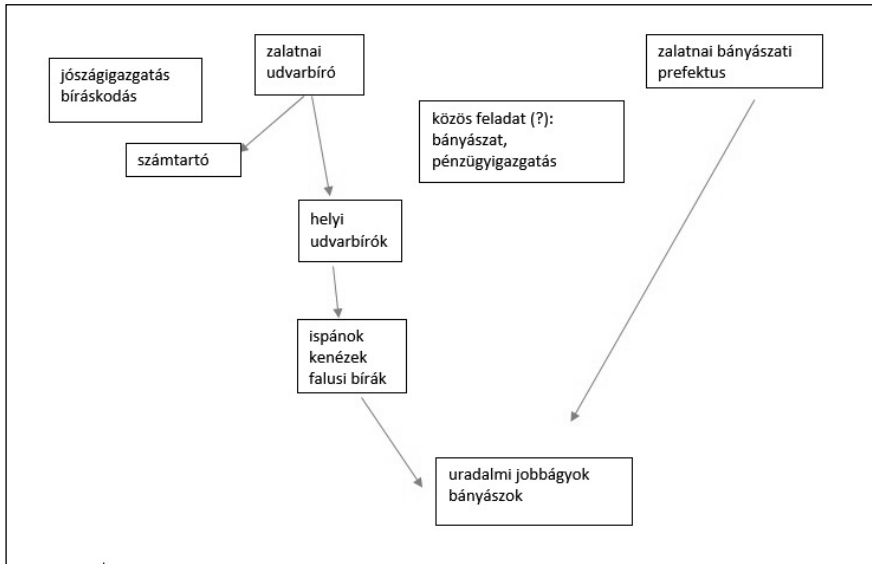
⁴⁷ A területi korlátok miatt itt csupán két esetet említenék meg. Elsőként a már idézett Huszti Boldizsár esetét, akit azzal vádolt meg a tasnádi bíró, hogy többek között nem engedte meg a Tasnádon lakó szabadosoknak a szabad erdőhasználatot, jöllehet az már nagyon régi joguk volt. A fejedelem számára gyűjtött dézsmabort maga értékesítette, tömlőbe vetette minden ok nélkül az embereket, amikor pedig panaszt emeltek nála a magas terhek miatt, állítólag azt válaszolta, hogy pusztítson el titeket a török. Ld. MNL OL F3 Centuria V. Nr. 32. Váradi Balogh Péter gyalui udvarbíróról 1652-ben hasonló cselekedeteket jegyeztek fel az urbáriumot készítő, nem adta meg többek között a kenéznék járó bárányos juhot, emelte a bírságokat, a malomport is elvette a százfenesi bírótól, és megtartotta magának. Jakó: *i.m.* 112, 122.

⁴⁸ I. Rákóczi György fogarasi udvarbírójához írt egyik levelében részletesen leírja, milyen ravaszkodásra képesek a juhászok, figyelmezteti, hogy ne higgyen nekik, mert a fejedelem sokszor érte már őket lopáson, csaláson. Lásd I. Rákóczi György rendelete juhászata ügyében. Közli. K.S. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle II (1895). 61–62.

⁴⁹ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁵⁰ I. Rákóczi György sárospataki prefektusának, korábbi fejedelmi prefektusnak, Debreczeni Tamásnak sem volt jó híre sem Erdélyben, sem a Rákócziak magyarországi birtokain. Következtesen képviselte ura akaratát itt és ott is. Lásd többek között Péter: *Társadalom i.m.* 819.

A tanúvallatási jegyzőkönyv a nehezen megfogható történések mellett azonban konkrét adatokat is tartalmaz, amelyek segítségével több szempontból jellemezni lehet a korabeli zalatnai uradalmat. Az udvarbíró és beosztottjai elleni vádak alapján például fel lehet vázolni az uradalmat és a bányákat vezető tisztikar összetételét.

1. ábra. A zalatnai uradalom igazgatásának vázlata

A kifizetett bírságok összege, a lefoglalt állatállomány, valamint az elvett, kicsikart egyéb javak pedig a társadalmi rétegződés vizsgálatát segítik elő.⁵¹ I. Tóth Zoltán a fennmaradt összeírások alapján úgy vélte, hogy a térség lakói szegények voltak, állatállományuk szűkös volt, több faluban írtak össze teljesen nincstelen embereket, köztük nyomorult özvegyasszonyokat, akiknek „semmiek sincs”.⁵² Ha megvizsgáljuk a többi, hasonló számú jobbágyháztartással bíró uradalom ebbéli mutatóit, kiderül, hogy valójában a zalatnai uradalom lakosai nem voltak elmaradva a többi fejedelmi birtokon élő jobbágyokhoz képest, juhállományuk a legjelentősebbek közé tartozott a fiskális uradalmak között.⁵³ Minden bizonnyal voltak nincstelenek és nehéz sorssal küszködők itt is, de az általános szegénységgel kapcsolatos érvelést mindenképpen árnyalnunk kell. Itt elsősorban a kifizetett bírságok összegére hívnám fel a figyelmet. A falvak lakosai saját bevallásuk szerint is mintegy 300 forint büntetést fizettek ki évente az udvarbírónak. Az éves büntetések egy része apróbb (1, 2 forintos) tételekből állt össze, de voltak nagyobb

⁵¹ Több példát is lehet találni arra a vallomásokban, hogy az udvarbíró a bírságot természetben vette el. Az egyik bányához rendelt jobbágyot például azért kötelezte 100 juh átadására, mert nem lóval, hanem gyalogszerrel ment szolgálni a bányához.

⁵² MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S. Idézi I. Tóth: *i.m.* 30.

⁵³ Makkai: *i.m.* 35.

horderejű bűnesetek is, ezeket már komolyabb pénzbüntetés követte. A zalatnai uradalomban virágzott többek között a cinóberlopás, illetve a lopott érccel való üzletelés. A cinóber valójában a nyers kéneseő – vagyis higanyérc,⁵⁴ amit az Erdélyi-érchegységben egyedül Zalatnán termeltek ki, és a korszakban a fejedelemség egyik fontos exportterméke volt, sőt a fejedelmek több esetben higanyban fizették ki a portai adót is.⁵⁵ Így nem kell azon csodálkozni, hogy az azt illető illegális tevékenység minden formája komoly retorziót vont maga után.⁵⁶ Az érvényben lévő törvények szerint azt a jobbágyot, akit rajtakaptak higanylopáson, egyenesen a fejedelmi prefektus kezébe kellett adni, az ő hatáskörébe tartoztak ugyanis a kincstár pénzügyi érdekeit sértő ügyek.⁵⁷ Az ítélezés pontos lefolyásáról jelenleg nem tudunk sokat,⁵⁸ a tanúvallomásokból annyi derült ki, hogy a prefektus a fejedelem jóváhagyásával több lopáson ért jobbágyt megkegyelmezett,⁵⁹ az ügyét visszaküldte az udvarbíró színe elé, utóbbi pedig általában 40 forint büntetéssel sújtotta a bűnöst.⁶⁰

A társadalmi rétegződés és a vagyoni helyzet jellemzésén túl sokat elmond a zalatnai uradalom lakosainak mindennapi életéről, lehetőségeikről az a tény, hogy Váradai Péter nagy mennyiségben tudott tőlük lefoglalni adósság fejében nyers aranyat. A későbbiekben lesz még szó a magánbányászattal szolgáló falvakról, itt most csak arra térnek ki, hogy a lakosság nagy részének valamilyen módon jogában állt nemesércet kitermelni az uradalom területén. Szolgálatra a nagyrészt már mélyművelésű fiskális bányákban voltak kötelezve, ezenfelül leginkább aranymosáson vagy külszíni fejtésen keresztül tudtak szert tenni aranyra.⁶¹ A saját haszonra történő bányászat, noha kötelesek voltak beváltásra, kivételesen nagy szabadságot adott az itt élőknek.⁶² Abrudbánya pedig, mint kiváltságokkal bíró város, kiváló menekülőutat jelentett a kilátástalanságból, hiszen a nemesfém-bányászat ott volt a legfejlettebb, a városnak pedig joga volt a menedékadásra, így az oda szökött jobbágyokat nem kellett kiadnia a földesurának.⁶³ A vallo-

⁵⁴ A cinóberből olvasztották ki a kereskedelembe kerülő kéneseőnek szinte a teljes mennyiségét, ugyanis kéneseőtartalma legalább 86,2 %-os volt. *Révai Nagy Lexikona*. Az ismeretek enciklopédiája. IV. kötet. Bp. 1912. 520.

⁵⁵ Nem a teljesség igényével lásd Tholdalagi Mihály 1619-iki követjárásának történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. *Magyar Történelmi Tár V* (1882). 472–474.

⁵⁶ A korszakban szinte minden országgyűlésen előkerült higanykereskedelem, -lopás ügye. Artikulusok hosszú sorát hozták az illegális kereskedelem visszaszorítására, de úgy látszik, a törvénycikkelyekben megfogalmazott szigorú büntetés (fő- illetve jószágvesztés) sem tartotta vissza az erdélyi társadalom tagjait attól, hogy ne próbálkozzanak meg a kéneseőüzlettel (a törvények ugyanis nemesemberre és jobbágyra vonatkozó büntetést egyaránt tartalmaznak). Lásd EOE IX. 317, 381, X. 143, 225.

⁵⁷ EOE IX. 381.

⁵⁸ Illegális poraranykereskedéssel kapcsolatos rövid bejegyzés szerint a fiscalis director jogkörébe tartozott büntetőeljárás lefolytatása. MNL OL Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Kolozsmonostori Konvent országos levéltára Protocolla, libri regii et styliionaria (a továbbiakban F15) XXV. Prot. fol. 92^r.

⁵⁹ Az egyéb érccel kapcsolatos visszaélések retorziója, noha hasonlóan szigorú volt, általában ugyancsak kegyelmezéssel és komoly pénzbüntetéssel zárult. Az előző jegyzetben hozott példa is ezt bizonyítja, ugyanis Kolosi Györgyöt 1634-ben poraranykereskedésen kapták. A fejedelem meg akarta büntetni, de végül megkegyelmezett neki, és 400 forint kifizetésére kötelezte. Lásd *uo*.

⁶⁰ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. Volt olyan lopáson ért jobbágy, aki azt sérelmezte, hogy a 40 forintos bírság kifizetéséről nem kapott cédulát az udvarbírótól, amivel később igazolni tudná, hogy tényleg rendezte az adósságát.

⁶¹ Az Apafi család birtokához tartozó Szász-Zalatnán 1628-ban már több helyen összeírtak aranymosó cigány közösségeket. Lásd MNL OL F234 I. szekrény Fasc. 66. O.

⁶² Vö. Péter: *Társadalom i.m.* 838–839.

⁶³ Bethlen Gábor 1617-ben erősítette meg Abrudbányát ebben a régi kiváltságban, mondván, nem akarja, hogy a bányák munkások nélkül maradjanak. Idézi I. Tóth: *i.m.* 21. Rákóczi György 1631-ben pedig Abrudfalvára is kiterjesztette ezt a jogot, és felszólította azokat a földesurakat, akik visszavitték jobbágyaikat, hogy engedjék őket szabadon,

másokból kiderül, hogy sok uradalmi jobbágy választotta ezt az utat, így megnyílt számára egy nem kevésbé nehéz, de legalább több lehetőséget kínáló életpálya.⁶⁴

„*Connumeratio [...] ac etiam inventatio*”⁶⁵

A korabeli úrbéres terheket tárgyaló szakirodalom nagyjából egységes abban a tekintetben, hogy a 17. század közepére a jobbágyok szolgáltatásai átalakulnak, egyre kiterjedtebbé válik a terményjáradék kérése és a robotoltatás.⁶⁶ Utóbbi egyértelműen a korban általános munkaerőhiány indokolta, a bányák folyamatos üzemeltetését szolgálta Abrudbánya jobbágykiadásra vonatkozó kiváltsága is. A zalatnai bányauradalom esetében szerencsésnek mondható a kutatás, ugyanis a 17. század első éveiből, valamint a 17. század közepéről is maradt fenn összeírás az uradalmat alkotó falvokról,⁶⁷ ebbe a sorba pedig beleilleszhető a Váradi Péter ellen lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve is, hiszen a vallomások a szolgáltatások változásaira is rávilágítanak.

A zalatnai bányauradalom lakosainak úrbéres terheit, hasonlóan a többi korabeli uradaloméhoz, három csoportba lehet osztani: cenzus, munera, servitia, ezen felül fizették még – igaz nem a zalatnai uradalom teljes területén – a *rovásnak* is nevezett országadóját, amelyet a kapuszám után számoltak ki.⁶⁸ Itt elsősorban a természetbeni juttatások, valamint a kiváltási lehetőségek összehasonlítására helyezném a hangsúlyt, ugyanis leginkább ezeken a területeken történt Váradi Péter idején elmozdulás, és az uradalom képviselőinek ezen terhek közül sikerült többet is csökkentenie 1651-ben.

A természetbeni szolgáltatások közül a legnagyobb változás a halászat, illetve kötelező haladás kapcsán tapasztalható. Az 1603. évi jegyzék szerint a természetbeni juttatás nagyobbik részét a hal tette ki, hiszen Zalatna lakosainak 30 halat, míg a hozzá kapcsolt négy falunak 16 nagyobb és 9 kisebb halat kellett beszolgáltatniuk.⁶⁹ Váradi Péter idején pedig fehér halat kellett vinniük a lakosoknak az udvarbíró konyhájára.⁷⁰ Az 1652. évi urbáriumban viszont már

hadd folytathassák a bányászatot. Lásd MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 56. B (az eredeti irat elpusztult, kizárólag a regeszta maradt fenn, idézi I. Tóth: *i.m.* 27–28.)

⁶⁴ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁶⁵ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁶⁶ Vö. Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Kvár 1992. 53–57.

⁶⁷ Az 1603-ból fennmaradt összeírás inkább inventárium, mint urbárium. Az 1652-ben készült *connumeratio* már magán hordozza az urbárium minden jellegzetes vonását, többek között, hogy az egyes települések családfőit, fiúk számát, állatállományt már táblázatos formában tüntették fel. Az egyes irattípusok megkülönböztetésére, stílusjegyeire. Lásd Maksay: *i.m.* 122–128. Azt sajnos nem lehet megállapítani egy forrás esetében sem, hogy milyen módszerrel dolgoztak az összeírók, végigjárták-e a falvakat, és úgy írták össze a lakosságot, vagy az uradalmi központba behívták a települések vezetőit, és kikérdezték őket a szolgáltatásokról. Vö. Péter: *Jobbágycsaládok i.m.* 555.

⁶⁸ Mátyás-Rausch: *Bányauradalmak i.m.* 107. 1652-ben 5 falu (Petrezsány, Fenes, Körpenyes, Abrudfalva, Buczin/Bucsony) fizetett rovásadót, általában másfél vagy két kapu után adóztak. Lásd MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S. 1603-ban, a tizenöt éves háború éveitől jóval nehezebb helyzetben voltak a falvak, akkor az udvarbíró kilenc kapu után vett rovásadót. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidek arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Bp. 2017. 213–214. A két kapu után fizetett rovásadó nem volt kimagasló mértékű, a kapnikbányai uradalomban legtöbbször egy vagy esetleg három kapu után adóztak a lakosok. Lásd MNL OL F 27 fol. 63–68.

⁶⁹ Mátyás-Rausch: *Ércbányászat i.m.* 213–214.

⁷⁰ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. A fehér hal egy gyűjtőfogalom, a pontyféléket értjük alatta. Ide tartozik többek között a keszegek népes családja is.

minden település szolgáltatásainál bejegyezték, hogy mindennemű halászat tilos, így a haladás is eltűnt a muneráliák közül.⁷¹ A kötelező vadbőr adásánál azonban éppen ellenkező folyamat figyelhetünk meg. A vadbőrök az 1603-as jegyzékben nem szerepelnek, míg az 1637. évi tanúvallomásokból kiderül, hogy Várad Péter a legtöbb falutól megkövetelte a vadbőröket, elsősorban róka- és nyestbőröket⁷² kellett a lakosoknak beszállítani. A lakosok azt is elmondták, hogy a kért vadbőröket általában másfél forintért vásárolták meg, de az udvarbíró nem volt hajlandó ezen az áron bevenni, legtöbbször még egy forintot sem fizetett darbjáért, emiatt (is) komoly kár érte a falvak lakosságát.⁷³ Az 1652-ben felvett urbáriumban egy helyen sem szerepel, hogy a lakosok pénzért cserébe adták be a kérdéses vadbőröket, a megbízottak kizárólag annyit jegyeztek fel, hogy Szent György napján kellett a bőroket leadni az udvarbírónak, ha valaki ezt a kötelességet elmulasztotta, 12 forintos büntetéssel lehetett sújtani.⁷⁴ Ugyancsak a muneráliák közé tartozott a széles körben elterjedt élőállat adás, a román ajkú falvak általában vágómarha-szolgáltatással, juh-, bárány- és disznótizeddel tartoztak földesuruknak. A 17. század eleji zalatnai uradalomban még kötelező volt a vágómarha-szolgáltatás, 2-3 szarvasmarhát kellett leadniuk az udvarbírónak, ez azonban a 17. század közepére eltűnt, és a Várad Péterrel kapcsolatos vallomások sem említik, utóbbiakban is kizárólag a juh-, bárány- és disznótized szerepelt.⁷⁵ Utóbbit meg lehetett pénzben váltani, ezt hívták *váltópénznek*. Az 1652. évi urbárium és a Várad Péter elleni vallomások szövege abban összecseng, hogy Várad működése előtt ez az összeg 2 dénár volt, míg Várad megemelte 4 dénárra.⁷⁶ Az urbáriumban az is szerepel, hogy a falvak küldöttsége megpróbálta az összeget tovább csökkenteni, de nem jártak sikerrel, mert a fejedelem nem engedett.⁷⁷

Bányauradalomról lévén szó a természetbeni szolgáltatások közül nem hiányozhatott a nyersércbeadás sem.⁷⁸ A kötelező ércbeadás nem érintette az uradalom teljes lakosságát, kizárólag a középső uradalom falvait (Körpenyes, Abrudfalva, Buczin/ Bucsony), utóbbiakat *taxás falvakként* is említik a korabeli források,⁷⁹ I. Rákóczi György például arra hívta fel 1644-ben felesége figyelmét, hogy ne csak Abrudbányáról, de a taxás falvaktól is szedesse be a kötele-

⁷¹ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁷² Péter Katalin szerint a 17. században széles körben követelt rókabőr-szolgáltatás összefüggött az úri öltözködés megváltozásával, hiszen a prémekkel dúsan díszített ruhákhoz sok rókabőrre volt szükség, a hegyvidéki jobbágyokon pedig be is hajtották a kérdéses szolgáltatást. Péter Katalin: *Az erdélyi társadalom élete a 17. század első felében*. Századok CXIV(1980) 586. Róka- illetve nyestbőrt Erdélyben egyedül a kővári uradalomban kellett beadni. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 61.

⁷³ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁷⁴ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁷⁵ Több faluban nemcsak bárányt, juhot kellett beadni, hanem kost (a korabeli szövegekben *berbécsnek* nevezték) is. Petrezsány nevű településen Várad Péter működése előtt a lakosoknak csak hatot kellett Szent Mihály ünnepén leadniuk, de az udvarbíró felemelte a mennyiséget 12 darabra. MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁷⁶ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁷⁷ A kontrollforrásokból kiderül egyébként, hogy a többi erdélyi bányauradalomban több váltópénzt kellett fizetni, a kapnikbányai uradalomhoz tartozó Garbonáczfalván például 8 dénárral lehetett a tizedet megváltani. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 60. valamint MNL OL F27 fol. 63–68.

⁷⁸ A korabeli kapnikbányai uradalom falvai nem tartoztak hasonló szolgáltatással, kizárólag arra voltak kötelezve, hogy robotjukat a bányákban teljesítsék.

⁷⁹ A középső uradalom falvai nemcsak ebben, hanem jogállásukban is eltértek az alsó és a felső uradalom településeitől. Történeti fejlődésüket nagymértékben meghatározta Abrudbánya közelsége, amelyet anyavárosuknak is tekintettek, és több kiváltsággal, amellyel Abrudbánya bírt, ők is rendelkeztek (többek között harmincad- és adómentességgel a bányászathoz szükséges árukra vonatkozóan, Abrudfalváról pedig ugyanúgy nem kellett kiadni a szökött a jobbágyokat, mint Abrudbányáról). MNL OL F1 LR 18. k. fol. 141-142.

ző arany mennyiséget.⁸⁰ A középső uradalom falvainak fejlettségét, kivételezett jogi helyzetét támasztja alá, hogy a már sokat emlegetett 1651 májusában kiadott – azóta sajnos elkallódott – fejedelmi rendelet kizárólag a fenti három falu szolgáltatásait enyhítette, az itteni közösségek vezetői tudtak valamilyen formában befolyást gyakorolni a központi kormányzatra.⁸¹ Az 1652-ben felvett urbáriumból kiderült, hogy Körpenyesen 118 nehezék aranyat kellett beadni, ez a mennyiség régebben több volt, mert a helyi tisztek (köztük minden bizonnyal Váradi Péter) felverték, és csak 1651-be mérsékelte a fejedelem. Abrudfalván 1651-ig úgynevezett *urbárium-pénzt* kellett fizetni, ez egy évre 10 forintot tett ki, amit Váradi Péter udvarbíró vetett ki rájuk, az akkori fejedelmi prefektus, Deli Farkas engedélyével.⁸² 1651-ben végül sikerült eltöröltetniük, és kizárólag 200 nehezék arany beadásával tartoztak. Bucsony lakosai azonban továbbra is fizették az urbárium-pénzt (évente 5 forintot) a 150 nehezék arany beadása mellett, az utóbbi terhet is enyhítették valamelyest 1651-ben.⁸³

Az urbárium-pénz mellett volt több olyan szolgáltatás – elsősorban muneráliák –, amelyek Váradi Péter „innovációjának” tekinthetők. Abrudfalva lakosai panasztartották el, hogy korábban rájuk semmiféle terhet nem róttak ki, de Váradi Péter még postaszolgáltatásra is kötelezte őket, lovakat és szekereket kellett a fejedelmi postáknak biztosítaniuk. Abrudfalva mellett egyedül Zalatnánál jegyezték fel 1652-ben, hogy postaszolgálattal tartoznak.⁸⁴ A muneráliák közül voltak olyan szolgáltatások, amelyek kizárólag az 1637. évi vallomásokban tűntek fel, sem előtte, sem utána nincsen róluk adatunk, talán azért szűntek meg, mert ebben a térségben nem volt hagyománya ezeknek az úrbéres terheknek. Váradi Péter többek között kivetett a lakosságra káposzta- és répadézmát,⁸⁵ több falutól követelt vaját és faggyút is. Utóbbi beadása hasonlóan történt, mint a vadbőröké, ugyanis a vallomásokból kiderül, hogy például Bisztra falu lakossága 5 dénárért vette a faggyú fontját, míg az udvarbíró csak 3 dénárért adott nekik egy-egy font faggyúért.⁸⁶

A források alapján valószínűsíthető, hogy a zalatnai uradalom I. Rákóczi György uralkodásának kezdetén alakult ki abban a formában, amelyben kisebb- nagyobb változásokkal, de egészen 1848-ig létezett. Az új, összetett uradalom megszervezésében Váradi Péter részt vállalt, és ezzel párhuzamosan a bányászati prefektus, Heinrich Lisbona hatáskörét erősen csorbították.

⁸⁰ RGYlev 159.

⁸¹ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁸² MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. A kapnikbányai uradalomhoz tartozó Karullyán ugyanilyen célra 12 forintot szedett be a prefektus, a lakosok elmondása szerint azért vetettek ki ekkora összeget rájuk, mert a néhai Jónás vajda neheztelt a falu lakosságára. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 60.

⁸³ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S. Ha az alsó értékkel számítjuk át a nehezéket kilogrammra, akkor Körpenyes lakóinak évente körülbelül 38 kilogramm aranyat kellett beszállítaniuk, Abrudfalvának 65 kilogrammot, míg Bucsonynak 49 kilogrammot.

⁸⁴ Uo. Postaszolgáltatásra egyébként a többi erdélyi bányauradalom lakosai se voltak kötelezve, az 1638. és 1639. évi kapnikbányai összeírásban sem említik. Ezzel szemben a nagybányai bányauradalomhoz tartozó Lacifalva lakosai 1614-ben és 1625-ben egyaránt teljesítettek postaszolgáltatást. A különbség abban állott, hogy az ottani szabadosok maguk mentek lovakkal, szekerekkel, hogy a bányához szükséges dolgokat beszállítsák a nagybányai bányakamarába. Lásd Mátyás-Rausch: *Bányauradalmak i.m.* 10. Az is valószínűsíthető, hogy a Lacifalván kialakult postaszolgáltatás még a Kővárhoz való tartozás idejében alakult ki, és nem tekinthető bányauradalmi jellegzetességnek.

⁸⁵ Káposztadézsma nem volt széles körben elterjedt Erdélyben, de néhány uradalomban (pl. Fogaras, Porumbák, Komána) adták. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 65. Répadézsma azonban nem találtam adatot a korabeli urbáriumokban. Vö. uo. 50. Váradi a káposztadézsma elmaradásáért egyébként 10 forint büntetést vetett ki.

⁸⁶ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. A fontnak 16 alegysége van, köztük van erdélyi font is, a 16–17. századi országgyűlési határozatok révén alakult ki. A középértéke 0,4675 és 0,5612 kg között mozgott. Lásd Bogdán: *i.m.* 442–448.

Így nem elképzelhetetlen, hogy Lisbona annak érdekében, hogy visszaszerezze elvesztett jogköreit, megpróbálta elmozdítani állásából Váradai Pétert. Törekvései azonban nem jártak sikerrel, mert Váradai Péter továbbra is a helyén maradt, és a korábbi uradalmi szerkezet sem állt vissza. Jóllehet a korábbi zalatnai, abrudbányai uradalom falvai, valamint az egyszer Abrudbányához, egyszer pedig a fehérvári uradalomhoz tartozó települések (itt elsősorban Topánfalvára utalnék) már a földrajzi közelség okán is szoros kapcsolatban álltak egymással, eltérő fejlődési utat jártak be. A három részuradalom közül a középső birtoktest volt a legfejlettebb, itt a hangsúly – ahogy ez a szolgáltatásokból is kiderül – a bányászaton volt. Zalatna környéke inkább a mezőgazdálkodásra rendezkedett be, Zalatna városa, bányászati tevékenysége ellenére sem tartozott a roboton túl speciális bányászati szolgáltatásokkal. Az eltérő fejlettségű területek összekapcsolása a centralizációt, a könnyebb irányíthatóságot segítette elő, a mindenkori udvarbírónak pedig nem volt könnyű feladata, hiszen több fronton is helyt kellett állnia.

Scribe Péter Váradai and the Estate of Zalatna

Keywords: mining, Transylvanian Principality, Estate of Zalatna, administration

The mining domain of Zalatna formed during the reign of György Rákóczi, and it was in existence in this form until 1848. Péter Váradai took part in the organization of this domain, but this reorganization violated the jurisdiction of the mining leader (Heinrich Lisbona). It was possible that he tried to remove the chief of the mining domain, Lisbona, and this way wanted to regain his former influence. His ambitions were not a complete success, because Péter Váradai could stay at his workplace. The villages of mining domain Zalatna had different phylogenies, but because of geographical nearness, they were in close relationship with each other. This domain consisted of three parts; the middle part was the most developed, because here the most important branch was the gold mining. In spite of its mining activity, the town of Zalatna over the socage didn't have to do a special mining work. The new mining domain could be directed easily, but the head of the domain had to do a very hard work.

László Andor

Bocskai István fejedelem végrendelete

„...az magyar nemzetségnek örökösön való megegyesődése az fundatoma megmaradásunknak”

Bár Bocskai testamentumát sokan idézik, a történészek gyakran eltérő módon értelmezik. Egyesek szerint fordulatot jelent a magyar politikai gondolkodás történetében,¹ mások alig szenteltek neki figyelmet,² van, aki még hitelességét is kétségbe vonta.³ Hol Erdély különállásának megerősítését, hol a királysági rendek törekvéseinek támogatását vagy éppen a két magyar állam együttműködésének szorgalmazását emelik ki belőle. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen tapasztalatok összegződnek a végrendeletben. Mely kérdések foglalkoztatták benne Bocskait? Mikor és kinél jelentek meg főbb gondolatai? Mit tekinthetünk fő üzeneteinek? Miért akkor fogalmazta meg a fejedelem? Végül pedig, hogy az utókor milyen mértékben követte az általa kijelölt utat?

Erdély és Magyarország viszonya

Hogyan alakult Bocskai fejedelemsége idején az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország kapcsolata? Nem tudunk róla, hogy a mozgalom kirobbanásakor, 1604 októberében a bihari nagyúr rendelkezett volna átfogó tervvel hatalma kiépítésére és megszilárdítására. Korábban kapcsolatban állt a Hódoltságba menekült erdélyi nemesekkel, akik arra akarták rábírni, hogy menjen közéjük, és török támogatással vállalja el a fejedelemséget. Erre nem volt hajlandó, akkor fogott fegyvert, amikor a váradi alkapitány tudomást szerzett kapcsolatairól, és rátámadt. Az erdélyi rendek a későbbiekben nem játszottak fontos szerepet a felkelésben. Egy alapvetően felső-magyarországi mozgalom élén állt, Kassán rendezte be udvarát, legfontosabb tanácsosai a királysági nagybirtokosok közül kerültek ki,⁴ Rákóczi Zsigmond személyében pedig itteni főurat nevezett ki maga helyett kormányzónak Erdélyben. Fellépése után csupán két hónappal

László Andor (1974) – tanár, Szárliget. Laszlo.andor1@gmail.com

¹ Pl: Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet*. III. Bp. 1935. 381–383, IV. 51–53.; Szekfü Gyula: *Bethlen Gábor*. Bp. 1983. 40–45.; Szakály Ferenc: *Amikor a bárány a farkassal társalgott... (Bocskai István és Lalla Mehmed nagyvezír rákosmezei találkozásának háttéréről)*. = *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*. Közreadja Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. 39, 44–45.; Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Bp. 1990. (Magyarok Európában II.) 180–181. Szakály Ferenc: *Három részre szakadt-e Magyarország 1526 után?* *Korunk* 8(1997). 7. sz. 37–38. Legújabbban: Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon*. I. Bp. 2018. 190–198.

² Pl. a Bocskaival talán legtöbbet foglalkozó Károlyi Árpád.

³ Pl. Nagy László.

⁴ Pl. Illésházy István, Homonnai Bálint, Nyáry Pál, Báthory István, Csáky István.

fordult az erdélyi rendekhez, csatlakozásukat kérve.⁵ Akkor már használta az erdélyi fejedelmi címet, amire némiképp a nagyvezír által kiadott beiktatólevél jogosította fel. Számára a méltóság elsősorban legitimitása miatt volt fontos, így nem pusztán rebellisként, hanem egy elismert állam vezetőjeként léphetett fel. Követelései között 1605 januárjától több alkalommal megfogalmazta, hogy Erdélyt kéri a maga számára, tudunkkal először mégis csak 1606 szeptemberében írt leveleiben a fejedelemség kitüntetett szerepéről. Miért ilyen későn?

Tartós rendezést szeretett volna, olyat, amely nem máról holnapra biztosítja csak a békét, a királyság rendi- és vallásszabadságát, a magyar politika nagyobb mozgásterét a két nagyhatalom között. Célja az volt, „hogy az körösztyény vérontás ne csak ideig táguljon, hanem ugyan örökösön az két császár között az békesség meglevén, lecsendesíttessék”.⁶ Kényes feladat a két nagyhatalom közti lavírozás, miközben hiteles vezetőnek kellett bizonyulnia a magyar rendek előtt, megbízható szövetségesnek a Portán és jó kereszténynek a Habsburg-udvarban. Ilyen körülmények között az említettekhez fűződő viszony rendezése volt az elsődleges. Emellett háttérbe szorult Erdély jövőbeli szerepének kérdése. 1605 augusztus-szeptemberében töltött ott néhány hetet, amikor sor került beiktatására a medgyesi országgyűlésen. Sűrűn levelezett az erdélyi rendekkel, ám úgy tűnik, ebben az időszakban elsősorban a fejedelemség csendesítése, saját ottani hatalmának biztosítása volt fontos számára, megbízható hátszágként számított rá.

1605 áprilisában Szerencsen Magyarország fejedelmévé is megválasztották, amivel létrejött Erdély és a fejedelmet uraló királyi területek perszónáluniója. Az 1541 óta fennálló különállást azonban nem számolták fel, nincs róla tudomásunk, hogy Bocskai a két magyar állam egyesítésére gondolt volna. A gyűlésen összegyűlt rendekben mintha fölmerült volna ez. Egy többek által idézett iratban örvendeznek, mert Bocskai személyében mindkét országban, „magunk nemzetéből” való „kedves fejedelmet” választottak, ezzel sikerült „együvé hozni” a rendeket, „kik ezelőtt való esztendőkbén különb fejedelemség” alatt éltek. Az erdélyieket arra kéri „szeretettel, mint minekünk jó urainkat, atyánkfiait, hogy kegyelmetek abban az jó akaratban, fejedelmünkhöz ű felségéhez, mihozzánk is országostúl maradjon fottig [ti. fogytig] meg [...], hogy immár lehessünk egy membrumok, ez kevés magyar nemzetségnek reliquiái, szeressük egymást, örvendezvén szép szabadságunknak, nem különben mint az rekeszbül kiszaladott madarak”.⁷

Nem tudunk róla, hogy Bocskai komolyan fontolóra vette volna a két állam, illetve az uralma alá került területek egyesítését, Erdélybe való későbbi „visszavonulásával” pedig lemondott királyságbeli foglalásai túlnyomó részéről. Péter Katalin szerint az erdélyi társaikkal „egyesülni” kívánó magyar rendek „felfogása határozottan szemben áll” a fejedelem terveivel, az idézett irat valójában „kölcsonös segítségnyújtásra tesz ajánlatot”, ami a két állam „különálló létének fenntartását feltételezi”. Az itt felvillant gondolat az egységről „a megvalósulás reménye nélkül elenyészett [...] a két országrész 1541 óta de facto létező különállását nem számolták fel”. A két állam „közjogi különállásának tüneteként létező rendi gyűlések a szabadságharc egész ideje alatt zavartalanul működtek egymás mellett”.⁸

⁵ Bocskai 1604. december 12-i levele az erdélyi rendekhez. = *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. Szerk. Mikó Imre. Kvár 1855. 213–215.

⁶ Bocskai 1605. október 27-i levele Homonnai Bálintnak. *Történelmi Tár* 1878. 30.

⁷ A szerencsi országgyűlés 1605. április 20-i átirata az erdélyi országgyűléshez. = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (a következőkben. EOE) V. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1879. 379.

⁸ Péter Katalin: *Bethlen Gábor magyar királysága, az országegyesítés és a Porta*. Századok 117. (1983) 1048–1051.

A felkelés egyik oka éppen a török kiűzéséért és az egységes Magyar Királyság helyreállításért általa is egy évtizeden keresztül támogatott küzdelem sikertelensége volt. A hosszú háború során világossá vált, hogy a Habsburg-uralkodó képtelen tartósan megtartani Erdélyt, ott csupán a Porta fennhatóságának elismerése hozhatja el a nyugalmat, az egyesítési kísérlet kudarcot vallott. Miután ezt belátta, Bocskai Erdély különállásának visszaállítására és a fejedelemség megerősítésére törekedett, egyesítés helyett a két magyar állam együttműködésének hosszú távú programját igyekezett lefektetni: a fejedelemség a szent korona tagjaként kapcsolódna a királyi országrészhez.⁹

Erdélynek a magyar érdekvédelemben betöltött fontos szerepét megfogalmazó gondolat a nyugat-magyarországi nagybirtokos Illésházy István 1605-ben Bocskainak írt leveleiben bukkan fel: „jó volna egy előszer az Tiszáig maga birodalma alá kérni az országot; míg Erdélyben fejedelem vala, nem mernék vala az németek így düheskedni az magyarokon”¹⁰. Néhány hónap múlva megismétli: „jó részét az földnek, ha fölségedhez szakaszthatjuk Erdélyhez, jó assicuratioja leszen az az magyaroknak. Így megnyughatnék fölséged is, az szegény ország is épülhetne.”¹¹ Erdély megerősödésével, nyugat felé való kiterjesztésével lehet a királysági magyarság támasza.

Meglepő mindezt attól a főúrtól hallani, aki a következő évben több alkalommal tiltakozott Erdély elszakítása ellen, és a bécsi tárgyalásokon nem állt ki következetesen annak függetlensége és megnövelése mellett. Papp Sándor egyenesen hihetetlennek tartja az egyezést az itteni Illésházy-tanács és Bocskai nevezetes koncepciója között.¹² Az udvar által indított per áldozata, aki száműzetésbe kényszerült, és hosszú ideig hiába fáradozott birtokai visszaszerzésén, ekkor egészen más szemszögből láthatta a lehetőségeket: a tizenöt éves háború előtti állapotokat tartja kívánatosnak, egy akkorinál nagyobb fejedelemséggel. Az idős nagyúr tapasztalhatta, miként változott az udvar politikája azóta hogy Báthory Zsigmond csatlakozott a törökellenes szövetséghez, majd pedig, amikor Rudolf biztosai vették át Erdély kormányzását: a központi hatalom erősödésével romlott a királyság rendjeinek érdekérvényesítő képessége. Szerinte a fejedelemség képes lehet ellensúlyozni az udvarnak a magyar rendekkel és a protestánsokkal szembeni lépéseit.

Bocskaitól ekkor még nem olvasunk Erdély kiemelt szerepéről. Elsősorban a megóvására törekedett. Már az ottani rendeknek írt első levelében arról írt, hogy a fejedelemség „romlott állapotjára” való tekintettel, „mint édes hazánkhoz, mely minket nevelt és tartott, és kinek javait is vöttük, meg akartuk ezzel is hálaadó voltunkat mutatni, hogy az míg itt künn dolgainkat jól végezhetjük, addig ott benn sem pártokat, sem egyéb hadi rendeket nem akartunk támasztani, hogy azzal is az ország inkább ne pusztuljon”.¹³ Szó sincs róla, hogy Erdély oltalmazná a királyi országrészt, sőt éppen fordítva, magyarországi hadakozásával Bocskai megóvhatja a fejedelemséget, elvághatja a császári zsoldosoktól, megelőzheti az összecsapásokat. Ekkor még Alsó- és

⁹ R. Várkonyi Ágnes: *A királyi Magyarország 1541–1686*. Bp. 1999. 69.; R. Várkonyi Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében. 1526–1790. I. A megosztottság évszázada 1526–1606*. Bp. 1999. 213.; R. Várkonyi Ágnes: *Bocskai, a közép-európai realista*. = *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Szerk. Balla Péter et al. Bp. 2006. 24.

¹⁰ Illésházy 1605. június 16-i levele Bocskainak. *Történelmi Tár* 1878. 15.

¹¹ Illésházy 1605. szeptember 31-i levele Bocskainak. *Uo.* 23–24.

¹² Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Bp. 2014. 160.

¹³ Bocskai 1604. dec. 12-i levele. = *EOE V.* 360–362.

Felső-Magyarország jelentik az „erős pajzsokat, bástyákat” a fejedelemség számára „az német ellenséggel” szemben, így biztosíthat „örökös békekességben való megmaradást.”¹⁴ Petki János udvarhelyszéki főkapitány mellett a lengyel kancellárnak is hasonlóan írt: „Erdély pusztulása után nem maradt számára más remény, hogy még fölemelheti fejét, csakis a magyarok országa s az általuk nyújtott menedék.”¹⁵

Nem pusztán üres szólalomokról van itt szó, Bocskai valóban igyekezett kímélni a fejedelemséget, melynek „mint mi édes hazánknak, sok jóval és hálaadással tartozunk... annak az országnak, mint nekünk szerelmes, édes hazánknak, tökéletes javát, szép egyenes, egyenlő csendességét kívánuk [...] minden abbéli végezését az országnak készek leszünk confirmálni, valami hazánknak közönséges javára ismertetik lenni.”¹⁶ Bár gyorsan meghódíthatná az országot, nem küldött oda jelentős, azaz „derekas” hadat, hiszen „annak az hazának annyi javát akarjuk... csak magok okot ne adnának reá, még gonosz szelet sem engedünk általmenni rajtok, és úgy oltalmaznók, mint az szemünk fényét.”¹⁷ Ennek érdekében „inkább pajzsul állván ide ki az ellenség ellen” próbálta védeni Erdélyt.¹⁸ A számára felajánlott moldvai segédhadakat végszükség esetén akarta igénybe venni, azokat „csak akkor vigye bé az országba, mikor egyéb nem lehet benne, mert a had kártétel nélkül nem járhat.”¹⁹

Így a fejedelemség nem vált komoly hadszíntérré, a havasalföldi vajda támogatását élvező zsoldosok Rácz György vezetésével csupán Szászföldön okoztak gondot, kisebb összecsapások után 1605 nyarán jelentősebb veszteségek nélkül sikerült őket is megadásra kényszeríteni. Bocskai összegzése szerint a fejedelemség „minden vérontás nélkül a mi birodalmunkban vagyunk”,²⁰ a következő év tavaszán így írhat az ottani rendeknek: „Ez mostani hadakozásban Magyarország Erdélynek is jó pajzsa lévén.”²¹

Hamarosan mindez átértékelődött. 1606 nyarán, a júniusi bécsi béke pontjainak megbeszélésére összehívott kassai gyűlésen a nagybeteg Bocskai utódlásának kérdéséről tárgyaltak. Egy jelentés szerint Nyáry Pál és Homonnai Bálint személye merült fel a tisztség kapcsán. (Utóbbira már 1605 végén lehetséges örökösként tekintettek.) A kérdés minden bizonnyal foglalkoztatta a fejedelmet, javaslatot kért Illésházytól, aki „Bálint uramat” pártolta, a várak őrségét rá kellene feleltesíteni, így zökkenőmentesen mehet végbe a hatalomátvétel. Bocskai hamarosan arra kérte tanácsosát, igyekezzen kijárni Bécsben vagy Prágában Homonnainak a kassai főkapitányságot és az országbírói tisztséget.²²

¹⁴ „Minémű jó módokat mutatott legyen pedig az szent isten dolgainkban, és minemű erős pajzsokat, bástyákat adott immár kezünkben, mind alsó és felső Magyarországnak, mind az Dunáig, tudjuk egyebektől is kegyelmed megértheti, kik enyett [!: ti. helyett?] nemcsak messze vetjük az német ellenségnek erejét Erdélytől, de annak örökös békekességben való megmaradást is szerzünk...” Bocskai 1605. január 6-i levele Petki Jánosnak. Uo. 371.

¹⁵ Bocskai 1605. január 19-i levele Jan Zamoyskinak. = Bocskai István: *Levelek*. Bp.–Bukarest 1992. (Téka) 101.

¹⁶ Bocskai 1605. ápr. 7-i levele az erdélyi rendekhez. Magyar Történelmi Tár 1874. 83.

¹⁷ Bocskai 1605. ápr. 8-i levele ismeretlenek Erdélybe. Uo. 104.

¹⁸ Bocskai 1605. ápr. 13-i levele a Szász Egyetemnek. Uo. 102.

¹⁹ Bocskai 1605. április 15-i levele Balassy Ferencnek. = *Erdélyi Történelmi Adatok* III. Szerk. Mikó Imre. Kvár 1858. 321.

²⁰ Bocskai 1605. szept. 4-i levele Illésházyknak. Történelmi Tár 1878. 20.

²¹ Bocskai előterjesztése az 1606. április 4-ére hirdetett erdélyi országgyűlésre. = EOE V. 406-407.

²² Illésházy 1606. aug. 23-i levele Bocskainak. = *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566-1623)*. Szerk. Keserű Bálint. Bp.–Szeged 1981. (Adattár a 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 5.) 38–39.; Bocskai 1606. szept. 5-i levele Illésházyknak. Történelmi Tár 1878. 324. Bocskai 1606. szept. 7-i levele Illésházyknak. Uo. 325.

Az örökös jelölése nem pusztán személyi kérdés, stratégiai jelentősége van, „az két hatalmas császárok között az elfogyott magyarság nemzetségnek megmaradását” szolgálja. Eddig a fejedelem hadjáratainak, tárgyalásainak középpontjában a királyi országrész állt, ekkorra sikerült rendezni viszonyát a bécsi udvarral, a béke megszületésével, hamarosan sorra kerülő szeptemberi véglegesítésével fel kell adnia magyarországi pozícióinak túlnyomó részét, Erdély felértékelődik: olyan „alappá” vált, amelyre építkezni lehet. Tervei „a két magyar haza” minél szorosabb együttműködésére és a fejedelemség megerősítésére irányultak – ezt segítheti a felsőmagyarországi nagyról utóddá jelölése, amihez „mint hazánknak legnagyobb javához”, „állhatatosan” ragaszkodott: „ingadozó nádszálra abból kegyelmed mi reánk nem talált”.²³

A „megmaradásunkat és az szent békesség állandóságát” biztosító első feltétel a fejedelem szerint „az magyar nemzetségnek örökösön való megegyesődése... kit noha mindenik császár banni fog: de minekünk az fundatoma megmaradásunknak, hogy egyik magyart az másikkal ne rágassák, és ezt az mostani konföderációnkat ennél is inkább isten velünk levén egymás között megerősítsük”. Ezért lényeges Homonnai személye: ő lehet a biztosíték a két ország együttműködésére, ahogyan ettől kezdve nevezi: konföderációjára. A tartós rendezés második alappillére Erdély „nevelése és öregbítése, melyben, ha mód lehet, mennél nagyobbá nevelhetni, annál nagyobb s bizonyosabb erősségére leszen az mi nemzetségünknek”. Értelmezésében a bécsi békével megvalósult a két magyar állam konföderációja.²⁴ Ugyanilyen sorrendben szerepel a két gondolat a végrendeletben: a nyugalmat a két magyar állam együttműködése biztosíthatja, a rendi jogokat pedig az erős fejedelemség.

Februárban Bocskai tiltakozott a méltatlan békefeltételek miatt, azok a korábbi állapotokat idézik, amikor a fejedelmek jóval kisebb terület fölött rendelkeztek.²⁵ Ősszel a megerősített Erdély mellett további érveket sorakoztat. Az újonnan megszerzett vármegyék „örökös” elcsatolásával „szakadás Magyarországnak nem lett volna”, hiszen „most immár Erdély és Magyarország között elbomolthatatlan konföderáció leszen fönn”. János Zsigmond hasonló feltétellel szerezte meg a Partiumot, amit ismét Erdélyhez csatolva „láthatnám örökös és állandóbb békességét az magyar nemzetségnek az két császár között”.²⁶ A végső megállapodás szerint az újonnan megszerzett tiszántúli területek a fejedelem halála után visszazártak a királyra. A hosszú hadakozásban túlságosan kimerült Porta, elfogadta a rendezést, így évtizedekig viszonylagos nyugalom honolt, a bécsi és a zsitvatoroki békét újra meg újra megerősítették.

A testamentum

Sajnos a Bocskai-szabadságharcra sokat foglalkozó Nagy László számos merész feltétellel gyarapította a szakirodalmat. Ezek egyike szerint a végrendeletet meghamisították azok a testamentumos urak, „akik élete utolsó szakaszában oly szorosan állták körül a nagybeteg,

²³ Uo.

²⁴ Bocskai 1606. szept. 14-i és 18-i levelei Illésháznak. Uo. 327, 332–333.

²⁵ „...sem az ifjú, sem az nagy János királynak azok az földek, tartományok és erősségek kezökben nem voltak, az melyeket Isten mi kezünkben adott és engedett. Az hadakozásra penig, sem annyi számú néppel, sem az török tatárral kötött frigyekkel, az oláh országok hadaival és egyébünnet való segítségekkel is felényi módjok sem volt.” Bocskai 1606. febr. 6-i levele Illésháznak. Uo. 70.

²⁶ Bocskai 1606. szept. 18-i levele Illésháznak. Uo. 332–3.

haldokló fejedelem ágyát, hogy szinte hermetikusan elzárták mindenki másától”. E jellemtelen alakok „mindnyájan Illésházy István engedelmességre kész szolgálói voltak, kétséges hát, hogy a Bocskai végrendeleteként számon tartott irat vajon minden részében a sokszor önkívületi állapotban levő haldokló akarata szerint készült-e, vagy Illésházy elgondolásai szerint?”²⁷

Homonnai jelölése kapcsán már láttuk, képtelen állítással van dolgunk: személyéről az augusztusi kassai gyűlés alkalmával döntés született, nem csupán négy szemközt, hiszen arról a bécsi udvart is azonnal tájékoztatták. Fontosabb a testamentum nevezetes koncepciója. Annak legfőbb gondolatai 1606 szeptemberében jelentek meg Bocskai idézett leveleiben, és kimutathatóak a decemberi kassai gyűlés pontjai között. Miután megszületett a végső egyezmény az udvarral, majd novemberben biztosai közreműködésével létrejött a hosszú háborút lezáró zsitvatoroki béke, a megállapodás értékelésére, a bécsi béke végrehajtásának megbeszélésére Bocskai „gyűlésöcskét”²⁸ hívott össze Kassára. Előterjesztése Károlyi Árpád szerint „úgy hangzott, mint valami politikai hatyúdal [...] bizonyos, hogy ezt a koronás királlyal becsületesen kibékülni óhajto s a papíron megtörtént kiegyezésnek is már őszintén örülő magyarságot bálványának, a fejedelemnek, intő szózata lelke mélyéig meghatotta”.²⁹

Itt ajánlotta az összegyűlt rendeknek az „örök és elbomolhatatlan konföderációt”, amely a gyűlés végzése között is helyet kapott. Véleményem szerint ez ekkor Bocskai egyik legfontosabb üzenete: az „erős konföderáció”, mint a szomszédokkal való jó viszony záloga, „nem utolsó támasza a republikának megmaradásának”. Különösen lényeges ez a hosszú háború után „szegín magyar nemzetségünknek”, melynek „semmi nagyobb erőssége nem lehet az egymás között való egyességnél és szeretetnél”. A török által meg nem szállt terület két különálló államhoz tartozik, „de az minemű hittel való kötelesség Erdély és Magyarország között mostan köttetett, felette hasznos és szükséges, hogy az örökben fennmaradjon”. Egyszerre mondták ki egymás önállóságának tiszteletben tartását és a kölcsönös segítségnyújtás kötelességét: „egyik birodalom alatt való is az másik fejedelemnek személyéhez köteles ne legyen, de az országok egymás között és abban való republikák egymás javára és oltalmára kötelesek legyenek és minden ellenségek ellen tartozzanak egymást megoltalmazni.” Minderről a következő országgyűléseken mindkét országban törvényt kell alkotni és hitlevelet kiállítani.³⁰ A katonai támogatás felvetése már a májusi kassai gyűlés által Illésházyknak adott követulasításban felbukkant,³¹ a végrendeletben ugyanezek a gondolatok szerepelnek.

Korábban, amikor táborát szeretné bővíteni, Bocskai több ízben használta az ismert képet: „egy hajóban evezünk”.³² A szépen hangzó szemléletes megfogalmazás 1606 végére fontos felismeréssé vált: a látszólag szemben álló felek jelentős érdekegyezésére figyelmeztet, és jövőbeni

²⁷ Nagy László: *Káthay Mihály a magyar történelemben*. Valóság 19(1976) 9: 103.; Nagy László: *Bocskai István a hadak élén*. Bp. 1981. 235–236.; Nagy László: *Tündérkert fejedelme. Báthori Gábor*. Bp. 1988. 76.

²⁸ Bocskai 1606. okt. 18-i levele Illésházyknak. Történelmi Tár 1878. 591.

²⁹ Károlyi Árpád: *A bécsi béke és a három kassai országgyűlés 1606. június–december*. = *Magyar Országgyűlési Emlékek* (a következőkben: *MOE*) XII. (1606) Szerk. Uő. Bp. 1917. 401.

³⁰ Uo. 400–401, 415.; Bocskai 1606. szept. 13-i előterjesztése a kassai gyűlésen. Uo. 736–737.; Bocskai megerősíti a kassai végzéseket 1606. december 23. Uo. 751–752.; Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére* II. Pest 1866. 87.

³¹ Károlyi Árpád: *A bécsi béke* 219.; Bocskai 1606. májusi utasítása Illésházy részére. *MOE* XII. 423.

³² A dunántúli nemességnek 1605. márc. 29-én írt levelében: „kegyelmeitek is velünk egy hajóban evez.” Magyar Történelmi Tár 1874. 78.; Thurzó Györgynek címzett, 1605. jún. 12-én kelt levelében: „Egy közönséges, sok hab közé vetett hajóban evezünk, uram, evezzen azért egy akarattal is már velünk kegyelmed.” = Bocskai István: *Levelek* 167.;

programot nyújt. Egyetértünk Papp Sándorral, aki szerint az irat „hitelességével szemben nem merülhet fel semmilyen kétség”.³³

Nem tudjuk, kinek a tanácsára, esetleg saját kezdeményezésére döntött-e Bocskai a politikai végrendelet műfaja mellett, amivel szintén mintát adott: elsőként használta a testamentumot „a jog és szokások adta kereteken túlmelve, kitágítva, politikai nézetei összefoglalására”, iránymutatásra az utódok számára. Ismerünk külföldi példákat, amelyekben egy uralkodó kizárólag örököseihez szól, ám ezek a személyes és bizalmas iratok sohasem a nyilvánosság számára készültek. Bocskai viszont egyértelműen szélesebb közönségnek szánta végrendeletét, tanácsait az erdélyi és magyarországi rendek számára fogalmazta meg. Amikor testét temetésére Kassáról Gyulafehérvárra szállították, a kolozsvári templomban az elhunyt üzeneteként „minden ember hallatára” olvasták fel, tartalmáról beszámol egy korabeli históriás ének. Rácz Lajos szerint a 16. század ismert államelméleti írójának, Antonio Gueverának *Horologium Principum* szolgálhatott példaként; ebben a haldokló Marcus Aurelius mondja el fiának az uralkodás fontos elveit.³⁴ Figyelemre méltóak hasonlóságai Bethlen Gábor végrendeletével, aki például szintén ír „a keresztyén fejedelmekkel való jó szomszédság... frigy vagy konföderáció”-ról.³⁵ Másutt is nagy figyelmet kapott, a Haus-, Hof- und Staatsarchivban négy német fordítását őrzik,³⁶ Sinay Miklós 1790-es és Katona István 1794-es közlését³⁷ követően számtalanszor idézték és többször kiadták.³⁸

A haldokló fejedelem közügyekről szólva elsőként a hazaszeretet egyszerű és örök érvényű parancsát fogalmazta meg: „minden emberi háládatosság között hazánknak, nemzetünknek tartozunk mindenek felett több jóval.” A tiszántúli származású Bocskai fejedelemként alig időzött Erdélyben, ám kulcsszerepet szánt a jövőben a keleti magyar államnak. Láttuk, csupán néhány hónapja értékelődött fel számára a fejedelemség, akkor jelent meg nála a védbástya képe, amely korábban Illésházy néhány levelében bukkant fel. A végrendeletben erős érzelmi kötöttségéről vall: „Erdélyországot” számos alkalommal „édes”, „kedves”, sőt, „szerelmes” hazájának nevezi, „ki minket szült, nevelt és tartott, kinek sok javát vettük és lassan-lassan valamire Istennek kegyelmességéből vezéreltettünk, eredeti mindazoknak hazánkából volt, azonképpen holtunk után is, hírnüket ott igyekeznők inkább terjeszteni, nevelni és dicséretes emlékeztűnket hagyni”. Mindez nem pusztán hangzatos frázis: egy kiérlelt politikai állásfoglalás része.

Megismétli, hogy törekedett megóvni a fejedelemséget: „aminémű romlások s vérontások az elmúlt esztendőben, abban a kedves hazánkban [azaz Erdélyben] estenek, nem mi tanácsinkból, akarattunkból, sem tetszésemből lettenek, mert nemhogy romlására, hanem inkább javára,

Báthory István is használja ezt a képet: „az országnak nem csak az Dunán innét való része, hanem az túlsó részin is sokak mivelünk egy hajóba eveznek...” Báthory István 1605. júl. 12-i levele Bocskainak. = Balázs Mihály: *Ecsedi Báthory István levelei Bocskaihoz (1605. március 8. – július 12.)* Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tom. X–XI(1971) 47.

³³ Papp Sándor *i. m.* 2014. 271–277.

³⁴ Rácz Lajos: *A magyar államtudományi irodalom kezdetei.* Jogtudományi Közlöny 35(1980) 862.

³⁵ Bethlen Gábor végrendelete. = *Bethlen Gábor emlékezete.* Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 193.

³⁶ Kees Teszelszky: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és a nemzeti identitás.* Pannonhalma 2009. 158.

³⁷ Victorini de Chorebo (Sinay Miklós): *Sylloge Actorum Publicorum...* 1790. 61–79.; Katona István: *Historia Critica Regum Hungariae t. XXVIII.* Buda 1794. 665–683.

³⁸ pl. Rummy György: *Monumenta Hungarica azaz magyar emlékezetes íráások.* II. Pest 1816. 315–338. Hosszabb részlet: *Erdély öröksége III. Erdélyi emlékirók Erdélyről. Tűzpróba 1603–1613.* Szerk. Makkai László. Bp. 1942. 114–120.; Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* = *Magyar gondolkodók.* 17. század. Szerk. Tarnóc Márton. Bp. 1979. 9–22. (Magyar Remekírók); Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* Szerk. Szigethy Gábor. Bp. 1986. (Gondolkodó magyarok); Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* Szerk. Szigethy Gábor. 2. jav. kiad. Bp. 2001.

megmaradására igyekeztünk, sőt, kész lettem volna mindenkoron életemnek elfogyásával is néki szolgálni, ha az idő úgy hozta volna.” Feleleveníti, miként munkálkodott Erdély „mindenféle ellenségeitől való megszabadításában és csendes állapotra való juttatásában”.

Az egység fontosságáról ír, „szeretettel” inti „mind az erdélyieket és magyarországi híveinket az egymás közt való szép egyezsége, atyafiúi szeretetre”. Egymástól ne szakadjanak el, habár más országokban, más uralkodó alatt élnek, tartsák egymást „atyafiainak és ő véreknek, tagjoknak”. A viszálykodással „nagy birodalmok is elromlanak, viszontag az egyezséggel kicsinyek nagyra nevednek”, ezért „az egyezséget a mostani konföderáció szerint tartsák meg... egymás javának engedjenek és egymás nyavalyáját fájlalják és mindenekben oltalommal, segítséggel légyenek egymáshoz”.

Röviden felvillantja a múltat, amikor a magyarságot „idegen földről kiszállítván, az egyezés erre a szép földre plántálta, nagygyá nevelte és sokáig virágoztatta”, majd a viszály „megszaggatta, elrontotta és ebbe a jó napba hozta, amelyben most vagyon”. A jelen szenvedéseit érzékletesen mutatja be: „Szánkban az izi, az egynehány esztendőben micsoda romlást hozott, hogy a magyar egymást rontotta, vágta, minden nemzetségünknek, még a nyilvánvaló ellenségeknek is előtte, szidalmunkra, gyalázatunkra. Ójjon az Isten minden keresztyén lelkiesméretet annak csak gondolatjától is.”

Az elvi útmutatás után az egyezés „örökös megtartásának” módját fejt ki: elsőként arra figyelmeztet, hogy a két ország soha ne forduljon egymás ellen, majd következnek az annyiszor idézett sorok. „Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezéhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellentartanának, de sőt segítjék tehetségek szerént és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat.” Minderről lehetőleg „hittel való konföderációt” kössenek. Homonnai jelölése a két állam „hasznos szövetségéért” történt, őt elfogadva, „egész Magyarországot ezzel magokhoz kapcsolván, nem tarthatnak ezután örökös megmaradásokra semmi ártalmat”. A magyarországi rendeknek a bécsi „végezéshez”, a „szent békesség”-hez való ragaszkodást, annak törvénybe foglalását ajánlja.

Figyelemre méltó, hogy Rudolf császárnak és Mátyás főhercegnek egyaránt egy-egy török által küldött szablyát és egy lovat hagy. Megismétli, hogy „tökéletes hűséggel, nagy hasznosan szolgálta” az uralkodót mindaddig, amíg annak tisztviselői rá nem kényszerítették, hogy élete védelmében elforduljon tőle. Sajnálkozik, amiért „ennyi gonddal kellett bántanunk öfelségét”, és kéri, mindezt „kegyelmesen minékünk megbocsássa és szívéből minden nehézséget vessen el”. Ezek után ír a török szultánnak, akinek egy nyugati ékszert küld, és kéri, „a magyar nemzethez és az én hazámhoz, Erdélyhez, mutassa mindenben kegyelmes jóakaróját, oltalmazza, ne hagyja”.³⁹

³⁹ Bocskai István: *Testamentomi rendelés*. Bp. 1986. 14–16.

Békeszándék

Mit tekinthetünk Bocskai örökségének? Azt nem csupán testamentumában kereshetjük, ám annak gondolatai jól összegezik törekvéseit, összhangban vannak másutt részletesebben kifejtett elképzeléseivel. A fejedelem a jog és szokások adta kereteken túlmenve, politikai nézetei összefoglalására és továbbadására használja fel az alkalmat.⁴⁰ Az egyik lényeges kérdés, amelyre igyekszik választ adni: miként biztosítható hosszú távon a béke, a megosztott magyarság nyugalma. Tapasztalhatta a tizenöt éves háború pusztítását, annak utolsó éveiben szembesült a tragikus belső ellentétekkel, tudta, ha a keresztények egymás ellen fordulnak, annak elsősorban a Portán örülnek.

A korabeli leveleket olvasva feltűnő íróik békevágya, sokat elárulnak a béke sűrűn alkalmazott jelzői: „jó”, „szent”, „istenes”, „szép”, „állandó”, „kívánatos”, „közönséges” (vagyis a közösség számára fontos), „kedves”.⁴¹ Már a bihari nagyúrhoz elsőként csatlakozó hajdúk is felszólították őt a békekötésre. Meglepő módon e sokak által kegyetlen zsoldosként ábrázolt hadfiak első nyilatkozatai egyértelmű békevágyukról szólnak. 1604. október 13-án Zsákán többek között azt kéri Bocskaitól, vessen véget a háborúnak. Ő vállalta, hogy „kegyelmek kívánsága szerint mentől hamarabb az szegény megnyomorodott Magyarországnak megmaradásáért mentől jobban, és alkalmasban ő kegyelmek tanácsiból mind törökkel, tatárral frigyet szerzek. Isten engem úgy segítjen”. Két hétre rá Lippay Balázs hajdúkapitány Kassához intézett kiáltványában ugyanez a vágy jelenik meg: „mi Magyarország mellett az igaz hitnek a vallásáért kezdtünk el ezekkel a hadakozást, hogy az igaz hit közöttünk megmaradjon, Magyarország békességre forduljon.”⁴² Úgy tűnik, általánossá vált az elhúzó

⁴⁰ Rácz Lajos *i. m.* 862.

⁴¹ „jó és szent békesség” Thurzó György 1605. aug. 9-i levele Csáky Istvánnak. Idézi Ráth Károly: *Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal az 1605-ik év nyarán.* Századok 1(1867) 334.; Thurzó György 1605. aug. 26-i levele Bocskainak. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a következőkben: MNL) E 196 Archivum familiae Thurzó fasc. 90. fol. 46. (59).; „Isten szerint való békesség” Bocskai békefeltételei, 1605. aug. MNL E 211 Lymbus 113. csomó XXXII. fol. 5.; „jó és kívánatos szent békesség” Mátyás főherceg válasza Bocskai békepontjaira. Resolutio Archiducis ad praecedentes articulos facta. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Információs Központ, Kézirattár (a következőkben: MTA KK) Fábrián-kódex K 75. fol. 20.; „jó istenes békesség” Bocskai 1605. szept. 4-i levele Illésháznak. Történelmi Tár 1878. 20.; „békességes szent csendesség” és „nyugodalmas szabadság”. A korponai rendek 1605. dec. 1-i válasza a fejedelmi előterjesztésre. Történelmi Tár 1889. 622–623.; „jó békesség” Thurzó György feleségének 1606. január 11. *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethhez.* II. Közli: Kubinyi Miklós. Bp. 1876. 141.; „állandó békesség” A kassai gyűlés végzései a Mátyással folytatandó tárgyalásokra 1606. május 12. *MOE XI. (1605–1606)* Szerk. Károlyi Árpád. Bp. 1899. 822.; „szent békesség” Thurzó György Rimaynak 1606. ápr. 12. Ipolyi Arnold: *Rimay János államiratai.* Bp. 1887. 148.; „szent békesség” Illésházy a budai basának 1606. május 26. Történelmi Tár 1878. 276.; „jó békesség” Illésházy Thurzó Györgynek 1606. aug. 2. *MOE XII.* 564.; „jó békesség” Nyáry Pál és Czobor Mihály Illésháznak 1606. aug. 29. Uo. 621.; „szent békesség” Bocskai Illésháznak 1606. szept. 14. Történelmi Tár 1878. 327.; „szent békesség” Bocskai a budai basának 1606. szept. 18. Történelmi Tár 1878. 335.; „állandó békesség” Bocskai előterjesztése az 1606. decemberi kassai gyűlésen. = *MOE XII.* 736.; „közönséges békesség” Báthory Gábor Illésháznak 1608. ápr. 26. Történelmi Tár 1878. 880.; „szent békesség” Bocskai Zólyom megyéhez 1606. okt. 25. Történelmi Tár 1881. 584.; „szent békesség” Bocskai Arva vármegyének 1606. nov. 22. MNL E 196 Archivum familiae Thurzó fasc. 90. fol. 53.; „szép békesség” Bocskai Illésháznak 1605. okt. 23. Történelmi Tár 1878. 605.; „szent békesség”. Bocskai István: *Testamentomi rendelés.*; „kedves állandó békesség” Bethlen Gábor 1615. jan. 18-i felhívása. = *EOE VII.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1881. 210.

⁴² Bocskai 1604. okt. 13-i hitlevele a hajdúkapitányoknak. = Papp Sándor *i. m.* 92–93.; Lippay 1604. okt. 28-i kiáltványa. Történelmi Tár 1901. 568–569. A hajdúk ekkori békevágyához hozzájárulhatott, hogy többségük „csak nemrég szakadt ki a paraszti életből, még nem váltak teljesen zsoldos elemmé, s így visszavágytak a földhöz.” = Benda Kálmán: *Bocskai István.* 2. kiad. Bp. 1993. (Századvég biográfiák) 195. Részletesebben ld. Uő: *A Bocskai-kori hajdúság összetétele és társadalmi törekvései.* = A hajdúk a magyar történelemben. Szerk. Béres András. Debrecen. 1969. 24–35.

háború kilátástalanságának érzése. Amint sikerült kellően erős támogatásra szert tennie, és kéréseit komolyan vették Bécsben és Prágában, Bocskai egyértelmű békepolitikát folytat, bár az szövetségese, a nagyvezír akarata ellen van.

1605 őszén a felkelők azt kéri Mátyás főhercegtől, hogy a törökkel is állapodjanak meg, „mert a háborút a nép nem bírja”, a felkelés egyik oka, „hogy a császár nem akart békélni a törökkel”.⁴³ Néhány héttel később, a korponai gyűlésen a magyar rendek féléves fegyverszünetet kívántak kötni, amíg a király és Bocskai is elbocsátaná serege nagyobb részét – ezzel vennék elejét az ország pusztításának. A bécsi udvar csupán két hónapos fegyvernugvást ajánlott.⁴⁴ Szintén az itt összegyűlt nemesség így ír a fejedelemnek: „főképpen hogy az sok külömb külömbféle nyomorúságinkból, melyekkel az idegen nemzetségtől meg valánk terheltetvén nemcsak az sok nagy fárasztó hadaknak idején, de egyéb időben is régi ótától fogván az békességes szent csendességre és nyugodalmas szabadságunkra akar ő felsége hozni, örök hálaadással tartozunk.”⁴⁵

Láthattuk, Bocskai „az szent békesség állandóságát” elsősorban „az magyar nemzetségnek örökösön való megegyesődésében” látta. Arról ír, hogy „az békességöt és hazánk csendességét bizony minden kincsnél fölebb becsüljük...” Illésháznak kifejti, hogy „az mi hazánknak és nemzetségünknek megmaradása csak abban vagyton, hogy most ennyi romlásból és hosszú ideig való hadakozásból pihenhessék meg és vehessen valami épületet magának”, a háborút „az következő jóért el kell mindnyájan szenvednünk”. Élete végén, az utolsó kassai gyűlésen, visszatekintve az előző évek történéseire, úgy véli, „gyakorta az hadak azért indíttatnak és viseltetnek, hogy magoknak az emberek avval az elviselhetetlen inség alól szabadulást szerezvén állandó békességre juthassanak”.⁴⁶ Testamentumában ugyanezek a gondolatok köszönnek vissza, a bécsi egyezség határozatainak végrehajtására int, hogy „a szent békesség, melyet egészen véghezvittünk, fel ne bomoljon, hanem megerősíttessék”.⁴⁷

A kortársak közül is sokan hasonlóan látták szerepét. Az uralkodó mellett mindvégig kitartó Thurzó György felesége, Pálffy Kata Bocskai betegsége miatt aggódik: „nem jó volna, ha most meghalna, mert ismét minden dolog visszafordulna”.⁴⁸ A brassói szász bírós⁴⁹ és egy kolozsvári unitárius lelkész⁵⁰ egyaránt a „haza atyja”-ként emlékezik rá. Egy szintén kolozsvári latin nyelvű

⁴³ Cavriani 1605. októberi jelentése. Károlyi Árpád hagyatéka. A Borghese-levéltár anyagából készült kivonatok nunciusi jelentésekről 1604–1608. MTA KK Ms 759/1. fol. 41.

Serra, magyarországi pápai biztos 1605. okt. 15-i jelentése. Uo. fol. 37.

⁴⁴ Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 1605. november-december. = MOE XI. 262.

⁴⁵ A korponai rendek válasza Bocskainak. Történelmi Tár 1889. 622–623.

⁴⁶ Bocskai 1606. szept. 14-i levele Illésháznak. Történelmi Tár 1878. 327.; Bocskai 1606. okt. 1-i levele Illésháznak. Uo. 337.; Bocskai 1606. okt. 15-i levele Illésháznak. Uo. 585.; Bocskai 1606. dec. 13-i előterjesztése a kassai gyűlésen. = MOE XII. 737.

⁴⁷ Ugyanezt hangsúlyozza „a század műve”, ahogyan Várkonyi hívja Hugo Grotius: *A háború és a béke jogáról* c. munkáját, ami 17 évvel a fejedelem halála után jelent meg: „A háborúban mindig a békét kell szem előtt tartanunk.” Véleménye igazolására Grotius Arisztotelészt, Sallustiust és Szent Ágostont is idézi. Hugo Grotius: *A háború és a béke jogáról III*. Bp. 1960. (Az állam- és jogtudományok úttörői) 364; lásd még R. Várkonyi Ágnes: *Az emberi dolgok nyugodt szabadsága.* = Uő: Pelikán a fiaival. h. n. é. n. 248.

⁴⁸ Pálffy Kata 1606. aug. 15-i levele Thurzó Györgyhez. = MOE XII. 596.

⁴⁹ Michael Weiss: *Liber Annalium raptim scriptus.* = Eugen von Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens (Neue Folge)*. Kronstadt 1860. 196.

⁵⁰ Varsolci János: *Epigramma in tam repentinam regni huius mutationem* (1613). Idézi Balázs Mihály: *Varsolci János és Rettegi János ismeretlen szövegeiről*. Irodalomtörténeti Közlemények 117(2013) 9–10.

visszaemlékezésben a béke kegyes fejedelmeként (pius Princeps pacis) említik,⁵¹ egy korabeli beszámoló szerint az erdélyi városokban „megszabadító” vagy „megváltó” fejedelmeként siratták.⁵² A segesvári krónikás szerint „a jámbor és istenfélő fejedelem azon igyekezett, hogy minden oldalról békét és nyugalmat biztosítson a megszorodott Magyarországnak és Erdélynek... Vagy mi nem érdemeltük őt meg, vagy a gonosz világ nem tűrhette a jámbor fejedelmet... A régi római császárokhöz: Juliusához, Augustushoz, Traianushoz és másokhoz lehetne ezt a fejedelmet hasonlítani, sőt ha tovább élhetett volna, bizonyos mértékben Nagy Konstantinhoz.”⁵³ Bethlen Gábor beiktatásakor a dicséretes emlékezetű Bocskairól úgy szól, mint aki „Isten áldásából” békességet szerzett,⁵⁴ Borsos Tamás erdélyi politikus szintén a békét hozó fejedelmeként emlékezik rá önéletírásában.⁵⁵

Konföderáció

Egy másik, öt foglalkoztató kérdés: hogyan érvényesíthetők a magyar érdekek? A kor magyar politikusainak be kellett látniuk, hogy a „nagy két császár birodalmi között” a magyarság önmagában képtelen megállni, mindenképpen valamelyik nagyhatalom oldalára kell állnia. Sem a Habsburg, sem az oszmán uralkodó nem tudta kiterjeszteni hatalmát a teljes Magyarországra, amely továbbra is megosztott maradt. A kényszerű helyzetet Bocskai így összegzi: „magunk az sok inség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani”, ezért kényszerűségből a szultán „oltalmához kellett folyamodnunk”.⁵⁶ Tapasztalnia kellett, miként szűkültek a magyarországi rendek lehetőségei, mennyire kiszolgáltatottá vált a hatalomnak, ezért biztosítékokat kínált: a békére a konföderációt, a rendi jogok tiszteletben tartására az erős Erdélyt. A szövetkezés eszméjét segítette elő a felső-magyarországi nagybirtokos Homonnai Bálint jelölése a fejedelmi méltóságra.

A szükségből erényt kovácsolva a megosztottság előnyére mutatott rá. Míg számos nyugati főúr az újabb vármegyékkel bővült Erdélyben az erős királyi országrész akadályát látta, Bocskai szerint éppen annak föltétele: addig lehet érvényesíteni az ottani nemesség és a protestánsok jogait, amíg hátuk mögött áll az önálló Erdély. 1605 végén a Mátyás főhercegnek író rendek rámutattak, hogy Bocskai erdélyi fejedelemségének elismerésével „az ország egy mástól nem szakadoz; sőt az a rész ország is, az kit oda adna, Erdéllyel egyetemben az Koronához hallgatna: kívül sok költségét, gondja viselését Bocskai urunk Őfelsége császár urunknak ő felségének subleuállya.”⁵⁷ Ehhez néhány hónap múlva még azt tették hozzá, hogy azzal a területtel, amit Rudolf saját királyságából Bocskainak átengedett, az ország nem gyengül, inkább növekszik és

⁵¹ *Egy kis deák krónika. 1601–1613.* Közli Toldy Ferenc. Magyar Történelmi Társaság 1859. 261.

⁵² Marcus István 1607. márc. 17-i levele Bosnyák Tamásnak. Történelmi Társaság 1878. 652.

⁵³ Krauss György: *Leírása mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek.* = Erdély öröksége 95.

⁵⁴ Bethlen Gábor 1613. októberi beiktató beszéde Kolozsváron. = EOE VI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1880. 353.

⁵⁵ Borsos Tamás önéletírása (1614). = Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek.* Bukarest 1972. 55.

⁵⁶ Bocskai 1605. dec. 5-i előterjesztése a korponai gyűlésen. = MOE XI. 496.

⁵⁷ A korponai gyűlésnek a kiegészítés föltételeit illető 1605. dec. 3-i határozatai. = Sylloge 17–18.; Katona István i. m. 450. latinul: MOE XI. 493–494.

megerősödik.⁵⁸ A megosztottság akár az egységet erősítheti,⁵⁹ a fejedelem tekintélye képes lehet megőrizni és erősíteni Erdélyt, korlátozva ott a török befolyást, így őrizheti azt meg a koronának.

A két magyar állam egyike sem teljesen független, de kétségtelenül rendelkeznek némi mozgásterrel. Ez különösen a fejedelemségre igaz, mely sokat tehet a magyar érdekvédelemért, politikáját a Porta alig befolyásolja, miközben kellő súlyt ad fellépésének. Az egymástól kényszerűségből elszakadó Erdély és a Királyi Magyarország rendjeinek egymásrautaltsága, összetartozásuk tudata kétségtelen. Ahogyan több magyar történész rámutatott, a rendi alkotmány fennmaradása és a protestáns vallásgyakorlat biztosítása kölcsönös érdek.⁶⁰

A fejedelemség különállása nem önmagáért való, hanem a magyarság érdekeit szolgálja, eszköz, melyre csupán addig van szükség, míg Szent István trónja „a németeken forog.” Megerősítése a magyar érdekek érvényesítését segítette, a következő évtizedekben több alkalommal bebizonyosodott, hogy képes megvalósítani e célt a Habsburg uralkodók elleni támadásokkal csakúgy, mint a velük kötött egyezményekkel, sőt pusztá létével. Fordítva is fennáll az összefüggés: Erdély meglehetősen nagy szabadságát, a portai függés lazaságát részben annak köszönhetette, hogy a törököknek számolniuk kellett legnagyobb európai ellenfelükkel, a Habsburg Birodalommal, amely jelentős erőforrások fölött rendelkezett, és nem nézte jó szemmel terjeszkedésüket. Erről a királlyági rendek így írnak: „Erdélyország is csak addig marad meg az ő gyönyörűséges állapotában, és csak addig lesznek Erdélyben magyar fejedelmek, míg a török Magyarországot respektálja, ha ettől és a keresztyén fejedelmektől nem fog tartani, úgy bánik vele, mint a Bosznasággal, fölkápatza őket.”⁶¹ Az erdélyi-magyar viszony a Habsburg uralkodó és a Porta kapcsolatának függvénye, a fejedelemség hanyatlása pedig a század második felében egybeesik a királlyági rendek háttérbe szorulásával.

Keveset tudunk a végrendelet politikai programjának korabeli fogadtatásáról, miközben Homonnai fejedelemmé jelölése miatt komoly válság bontakozott ki. Elsősorban a két ország összefogásának gondolatát emelték ki a végrendeletből. Erről írt például Bocskai titkára, Péchy Simon: „megbizonyította az mi kegyelmes urunk, hogy [...] az magyar nemzetségnek nem hogy megszakadozására, de inkább örökösen egységre való hozására ügyeközött [...] Bizony dolog, hogy az mi hazánknak és nemzetségünknek megmaradását a két szász között ebben ismerem, ha nem szakadozunk egymástól. Ő fölsége is csak erre nézett.”⁶²

Mások az ezt tartották fő mondanivalójának: amikor az elhunyt fejedelem testét Gyulafehérvárra szállították, Szekfü Gyula szavaival, „végrendeletét a kolozsvári nagytemplomban koporsója mellett felolvasták, mintha csak propagandát akartak volna csinálni az ő nagy koncepciójának.”⁶³ Egy szász polgár beszámolója szerint, abban Bocskai arról „oktatta az egész országot, mint szeressék egymást Magyarországgal egyetemben”.⁶⁴

⁵⁸ A kassai rendek 1606. máj. 12-i végzései a Mátyás főherceggel folytatott kiegyezés tárgyában. Uo. 823.

⁵⁹ Ahogyan arra Kees Teszelszky is rámutatott: „a nemzet egységét a politikai kettéosztottság által lehet megőrizni”. Teszelszky *i. m.* 155.

⁶⁰ Ld. erről pl. Mályusz Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában*. Bp. 2002. 19.

⁶¹ A magyar rendek 1625. febr. 15-i levéltervezete. Közli Jászay Pál: *A gyarmati béke*. Tudománytár. Értekezések II. (1837) 58.

⁶² Péchy Simon 1607. jan. 3-i levele Illésháznak. Történelmi Tár 1878. 861.

⁶³ Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet IV.* 51.

⁶⁴ „19. febr. olvasák meg az Bocskai István Testamentumát az koporsó mellett az nagy templomban minden ember hallatára: kérvén mind kicsintől fogva nagyig bocsánatot, ha mit vétett ellenek, és oktatván az egész országot, mint szeressék egymást Magyarországgal egyetemben.” Segesvári Bálint krónikája. = *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. Szerk.

A székely történetíró Hídvégi Mikó Ferenc úgy látta, Bocskai fellépése, vagyis „a veszedelemből való megszabadulás” után ismét bebizonyosodott, hogy a két ország állapota összefügg. A királyságbeli urak „is egyenlő akaratból őrzik vala a megtalált békességet. Mert megtanult, édes atyámfia, hogy minekünk mindenkor veszedelmünk Magyarországból volt, mikor egymást nem értettük: viszont, igen szép csendességünk, mint nekik, nekünk is akkor volt, mikor egymás értelmében és szeretetében voltunk. Ezután is csak addig tartatik meg a magyar nemzetnek mind becsülete, békessége, míg az úgy leszen; de mihelyt eszébe veszi ezt mind a két nagy szomszéd, hogy különben vagyon: hidd, bizony reád várjad a veszedelmet.” A fejedelem öröksége a békés egymás mellett élés szorgalmazása.⁶⁵ A Mikót idéző Szilágyi Sándor szerint „ez volt akkor az uralkodó hangulat. Magyarország is a ponton áll, hogy alkotmányát biztosítva lássa, Erdély e részben már garanciákat is szerzett magának és e kötés most a két országot szorosabban volt összefüzendő.”⁶⁶

A két magyar állam együttműködésére különösen nagy igény volt a korban. Szamosközy István, Bocskai udvari történetírója, az 1604-es évről feljegyzí, hogy az Erdélyben sűrűn előforduló „kettős”, „összeragadott” gyümölcsről „azt jövendölték az okos emberek, hogy ez két országbeli magyaroknak az magyarországiaknak és az erdélyieknek ennyi sok veszedelem után össze kell konföderáltatni... Melynek kezdetit ugyanezen esztendőben mindjárt gyümölcs megérés után látók; mi leszen az vége Isten tudja, adja Isten legyen állandó.”⁶⁷

Az erdélyi rendek azonban nem fogadták el az elhunyt által ajánlott Homonnait, és szabad választási joguk alapján annak apósát, Rákóczi Zsigmondot ültették a fejedelmi székbe. Ifjú Andrassy Gyula véleménye szerint, így „megbukott” Bocskai politikája,⁶⁸ hiszen Homonnai személye biztosíthatta volna a két magyar állam együttműködését. Szekfű szerint Bocskai közvetlen utódai nem vettek tudomást az erdélyi nemzetvédelemről, szintézisében egy fejezet címe: *Erdély Bocskai végrendelete ellen*.⁶⁹ A három nemzet ezzel valóban szembefordult a testamentum egy pontjával, csakhogy Bocskai nem pusztán az utód személyére alapozta programját. Világosan leszögezte, hogy konföderációra van szükség – ezt elősegítheti a fejedelem személye, ám a két állam közti szerződés lehet a valódi biztosíték.

A fejedelem és köre képes volt alkalmazkodni, olyan új célokat, módszereket vázoltak, melyek növelhetik a magyar politika mozgásterét. Ilyen a konföderáció a két magyar állam közt, a szoros együttműködés a térség uralkodóival és rendjeivel Moldvától és Havasalföldtől kezdve Lengyelországon át a Habsburg-tartományokig.

Makkai László szerint a *konföderáció* kifejezést először Bocskai használta két ország szövetkezésének értelmében, Magyarország és Erdély szövetségét sürgetve.⁷⁰ A fogalom valójában számos alkalommal bukkan fel a kor forrásaiban, a két magyar állam közti konföderációról I. Ferdinánd már az 1538-as váradi egyezmény kapcsán ír.⁷¹ A tizenöt éves háború idején sűrűn fordul elő a kifejezés: 1595 tavaszán a gyulafehérvári országgyűlés rendjei a „magyarországi uraink s atyánkfiaival eleitől

Szabó Károly. Kvár 1862. 169.

⁶⁵ Gr. Illésházy István *feljegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613*. Pest 1863. 179.

⁶⁶ Szilágyi Sándor: *Báthory Gábor erdélyi fejedelemsége*. Budapesti Szemle 20(1864) 11.

⁶⁷ Szamosközy István: *Történeti maradványai 1542–1608. IV. kötet. Vegyes feljegyzések*. Bp. 1880. 231.

⁶⁸ Andrassy Gyula: *Előszó*. = Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Főszerk. Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Bp. 1905. XIII.

⁶⁹ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet IV*: 51.

⁷⁰ Makkai László: *A Bocskai-felkelés*. = *Magyarország története 1526–1686*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1985. (Magyarország története tíz kötetben 3/1) 756.

⁷¹ Ferdinánd 1538. szept. 15-i levele Fráter Györgynek. Történelmi Tár 1878. 235.

fogva kívánt uniónk és az egész keresztyénséggel való konföderációnk” jóváhagyásáról döntenek.⁷² Báthory Zsigmond a Prágában tárgyalt Bocskai számára készült utasításában „konföderátus fejedelmek”-ről szól, majd latinul írja körül a fogalmat: egyenlő felek közti testvéri konföderációra gondol.⁷³

Gyulafi Lestár fejedelmi követ a lengyelekkel kötött szövetséget nevezi konföderációnak,⁷⁴ Báthory Zsigmond és Mihály havasalföldi vajda „uniójáról és konföderációjáról”, sőt testvériségéről (confraternitatem) is hallunk.⁷⁵ Szilágyi úgy tudja, a fejedelem gyóntatójának, a jezsuita Carillonak terve Erdélyt „egy nagy konföderáció élére állítani”, hogy „államszövetsége” a két román fejedelemséggel „bástyául szolgáljon a török ellen.”⁷⁶ III. Murád Báthory András számára kiadott adhnáméját „konföderáció levél”-nek nevezi,⁷⁷ de Mihály és Rudolf konföderációjáról is olvashatunk.⁷⁸ 1602 végén Basta a Havasalfölddel való konföderációról ír az uralkodónak.⁷⁹

Bocskai udvarának tagja, Bocatius kassai költő egy valószínűleg 1605-ben keletkezett propagandairatában szövetségés jelentéssel használja a kifejezést, így beszél a magyarok ősei közti konföderációról, valamint Szapolyai János és Szulejmán konföderációjáról.⁸⁰ Ugyanilyen értelemben fordul elő Lőcse város Bocskainak írt panaszlevelében, ahol a törökkel és tatárral való konföderáció ellen tiltakoznak.⁸¹ 1606 májusában a bécsi tárgyalásokra induló Illésházy számára a kassai rendek által kiállított felhatalmazás a törökkel létrejött békéről és konföderációról szól,⁸² egy hónappal később Bocskai is így nevezi a törökkel való viszonyt.⁸³

Erdélyben jól ismerték tehát a konföderációt, 1607-ben Rákóczi Zsigmond így tartotta számon a három rendi nemzet szövetségét,⁸⁴ valamint a két román fejedelemséggel való viszonyt.⁸⁵ Jelenthetett békét vagy akár szorosabb szövetséget. De mit ért vajon e fogalom alatt Bocskai? Testamentumában egyszerre szövegezte meg a „mostani konföderációról” és megvalósítandó célról: „Mely dologról, ha

⁷² *EOE III.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1877. 467.

⁷³ Az köteleesség egymás között legyen per modum fraternae confoederationis inter condescendentes ab utraque parte megmaradjon. Báthory Zsigmond utasítása a Rudolfal tárgyalt Bocskainak, 1594 végéről. Magyar Történelmi Tár 1874. 11, 14.

⁷⁴ Az confoederatiokor hogy Sennyei urammal Krakkóba mentünk vala... Gyulafy Lestár följegyzései 1565–1605. Kiadta Szabó Károly. = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból.* Bp. 1881. 28.

Mikor az confoederatiót tractálták Krakkóban... Történelmi Tár 1893. 131.

⁷⁵ Szuhay István és Istvánffy Miklós instrukciója, 1598. jún. 10. Történelmi Tár 1879. 56–57.

⁷⁶ Szilágyi Sándor: *Carrillo Alfonz diplomáciai működése. (1594–1598.)* Bp. 1877. (Értekezések a történeti tudományok köréből. VI. 10.) 8. Ld. még Századok 11(1877) 285.

⁷⁷ III. Murád szultán 1599. aug. 20-i adhnáméja Báthory András erdélyi fejedelem számára. Történelmi Tár 1878. 904.; Kármán Gábor: *Báthory András adhnáméja.* Fons 14(2007) 347.

⁷⁸ Jelentés Báthory András bukásáról. = *EOE IV.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1878. 333.

⁷⁹ Basta 1602. dec. 20-i jelentése Rudolfnak. = *EOE V.* 179.

⁸⁰ Bárcsak azok a mostoha idők ne készítették volna őseinket arra, hogy a szövetségről es saját nemzetükről valamelyest megfélekedezvén külhoni királyhoz folyamodjanak... mekkora pusztulást hozott számotokra, mekkora veszedelmet magyar hazátokra, s mekkora csapást Ausztriára és az egész keresztyénségre a néhai János királyotok szövetségese Szulejmánnal. Johannes Bocatius: *Hungaroteutomachia – Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról.* Bp. 2014. 131, 193.

⁸¹ *Iratok Bocskai István és kora történetéhez.* Összeáll. Nagy László. Debrecen 2005. (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VI.) 136.

⁸² *MOE XI. i. m.* 793.

⁸³ Bocskai 1606. jún. 19-i levele Illésházynak. Történelmi Tár 1878. 291.

⁸⁴ perpetuum confoederationem inter tres illas nationes perpetuo duraturam. Rákóczi Zsigmond 1607. február 19-i levele fejedelemmé választásáról. = *EOE V.* 463.

⁸⁵ Porro, sit nomen domini benedictum, nunc omnes status et ordines hic optata pace et tranquillitate fruuntur, ac cum palatinis etiam utriusque Valachiae confoederatam pacem colimus... Rákóczi Zsigmond 1607. április 19-i levele Mátyás főhercegnek. *Uo.* 481.

valaha hittel való konföderáció közöttök lehet, felette igen javalljuk.” A megvalósult konföderáció számára a bécsi békét lehetett, amellyel a két magyar állam közt „most immár elbomolhatatlan konföderáció leszen fönn.” Ezt nevezte „mostan kötöttet” „hittel való köteleesség”-nek, melynek örökös fennmaradása „felette hasznos és szükséges.” Így tekintett a bécsi megállapodásra (és a zsitvatoroki békére) például Sepsi Laczkó Máté is.⁸⁶ A fejedelem tudta, hogy ez elsősorban a királyság rendjeinek jogait erősíti meg, Erdély az ő személyét érintő pontok révén került bele. Szükségesnek tartotta a két magyar állam viszonyának tisztázását. A célként kitűzött, megvalósítandó konföderáción egy köztük létrejövő kölcsönös segítségnyújtási szerződést, szövetséget érthetett, ami kizárná jövőbeli szembekerülésüket, a polgárháborút. Iránymutatása a következő bő évtizedre, a harmincéves háború kitöréséig meghatározta az erdélyi-királysági kapcsolatokat, a szoros szövetség létrehozására ezután is számos kísérlet történt.

Míg korábban a magyar rendek jelentős része a török kiűzését és a két magyar állam újraegyesítését tekintette elsődleges célnak, a hosszú háború bebizonyította, hogy mindez egyelőre nem megvalósítható. A reménytelenné váló küzdelem nyomán be kellett látniuk, hogy a két nagyhatalom között a magyarság képtelen a saját lábán megállni. Bocskai és köre levonta a tanulságokat: mindenekelőtt a súlyos veszteségeket okozó háború lezárására van szükség, ugyanakkor el kellett fogadniuk a megosztottságot: a két magyar állam különválva a Habsburg, illetve az Oszmán Birodalom pártfogása alatt kénytelen élni. A lehetetlennek bizonyult egyesítés helyébe az együttműködést, Erdély és a Királyi Magyarország konföderációját helyezték célként. Felismerték a kettéválás előnyét: a keleti magyar állam létéből a nyugati rendek is hasznot húzhatnak, így erősebb lehet érdekérvényesítő képességük – és mindez fordítva is fennállt.

Ez világosan mutatja Bocskai testamentumának kitüntetett politikai szerepét. A következő évtizedek bizonyították koncepciója érvényességét, a konföderáció fontosságát: a térség stabilitása a végrendeletben megfogalmazott elvek alapján volt biztosítható. Alapvető változást csak a nagyhatalmak erőviszonyának jelentős módosulása hozott a 17. század végén.

Prince István Bocskai's testament

Keywords: István Bocskai, Transylvania, Age of Principality, political relations, Fifteen Year' War, political testament

After the hopeless struggles of the Fifteen Years' War, the Hungarian politicians realised that they could not act independently between the two empires. First of all, they aspired for the ending of the long war, while they had to accept the division of the country. The two Hungarian states were forced to live separately, and accepted the supremacy of the Habsburg and the Ottoman Empire. In his testament, written after the signing of the dual peace treaties in 1606, prince István Bocskai gave political advice and also used it to present a political model: he was the first to use the testament as a genre to summarize his political thoughts. According to this, hard won peace had to be kept by the mutual respect of the independence of the Hungarian Kingdom and of the Transylvanian Principality and their bilateral treaty of alliance, which would secure their mutual assistance. The powerful principality could support the privileges of the estates of the kingdom estates, for example their religious freedom. This way, he underlined the importance of the division of these two countries. The following decades proved the validity of Bocskai's concept: the stability of the region could be secured according to his principles. Radical changes happened only after a serious change in the balance of the power of the great empires at the end of the 17th century.

⁸⁶ helyben hagyá Rudolphus a confederatiot vagy bécsi pacificatiot. = *Erdélyi Történelmi Adatok III.* 123.; ... két császárok között való confoederatio. Uo. 88.

A fejedelmi Erdély rejtett kincse: a méz

Bevezetés

A méz már az őskorban is az emberiség egyik alapvető tápláléka volt, s az ókorban tovább erősödő jelentőségét jelzi, hogy számos mitológiai történet foglalkozik a mézzel, gyakran szemléltetve jótékony hatásait. A görög kultúrát alapjaiban meghatározó homéroszi eposzok (*Iliász*, *Odüsszeia*) az istenek ajándékaként emlegetik, az i. e. 5. században élő és alkotó híres filozófus, Démokritosz a legenda szerint mézevessel hosszabbította meg életét, a neves matematikus, Püthagorasz tanítványával gondolataik tisztántartása érdekében fogyasztott sok mézet. Az ókori Rómában a császárság korában felfutó méhészkedés kérdésével és a méz felhasználásával már természettudósok és költők, így mások mellett Plinius, Ovidius és Vergilius is foglalkoztak. A mézet már ekkoriban a táplálkozás mellett az orvoslásban, a holttestek balzsamozásában is hasznosították, „melléktermékét”, a viasz építkezések során, mondhatni szigeteléseként alkalmazták, továbbá világitásra használták.

A Kárpát-medence területén honos mézelő növények a honfoglaló magyarok számára is lehetővé tették, hogy a méz a korai századoktól táplálkozásuk részévé váljon. Emellett a kereszténység felvétele utáni időszakban a templomi szükségletek kielégítése, főképp a viasz gyertyakészítésben való felhasználása vált jelentőssé. A méz és a viasz kiemelkedő fontosságát és gazdasági értékét továbbá az is mutatja, hogy királyaink már ekkoriban megadóztatták, az egyház tizedet vetett ki rá, s számos bírságot mézben és viaszban is rendezni lehetett.¹

A méz jelentőségteljes szerepét a kora újkorban is megőrizte, jelen tanulmány célja bemutatni, hogy mely felhasználások voltak mérvadók a fejedelmi Erdélyben, elsősorban a 17. század folyamán. Emellett további célkitűzése körüljárni az Erdélyben a mézhez és a viaszhoz kapcsolódó feladatok ellátására kiépült gazdasági szervezet felépítését és működését.

A méz felhasználása a kora újkori Erdélyben

Köztudott, hogy egészen az ipari cukorgyártás megindulásáig elsősorban a (nád)mézet használták édesítőszerként,² így magától értetődő, hogy a méz hasznosításának egyik legjelentősebb terepe a kora újkorban is a konyha volt. A méz táplálkozásban való felhasználásáról érdekes módon az

Szalai Ágnes (1992) – doktorandus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest; tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com

A tanulmány az ELKH BTK Történettudományi Intézet kutatóműhelyében készült, megírását az NKFIH 124684 számú fiatal kutatói ösztöndíja támogatta.

¹ Rudnay János–Beliczay László: *Mézkönyv. A méz és a mézeskalácsosság története*. Bp. 1987. 9–19.

² Benda Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. Szombathely, 2014. 150. A nádméz elnevezés a cukornád levéből sűrített nádcukrot jelenti, olykor azonban a vadméhek nádcsővekbe rakott mézét is így nevezték. Vö. Gergely Sámuel: *Teleki Mihály levelezése 1672–1674. VI*. Bp. 1912. 52, 83.

erdélyi hadak ellátására vonatkozó források is tudósítanak. I. Apafi Mihály az 1660-as évek elején az őt támogató, Erdélyben kvártélyozó oszmán-török és erdélyi hadak számára rendelt egyéb élel mellett több alkalommal is mézet a szász kerületektől.³ A méznek a katonaság élelmezésében való fontosságára utal a 17. századvég egyik legkiemelkedőbb politikusának, Teleki Mihálynak Alvinczi Péter prefektushoz intézett ama levele is, amelyben kővári katonáinak búzával való ellátását üdvözölte, mézből való megfogyatkozásukra pedig orvoslást várt.⁴ Hasonlóképpen a túri főbíró és tanácsa Apafi Mihálynak panasolja, hogy a fejedelmi udvar számára összegyűjtött mézüket Wesselényi Pál és katonái elrabolták.⁵

A méz élelmezésben való felhasználásáról azonban az előkelő udvari körök életére vonatkozó forrásanyag, levelezések, a korszakból fennmaradt szakácskönyvek, udvartartási iratok tanúskodnak leginkább. Nem meglepő például, hogy amikor Teleki Mihály 1670-ben kővári udvarházában ebédre és vacsorára is vendégül látta I. Apafi Mihály fejedelmet, a konyha számos más élelmiszer mellett a méz beszerzéséről is gondoskodott.⁶ Hasonlóképpen gondoskodtak mézről az országgyűlés összeülését megelőzően is, ahogyan az az 1666-ban összeírt, a marosvásárhelyi gyűlésre szállítandó élel listájából is kiderül.⁷ A legszembetűnőbb természetesen a fejedelmi udvartartás mézigénye: I. Apafi Mihály és a gazdaság irányítását kézben tartó felesége, Bornemissza Anna, valamint a felső szintű gazdasági kormányzatért, így az udvartartás ellátásának megszervezéséért is felelős fejedelmi prefektusok számtalanszor rendelték a konvenciók szolgáit, leginkább a tizedszedőket, az udvarbírákat és az éléshajtó által az étkezéshez szükséges jó minőségű mézet, amelyet étel és ital készítéséhez, ízesítéséhez és tartósításához egyaránt használtak.⁸ A korszak kulcsárai számára előírt alapelvek többek között azt javasolták, hogy szüretkor a bort a szentjánosfü (orbánc) és a fahéj mellett nádmézzel ízesítsék.⁹ Hasonlóképpen a fejedelmi udvarban működő gyümölcsmester nádmézzel és közönséges mézzel egyaránt édesítette a gyümölcsből készült krémszerű inycségeket (serbet, sörbet, *serebet*).¹⁰ Az ital népszerűségét pedig jól jelzi, hogy Bornemissza Anna fejedelemszöny a Portáról serbetfőző üstöt vásároltatott, s az ital megfelelő főzéséről és ízesítéséről is információt kért.¹¹ Kifejezetten

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Beszterce város és kerület levéltára, Missiles (a továbbiakban: Bvkl) X1249, 470. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1662./155, 201, 208. Nr. 1665./36.

⁴ Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Pokoly–Nagy Gyűjtemény, G2, 506. tétel, Teleki Mihály kővárhosszúfalusi leveleskönyve, 470. számú levél

⁵ MNL OL, P1239, A Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Apafi Mihály Gyűjtemény, 5. doboz, 2–1679–21.

⁶ MNL OL, P659, A Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Missiles, 1. csomó, Nr. 76.

⁷ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (a továbbiakban: KNltKv) Mike Sándor Gyűjtemény (Fond Personal Mike Sándor), Nr. 1263.

⁸ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, F12, Lymbus, 10. doboz, XI./1–2./9, 27, 29, 33. 11. d. XII./6./97. 12. d. Udvarhelyi György levelezése, 1664./3–4. 1665./33, 36, 38. 1666./18.–19, 32, 34. Uo. Bvkl, X1249, 470. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1663./211. Az éléshajtókra lásd KNltKv, Alvinczi család levéltára (Fond Familial Alvinczi), Alvinczi Péter naplója, Nr. 44. Fol. 29.

⁹ Lakó Elemér: *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból*. Buk. 1983. 248.

¹⁰ Gergely Sámuel: *i. m.* III. 591. A 17. század második felének felelnek udvartartási irataiban többször feltűnik a gyümölcsmester tiszttség, s számtalan esetben juttattak számára (nád)mézet, s a verestornyai harmincados regesztrumában (1675) esetenként azt is feljegyezte, hogy a számára juttatott terméket mire használja: „tőrettem egy font nádmézet serebetnek.” KNltKv, Fejedelmi udvartartási iratok (Colecția Socotelii Princiare) Nr. 51./1–6, 333. Maga a gyümölcsmester tiszttség viszonylag előkelőnek számíthatott az udvartartási pozíciók közül, amelyre *Mauritius Liebfoith* gyümölcsmester 1684. évre szóló járandóságainak felsorolásából következtethetünk: készpénze 16 forint, landis dolmány, bélelt mente, brassai posztó nadrág, három pár szattyán csizma, 3 forint a lovának abrakjára és szénájára, napi két asztali cipő, szolgájának némi ellátás. Uo. Nr. 40/37

¹¹ Bíró Vencel: *Erdély követői a Portán*. Kvár, 1921. 88.

a méhser tárolására készítettet hordók arra engednek következtetni, hogy a vízzel hígított, különféle gyógynövényekkel ízesített mézes ital is kedvelt szomjoltó volt a fejedelemség kori Erdélyben.¹² Így az sem meglepő, hogy Farkas Mihály görgényi udvarbíró igyekezett meggyőzni „felettesét”, Udvarhelyi György fejedelmi prefektust, hogy megtarthassa az árendátorok által az udvarházhoz küldött mézet – ahogy fogalmazott –, „hadd főzessenek méhsert belőle, ne vinnék el, innám kegyelmed egészségére nem csak egyszer, hanem sokszor”.¹³ Az ital népszerűségéhez bizonyára hozzájárult az is, hogy az elkészítése nem jelentett komoly költséget, ugyanis rendszerint nem a színméz felhasználásával állították elő, hanem annak kinyerése után a gyengébb minőségű, viasszal keveredett „maradékot”, vagyis a sonkolyos mézet főzték ki méhsernek.¹⁴ Értékét ugyanakkor egyrészt jelzi, hogy kiárusításából Debrecen városa több száz forint nyereségre tett szert az 1670-es években esztendőnként.¹⁵ Másrészt az is árulkodó, hogy érdemes volt visszaélni a méhserrel való kereskedéssel, amely miatt az 1680-as években a mezőségi Katona udvarbírója, Székely András is perbe keveredett.¹⁶

Az ételek esetében a mézet a bőjti időszakban gyakran fogyasztott halak és tésztafélék ízesítése mellett a különböző liktáriumok (befőttek, lekvárok) felfőzése során tartósítószer gyanánt alkalmazták.¹⁷ Emellett a méz az (apró)sütemények készítésének is elengedhetetlen alapanyaga volt, így például I. Rákóczi György fejedelem a „mézes pogácsa sütőknek” kiosztandó mézről ír egy levelében,¹⁸ s ez az édesség bizonyára kelendő is volt, az Apafi-korszakban ugyanis több forrás is tanúskodik a különböző méretű mézes pogácsák vásárlásáról.¹⁹ Az 1660-as évek forrásaiban a mézeskalácsosok felbukkanása szintén a kedvelt édességre utal.²⁰

A méz étkezésben való hasznosítása mellett igen jelentős szerepet töltött be a gyógyításban különféle gyógyszerek vívőanyagaként. Elsősorban friss gyógynövényeket, illetve azok szárított, por állagú zúzalékát elegyítették mézzel,²¹ amelyeket főképp hurutos megbetegedések kezelésére használtak. Ebből adódóan a 17. század tolnai származású, Erdélyben komoly karriert befutó, a fejedelmi és főúri udvarokban is szívesen látott polihisztor, Tolnai F. István is több esetben mézalapú gyógyszerrel kezelte Nádudvari Jánost, s többek között az alábbi utasítással ellátva kúrálta lassan gyógyuló betegét: „[...] ez papiroskában lévő pornak pedig felét keverjék

¹² MNL OL, BvKL, X1249, 463. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1650./6. 1651./52. A méhser országból való kivitelének tiltása is az ital fogyasztásának tényét erősíti. Uo. 452. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1633./240. A fiskális birtokok rezessztrumaiban rendszeres tételként megjelenő méhser is az ital népszerűségét jelzi. Lásd erre nézve a teljesség igénye nélkül: KNltKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 16./2. Nr. 17./228*, 232*, 293* Nr. 30/14, 17.

¹³ MNL OL, F12, Lybus, 12. d. XIII./2./e. Farkas Mihály görgényi udvarbíró levelei Udvarhelyi Györgynek, Nr. 1.

¹⁴ KNltKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 8./24. Uo. Nr. 1./26*

¹⁵ MNL OL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: HBML), IV. H. 1012./a. 1. Számadáskönyvek, Házi pénztári iratok, Nr. 1671./15. (375 forint 63 dénár), Nr. 1672./13. (638 forint 40 dénár), Nr. 1673./21. (528 forint 40 dénár), Nr. 1674./13. (520 forint 8 dénár)

¹⁶ KNltKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 8./140.

¹⁷ Lakó Elemér: *i. m.* 237–239. KNltKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 51./333. (Citrom- és narancs liktárium készítésére.)

¹⁸ MNL OL, BvKL, X1249, 457. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1639./251. A pogácsasütők mézszükségéről és jelentőségéről lásd még: Uo. 460. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1644./2. Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 211. sz.) Kvár, 1992. 13.

¹⁹ KNltKv, Fejedelmi pénzügyi iratok, Nr. 52./28., 40.

²⁰ MNL HBML, Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei, 15. kötet, (1658–1664), 1663. január 22-i bejegyzés.

²¹ Kovács András: *Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelemségben a 17. század első felében.* Bp. 2018. 46.

egy porányi mézben a mennyit felvészen, s éjjel tíz vagy tizenegy óra tájban tegye kegyelmed a szájába, hadd magától olvadgyon el, s úgy nyelje le.”²² Hasonló problémák miatt a Besztercei kerületben lakó Budai István a város főbírójához fordult, hogy felesége és saját maga számára betegségük kezelésére engedélyezze a méz beszerzését.²³ De Bethlen Gábor fejedelem fekélyeinek és sebeinek kezelésére is fahéjjal és mézzel elegyített fürdővizet használtak.²⁴ A méz orvosi célra való felhasználásából adódóan pedig az sem meglepő, hogy a korabeli orvosok konvencióis és *praebenda* jegyzékeiben is fellelhető a méz, meglehetősen nagy mennyiségben.²⁵

A kora újkori Erdélyi Fejedelemségben a bányászatból származó bevételek jelentős hányadát tették ki a teljes gazdasági jövedelemnek.²⁶ Ebből adódóan a só- és különböző ércbányák akadálytalan működtetése a fejedelemség érdekében állt. A bányaművelésnek alapvető kelléke pedig a világítóeszköz volt, melyet a faggyú mellett a méz „melléktermékének” számító viaszból állítottak elő. Azzal együtt, hogy vélhetően a faggyút könnyebb beszerezhetősége, előállíthatósága és ezáltal kedvezőbb ára miatt nagyobb mértékben használták a bányaművelésben,²⁷ a viasz felhasználása is megfigyelhető. Így annak ellenére, hogy előfordult, hogy a viaszt kiemelkedő ára miatt kiárusították,²⁸ jellemzően nagy mennyiségben használták világításra a bányavárosokban, a fiskális várakban és uradalmakban egyaránt.²⁹ Így az is érthető, hogy az időjárás vagy a rossz tartási körülmények miatt elpusztult méhek „száraz lépét” is viasznak főzték ki.³⁰ Emellett a Besztercei szász kerület és Kapnikbánya viszonyán keresztül érzékletesen szemléltethető a viasz bányászatban való használhatósága, ami nem is meglepő abból adódóan, hogy a kerület tekintélyes nagyságú mézlelő ligettel bírt.³¹ A bányaváros számára Besztercéről rendelt évi több tíz mázsza faggyú és egyéb bányászati kellékek – ponyvák, deszkák, kötelek – mellé ugyanis a város 1640-es évekbeli gondviselője, Sturián István esetenként viaszt is kért a bányaművelés zavartalan működése érdekében.³² Emellett a kerületben összegyűjtött viasznak a szövésben

²² Pataki Jenő: *Tolnai István (1630–1690)*. Orvosi Szemle X(1937) 125. Tolnai István gyakran megfordult a fejedelem és előkelő főurak udvarában is. Gergely Sámuel: *i. m.* III. 579, IV. 216, 222.

²³ MNL OL, BvKL, X1249, 454. számú mikrofilmtkerces, Nr. 1637./29.

²⁴ Kovács András: *i. m.* 44.

²⁵ Köpeczi Jánosról, Apafi Mihály és Bornemissza Anna udvari orvosáról vannak e tekintetben adataink: 1673-ban egyebek mellett 4 ejtél méz volt az évi járandósága, s egy ugyanezen évben kelt *praebenda* lajstrom szerint havonta további 1 oct. mézet juttattak számára. Továbbá egy 1686-ban kelt *conventios* jegyzéke szerint évente már 1 veder 4 ejtél méz volt a járandósága. Pataki Jenő: *Köpeczi udvari orvos levelei*. Orvosi Szemle VIII(1935) 423–424. KNltKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 43./13. Uo. Nr. 40./31^v

²⁶ Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst-, és higanybányászata (1571–1613)*. Bp. 2017. 17.

²⁷ Lásd erre a Besztercei kerület esetében a teljesség igénye nélkül: MNL OL, BvKL, X1249, 461. számú mikrofilmtkerces, Nr. 1646./124, 142, 146. Nr. 1647./1, 31. 462. számú mikrofilmtkerces, Nr. 1647./182. Nr. 1648./8, 38, 90, 107. Vö. Jutta Gay – Inga Menkhoff: *A méhek nagykönyve*. Pécs, 2016. 200.

²⁸ Vélhetően a szigeti és a huszti sókamaráházhoz is használt viasz egy részét 1673-ban pénzzé tették, azonban továbbra is viszonylag jelentős mennyiségben maradt a kamara- és udvarház működéséhez. KNltKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 25./20–26.

²⁹ Uo. Nr. 4./45. (Balázsfalva), Nr. 8./25. (Katona), Nr. 9./5. (Szilágycseh), Nr. 14./3., 33. (Komána), Nr. 17./228. (Ebesfalva), Nr. 20./21. (Szamosújvár), Nr. 27./5, 14, 17. Továbbá a verestornyai harmincadon 1675-ben adminisztrált, összesen 139 fontnyi viasz és a belőle öntött, összesen 573 darab gyertya is példázza a fejedelemség ez irányú igényét. Uo. Nr. 51./30.

³⁰ Uo. Nr. 25./61^v A huszti vár és udvarház 1684-es inventáriuma szerint az udvarbíró „Az télen, szeginségek miatt meg holt méhek lépe kifőztetésével kalács viaszát libr(a) 6.” percipiált. Lásd még uo. Nr. 25./91^v

³¹ Rudnay János–Beliczay László: *i. m.* 19.

³² MNL OL, BvKL, X1249, 463. számú mikrofilmtkerces, Nr. 1649./27.

is hasznát vették, s minden bizonnyal a bányászathoz szintén nélkülözhetetlen ponyvák megmunkálását is elősegítette.³³ Ezenfelül az egyház gyertyaigényének kielégítésére továbbra is a méhviasz jelentette a megoldást.³⁴

A méz begyűjtésére kiépült gazdasági hierarchia

A méz ilyen sokrétű felhasználása és gazdasági értéke okán nem meglepő, hogy az állam igyekezett saját befolyása alá vonni a méz begyűjtését és a mézkereskedést. Ennek következményeként – a kancellária feladatvállalása mellett – szükségszerűvé vált a fejedelmi Erdély gazdasági kormányzatába illeszkedő személyzet működtetése. Mindez egyrészt a mézből a kincstár számára a szász székekből járó egynegyed dézsmarész (*quarta*) megfelelő beszedése miatt volt elengedhetetlen, másrészt a fejedelmi és fiskális birtokok mézzel kapcsolatos gazdasági tevékenysége miatt. Továbbá, mivel az általunk vizsgált időszak bizonyos éveiben fejedelmi monopólium volt érvényben a mézre és a viaszra,³⁵ ezek beszedésére és adminisztrálására is külön személyzet működtetése vált szükségessé.

A *fiscus* számára a szász területekről beadandó méhtized beszolgáltatásának menetéről egyelőre kevés információval rendelkezünk. Annyi bizonyosan elmondható, hogy az egyéb tizedköteles terményekhez hasonlóan a gazdaság irányítását kézben tartó fejedelmi prefektus és egyidejűleg (vice)árendátor felügyelete alá tartozó tizedszedők (*decimator*) végezték el a feladatot. Mindez a számukra kiadott instrukcióból is kiderül, mely kimondta, hogy „az méh dézsmából való hasznat is viaszával, mézével egyetemben igazán beszolgáltatassák [...]”.³⁶ Mindezt tovább erősíti Bethlen Gábor prefektus-árendátorának, Debreczeni Tamásnak a méhtizedelés idején kiadott azon parancsa, amelyben elrendelte a dézsmaszedőknek, „hogy a búza dézsmálása után mindjárt a méh dézsmálásához kezdjenek.”³⁷ Hasonlókról tanúskodnak a későbbi évtizedekből fennmaradt források is, így Szénás Péter fejedelmi prefektus a Besztercei kerület egyik vicedézsmásához, Sulyok Imréhez küldött rendelkezése a méhdézsmaszedésének sürgetéséről,³⁸ vagy az 1650-es években, prefektusi hivatalviselése kezdetén Sebessi Miklósnak az utasítása, amely a

³³ Uo. 457. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1639./251.

³⁴ Uo. 453. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1635./86.

³⁵ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 237. Szilágyi Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. (1622–1629)* (a továbbiakban: EOE). Bp. 1882. 86, 509. EOE, IX. 167. Imreh István: *i. m.* 43, 81. Azon években, amikor a fejedelemség nem monopolizálta a mézet és a viaszt, a tulajdonosok tizeddel tartoztak utána, habár ennek tényleges beszedése sokszor nehézségekbe ütközött. Erre nézve a teljesség igénye nélkül: MNL OL, BvK, X1249, 448. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1624./74. 449. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1626./122, 130. 450. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1628./67. 454. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1636./98, 170. 456. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1639./156. 463. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1652./42, 58. Mika Sándor: *I. Rákóczi György levelezése a brassai bíróval és a tanáccsal*. Történelmi Tár 1893. 519.

³⁶ EOE, VI. 160. (1609. évi utasítás) További példák a későbbi időszakokból: „Az méh dézsmából való hasznat is viaszával, mézével, váltójával egyetemben igazán beszolgáltatassák [...]” MNL OL, BvK, X1249, 448. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1625./54. „Az méh dézsmát is minden hasznaival együtt ő nagysága számára beszolgáltatassák [...]” Uo. 456. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1639./156. „Az méh dézsmát is minden hasznaival, váltójával együtt ő nagysága számára az dézsmások beszolgáltatassák [...]” Uo. 461. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1646./107. „Midőn aztán processusban annak módja szerint, s idejében mindenféle ős-, tavasz búza és egyéb legumina, bor, bárány és méh dézsmaszedés [...]” KNItKv, Mike Sándor Gyűjtemény, Nr. 1413. (1685. évi utasítás).

³⁷ MNL OL, BvK, X1249, 448. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1624./74.

³⁸ Uo. X1249, 457. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1639./212.

báránydézsmá mellett a méh megdézsmálását is előírta az Universitason.³⁹ Emellett a méhtized begyűjtésére alkalmas tároló- és szállítóeszközök beszerzésére vonatkozó prefektusi rendelkezések szintén a méhdézsmá beszédésének fontosságát jelzik, habár adminisztrálásának konkrét menetéről egyelőre keveset árulnak el az általunk ismert források.⁴⁰ A fentebbiek alapján vélhető, hogy a méhtized beszédése is abban a tisztségviselői struktúrában történt, amely más tizedek adminisztrálása során is hatékonyan működött: a prefektus-viceárendátor többnyire a fejedelem jóváhagyásával nevezte ki az adott dézsmaadó terület fődézsmaszedőjét (*supremus decimator*). A fődézsmás azonban a fejedelmi udvarban viselt egyéb jelentős tisztségei okán nem tudott a helyszínre kimenni, így a tized tényleges beszédése a helyszínen működő aldézsmaszedő(k)re (*vicedecimator*) hárult, s a fődézsmaszedők tevékenysége csak a beszédett dézsmával kapcsolatos adminisztratív feladatokra korlátozódott.⁴¹ Meg kell említenünk ugyanakkor, hogy a Rákóczi-korszakban az is előfordult, hogy a dézsmabeszolgáltatás elmaradása miatt a fejedelem kijelentve, hogy „a fiscusnak ebből következő kárát akarván eltávoztatni”, a Fehér vármegyei árendaperceptort, Baczoni Mihályt jelölte ki a királyföldi méhtized begyűjtésére.⁴² Továbbá az Apafi-korszakra vonatkozó forrásaink alapján elmondható, hogy ekkoriban a méhtizedet a legtöbbször pénzben váltották meg, amelyet a termény beszédéséhez hasonlóan a *vicedecimatorok* hajtottak fel a kincstár számára, s végső adminisztrálását a prefektus-viceárendátor végezte.⁴³ Érdekességként ezenkívül megemlítendő, hogy a fejedelemasszonyok irányítása alá tartozó Fogarasföldön Lorántffy Zsuzsanna és Bornemissza Anna egyaránt elengedte a fogarasi várat szolgáló darabontoknak a beszállítandó méhtizedet.⁴⁴ A férje, Apafi Mihály is számos alkalommal a méhtized elengedésével könnyített híveinek adóterhein.⁴⁵

A fejedelmi udvartartás és konyha ellátásával összefüggésben érdemes szólni az egyes fiskális és fejedelmi uradalmakban zajló méhtenyésztésről és a méz, valamint a viasz beszerzésének menetéről. Bizonyosan kijelenthető, hogy a méhek tartásához megfelelő adottságokkal rendelkező területeken az egyes udvarházaknál tartottak méhrajokat, s más jószágokhoz hasonlóan *extractust* vezettek az évenként beszédett és felhasznált méz, méhser és viasz mennyiségéről, valamint a méhrajok számáról és állapotáról.⁴⁶ A tartásuk természetesen szakértelmet igényelt, így nem meglepő, hogy esetenként számtalan elpusztult méhről számolnak be a források.⁴⁷ Ennek elkerülése érdekében Rákócziak Horhi Miklós személyében méhészmestert foglalkoztattak, aki – a mai tudásunk alapján nem sok gyakorlati haszonnal bíró – könyvet is írt a

³⁹ Uo. 463. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1652./58.

⁴⁰ Uo. 449. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1626./122, 130. 450. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1628./67. Nr. 1629./166.

⁴¹ Szalai Ágnes: *A Besztercei kerület dézsmá-adminisztrációjának vázlata a 17. század első felében (1613–1657)*. = *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és Magyar Királyságban*. I. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás–Jakó Klára. Bp.–Kvár 2020. 187–202.

⁴² MNL OL, X1249, 463. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1652./42.

⁴³ A teljesség igénye nélkül: KNItKv, Alvinczi család levéltára, Alvinczi Péter naplója, Nr. 44. Fol. 38–41.

⁴⁴ Uo. Mike Sándor Gyűjtemény, Nr. 1256.

⁴⁵ MNL OL, F12, Lymbus, Udvarhelyi György levelezése, 1665. Nr. 6. Uo. Apafi Mihály nyílt parancsai, 1665–1668. Nr. 42.

⁴⁶ Erre a teljesség igénye nélkül: KNItKv, Fejedelmi pénzügyi iratok, Nr. 17./224, 228, 232, 293.

⁴⁷ A méhek pusztulásáról például MNL OL, F12, Lymbus, Farkas Mihály görgényi udvarbíró levelei Udvarhelyi Györgynek, Nr. 6.

méhészkedésről *Tractatus de apibus* címmel. Bizonyos uradalmaknál külön méhészt is foglalkoztattak.⁴⁸ A méhek szaporítása érdekében emellett előfordult az is, hogy az „uradalmi hálózat” működését összehangoló fejedelmi prefektus felszólította a méheket tartó jószág udvarbíróját, hogy „veresse fel” a méheket, annak érdekében, hogy azokat átszállíthassák más uradalmakba, hogy ott is gyarapodhassanak.⁴⁹ Hasonlóképpen történt a méheket nem tartó fejedelmi és fiskális birtokoknak és a fejedelmi udvartartásnak mézhez, méhserhez és viaszhoz jutása: a fejedelmi prefektus szólította fel a mézzel és/vagy viasszal rendelkező udvarbírákat annak begyűjtésére, esetleg vásárlására, majd adott helyre történő elszállítására.⁵⁰ Emellett a prefektus több esetben az árendaperceptorok révén tett szert mézre, amellyel aztán szintén az uradalmak és a fejedelmi udvar élésigényét elégítette ki.⁵¹

Ahogy a fentebbiekben már utaltunk rá, a fejedelemség kori Erdélyben bizonyos években a méz- és viaszgyűjtés és kereskedelem fejedelmi monopólium lett. Bethlen Gábor 1629-ben kiadott nyílt parancsából egyértelműen kiderül, hogy a portai adó könnyebb előteremtése érdekében rendelte el a méz és viasz kincstár számára történő kizárólagos begyűjtését, kijelölve és instrukcióval ellátva a termény felhajtására és a vele való kereskedelem lebonyolítására alkalmas személyeket.⁵² A későbbi évtizedek országgyűléseinek határozatai váltakozva tették lehetővé a mézzel és viasszal való szabad kereskedést és a fejedelmi monopólium újbóli bevezetését, s bizonyos, hogy olykor a szabad kereskedelem esetén is – büntetés terhe alatt – fejedelmi engedélyre volt szükség a mézzel és viasszal üzletelőknek.⁵³

Természetesen a fejedelmi monopólium éveiben szükségszerű volt a megbízható és képzett személyzet alkalmazása. A méz- és viaszgyűjtés koordinálására a mindenkori fejedelem nevezett ki egy gazdaságban jártas, legalábbis írástudó, előkelő személyt a mézgyűjtők prefektusává, aki esetenként saját belátása szerint jelölt ki embert a helyszínen a tényleges gyűjtést végző fejedelmi méz- és viaszgyűjtői pozícióba, esetenként maga a fejedelem bízott meg a feladattal évente 7-12 embert.⁵⁴

A mézgyűjtők prefektusának elsődleges feladata – amennyiben maga a fejedelem nem tette meg – a méz- és viaszgyűjtők kijelölése volt, s feladatuk megfelelő ellátásáról hitlevelet (*reversalis*) kérve tőlük, augusztus folyamán kibocsátotta őket a székekre és vármegyékre részletes instrukcióval s a szabad járást biztosító útlevelemmel (*salvus conductus*). A kötelességei közé tartozott a

⁴⁸ Szabó Károly: *Régi magyar könyvészeti adalékok. Második Közlemény.* Magyar Könyvszemle IV(1879) 120. KNlKv, Fejedelmi pénzügyi iratok, Nr. 16/6. A dévai udvarház méhésztének járó *conventio*: „búza cub. nr. 4., cipő, mikor az ő nagysága dolgán vagyon: per diem 4.”

⁴⁹ MNL OL, F12, Lymbus, Udvarhelyi György levelezése, 1666. Nr. 41. Erre lásd még: KNlKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 1./96.

⁵⁰ MNL OL, F12, Lymbus, Udvarhelyi György levelezése, 1665. Nr. 33, 36. 1666. Nr. 18, 32, 34. KNlKv, Fejedelmi udvartartási iratok, Nr. 11./113.

⁵¹ MNL OL, F12, Lymbus, Udvarhelyi György levelezése, 1664. Nr. 3–4. 1665. Nr. 34.

⁵² EOE, VIII. 509–512.

⁵³ Uo. IX. 87, 167, 264, 318, 432. EOE, X. 93, 456. EOE, XI. 47–48. EOE, XV. 288. EOE, XVI. 173.

⁵⁴ MNL OL, BvKl, X1249, 448. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1624./78. 450. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1628./58. 460. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1645./138. 462. számú mikrofilmtékercs, 1648./121. EOE, VIII. 510–511. Olykor a mézgyűjtők prefektusát fő mézgyűjtőként, illetve inspektorként is emlegetik. Lásd: MNL OL, X1249, BvKl, 463. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1651./52. Uo. F12, Lymbus, 9. d. X./1./110. Az 1620-as évek végén Füzessy János, szamosújvári udvarbíró került a pozícióba, a Rákóczi-korszakból előkerült instrukciók és kinevezések szerint minden esetben „vitézli rendhez” tartozó személyt helyeztek e pozícióba. Uo. BvKl, X1249, 450. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1628./58. 457. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1639./200. 460. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1645./138.

méz- és a méhser tárolására alkalmas, korábbi években használt hordók és kádak minőségének és mennyiségének vizsgálata, azok elégtelen volta esetén újak beszerzése és minderről a számadás elkészítése is.⁵⁵ Az alaposan megmunkált tároló- és szállítóhordók nélkülözhetetlenségét jelzi, hogy szükségesnek tartották a vastag rézdongájú hordók készíttetését, valamint megóvásuk érdekében tárolásukat is szabályozták. Előírták, hogy „a hordóknak oldalát szalmákkal megdugolják, s álljanak nyersen [vagyis tisztán – Sz. Á.], az fenekeket is takarják be, ne érje őket se meleg, se szél, az alját igen tisztítsák meg”.⁵⁶ Emellett a mézgyűjtőktől beérkezett méz és viasz adminisztrálása, valamint bizonyos szintű feldolgozása is az ő feladata volt. Gyakorta jelenik meg ugyanis a forrásokban a mézgyűjtők prefektusának több mázsányi kecskeszőr igénye a munkájuk zavartalan végzése érdekében, ahogy Bagossi Szabó György fogalmazott, „nyilván lehet kegyelmek előtt, hogy a viaszt kecskeszőr nélkül nem csinálhatom”.⁵⁷ Mindemellett befolyása lehetett a kincstár számára beszedett méz és viasz kiutalására, elosztására is,⁵⁸ valamint a meghatározott helyre való szállítás és kiárusítás megszervezésére.⁵⁹ Természetesen a mézgyűjtők prefektusa munkájáért javadalomban részesült: a Bethlen-korszakban ez 120 forint készpénzt jelentett, majd a Rákóczi-korszakban működő Czeglédi Mihály számára kiadott fejedelmi utasítás (1639) már csak 100 forintot említ. Emellett mindkét esetben voltaképp elővásárlási joggal bírtak bizonyos mennyiségű mézre és viaszra, amelyet aztán nagyrészt szabadon értékesíthettek.⁶⁰

A gazdasági hierarchiában a mézgyűjtők prefektusa alá rendelt fejedelmi méz- és viaszgyűjtők számára a kincstár kárvallásának megelőzése érdekében jól körülhatárolták a méz begyűjtésének módját. A jó minőségű méz beszerzése érdekében csak olyan személytől gyűjthették be a mézet, akik a méztermelésben legalább négy-öt évnyi tapasztalattal rendelkeztek, s a méhek felverése során is óvniuk kellett a méz minőségét, ahogy utasításuk előírta: „héjában való lépet és az méhnek bogarát ne vegyék”.⁶¹ Hasonlóképpen fontos volt idejében befejezni a mézgyűjtést, hogy a hideg idő következtében a méz meg ne keményedjen, s a viaszt szolgáltató sonkoly se vesszen kárba. Az így begyűjtött mézet és viaszt a mézgyűjtők szabott áron vásárolták fel a kincstár számára a méhek tulajdonosaitól. Mindezt körültekintően, a veszteség és visszaélések elkerülése érdekében mindig megfelelő mérték használatával kellett elvégezniük.⁶² A mézből a méhser elkészítése is az ő feladatuk volt, habár esetenként serfőzőket vontak be a feladatba,⁶³ amelynek másodszori kifőzését követően maradt seperőjét a korszak másik kedvelt italának, az égett bornak az előállításához használták fel. Erről, ahogy a begyűjtött mézről és viaszról is elszámolással (*ratio*)

⁵⁵ EOE, VIII. 511. MNL OL, BvKL, X1249, 457. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1639./200./1. 461. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1646./155. 463. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1651./52.

⁵⁶ Uo. 454. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1635./220.

⁵⁷ Uo. 463. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1651./52. 461. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1646./155.

⁵⁸ Uo. 460. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1646./44.

⁵⁹ Uo. 458. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1641./218. A szállítást azon terület lakosainak kellett lebonyolítani, ahonnan a mézet és viaszt beszedték. Imreh István: *i. m.* 43. EOE, VIII. 512.

⁶⁰ Uo. 457. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1639./200./4. EOE, VIII. 511.

⁶¹ A tapasztalt méhtartóktól való gyűjtés kikötése elsősorban a parasztok mézzel való kereskedésének kívánt gátat szabni s kizárni a mézkereskedéssel visszaélőket. MNL OL, BvKL, X1249, 457. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1639./200./2–3.

⁶² A méz és a viasz „igaz mértékhez” igazított áráról lásd uo. 457. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1639./200./2–3. EOE, VIII. 413, 475, 510. A beszedéskor a mézgyűjtőknek büntetés terhe alatt azt is előírták, hogy a tulajdonosnál ne maradjon kint méz vagy viasz restanciában, mindez esetenként mégis előfordult. MNL OL, BvKL, X1249, 457. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1639./200./4. 461. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1647./93.

⁶³ Lásd erre az 1639-es vallatási jegyzőkönyvet: Uo. F12, Lymbus, Judicialia, 13. d. XIII./5./43.

tartoztak. A mézgyűjtők visszaéléseinek elkerülése érdekében pedig a hites falubírák (falnagy) harmadmagukkal kísérték végig a begyűjtést, s maguk is nyugtát (*quietantia*) kaptak a beszedett mennyiségéről.⁶⁴ Eztán a hites polgárok a széki vagy vármegyei elöljáró elé vitték a mézgyűjtőket, ahol bizonyáglevéllel (*testimonialis*) név szerint igazolták, hogy az adott faluban kitől mennyi mézet vásároltak.⁶⁵ A feladatuk ellátásért természetesen a fejedelmi méz- és viaszgyűjtők is javadalmat kaptak. A 120 forint készpénzen túlmenően részesültek a beszedett mézből és viaszból, azonban azt – a saját felhasználás mellett – csak a kincstár számára adhatták tovább. Ezenfelül a mézgyűjtés idején mondhatni teljes ellátásban részesültek, de a helybéli szegénység között való jó magukviselésére intette őket instrukciójuk.⁶⁶ Így büntetés terhe alatt tiltották az ellátással, a teherhordó állatok igénybevételével kapcsolatos hatalmaskodásokat. Az országgyűlési tiltások azonban arra engednek következtetni, hogy a méz- és viaszgyűjtők visszaélései nem voltak példanélküliek.⁶⁷

A kincstár számára felvásárolt méz pénzzé tételéről egyelőre csupán néhány jogi természetű forrás alapján tehetünk megállapításokat. Tolnai István deák például azért tett panaszt, mert az 1000 forint értékben adminisztrált mézért és viaszért „cserébe” nem kapta meg az átadást igazoló *quietantiát*.⁶⁸ Emellett egy 1639-ben végbement vallatás alapján bizonyos, hogy a méz- és viaszgyűjtők szabott áron és meghatározott időben árusíthatták ki a begyűjtött terményt, amelyre a fejedelemnek és a méz- és viaszgyűjtők prefektusának egyaránt befolyása volt. Ez idő tájt bizonyos, hogy a mézgyűjtők a fejedelem *limitatio*ja értelmében 80 forintért adhattak (volna) el egy negyvenes hordó mézet, s habár egyes mézgyűjtők nyilván saját hasznukra dolgozva esetenként többért adták el mézüket, jórészt betartották az árszabást, mivel „[...] az emptorok mondták azt, hogy flor. 80 többért nem veszik meg, mert nem megeszik ők, hanem eladják, s odaát pedig sok költséggel veszik”. A méz- és viaszgyűjtők nemcsak az ár, hanem a kiárúsítás időpontjának meghatározása érdekében is a mézgyűjtők prefektusához fordultak, s a felvásárlók a megfelelő összeg összegyűjtése reményében hiába szerettek volna Szent István napig lehetőséget a mézhez való hozzájutásra, a mézgyűjtők prefektusa április 1-ben határozta meg az időpontot.⁶⁹

Noha mind a mézgyűjtők prefektusa, mind a fejedelmi méz- és viaszgyűjtők jól körülhatárolt utasítás alapján végezték a megbízatást, a beszedés gördülékenysége érdekében több esetben magasabb beosztású tisztségviselői segítségre szorultak. Ennélfogva „felettesük”, a korszakban a kincstári igazgatást irányító fejedelmi prefektus több esetben gondoskodott a megfelelő mézeshordók készítéséről.⁷⁰ Emellett többségében ő rendelkezett arról, hogy hová szállítsák a beszedett mézet és viaszt,⁷¹

⁶⁴ MNL OL, BvK, X1249, 460. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1643./196–201. A falubírák kötelessége volt az is, hogy másodmagukkal megesküdvé a mézgyűjtők tudtára adják, hogyha falujukban valaki eladott vagy vett mézet, akire aztán a mézgyűjtők szabták ki a büntetést felsőbb utasításra. Uo. 457. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1639./200./1–3. EOE, VIII. 512.

⁶⁵ Amennyiben a mézgyűjtő valami oknál fogva nem tudott a vármegyei vagy széki elöljáró elé járulni, a méz begyűjtését az eladó is igazolhatta, hiszen számukra is nyugtát (*quietantia*) állítottak ki a vásárlásról, amellyel saját maguk is bizonyíthatták, hogy a kincstár számára adták el mézüket, viaszukat. Uo. 458. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1641./218.

⁶⁶ MNL OL, BvK, X1249, 457. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1639./200./4.

⁶⁷ EOE, XI. 473. EOE, XIII. 411.

⁶⁸ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, F2, Protocolla, Nr. VIII./101.

⁶⁹ Uo. F12, Lymbus, Judicialia, 13. d. XIII./5./43. Az árszabás hozzávetőlegesen azonos a Bethlen-korabelivel, miszerint a méznek „ejtelét bővebb termésekor adják huszonnégy pénzért. Szűkebb termésekor huszonnyolc pénzért.” EOE, VIII. 475. Szabó János 1639-ben tett vallomásából pedig kiderül, hogy ő maga is „ejtelét pro dénár 28” vette.

⁷⁰ MNL OL, BvK, X1249, 453. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1635./163. 463. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1651./52. Nr. 1653./7.

⁷¹ Uo. 447. számú mikrofilmtékercs, Nr. 1624./6, 9–10.

amely alól egyéb privilégiumaik ellenére a főrendek és a nemesek sem mentesültek.⁷² A szállítást akadályozták a közbiztonsági állapotok is, így esetenként a mézgyűjtés idején fejedelmi utasításra a megfelelő kíséret elrendelése is a fejedelmi prefektus hatásköre volt.⁷³ A prefektus előljárói szerepét jelzi, hogy a fejedelmi monopólium révén betiltott méz- és viaszkereskedés kérdésében döntési joga volt, így például a moldvaiak mézzel való kereskedési szándékáról való intézkedést a mézgyűjtők akkori prefektusa, Bagossi Szabó György a fejedelmi prefektus hatáskörébe utalta.⁷⁴

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy a méz a 17. századi Erdélyi Fejedelemségben kiemelkedő fontossággal bírt. A korábbi korszakokhoz hasonlóan egyik legfontosabb felhasználási területe a táplálkozás volt, édesítőszerként és tartósítószerként egyaránt hasznosították. Jótékony hatásait már ekkoriban felismerve kiemelt szerepe volt a gyógyászatban is, s „melléktermékét”, a viaszt a bányászatban és az uradalmakban is alkalmazták világításra.

A méz és a viasz gazdasági értékét továbbá az is mutatja, hogy a szász területek az egyéb dézsmaköteles termékek mellett a mézből is tizeddel tartoztak a kincstár számára, valamint az, hogy az egyes fejedelmi és fiskális uradalmakban kiemelt figyelmet fordítottak a méhekkel való gazdálkodásra. Emellett bizonyos években a méz és viasz begyűjtésére és a vele való kereskedelemre érvényben lévő fejedelmi monopólium is egyértelműen jelzi jelentőségüket. Mindezekből adódóan pedig az állam egy olyan szervezetten működő, a gazdasági kormányzatba tagolódó tisztségviselői rendszert épített ki a méz és viasz begyűjtésére és adminisztrálására, amely kézben tartotta az igen sokrétűen felhasználható mézzel és viasszal kapcsolatos feladatok ellátását.

The Dormant Treasure of Princely Transylvania: Honey

Keywords: honey, economic treasures of 17th centuries, wax

In the Principality of Transylvania, honey was one of the important economic treasures of the 17th century. One of its most important uses was in nutrition, and was used as both a sweetener and a preservative. Recognizing its beneficial effects, it also played a prominent role in medicine, and its “by-product,” the wax, was also used in mining and estates for lighting. The economic value of honey and wax is also shown by the fact that the Saxon lands also owed a tenth of the honey to the treasury. In addition, special attention was paid to bee farming on each princely and fiscal estate. In some periods, there was a princely monopoly on collecting and trading in honey and wax.

The aim of the study is to show what honey was used for in Transylvania during the 17th century. In addition, I will walk around the activities of the economic staff set up in Transylvania to perform tasks related to honey and wax.

⁷² Uo. 457. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1639./200./3. A nemesek az általunk vizsgált korszakban gyakorta szabadon eladhatták majorságukon lévő méztüket, s a szegények mézigényének kielégítése érdekében is gyakran született rendelkezés. EOE, IX. 189, 264, 318. EOE, X. 93, 456. EOE, XI. 47.

⁷³ MNL OL, BvKL, X1249, 448. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1624./82. A fejedelmi prefektus parancsára hivatkozva Szabó István kért maga mellé a beszercei főbírótól 35-40 darabontot kísérrőnek.

⁷⁴ Uo. 460. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1646./44. Hasonlóan a mézzel való kereskedésről lásd még: Uo. 450. számú mikrofilmtekercs, Nr. 1629./141.

Nagy Kornél

Stefan Stefanowicz Roszka örmény unitus püspök erdélyi kapcsolatai

Stefan Stefanowicz Roszka¹ (1670–1739) püspök, vagy ahogyan nagy ritkán magyar nyelven is nevezik: Roska István erdélyi kapcsolatairól az armenológia és a történettudomány még mindig nagyon csekély információkkal rendelkezik. Ezen túlmenően kevésbé ismert a tudományos tevékenysége is. Tudniillik Roszka püspök nem csupán egyházi ember volt, hanem a kor színvonalán nagyon komoly tudományos tevékenységet is kifejtett.² Örmény–latin szótárt szerkesztett, szentírás-magyarázatok és teológiai értekezéseket készített, továbbá Kronológia (*Žamanakagrut' iwn*)³ címmel örmény (*grabar*) nyelven 1737-ben írta meg katolikus szempontból népe és egyháza történelmét, amely rengeteg hasznos információt őrzött meg az utókor számára az erdélyi, a lengyelországi és a moldvai örménység 17–18. századi történelméről.⁴ Kiemelkedő fontosságú történeti műve hosszú időközön át csupán kéziratban lappangott a bécsi mechitarista apátság könyv- és kézirtárában. Ez utóbbi művének kritikai kiadása 1964-ben Hamazasp Anton Oskean OMech. (1895–1968) szerzetes, filológus értő keze alatt jelent meg Bécsben az előbb említett mechitarista apátság nyomdájának a gondozásában.⁵

Az utókor, illetve az erdélyi örménység Roszkáról mint jó püspökökről emlékezett meg, aki a 18. század első harmadában megtisztította egyházukat az eretnek és szakadár szokásoktól, ami

Nagy Kornél (1973) – történész-armenológus, tudományos munkatárs, PhD, ELKH (korábban MTA) BTK Történettudományi Intézete, nagy.kornel@btk.mta.hu

Jelen cikk témájában a 2004., a 2006., a 2008., a 2010., valamint a 2018. években adományozott Klebelsberg Kunó Ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári, illetve könyvtári kutatásokat Rómában és a Vatikánban. Támogatásukat hálásan köszönöm. Ezen túlmenően őszinte hálámat szeretném kifejezni Kovács Bálint történész-armenológusnak és Vass Csongor levéltárosnak tanulmányom írása során nyújtott önzetlen segítségéért.

¹ A következőkben az örmény unitus püspök nevének lengyel alakját használjuk, annak okán is, mert a nevezett főpap a jelentéseit és leveleit szinte kivétel nélkül ily módon, illetve ily formában írta alá. Nevének örmény változata Step'anos Step'anean Rōšk'ay volt.

² BMK (= Bibliothek des Mechitaristenklosters, Wien) MS (= Manuscripta). No. 266. Fol. 401/v.–402r.; MAMAT (= Surb Mesrop Maštoc' Anwan Matenadaran Szent Mesrop Maštoc'-ról elnevezett Örmény Nemzeti Levéltár], Erewan) MS (= Manuscripta/ Jeragrer [Kéziratok]). No. 1857. Fol. 2/r.–v., Fol. 3r.–15r.; Claude Mutfian: *Le Saga des Arméniens de l'Ararat aux Carpates*. Paris 2018. 224–226.

³ Jelen közleményben előforduló örmény nevek és fogalmak átírásakor a nemzetközileg elfogadott szabályzatot követtük, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes* = AIEA) ír elő.

⁴ Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött... Az örménykatolikus egyház születése*. Nyíregyháza 2020. (Collectanea Athanasiana Studia I. Vol. 12.) 21. (a továbbiakban Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött i.m.*)

⁵ Step'anos Rōšk'ay *Žamanakagrut' iwn kam tarekank' ekelec' akank'* [Step'anos Rōšk'ay: Kronológia, avagy egyházi évkönyvek]. Ašx. Hamazasp Anton Oskean. Vienna 1964. i–iv (a továbbiakban Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i.m.*); *Der Reisebericht des Minas Bžškeanc' über die Armenier im Östlichen Europa (1830)*. Hrsg. Bálint Kovács – Grigor Grigoryan. Wien – Köln – Weimar 2019. (Armenier im Östlichen Europa – Armenians in Eastern Europe, Vol. 5.) 170. (a továbbiakban Minas Bžškeanc': *Der Reisebericht i.m.*)

által megszilárdította őket Rómához hű hitükben.⁶ A közelmúlt levéltári kutatásainak a tükrében azonban e „megcsontosodott” nézet jelentős átértékelésre szorult. Ezért jelen tanulmányunk a közelmúltban feltárt levéltári források ismeretében Stefan Stefanowicz Roszka Erdéllyel kapcsolatos egyházi tevékenységének próbál utánajárni. A nevezett örmény unitus főpap egy konfliktusokkal igen teli időszakban került Erdéllyel kapcsolatba, e konfliktusok középpontjában az örmények állítólagosan hibás vallásgyakorlata, eretnokségük, címzetes püspöki székük betöltésével és egyházi joghatóságukkal kapcsolatos kérdések álltak.

Hogy ezt a problémát megértsük, röviden össze kell foglalnunk a történelmi előzményeket. Az erdélyi örménység az őket ért a háborúságok, valamint vallási és etnikai üldöztetések elől 1668–1672 között menekült Erdélybe a Lengyel-Litván Unió (*Rzecz Pospolita Obojga Narodow*) és a Moldvai Fejedelemség területéről. Vezetőjük Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) moldvai örmény apostoli (keleti) püspök volt.⁷ A katolikus missziók látókörébe az Erdélybe menekült örmények az 1680-as évek elején kerültek. Körükben a térítéseket az Apostoli Szentszék katolikus missziókat koordináló szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja⁸ (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), illetve a lengyel-őrmény unitus érsekség együttesen kezdeményezte és koordinálta. Sőt a megtérítendő keleti hitű erdélyi örményeket Lemberg örmény unitus érsekének az egyházi joghatósága alá helyezték.⁹ Az Apostoli Szentszék a moldvai születésű, de erős lengyel és erdélyi kötődéssel bíró Oxendio Virzirescót¹⁰ (1654–1715), a

⁶ Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae 1859. 74, 78, 86–87, 107–110; *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S[ancti] Stephani*. Vol. 2. Ed. Nicholaus Nilles SJ. Oeniponte 1885. 926; Vanyó Tihamér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről. 1600–1815*. Pannonhalma 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár, 2.) 116–117; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza (1686–1954)*. Roma 1988. (Studia Ecclesiastica 17, Historica, 10.) 166–167, 176–178, 181, 196. (a továbbiakban Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i.m.*)

⁷ APF (= Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide, Roma) SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali). Vol. 471. Fol. 324r.; APF SC (= Scritture riferite nei Congressi) FA (= Fondo Armeni). Vol. 1. Fol. 525r.–526v., Fol. 602r.–608v.; APF SC FM (= Fondo Moldavia). Vol. 1. Fol. 155r.–156v., Fol. 287r.; Uo. Vol. 2. Fol. 41r.–46v.; APF FV (= Fondo [di] Vienna). Vol. 8. Fol. 74r.–77v., Fol. 80r.–v.; AAV (= Archivio Apostolico [Segreto] Vaticano, Città del Vaticano) ANVAR (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Varsavia [Polonia]). Vol. 98. Fol. 641r.–644v.; APMV (= Archivio dei Padri Mechitaristi di Venezia, Venezia) MS (= Manuscripta). No. 771. Fol. 124r.–v.; BMK MS. No. 331. Fol. 1v.–2r.; MAMAT MS. No. 9484. Fol. 304r.

⁸ A szentszéki missziós intézményre továbbiakban a Propaganda Fide megnevezést használjuk. A nevezett szervet 1622. január 6-án alapította XV. Gergely (1621–1623) pápa *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján. II. (Szent) János Pál (1978–2005) pápa a nevezett missziós intézmény nevét 1988-ban Népek Evangelizációjának Kongregációjává (latinul: *Congregatio pro Gentium Evangelizzazione*, olaszul: *Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli*) változtatta. Erről lásd APF CU (= Collegio Urbano). Vol. 1. Fol. 1r.–27v.

⁹ APF ASC (= Acta Sacrae Congregationis). Vol. 53. Fol. 248r.; APF SOCG. Vol. 496. Fol. 503r.; APF LDSC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 72. Fol. 1v.–2r.; APF SC FA. Vol. 3. Fol. 378r.–381v.; APF SC FM. Vol. 2. Fol. 134r.–135v.; APF SC FMPR (= Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni). Vol. 2. Fol. 195r.–v.; APF FV. Vol. 8. Fol. 162r.–v., Fol. 169r.–v., Fol. 189r.–190v.; Uo. Vol. 42. Fol. 49v.; AAV ANVAR. Vol. 98. Fol. 661r.; AAV SSP (= Segretaria di Stato, Polonia). Vol. 101. Fol. 498r.–499v.

¹⁰ A Virziresco román eredetű ragadványnév volt. Családneve eredendően Stefanowicz (*Step'anean*) volt, és Galiciából származott Moldvába még a 17. század közepén. Schütz Ödön (1916–1999) alapos kutatásaiból tudjuk, hogy a lengyelhoni örménység egy kis töredéke, valamint a moldvai örménység jelentős része Anatóliából és Kilikiából menekült el. A nevezett Step'anean (Rösk'ay/Roszka/Roska, Vrzarean/Virziresco/Verzár) család ősei mai törökországi Tokat (*Eudokia, T'oxat'*) városából kerültek Kelet-Európába a 16. század második felében. Erről lásd bővebben *Éble Gábor: A szamosújvári Verzár család. Levéltári és anyakönyvi hiteles adatok alapján*. Bp. 1915. 11–19; Edmund Schütz: *The Stages of Armenian Settlements in the Crimea*. Transcaucasia 2(1978). 116–135.

lembergi Örmény Kollégium (*Collegium Armenum, Dpratum Hayoc*)¹¹ és a római Collegium Urbanum (*Dpratum Urbanean*)¹² egykori növendékét küldte misszióra. Feladata egyértelmű volt: egyházi unióra bírni az erdélyi örményeket, és megszervezni unitus egyházukat.¹³ A kezdeti nehézségek ellenére a misszionárius fáradozásait végül siker koronázta.¹⁴ 1689-ben Lembergben az erdélyi örmények Vardan Hunanean (1644–1715) unitus érsek jelenlétében letették a katolikus hitvallást, és egyúttal kimondták az egyházi uniót Rómával.¹⁵ Oxendio Virziresco tevékenységét az Apostoli Szentszék is nagyra értékelte: 1690-ben az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezték ki. Ezzel egyidejűleg a lembergi örmény unitus érsekség tiltakozása ellenére az erdélyi örményeket közvetlenül a Propaganda Fide egyházi joghatósága alá vonták.¹⁶ Ugyanakkor az egyházi unió nem részletezte az örmény unitus rítust, liturgián az örmény nyelv és a régi örmény kalendárium használatát, a monofizitizmust elutasító IV. (451. évi) Khalkédóni Egyetemes Zsinat tanítását, valamint az

¹¹ A lembergi (Iwóvi, I'vivi) Örmény Kollégiumot az Apostoli Szentszék 1664-ben alapította eredendően az örmény unitus papnövendékek utánpótlásának a biztosítására. Az intézmény rektorai az örményországi missziós tapasztalatokkal rendelkező theatinus (kajetánus) rend képviselői közül kerültek ki. Első és egyúttal alapító rektora Clemente Galano CR (1611–1664) páter, a modern armenológia atyja volt. 1709-től a neve Örmény–Rutén Kollégiumra változott, amelyet 1784-ben II. József (1765–1790) császár és király záratott be. Erről ld.: APF ASC. Vol. 32. Fol. 68r.–69v.; APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 64. Fol. 41r.–47v.; Uo. Vol. 133. Fol. 270r.–310v.; APF CV (= Collegi Vari – Collegio Armeno di Leopoli). Vol. 2. Fol. 2r.–23v.; APF MV (= Miscellanea Varie). Vol. 10. Fol. 432r.–433v.; AGT (= Archivio Generale dei Teatini, Roma) CL (= Collegio di Leopoli). Portfolio. No. 1. (Folio számozás nélkül.); Erről lásd még bővebben Edward Tryjarski: *Ze studiów nad rękopisami i dialektami kipczakim Ormian polskich III – Katalogi alumnów Kolegium teatyńs we Lwowie*. Rocznik Orientalistyczny 24(1961) 1. 43–96; Step'anos Rõšk'ay: *Żamanakagrut' iwn i. m.* 181; Dmytro Blażejovskij: *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of L'viv (1665–1784)*. Rome 1975. (Analecta OSBM, Series 2, Sectio 1., Vol. 29.) 109–121; Kornél Nagy: *The Foundation of Armenian (Ruthenian) College of L'viv (Lemberg) (1664–1681)*. Eastern Theological Journal 6(2020). 1. 35–75.

¹² A római oktatási intézményt mint a Propaganda Fide szemináriumát VIII. Orbán (1623–1644) pápa alapította 1627. augusztus 1-jén *Immortalis Dei Filius* kezdetű bullája alapján. Erről ld. APF CU. Vol. 1. Fol. 103r.–120v., Fol. 131r.–139v., Fol. 141r.–142v.

¹³ APF ASC. Vol. 51. Fol. 114r.–v., Fol. 232r.–v., Fol. 255r.–v.; Uo. Vol. 54. Fol. 207r.–v.; Uo. Vol. 55. Fol. 60r.–v.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.–v.; Uo. Vol. 491. Fol. 12r.–v., Fol. 13v.; Uo. Vol. 492. Fol. 310v., Fol. 313r.–v.; Uo. Vol. 493. Fol. 30r. + Fol. 31v., Fol. 376v. + Fol. 377v. + Fol. 378v.; Uo. Vol. 495/b. Fol. 232r.–234v.; APF LDSC. Vol. 70. Fol. 53r.–v., Fol. 54r., Fol. 58v.; APF LDSC. Vol. 73. Fol. 252r.–v.; APF LDSC. Vol. 74. Fol. 19r.–v.; APF SC FA. Vol. 3. Fol. 417r., Fol. 418r., Fol. 419r.; APF SC FM. Vol. 2. Fol. 260r.–261v.; APF CU. Vol. 1. Fol. 268r., Fol. 272v.; AAV ANVAR. Vol. 177. Fol. 129v., Fol. 146r.; APMV MS. No. 775. Fol. 124r.–v.; BMK MS. No. 511. Fol. 1r., Fol. 199r.

¹⁴ APF ASC. Vol. 57. Fol. 81r.–v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v.; APF LDSC. Vol. 76. Fol. 33v.–34v.; APF SC FA. Vol. 3. Fol. 434r.–v. + Fol. 435v., Fol. 462r.–v., Fol. 465r.–v., Fol. 468r.–469v., Fol. 488r., Fol. 490r., Fol. 498r.–v.; ELTE EKK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest) G (= Res Transylvanica). Vol. 522. Fol. 137r.–v.

¹⁵ APF ASC. Vol. 59. Fol. 165r.–169v.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 103r., Fol. 104r., Fol. 105r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 644r. + Fol. 646v., Fol. 645r., Fol. 647r.–v., Fol. 648r.–v.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 82r.–83v.; Step'anos Rõšk'ay: *Żamanakagrut' iwn i. m.* 186.

¹⁶ APF ASC. Vol. 60. Fol. 14r.–19v.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 64r.; Fol. 63r.–64r.; Uo. Vol. 507. Fol. 87r.–88v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 610r., Fol. 611r., Fol. 612r.–613v., Fol. 618r., Fol. 628r., Fol. 630r.–631r.; APF LDSC. Vol. 79. Fol. 80v.–81r., Fol. 82v., Fol. 123r.–v., Fol. 134v.–135r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 142r., Fol. 146r.–v., Fol. 220r.–221v.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma) FA. Hist. (= Fondo Austria. Historia). Vol. 155. Fol. 81r.–v.; ELTE EKK CH (= Collectio Hevenesiana). Cod. 21. Pag. 77–80., Pag. 81–84.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 137r.–v.; PL (= Primási levéltár, Esztergom) AEV (= Archivum Ecclesiasticum Vetus) SPSZ (= Sub Primate Széchényi). No. 273/2., No. 273/4.1., No. 273/4.2.; Rõšk'ay: *Żamanakagrut' iwn i. m.* 187.

ártért társadalmi papok státusát stb.¹⁷ Ezek tisztázatlan volta pedig idővel számtalan konfliktust idézett elő a közösségben. A feszült helyzetet tovább tetézte, hogy maga Oxendio püspök is eleinte a latinizációt erőltette, ami rengeteg viszályhoz, hittagadásokhoz és az erdélyi örménység egy jelentős részének Moldvába történő kiköltözéséhez vezetett a 17–18. század fordulóján.¹⁸ Élete vége felé azonban Oxendio püspök belátta tévedését, és a továbbiakban az örmény unitus rítus és az örmény címzetes püspöki hivatal megtartására törekedett. Úgy vélte, hogy ezek biztosítékot jelenthetnek az erdélyi örmény közösség tényleges megmaradásához.¹⁹ Nem sokkal ezt követően a püspök Bécsben – miközben Szamosújvár privilégiuma ügyében tárgyalt, és egyeztetett a bécsi apostoli nunciatura és az udvar embereivel –, 1715. március 10-én eltávozott az élők sorából.²⁰

Ez a szomorú esemény majdnem egybeesett az erdélyi latin rítusú püspökség és egyházmegye ujjaszervezésével. Az 1713-ban újonnan kinevezett és felszentelt Mártonffy György (1663–1721) püspök mindent elkövetett annak érdekében, hogy visszaállítsa a püspökségnek a 16–17. században megtépzott tekintélyét.²¹ Az Apostoli Szentszékkal azonban csakhamar feszült viszonyba került. Az Erdélyben uralkodó ínséges katolikus paphiány miatt arra kérte ugyanis a Propaganda Fidét, hogy a fennhatósága alatt álló és egyúttal Erdélyben szolgáló szentszéki misszionáriusok közvetlenül a püspökség joghatósága alá kerüljenek. Ezt a kérését számára – parázs vitát követően – a szentszéki missziós intézmény engedélyezte. Ám emiatt a viszony Gyulaféhevár és Róma között igen feszült maradt.²²

¹⁷ Karekin Sarkissian: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London 1975. 2nd Edition. 196–213; Nina Garsoïan: *L'Église Arménienne et Le Grand Schisme d'Orient*. Lovanii 1999. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 574., Subsidia Tomus, 100.) 283–353; Mesrob K. Krikorian: *Calcedonia: storia, conflitti cristologici e riconciliazione*. = II Concilio di Calcedonia 1550 anni dopo. A cura di Antonio Ducay. Città del Vaticano 2003. 114–137.

¹⁸ APF ASC. Vol. 61. Fol. 84r.–87r.; Uo. Vol. 62. Fol. 125r.–128v.; Uo. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; Uo. Vol. 69. Fol. 108r.–v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 97r.–98v.; Uo. Vol. 512. Fol. 180r.–v.; Uo. Vol. 514. Fol. 495r.–496v.; Uo. Vol. 532. Fol. 434r.–440r.; AAV ANV (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna). Vol. 196. Fol. 203r.–v., Fol. 204r., Fol. 206r.–v.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 96r.–v.; PL AEV SPSZ. No. 274/8.3., No. 274/8.4.; Erről ld. még bővebben Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy. A beszteceri örmény viszály története (1697–1700)*. Századok 143(2009). 4. 945–974; Uő: *Az erdélyi örmények katalizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Történelmi Emlékek – Értekezések.) 144–151, 158–176. (a továbbiakban Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények i. m.*); Uő: *Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza*. Erdélyi Múzeum 79(2017). 1. 102–117. Uő: *Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius 1698. évi kiadatlan levele az erdélyi örmény egyházi viszály kivizsgálása ügyében*. Lymbus – Magyarországtudományi Közlemények 18(2020). 317–334.

¹⁹ APF ASC. Vol. 82. Fol. 144v.–147r., Fol. 172r.–v., Fol. 443r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285r.; Uo. Vol. 580. Fol. 557r.–557v., Fol. 559r., Fol. 560r.–565v., Fol. 566r.–v., Fol. 567r.–568v.; Uo. Vol. 581. Fol. 99r.–v.; Uo. Vol. 583. Fol. 211r.–v., Fol. 212r.–v.; APF LDSC. Vol. 101. Fol. 36v.–37v., Fol. 47v.–48r., Fol. 255r.–v., Fol. 263r.–264v.; MNL-OL (= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) F 234 (= Erdélyi Fiscalis Levéltár). XII ½. Fasc. 2. Litt. A.

²⁰ APF ASC. Vol. 84. Fol. 23r.–24v.; Uo. Vol. 85. Fol. 169r.–171v.; APF SOCG. Vol. 591. Fol. 122r.–v., Fol. 123r.–124v.; Uo. Vol. 598. Fol. 264r.–v., Fol. 267r.–268v., Fol. 269r.; APF LDSC. Vol. 103. Fol. 3r.–4v., Fol. 5r.–6v.; Uo. Vol. 104. Fol. 57r.–58v.; APF SC FA. Vol. 6. Fol. 544r.–545v.; Uo. Vol. 16. Fol. 775r.–v.; Rősk'ay: *Zamanakagrut 'iwn i. m.* 197–198.

²¹ APF ASC. Vol. 85. Fol. 263r.–v.; APF SOCG. Vol. 599. Fol. 196r.+ Fol. 199v.; GYFL (= Gyulaféhevári Főegyházmegyei Levéltár, Gyulaféhevár – Alba Iulia) I/1a (= Püspöki iratok, 1222–1778; Iktatókönyv). Pag. 15.; Uo. I/4 (= Canonica Visitationes). Vol. 3. Fol. 6r.; MNL-OL A 57 (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii – Királyi Könyvek). Vol. 28. No. 307.; Uo. Vol. 30. No. 130.; Uo. Vol. 31. No. 34.; ELTE EKK CH. Cod. 16. Pag. 135–137., Pag. 185–190.; Uo. Cod. 26. Pag. 265–274.; PL AEV SPKER (= Sub Primate Keresztély). No. 477.

²² APF ASC. Vol. 85. Fol. 437r.–438r., Fol. 587v.–589r.; APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535r.–536v.; Uo. Vol. 603. Fol. 349r., Fol. 350r., Fol. 352r.–v., Fol. 417r., Fol. 418r.–419v., Fol. 420r., Fol. 453r.–v., Fol. 453r.–454r.; Uo. Vol. 605. Fol. 421r.–422r.; APF LDSC. Vol. 110. Fol. 112r.–113v., Fol. 168r.–169v., Fol. 700r.–701v., Fol.

A másik konfliktusforrás az erdélyi unitusok ügye volt. Ugyanis Mártonffy püspök nem nézte jó szemmel, hogy a bécsi udvar és a Propaganda Fide hathatós támogatása mellett az erdélyi unitus hitű románok Nemes Pataki János OSBM (1680–1727) vezetésével az önálló egyházmegye felállításán munkálkodtak.²³ Az erdélyi örményekre pedig saját egyházi joghatóságát szerette volna kiterjeszteni. Ennek ürügyén az unitus örményeket rítusuk miatt monofizita eretnekséggel és szakadársággal vádolta meg.²⁴ Mártonffy püspök e lépése előbb Giorgio Spinola (1667–1739) akkori bécsi apostoli nuncius, majd utóbb a Propaganda Fide felháborodását váltotta ki. Ezért az ügyben a szentszéki missziós szerv átfogó vizsgálatokat rendelt el az erdélyi örmények kifogásolt vallási gyakorlatával kapcsolatban. Ennek a következtében került Roszka püspök személye a Propaganda Fide látókörébe.²⁵

A tanulmányom címében szereplő egyházi emberről nem sokan tudták, hogy igen erős erdélyi kötődéssel bírt. Apja a keleti rítusú örmény világi pap (*erĕc*) Stefan Sargis Stefanowicz Roszka (1631–1670) volt, aki az Örményországban, az örmény egyházfői (katholikoszi) székhelynek otthont adó, Ęjmiacin szemináriumában végezte teológiai tanulmányait. Az 1660-as évek végétől kezdve Kamieniec-Podolski (ma *Kamjanec-Podilskyj* Ukrajnában) városának örmény keleti (apostoli rítusú) parókiáját vezette.²⁶ Stefan Stefanowicz Roszka már ott látta meg a napvilágot 1670. augusztus 22-én. Amikor 1672-ben az oszmán-törökök elfoglalták a várost, sok podóliai örményhez hasonlóan, a néhány hónapos kiseddel Roszka családja Gyergyószentmiklósrá (*Ĉurčov/Ĵurĵov*) menekült.²⁷ Egyházi pályáját még keleti rítusú növendékként kezdte meg Besztercén Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i püspök vezetése alatt az 1680-as

702r.–704v.; APF SC FUT (= Fondo Ungheria e Transilvania). Vol. 5. Fol. 99r., Fol. 149r., Fol. 305r.–306v.; Erről ld. még röviden Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 2.) 273–274, 284–285. (továbbiakban Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok i. m.*)

²³ Végül az erdélyi román unitus (görög katolikus) megyéspüspökséget Fogaras központtal 1721. február 3-án állították fel XIII. Ince (1721–1723) pápa *Ratione congruit* kezdetű bullája alapján. Mártonffy György püspök ez ellen mindvégig tiltakozott mind a bécsi udvarnál, mind pedig az Apostoli Szentszéknél. Az első megyéspüspök a fent említett Nemes Pataki János lett. Erről ld. még: APF ASC. Vol. 86. Fol. 231r.–234v.; Uo. Vol. 87. Fol. 141r.–143v.; Uo. Vol. 89/1. Fol. 4r., Fol. 179r.–v.; Uo. Vol. 90. Fol. 677v.–679v.; APF SOCG. Vol. 605. Fol. 317r.–334v.; Uo. Vol. 618. Fol. 398r.–399v.; Uo. Vol. 627. Fol. 288r.–v., Fol. 289r.–v., Fol. 290r.–v.; APF CP. Vol. 100. Fol. 94r.–98v.; APF LDSC. Vol. 107. Fol. 220v.–221r.; Uo. Vol. 108. Fol. 94v.–95r., Uo. 109. Fol. 190v.–191r.; APF SC FGCDSTU (= Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania ed Ungheria). Vol. 1. Fol. 224r.–233v.; APF SC FUT. Vol. 4. Fol. 86r.–v., Fol. 94r.–v., Fol. 95r.–v.; GYFL I/1a. Pag. 21.; ELTE EKK CK (= Collectio Kaprinayana). B (= Második sorozat). Cod. 20. Pag. 201–212.

²⁴ APF ASC. Vol. 89/1. Fol. 79r.–81v., Fol. 109r.–114v., Fol. 156r.–158v., Fol. 178r.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 324r., Fol. 325r.+ Fol. 328v.+ Fol. 329v., Fol. 385r.; APF LDSC. Vol. 108. Fol. 42r., Fol. 47r.–v., Fol. 65v.–66r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 39r., Fol. 40r.–41r., Fol. 42r.; ARSI FA. Hist. Vol. 176. Pag. 106.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 109r.–111v., Fol. 115v.; Erről ld. még röviden *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. 1. Szerk. Kovács András – Kovács Zsolt. Kvár 2002. (Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány.) 102–104, 106. (a továbbiakban *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.*)

²⁵ Erről ld. még bővebben Nagy Kornél: *Mártonffy György és az erdélyi örmények*. Erdélyi Múzeum 78(2016). 1. 68–74; Uő: *Az elképzelt „Aranykor”*. *Az erdélyi örménykatolikus (unitus) egyház a 18. században*. Történelmi Szemle 61(2019). 2. 271–276; Uő: *Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről*. Lymbus – Magyarságtudományi Közlemények 17(2019). 451–465.

²⁶ MAMAT MS. No. 7296. Fol. 217r.–v.; *Patmut' iwn Arak'el Vardapeti Dawrižec' woy* [Arak'el Dawrižec'i vardapet története]. Vafarsapat – Ęjmiacin 1896. 329; Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött i. m.* 86–87.

²⁷ Step'anos Rőšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 182.

évek elején.²⁸ Az örmény apostoli rítusú főpap halálát követően (1686) közeli rokona, Oxendio Virziresco hatására 1687-ben katolizált, majd az ő, illetve Francesco Giambattista Bonesana CR. (1649–1709) theatinus páternek, a lembergi Örmény Kollégium akkori rektorának az ajánlására 1690-től kezdve Rómában, a Propaganda Fide papneveldejében, a Collegium Urbanumban folytatta teológiai tanulmányait, ahol latin rítus szerint pappá szentelték 1700-ban. Egy esztendővel később megszerezte a teológiai doktorátust is.²⁹ 1702–1704 között, rövid ideig a római örmény unitus Egyiptomi Szent Mária (*Chiesa di Santa Maria Egiziaca*) plébániát vezette.³⁰ Ezt követően a Propaganda Fide utasítására, és Vardan Hunanean unitus érsek kérésére Lembergbe távozott, ahol az ottani Örmény Kollégiumban tanított.³¹ Mindamellet 1710-ben az Apostoli Szentszék Rómába hívatta, ahol XI. Kelemen (1700–1721) pápa címzetes hymeriai (*in partibus infidelium*) püspöknek nevezte ki, és szentelte fel a betegeskedő Vardan Hunanean lembergi örmény unitus érsek mellé koadjutori minőségben.³² A lengyelországi örmény unitus egyházi körök azonban nem támogatták a jelöltségét, mert más szerettek volna látni e roppant fontos egyházi hivatal élén. A támadások miatt koadjutori tisztségéről lemondott, de a püspöki címét megtartotta.³³ Roszka még 1704-ben Vardan Hunanean érsek utasítására került a stanisławówi (ma *Ivano-Frankivsk* Ukrajnában) örmény unitus főplébániára, majd 1718-tól annak főplébánosa lett.³⁴ S a főplébániát 1739-ben bekövetkezett haláláig vezette püspöki ranggal járó címzetes prépostként.³⁵

²⁸ Sokáig úgy hitték, hogy 1686-ban közvetlenül halála előtt Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i püspök Lembergben letette a katolikus hitvallást Opizio Pallavicini (1632–1700) varsói apostoli nuncius jelenlétében, és ezáltal kimondta volna az egész erdélyi közösség nevében az egyházi uniót Rómával. A levéltári források ezt a chagyományt megcáfolták. Minas püspök keleti hitű főpapként távozott az élők sorából. Erről ld. APF ASC. Vol. 70. Fol. 103r.–107v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; Uo. Vol. 537. Fol. 418r.–v.; APF LDSC. Vol. 76. Fol. 33r.–34r., Fol. 90v.–91r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 13r.–v., Fol. 374r.–375v.; APF CU. Vol. 3. Fol. 472r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 219r.–220r.; Step'anos Rõšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 186, 190–192.

²⁹ APF ASC. Vol. 70. Fol. 166r.; Uo. Vol. 71. Fol. 79r.–v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 180r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 83r.–84r., Fol. 96r.; Step'anos Rõšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 187.

³⁰ APF ASC. Vol. 70. Fol. 341r.–346v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 416r.–417v., Fol. 419r.–v.

³¹ APF ASC. Vol. 71. Fol. 69r.–70v., Fol. 259r.–v.; APF SOCG. Vol. 559. Fol. 29r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 720r.–721v.; Uo. Vol. 5. Fol. 101r.–v.; Uo. Vol. 6. Fol. 37r.; AGT CL. Portfolio. No. 2. (Folio számozás nélkül.)

³² A püspöki kinevezés oka az volt, hogy 1709-ben elhunyt Deodatus Astwacatur Nersesowicz (1647–1709), Traianopolis in Rhodope címzetes püspöke, lembergi érseki koadjutor, és erre az egyházi hivatalra akkor Roszka volt az első számú jelölt. APF ASC. Vol. 80. Fol. 178r.–182r.; APF SOCG. Vol. 488. Fol. 275r.–276v., Fol. 283r.–284v.; Uo. Vol. 563. Fol. 185r.–v.; Uo. Vol. 571. Fol. 629r.–v.; Uo. Vol. 573. Fol. 365r.–v., Fol. 366r.–368r., Fol. 370r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 615r.–v.; APF LDSC. Vol. 72. Fol. 69r.; Uo. Vol. 73. Fol. 69r.–v., Fol. 72r.–73r., Fol. 98v.–99v.; Uo. Vol. 85. Fol. 26r.–v.; Uo. Vol. 90. Fol. 54v.; Uo. Vol. 96. Fol. 125v.–126r.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 225r.–v., Fol. 588r.–v.; Uo. Vol. 6. Fol. 225r., Fol. 511r.; APF FMPR. Vol. 2. Fol. 179r.–v.; APF FV. Vol. 43. Fol. 43r.–v.; AAV ANVAR. Vol. 177. Fol. 72v.; Uo. Vol. 182. Fol. 34r.; Erről ld. még Step'anos Rõšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 195; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i. m.* 58–61; Nagy Kornél: *Stefano Stefanowicz Roszka koadjutori kinevezése. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I. Szerk. Őze Ándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezeti és identitás, 1.)* 39–46.; Minas Bzškeanc': *Der Reisebericht i. m.* 181.

³³ APF ASC. Vol. 80. Fol. 297r.–v., Fol. 429r.–v.; APF SOCG. Vol. 587. Fol. 47r.–51r.; APF LDSC. Vol. 101. Fol. 169v.–170v.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 230r.; APF ID (= Istruzioni Diverse). Vol. B. Fol. 138r.–147v.; Erről ld. még: Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i. m.* 58–66; *Acta Nuntiatuæ Poloniae. Tomus XLIII. Benedictus Odelaschi-Erba (1711–1713). Vol. 1. (5 IX 1711 – 31 XII 1712).* Ed. Józef Andrzej Gierowski – Jan Kopiec. Cracoviae 2009. 25–30, 285, 378.

³⁴ APF SOCG. Vol. 559. Fol. 29r.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 101r.–v.; Uo. Vol. 6. Fol. 37r.

³⁵ APF SC FA. Vol. 5. Fol. 101r., Fol. 721r.–v.

Stefan Stefanowicz Roszka közeli rokonával, Oxendio Virziresco püspökkel egészen 1715-ben bekövetkezett haláláig szoros kapcsolatban maradt.³⁶ Példának okáért, amikor Oxendio Virziresco püspök segítője, Giuseppe Maria Bonalini CR (1650–1703) theatinus páter 1703-ban elhunyt, akkor a főpap őt szerette volna helyetteséül kineveztetni a Propaganda Fidénel.³⁷ Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsek közbenjárására azonban a missziós szerv elutasította a kérelmét. Ennek oka pedig az volt, hogy az érsekség Roszkát a saját főegyházmegyéje területén szerette volna alkalmazni a továbbiakban is.³⁸ Ennek ellenére továbbra is szoros kapcsolatban maradtak. Sőt Oxendio Virziresco erdélyi örmény unitus püspök néhány nappal halála előtt, 1715. március 4-én Bécsben kelt testamentumában őt nevesítve utódjának nevezte meg Roszkát.³⁹ A Propaganda Fide 1715–1718 között több alkalommal is mérlegelte Roszka püspök erdélyi jelöltségét, de a szentszéki bíborosok végül nem tudtak dűlőre jutni, amiben szerepet játszott az is, hogy a magyar katolikus egyház nem támogatta az erdélyi örmény unitus (címetes) püspöki hivatal betöltését, illetve Roszka püspök erdélyi jelöltségét. Kifogásukat azzal indokolták, hogy inkább az akkor még üresen álló, illetve megtépázott tekintélyű erdélyi latin szertartású püspökséget kellene mielőbb újjászervezni és megfelelő személlyel betölteni.⁴⁰ Kinevezésével kapcsolatban egy másik probléma is felmerült. Tudniillik az időközben elhunyt Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsek örökébe lépő Jan Tobiasz Augustynowicz (1664–1751) az 1715. évben írt levelében jelezte a Propaganda Fidének, hogy Roszkára most nagyobb szükség van az ő főegyházmegyéje területén, mint Erdélyben. Sőt az új érsek koadjutornak nevezte ki maga mellé a püspököt.

³⁶ APF CU. Vol. 3. Fol. 118r.; Erről ld. még bővebben Kovács Bálint: *A galíciai örmények hagyatéka Varsóban. Látó – Szépirodalmi Folyóirat* 19 (2008). 4. 53–66.

³⁷ Az örményül, törökül (oszmán, krími), arabul és perzsául kiválóan beszélő Bonalini páter 1692 óta segítette Oxendio Virziresco püspök munkáját Erdélyben. Erről ld.: APF LDSC. Vol. 80. Fol. 143v., Fol. 155r.–v.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 265r.–v.; APF SC FMPR. Vol. 2. Fol. 386r.–v.; AGT CL. Portfolio. No. 2. (Folio számozás nélkül.).

³⁸ APF ASC. Vol. 73. Fol. 136r.–137v., Fol. 166r.–167v.; APF SOCG Vol. 545. Fol. 243r.–v., Fol. 244r.–245v.; APF LDSC. Vol. 92. Fol. 24r.–v., Fol. 100r.–v.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 34r.–35v.; APF CU. Vol. 3. Fol. 154r.–v., Fol. 170r., Fol. 172r.–v.

³⁹ Bárány Lukács: *Verzirescul Auxendius III.* Arménia 4(1888). 5. 139–141; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények i. m.* 192.

⁴⁰ A 17. század vége felé, 1688–1689-ben Kada/Káda István (1617–1695) személyében (aki egyúttal Augustopolis címzetes – *in partibus infidelium* – püspöki tisztét is viselte) már volt a bécsi udvar által kinevezett erdélyi püspök, ám jelöltségét és egyúttal kinevezését az Apostoli Szentszék nem hagyta jóvá. Ő püspökként sohasem jutott el Erdélybe. Kada István halálát követően, 1696-ban a csikszentgyögyi (erdélyi) születésű Illyés Andrást (1637–1712) nevezték ki erdélyi püspöknek, azonban két kéréséletének bizonyult megtelepedési kísérletet követően az erdélyi vallási viszonyok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát Erdély területén. Erről ld. még bővebben APF ASC. Vol. 58. Fol. 13r.–16r., Fol. 127v.–131r.; Uo. Vol. 59. Fol. 33r.–34r., Fol. 114v.–115r., Fol. 151r.–154r.; Uo. Vol. 74. Fol. 55r.–v., Fol. 296r.–v.; APF SOCG. Vol. 500. Fol. 58r.–59v., Fol. 60r.; Uo. Vol. 503. Fol. 427r., Fol. 440v.; Uo. Vol. 504. Fol. 58r.–71r.; Uo. Vol. 507. Fol. 197r.–201v.; Uo. Vol. 526. Fol. 275r.; Uo. Vol. 535. Fol. 1r.–3v.; APF LDSC. Vol. 77. Fol. 2v.–3r., Fol. 27v.–28r.; Uo. Vol. 78. Fol. 172v.–173r.; APF SC FUT. Vol. 3. Fol. 42r.–43v., Fol. 49r., Fol. 110r.; ARSI FA. Hist. Vol. 149. Fol. 76r.; Uo. Vol. 155. Fol. 75r.; GYFL I/1a. Pag. 6–7.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 247r., Fol. 248v.; MNL-OL A 57. Vol. 20. No. 101.; Uo. Vol. 24. No. 20.; Temesváry János: *Erdély választott püspökei.* 2. kötet. Szamosújvár 1913–1914. 52–57, 108–109; Jakab Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének a vitája a 17. században.* Kvár 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 172.) 6–8, 16–18; Tusor Péter: *A magyar püspökök első római ágensei.* Vigilia 67(2002). 338–342; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok i. m.* 132, 166, 208, 259–272, 284, 310; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezési ügye.* = *Catholic reformare: a katolikus egyház a fejedelemség korában.* Szerk. Diós Dávid – Marton József. Bp.–Kvár 2018. 283–304.

Így az örménység szempontjából oly fontos egyházi hivatal Erdélyben továbbra is betöltetlen maradt.⁴¹

Ahogy a fentiekben már említésre került, ez az időszak egybeesett Mártonffy György püspöknek az erdélyi örményeket érintő támadásával, amely Giorgio Spinola bécsi apostoli nuncius, valamint a Propaganda Fide rosszallását is maga után vont. Vádjait az erdélyi örmények visszautasították, és jogorvoslatért az előbb említett szentszéki missziós szervhez fordultak.⁴² 1719-ben a Propaganda Fide – Giuseppe Sacripante (1642–1727) bíboros-prefektus és Pierluigi Caraffa (1677–1756) titkár vezette – általános ülésén hosszas vitákat és tárgyalásokat követően arra a döntésre jutottak, hogy vizitátorokat küldenek Erdélybe az ügy kivizsgálása érdekében.⁴³ Ezért felkérték a Belgrádban a keleti örmények között missziót folytató Yovnatan Tēr-Eliaean sebasteiai örmény unitus püspököt és Xaç'atur Aṙak'elean OMech. (1666–1740) vardepet⁴⁴ velencei mechitarista szerzetest (a Collegium Urbanum egykori növendékét), hogy látogassanak el Erdélybe, és vizsgálják meg az örmények vallási szokásait. A Propaganda Fide arra is kérte őket, hogy missziójukról részletes és átfogó írásos jelentést is készítsenek.⁴⁵ Yovnatan püspök Ebesfalván és Gyergyószentmiklóson, míg Xaç'atur Aṙak'elean Szamosújváron végzett vizitációt. Mindketten egyöntetűen megállapították, hogy az erdélyi örmények semmilyen nemű eretnek és szakadár szokásnak nem hódoltak. Papjaik a Róma által elfogadott örmény unitus rítus szerint miséztek, és mindnyájan jó katolikusok voltak. Meglátásuk szerint Mártonffy püspök önkényesen a saját egyházi joghatósága alá akarta vonni az örményeket, és ezeket a vádakat ürügyül akarta ellenük felhasználni. Ugyanakkor felhívták a Propaganda Fide figyelmét arra is, hogy Oxendio Virziresco 1715. március 10-én bekövetkezett halála óta az erdélyi örményeknek nincs püspökük, és ezt a megüresedett hivatalt mielőbb be kell tölteni. Javaslatot tettek arra is, hogy amíg ez nincs az arra alkalmas személlyel betöltve, addig a Propaganda Fide rendszeresen delegáljon Erdélybe örmény unitus vizitátorokat abból a megfontolásból, hogy rendszeresen ellenőrizték az erdélyi örmények vallási gyakorlatát. Mártonffy püspök viszont erről hallani sem akart.⁴⁶

A Propaganda Fide a beérkező jelentések tükrében megkereste az akkor már Stanisławóban szolgálatot tevő Roszka püspököt is, hogy fejtsse ki véleményét Mártonffy püspök az erdélyi örmények ellenében megfogalmazott vádjaival kapcsolatban. Ő ugyancsak a két örmény unitus egyházi ember véleményét osztotta, de náluk is nyersebben fogalmazott.⁴⁷ Roszka álláspont-

⁴¹ APF ASC. Vol. 85. Fol. 170/r.–v., Fol. 437/r.–v., Fol. 582r., Fol. 587r.–589r.; Uo. Vol. 86. Fol. 75r.–76/v., Fol. 102r.–103/v.; SOCG. Vol. 600. Fol. 509r.–510r., Fol. 550r.–552/v. + Fol. 553/v.; Uo. Vol. 601. Fol. 268r.; Uo. Vol. 608. Fol. 435/r.–v.; APF LDSC. Vol. 104. Fol. 231/v.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 588r., Fol. 642r.–643/v.; Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 198.

⁴² GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 113r.–114/v.

⁴³ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 115r.

⁴⁴ A közép-perzsa (*pehlevi*) eredetű kölcsönzés az ó- és modern örmény nyelvben. Tudós szerzetes, tanító, a teológia és vallási bölcsélet doktora az örmény apostoli és unitus (katolikus) egyházban.

⁴⁵ APF ASC. Vol. 89/I. Fol. 79r.–81r.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 319/r.–v., Fol. 320r.–v., Fol. 503r.–508/v.

⁴⁶ APF ASC. Vol. 90. Fol. 205r.–208r.; APF SOCG. Vol. 620. Fol. 21r., Fol. 22r., Fol. 112r., Fol. 113/r.–v.; Uo. Vol. 622. Fol. 43r.–44/v., Fol. 45r., Fol. 46/r.–v.; Uo. Vol. 632. Fol. 448/r.–v.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 62r., Fol. 210r.–220r., Fol. 228r., Fol. 255/r.–v., Fol. 531r.–532r., Fol. 554/r.–v.; JTMRL (= Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, Budapest) IV. (= Lukácsi László Rendtörténeti Gyűjtemény). 212/b. Fond. 3. állag.

⁴⁷ Roszka püspök kifejezetten baráti kapcsolatban ált Xaç'atur Aṙak'elean mechitarista szerzetessel, amelynek gyökere a Collegium Urbanumban eltöltött közös diákévekre (*ašakertakic'*) vezethető vissza. Erről ld. Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 189.

ja szerint Mártonffy szándékosan állított valótlanúságot, sőt gátlástalanul hazudott az erdélyi örmények állítólagos szakadár és eretnek vallási szokásait illetően. Maga az örmény unitus püspök teljesen átlátott Mártonffy szándékain: ő úgy látta, hogy Mártonffy lépéseivel egyrészt az örményeket a saját irányítása alá akarta vonni, másrészt elemi érdeke volt, hogy ne töltsék be semmiképpen sem az örmény unitus püspöki hivatalt Erdélyben, mert az a saját egyházpolitikai érdekeit sértette. Mindenesetre ezeket a jelentéseket a Propaganda Fide megmutatta Mártonffy püspöknek, aki haragra gerjedve éles hangnemben támadta az örmény vizitátorokat. Hozzá kell tenni, hogy ennek következtében az erdélyi örmények egyházi helyzetével kapcsolatban Mártonffy püspök, valamint Roszka püspök és Xaç'atur Arak'elean között éles, olykor személyeskedő hangnemű polémia alakult ki.⁴⁸

Mindenesetre az 1720–1721. évek folyamán a Propaganda Fide több alkalommal tárgyalta az ügyet. Végül úgy döntöttek, hogy megfogadva a nevezett vizitátorok javaslatait betöltik az erdélyi püspöki hivatalt, illetve a megfelelő személy kiválasztásáig apostoli misszionáriust delegálnak Erdélybe.⁴⁹ Rövid keresgélést követően a konstantinápolyi születésű Minas Paronean (*Minas de Barun*) (1693–1746) személyében találták meg azt az alkalmas személyt, aki képes az erdélyi örmény misszió feladatának az ellátására.⁵⁰ A nevezett papot egyébiránt Xaç'atur Arak'elean ajánlotta. Ő még korábbi, konstantinápolyi missziója során ismerte meg, és ajánlására vették fel a római Collegium Urbanumba.⁵¹ Paronean mellett szólt egyfelől szerzteágázó nyelvismerete, másfelől teológiai képzettsége okán nagyon jól ismerte mind a latin, mind az örmény unitus rítust. Rómában a Propaganda Fidénél nyílt titok volt, hogy Minas Paroneannal úgy is számoltak mint az erdélyi örmények leendő apostoli vikáriusával és püspökével. Erről értesítették Gyulaféhevárt is. A Mártonffy György vezette püspökség nem „repesett” az örömtől a hír hallatán, s viszontválaszukban is jelezték, hogy nem kívánnak egy újabb „eretnek- és szakadár-gyanús” örmény papot látni Erdélyben.⁵²

Ez aggodalmat keltett Rómában. A Propaganda Fide ezért újabb és újabb egyeztetéseket folytatott le.⁵³ Már akkor felmerült, hogy Minas Paronean helyett mégiscsak Roszka püspököt kellene Erdélybe delegálni, hiszen ő ott töltötte gyermek- és ifjúkorát, a néhai Oxendio Virziresco püspök pedig közeli rokona volt. Minast az életkora miatt még túlságosan fiatalnak találták erre a feladatra.⁵⁴ Ezért a Propaganda Fide felvette az akkor épp Stanisławówban tevékenykedő unitus főpappal a kapcsolatot. Roszka püspök leveleiben hajlandóságot is mutatott

⁴⁸ APF ASC. Vol. 89/II. Fol. 345r.–346v.; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 273r.–277v., Fol. 278r., Fol. 282r., Fol. 283r.–284v., Fol. 291r., Fol. 293r., Fol. 294r.; APF LDSC. Vol. 109. Fol. 82v.–83v., Fol. 111v., Fol. 112v.–113r., Fol. 191r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 80r.–81v., Fol. 97r.–v., Fol. 285r.–v.; Uo. Vol. 8. Fol. 80r., Fol. 97r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 115v.–116r., Fol. 116v.–117r., Fol. 119v.–121r., Fol. 121r., Fol. 121v.–122v., Fol. 122v.–123r.; Erről ld. még *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 98–101.

⁴⁹ APF LDSC. Vol. 109. Fol. 82v.–83v., Fol. 111v., Fol. 112v.–113r., Fol. 191r.

⁵⁰ APF LDSC. Vol. 110. Fol. 168r.–169v.; APF CU. Vol. 4. Fol. 688r.

⁵¹ APF SC FA. Vol. 3. Fol. 53r.; APF CU. Vol. 2. Fol. 372r.; PLAEV SPKOLL (= Sub Primate Kollonich). No. 361.

⁵² APF ASC. Vol. 91. Fol. 491r.–502r.; Uo. Vol. 92. Fol. 58r.–65v.; APF SOCG. Vol. 633. Fol. 58r., Fol. 314r.–315r.; APF LDSC. Vol. 110. Fol. 227r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 467r.; Minas Paroneanról ld. még Bálint Kovács: *Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 29(2006). 1. 18–24; Uő: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében.* Szerk. Óze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 61–66.

⁵³ APF LDSC. Vol. 112. Fol. 193r.–v.

⁵⁴ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 446r.–v., Fol. 447r.–v.

arra, hogy Erdélybe jöjjön egyházi szolgálatra. Sőt ezekben az iratokban jelezte azt is, hogy továbbra is, teljesen egyetért a korábbi vizitátoroknak az erdélyi örményekkel kapcsolatos álláspontjával.⁵⁵ Roszka ugyanakkor feltételül szabta, hogy ő csak abban az esetben hajlandó vállalkozni e nagy kihívásokat jelentő missziós feladatra, ha erre közvetlen felettese is áldását adja.⁵⁶ Jan Tobiasz Augustynowicz lebergi örmény unitus érsek azonban helytelenítette a tervet. Rómába, a Propaganda Fidéhez küldött leveleiben Augustynowicz érsek e döntését azzal indokolta, hogy Roszkára a Lengyel–Litván Unió területén élő unitus hitű örmények között is nagyon nagy szüksége van. Ő arra kérte a szentszéki missziós szervet, hogy mielőbb nevezze meg Oxendio püspök utódját, de az ne Roszka püspök legyen. Végül arra tett javaslatot, hogy több Lembergben és Rómában frissen végzett és egyúttal jól képzett ifjú unitus papot kellene delegálni Erdélybe, hogy az örmények hitélete megerősödjön a Gyulafehérvár felől érkező támadásokkal szemben.⁵⁷ Ennek fényében Roszka püspök arra tett javaslatot, hogy ha a Propaganda Fidének mégis kétsége lenne Minas Paronean missziójának sikerében, akkor egy másik és lehetőleg idősebb, valamint tapasztaltabb örmény unitus egyházi embert küldjön Erdélybe.⁵⁸ Roszka püspök egy másik levelében annak is hangot adott, hogy kiemelkedő teológiai felkészültsége ellenére Minas Paronean fiatal kora, valamint tapasztalatlansága okán nem biztos, hogy meg tud birkózni a püspökség felől kiinduló nemtelen támadásokkal.⁵⁹

Végül a Propaganda Fide némi hezitálást és további egyeztetéseket követően 1722 tavaszán döntött arról, hogy mégiscsak Minas Paroneant delegálja Erdélybe, aki még ugyanazon esztendő nyarán meg is érkezett Bécs érintésével szamosújvári missziós állomáshelyére. Missziójának első éve reménykeltőnek bizonyult: misézett, tanított és állandóan vizitálta az örmény közösséget.⁶⁰ 1723-ban azonban hirtelen kedvezőtlené vált számára a légkör. Minas Paroneanra a szamosújvári örmény közösség egyházi és világi vezetői egyre nagyobb gyanakvással tekintettek. Különösen a település főplébánosa, Michál Theodorowicz (1689–1760) nézett rá ferde szemmel. Az erdélyi örmények körében 1715 óta vita zajlott, hogy ki örökölje Oxendio püspök hivatalát. Az erdélyi örmények ugyanis maguk közül szerettek volna püspököt választani, miközben Rómában nyílt titokként kezelték, hogy Minas Paroneanra, tekintenek mint potenciális erdélyi püspökjelöltre. Ez sértette Theodorowicz érdekeit, aki igencsak ambicionálta a püspöki hivatalt. Ezért a szamosújvári főplébános beárulta 1724-ben Minast Antalffy Jánosnál (1644–1728), Erdély újdonsült latin ritusú püspökénél.⁶¹ Theodorowicz monofizita eretnokséggel, vérfertőzéssel, szodómiával és korrupcióval vádolta a misszionáriust.⁶² Sőt Antalffy püspök – aki elődjéhez, Mártonffy Györgyhoz hasonlóan nem igazán szívelte az örmény unitus rítust – részletes

⁵⁵ APF SOCG. Vol. 646. Fol. 61/r.–v., Fol. 62r.

⁵⁶ APF SC FA. Vol. 7. Fol. 285/r.–v.

⁵⁷ APF SC FA. Vol. 8. Fol. 789r.–790r., Fol. 795r., Fol. 799r.–v., Fol. 800r.–801r.

⁵⁸ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 448/r.–v.

⁵⁹ APF SC FA. Vol. 7. Fol. 372r.–375/v.

⁶⁰ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 197r.; APF LDSC. Vol. 112. Fol. 192/r.–v., Fol. 196/v., Fol. 197/r.–v., Fol. 243/r.–v., Fol. 268/r.–v.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 431r., Fol. 441r.–442r., Fol. 467/r.–v.

⁶¹ Mártonffy György püspök 1721. szeptember 5-én bekövetkezett halálát követően, 1722-ben Mednyánszky Ferenc Ignác Lászlót (1678–1733) nevezték ki és szentelték fel erdélyi latin szertartású püspöknek, ő azonban erről a címéről lemondott. Később 1731-ben Leuca (*in partibus infidelium*) címzetes püspöke lett. 1724-ig a gyulafehérvári püspökség betöltetlen volt. Erről ld. még APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 197r.; MNL-OLA 57. Vol. 33. No. 382.; Uo. Vol. 34. No. 168.

⁶² APF SOCG. Vol. 652. Fol. 198r.; APF LDSC. Vol. 113. Fol. 707r., Uo. Vol. 114. Fol. 1r.–3r.

vizsgálatot rendelt el. Ezt követően Minas állítólagos bűneiről részletes jelentéseket készítettek, amelyet elküldtek a Propaganda Fidéhez.⁶³

A szentszéki missziós szerv nem hitte el a vádakot, és alapos bizonyítékokat kért a püspöktől, amelyekre viszont nem kapott konkrét választ. Ugyanakkor a Propaganda Fide arra kérte Minas Paroneant, hogy a megpróbáltatások ellenére folytassa tovább megkezdett missziós munkáját Erdélyben.⁶⁴ A fiatal örmény pap azonban nem bírta a rá nehezedő nyomást, és 1724 késő őszen elhagyta Szamosújvárt, majd a bécsi apostoli nunciatúrára távozott.⁶⁵ Onnan küldött leveleiben próbálta magyarázni lépését a Propaganda Fidének, hogy az őt ért vádak valótlanúságot tükröznek, és aljas hazugságokra épülnek.⁶⁶ Viszont a Propaganda Fide és Girolamo Grimaldi (1674–1733) bécsi apostoli nuncius éveken át arról próbálta győzködni a papot, hogy mielőbb vissza kell térnie Erdélybe.⁶⁷

1726-ban a Propaganda Fide felkérte Stefan Stefanowicz Roszka püspököt, hogy utazzon el Stanisławówból Bécsbe, és személyesen találkozzék Minas Paroneannal. Arra kérték őt, hogy bírja rá a misszionáriust, hogy folytassa a megkezdett egyházi szolgálatát Erdélyben. A bécsi találkozón Roszka püspök Minas Paroneant mindenekelőtt támogatásáról biztosította.⁶⁸ Ezt követően az örmény unitus főpap ugyancsak kifogásolta Theodorowicz és a püspökség vádjait, miszerint Minas eretnekséget terjesztett a szamosújvári közösségen belül. Jelentésében az örmény unitus püspöki szék mielőbbi betöltését javasolta. Sőt a konfliktus valós és igaz okát is ebben látta. Az eretnekség vádja csupán pusztá figyelemelterelés volt a latin rítusú püspökség részéről.⁶⁹ Roszka püspök azt is megállapította, hogy sajnós az erdélyi örmény klérus Michál Theodorowicz vezetésével súlyos bünt követett el azzal, hogy Minas Paronean ellen fordult, és ezzel a lépésével az örményekkel ellenséges erdélyi püspökség malmára hajtotta a vizet. Véleménye szerint az örmény klérus tagjai közül, élükön Theodorowiczsal, többen is ambicionálták a püspöki címet, és emiatt féltékenyen tekintettek a Rómából delegált Minas Paroneanra. A gyulafehérvári püspökség pedig Minasban egyértelműen az Apostoli Szentszék emberét látta, és úgy tekintettek rá, mint a néhai Oxendio Virziresco püspök potenciális utódjára.⁷⁰ Ők valójában továbbra sem akarták, hogy Erdélyben újból örmény unitus (címzetes) püspök legyen.⁷¹ Így a püspökség nem nézte jó szemmel Minas misszionáriusi tevékenységét Erdélyben. Azaz mindkét félnek érdeke volt Minas Paronean lejárata és Erdélyből történő eltávolítása.⁷²

Mindenesetre Roszka püspök arra is javaslatot tett a Propaganda Fidének, hogy Minast nagyobb hatáskörrel kell visszaküldeni. Hozzátette azt is, hogy most lényegében Antalffy püspök kormányozza az örmény unitusokat, holott erre neki nem volt tényleges felhatalmazása, mert az ő egyházi joghatósága csak a latin szertartásúakra terjedt ki Erdélyben. Ő tulajdonképpen

⁶³ APF ASC. Vol. 93. Fol. 429r.; APF SOCG. Vol. 652. Fol. 199/r.–v., Fol. 200/r.–v.; APF LDSC. Vol. 114. Fol. 345r.–346r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 651r.

⁶⁴ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 210r.

⁶⁵ APF LDSC. Vol. 121. Fol. 108/v.; APF SC FA. Vol. 9. Fol. 93r.

⁶⁶ APF ASC. Vol. 96. Fol. 143/v.–144r.; APF SOCG. Vol. 652. Fol. 191/r.–v., Fol. 211r.–212/v.; Uo. Vol. 654. Fol. 422/r.–v.; APF LDSC. Vol. 121. Fol. 108/v., Fol. 110r.–111r.

⁶⁷ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 429r.–430/v.

⁶⁸ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427r.; APF LDSC. Vol. 114. Fol. 2/v.

⁶⁹ APF SC FA. Vol. 8. Fol. 333/r.–v.

⁷⁰ APF LDSC. Vol. 121. Fol. 109/r.–v.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 117/v.–119r.

⁷¹ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427/v.

⁷² APF SOCG. Vol. 656. Fol. 428r.

ugyanazt folytatta, mint elődje Mártonffy György püspök. A Propaganda Fidének pedig ebben a kérdésben határozottabban kellene fellépnie.⁷³ Ennek ellenére Minas Paronean továbbra sem állt kötélnek, és még évekig (1724–1731) Bécsben tartózkodott, majd azt követően a Propaganda Fide kelletlen jóváhagyásával Konstantinápolyba távozott misszióra.⁷⁴

A szentszéki missziós szerv látva azt, hogy Minas Paronean az őt ért támadások és kudarcok miatt nem hajlandó visszatérni Erdélybe, még 1728-ban felkérte Stefan Stefanowicz Roszka püspököt, hogy menjen Erdélybe, és vizitálja az örmény közösséget.⁷⁵ Ugyanakkor a Propaganda Fide vezetőségének Jan Tobiasz Augustynowicz lembergi örmény unitus érsekkel is tárgyalnia kellett ebben az ügyben. Az érsek vonakodva ugyan, elengedte az örmény főpapot, de feltételül szabta, hogy mindenképp vissza kell térnie a Lengyel–Litván Unió területére.⁷⁶ A szamosújvári örmény közösség a hír hallatán levélben az időközben elhunyt Antalffy püspök utódjához, Sorger/Zorger⁷⁷ Gergely Györgyhöz (1687–1739) fordult, arra kérve őt, hogy Roszka püspök hadd léphessen Erdély területére.⁷⁸ Elődeihez hasonlóan Sorger püspök sem szívelte túlságosan az unitus örményeket, ám ennek ellenére engedélyezte az unitus püspök beutazását, amiben szerepet játszott az is, hogy a Propaganda Fide maga is erélyesen, nagy nyomattal kérte őt erre.⁷⁹

E rövid egyeztetést követően Roszka püspök 1729 tavaszán érkezett meg Erdélybe, és Szamosújváron kezdte meg vizitációját.⁸⁰ Jelentésében beszámolt arról, hogy Szamosújvár néhány évvel korábban, 1726-ban megkapta a kiváltságot a bécsi udvartól, és ez jót tett a közösség életének is.⁸¹ A püspök az ottani örmény közösség vallásgyakorlatát és a papok felkészültségét vizsgálta meg tüzetesen. Mindezek után megállapította, hogy nem érzékelt körükben a régi keleti örmény „eretnység” egyetlen elemét sem.⁸² Sőt a közösség számára őt vallásos társulatot (*confraternitas, elbayrut' iwnk'*) is alapított a püspök. A célja ennek az volt, hogy a szamosújvári örményeket megerősítse Rómához hű mindennapi hitéletében.⁸³ Leírta, hogy Gyümölcslőtő Boldogasszony és Szeplőtelen Fogantatás (ismertebb nevén a Salamon-templom) tiszteletére

⁷³ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 428/v.

⁷⁴ APF ASC. Vol. 101. Fol. 39/r.–v.; Uo. Vol. 103. Fol. 481/v.–483/v.; APF SOCG. Vol. 670. Fol. 773/r.–v.+ Fol. 776/v.; APF Uo. Vol. 673. Fol. 291/r.–v.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 237r.–239r.; Minas Paronean konstantinápolyi missziója ugyancsak balul sikerült, és másfél év után 1733-ban visszatért Bécsbe. Ekkor Falkenstein Adalbert Béla OSB (1661–1739) csanádi püspök az örmény unitus papot saját egyházmegyéjébe hívta missziós szolgálatra. Miután a Propaganda Fide nagy nehezen jóváhagyta a püspök kérelmét, Minas Paronean sikeres térítésekét folytatott a Bánátban és a Temesközben. Sőt 1736-ban ritust váltott, és a továbbiakban latin szertartású papként tevékenykedett az akkor éppen újjászervezés és megújulás alatt álló csanádi egyházmegye területén. Nagy megbecsülésnek és tiszteletnek örvendő Minas Paronean 1746-ban hunyt el Temesváron. Erről ld. bővebben APF ASC. Vol. 103. Fol. 364r., Fol. 483/v.; Uo. Vol. 108. Fol. 287/v.–290r.; APF SOCG. Vol. 686. Fol. 68r., Fol. 70r.; Uo. Vol. 697. Fol. 37/r.–v., Fol. 38/r.–v.+ Fol. 39/v.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 194/r.–v.; Uo. Vol. 148. Fol. 52r.–53/v.

⁷⁵ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 92r., Fol. 93r.–94r., Fol. 250/v., Fol. 252r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 124r.

⁷⁶ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 106–109.

⁷⁷ A továbbiakban az erdélyi püspök nevére a Sorger formát használjuk.

⁷⁸ APF ASC. Vol. 99. Fol. 534r.; APF SOCG. Vol. 666. Fol. 228r.+ Fol. 231/v.; Uo. Vol. 670/A. Fol. 24/r.–v., APF SC FA. Vol. 10. Fol. 29r.; APF SC FUT. Vol. 5. Fol. 89r., Fol. 90r., Fol. 113r.–114/v., Fol. 444r.; GYFL I/1a. Pag. 34–35.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 126/v.

⁷⁹ APF ASC. Vol. 98. Fol. 314/v.–321r.

⁸⁰ Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kapcsolatai a 17–18. században.* = *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében* II. Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2007 (Művelődéstörténeti Műhely, Felekezeti és identitás.) 40–41.

⁸¹ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 253r., Fol. 603r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 107/r.–v.

⁸² GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 109r.–111/v.

⁸³ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 108/r.–v.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 87–90.

emelt egyházukat nemrég építették fel, amelyet Antalffy püspök szentelt fel még 1726-ban, de már akkor kiderült, hogy ez az egyházi épület már túl kicsi az örmény közösségnek, és idővel egy újabb, de nagyobb templomot kell majd felépíteniük.⁸⁴ Roszka beszámolt arról is, hogy éppen akkor konfliktus támadt az örmény rítus miatt Sorger püspök és Theodorowicz főplébános között. Roszka védelmébe vette a szamosújvári papot, mondván, hogy az örmény unitusok nem eretnekek, és a helyes katolikus hit szerint végzik a munkájukat. Ezen túlmenően Roszka püspök azon aggodalmának is hangot adott, hogy nagyon kevés az örmény unitus pap, és szerinte a lembergi Örmény Kollégiumnak, valamint a Propaganda Fidének nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie a jól és magasán képzett egyházi emberek utánpótlására Erdély területén. Végül továbbra is aggasztónak tartotta az erdélyi püspökség örményekkel szembeni vallási türelmetlenségét is.⁸⁵

Ezt követően 1729 szeptemberében Roszka püspök elhagyta Szamosújvárt, és Ebesfálvára (1733-tól a neve Erzsébetváros) érkezett. A vallási helyzet akkor igen feszült volt a településen, mert egy évvel korábban – 1728-ban kihasználva Antalffy püspök időközben bekövetkezett halálát – a Propaganda Fide áldásával a városban megtelepedett az örmény unitus mechtarista rend. A szerzetesi közösség egyik legfontosabb feladatának – a Rómához rendíthetetlenül hű hite mellett – az örmény kultúra és nyelv ápolását, illetve megőrzését tartotta.⁸⁶ A rendalapító (és egyúttal névadó) Mxit'ar Manukean OMech. (1675–1749) főapát egyik hűséges emberét, Yovhannēs Mxit'ar Yohaneant OMech. delegálta a szerzetesrend központjából, Velencéből Erdélybe, hogy vezesse az ott újonnan alapított apátságot. Megtelepedésük oka pedig egyértelmű volt, hiszen Oxendio Virziresco halála óta – különösen rendtársuk Xaç'atur Arak'eannak a már említésre került jelentései alapján – pontosan tudták, hogy milyen nagy nyomás alatt álltak és éltek az erdélyi unitus hitű örmények.⁸⁷ Megjelenésük azonban az erdélyi latin szertartású katolikusok nemtetszését és haragját vonta maga után, és 1729-ben Sorger is tiltakozott az ellen, hogy „hívatlanul” megtelepedtek Erdélyben.⁸⁸ Ebesfálván a feszült vallási helyzet másik oka pedig az volt, hogy a településen Moldvából 1724 körül magyar latin szertartású katolikus

⁸⁴ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427/v.–428r.; GYFL I/1a. Pag. 30.; Uo. I/4. Vol. 2. Pag. 148.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 93r.–98/v.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 75–76, 91–92.

⁸⁵ GYFL I/1a. Pag. 49–50., Pag. 181.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 111/v.–112r.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 81–86, 92–94.

⁸⁶ Az örmény unitus mechtarista rend megalakulásáról és küldetéséről ld. bővebben: APF SC FA. Vol. 5. Fol. 69/r.–v., Fol. 125/r.–v., Fol. 153/r.–v.; Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 192–193; Sebouh David Aslanian: *Reader Response and the Circulation of Mkhitarist Books across the Armenian Communities of the Early Modern Indian Ocean*. *Journal of the Society for Armenian Studies* 22(2013). 31–70; Uő: *Port Cities and Printers: Reflections on Early Modern Global Armenian Book Print Culture*. *Book History* 17(2014). 63–64; Uő: „Prepared in the Language of Hagarites”: *Abbot Mkhitar's 1727 Armeno-Turkish Grammar*. *Journal of the Society for Armenian Studies* 25(2016). 54–86; Anna Ohanjanyan: *Creedal Controversies among Armenians in the Seventeenth-Century Ottoman Empire*. *Eremia Č'elēpi K'ōmivwřčan's Polemical Writing against Suk'ias Prusac'i*. *Journal of the Society for Armenian Studies* 27(2020). 7–69.

⁸⁷ JTMRL V/1 (= Gyűjtemények – Rendtörténeti Gyűjtemény, Litterae Annuae – Fotómásolatok). 1740/II. Pag. 97.; A mechtaristák korai erdélyi missziójáról ld. még Lukás Fokolean: *Mxit'ar Abbahayr ew T'ransilvanioy Mxi'arean Arak'elut'e an (1723–1736)* [Mxit'ar főapát és a mechtaristák erdélyi missziója, 1723–1736]. *Bazmavēp* 143(1985). 3–4. 267–293.; A történelmi Magyarország területén a mechtaristák 1744-ben Péterváradon (ma *Novi Sad* Szerbiában) alapítottak még apátságot és iskolát. Első apátjuk az erdélyi örmény Megyesi Tódor OMech. volt, aki korábban Ebesfálván tevékenykedett. Erről ld. még APF ASC. Vol. 114. Fol. 51/r.–v., Fol. 104/v.–105r.; APF LDSC. Vol. 162. Fol. 67r.–68r., Fol. 185r., Fol. 355/r.–v.

⁸⁸ APF ASC. Vol. 98. Fol. 513/r.–v.; Uo. Vol. 99. Fol. 9/v.–10/v., Fol. 534r.; APF SOCG. Vol. 662. Fol. 254/r.–v.; Uo. Vol. 663. Fol. 19/r.–v.; Uo. Vol. 666. Fol. 228r.+ Fol. 231/v.; APF LDSC. Vol. 126. Fol. 84r.–85/v.; Uo. Vol. 128. Pag.; 13–14.; GYFL I/1a. Pag. 181.

családok telepedtek le. Csakhamar plébániát alapítottak, és Mártonffy, valamint Antalffy püspökök hathatós támogatásával templomépítésbe kezdtek. Az örmények attól tartottak, hogy a latin rítusú katolikusok betelepítésével a település felekezeti arányai az ő kárukra megváltozhatnak. Emiatt az 1720-as évek végére unitus örmények és katolikus magyarok között feszültségek alakultak ki.⁸⁹

Mindenesetre Roszka püspököt a mechtaristák nagy örömmel fogadták, és Yovhannēs Yohanean apáttal együtt vizitálták az ebesfalvi örményeket. Roszka írt arról, hogy Ebesfalva örménysége – Szamosújvárhoz hasonlóan – nemrég kapta meg városi privilégiumait a bécsi udvartól, amelyben nagyon fontos szerepet játszott az éppen akkor a császárvárosban tartózkodó Minas Paronean is, mivel jó katolikusként ő közvetített a tárgyaló felek között.⁹⁰

Ebesfalván római katolikusok által kifogásolt eretnekségre és szakadárságra utaló jeleket egyházi és vallásgyakorlatukra vonatkozóan szintén nem találtak és nem is tapasztaltak. Beszámoltak az éppen építés alatt álló (első) kötemplomukról, amelyet a hívek, a mechtaristák, valamint a Propaganda Fide adományából építettek. Az is kiderült, hogy a templom építését az Antalffy és a Sorger vezette püspökség sem anyagilag, sem pedig erkölcsileg nem támogatta, sőt inkább akadályozta.⁹¹

Roszka püspök ebesfalvi tartózkodása során Yovhannēs apáttal együtt 1729. október 3-i keltezéssel egy 15 pontból álló memorandumot készítettek, amelyet elküldtek Lembergbe az unitus érsekségre, Rómába a Propaganda Fide bíborosainak, illetve Gyulafehérvárra is.⁹² Roszka Yovhannēs Yohanean apáttal együtt arra tett javaslatot, hogy az erdélyi örményeknek is át kell venniük az 1689. évi lemergi unitus főegyházmegeyi zsinat téziseit.⁹³ Hiszen ezeket ültették át gyakorlatba a Lengyel–Litván Unió területén, és ezt vették át az 1701-ben megalakult mechtaristák is. Ugyanakkor e zsinat határozatait az erdélyi örmények nem adoptálták, még annak ellenére sem, hogy 1689-ben az akkor még csak missziót vezető Oxendio Virzirescót is meghívták a tanácskozássra.⁹⁴ A Roszka püspök és Yovhannēs apát által összeállított dokumentumban szerepelt továbbá az örmény nyelv használata, a szentáldozás (az eukharisztia), valamint a kalendárium kérdése, az örmény szentek tisztelete, valamint a latin bőjti szokások átvétele stb.⁹⁵ Végül Roszka Yovhannēs apáttal öt vallásos társulatot hívott létre ugyancsak a helyi örmény unitusok vallási életének megszilárdítása céljából.⁹⁶

⁸⁹ APF ASC. Vol. 95. Fol. 49/v.–50r.; Uo. Vol. 96. Fol. 143/v.–144r.; APF SOCG. Fol. 646. Fol. 143r.; Uo. Vol. 664. Fol. 53r., 54r.–59/v., Uo. Vol. 691. Fol. 275/r.–v.+ Fol. 276/v., APF LDSC. Vol. 119. Fol. 21/v.–22/v., Fol. 320/r.–v.; Uo. Vol. 123. Fol. 276r.–277r.

⁹⁰ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 250r., Fol. 351r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 117/v.–119r.; MNL-OL A 57. Vol. 53. No. 104/a.; Kovács Bálint: *Az erzsébetvárosi örmény könyvtár*. Erdélyi Múzeum 74(2012). 2. 70, 73–76. (a továbbiakban Kovács Bálint: *Az erzsébetvárosi örmény könyvtár i. m.*)

⁹¹ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 191/r.–v.; Uo. Vol. 661. Fol. 209/v.; APF LDSC. Vol. 126. Fol. 16/r.–v.; GYFL I/4. Vol. 1. Pag. 259–269.

⁹² APF SC FA. Vol. 4. Fol. 597r.–598r.+ Fol. 604/v.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 102–103.

⁹³ APF ASC. 59. Fol. 83r.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 104/r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 629r., Fol. 638r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 124/r.–v., Fol. 125/r.–v., Fol. 128/r.–v., Fol. 130r., Fol. 148/r.–v.; AAV ANVAR. Vol. 107. Fol. 151r.–152/v., Fol. 514r.–515/v.; Erről ld. még röviden: Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut'ivn i. m.* 186; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i. m.* 18–20; Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött i. m.* 111–115.

⁹⁴ APF SC FA. Misc. (= Miscellanea). Vol. 14. Fol. 1/r.–v.

⁹⁵ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 99r.–101/v., Fol. 101/v.–104/v.

⁹⁶ Más dokumentumok szerint kilenc vallásos társulatot alapított Roszka Yovhannēs Yohanean apáttal együtt. Azonban a Rómába küldött jelentéseiből az derült ki, hogy csupán öt társaság alapításában vett részt. GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 104/v.–107r.; Kovács Bálint: *Az erzsébetvárosi örmény könyvtár i. m.* 73.

Ezt követően Roszka püspök 1729 novemberében Gyergyószentmiklósról távozott. Szintén megállapította vizitációja során, hogy a helybéli örmény unitus közösség szilárdan katolikus hitű, és az ott szolgálatot tevő két papjuk teológiailag nagyon képzett, és a hívek a klérussal együtt nem hódoltak semmilyen eretnek vagy szakadár szokásnak. Templomuk még építés alatt állt, addig egy kápolnában tartották a liturgiájukat.⁹⁷ Szamosújvári és ebesfalvi látogatásához hasonlóan a városban az örmények számára két vallásos társulatot alapított.⁹⁸ Roszka püspök a kutatások jelenlegi állása szerint e vizitációja során Csíkszépvízre, nem látogatott el.⁹⁹

Ezeket a történéseket Sorger püspök nem fogadta kitörő lelkesedéssel, és 1729–1733 között folyamatosan panaszt emelt az ellen, hogy egy unitus főpap és egy mechitarista szerzetes szerinte továbbra is az eretnek és szakadár egyházi gyakorlatot részesítette előnyben, és erre bátorította az erdélyi örményeket. A püspök szerint „szörnyűséges” tevékenységükhöz pedig a Propaganda Fide mindvégig támogatást nyújtott nekik mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben. Sorger püspök részéről a legfontosabb kifogás az örmény nyelvű misézés és a kalendárium használata volt. Ugyancsak felháborodásának adott hangot, hogy az 1689. évi „eretnek” lemergi zsinat határozatait akarták az erdélyi örmények körében bevezetni.¹⁰⁰ A Propaganda Fide ugyanakkor nem vette igazán ezt komolyan, és a püspökhöz eljuttatott leveleiben nyomatékosította, hogy az erdélyi örmények nem gyakorolnak semmiféle eretnek szokást vagy rítust, és igaz hívei a katolicizmusnak. S ezt több, beérkezett írott jelentés is alátámasztotta.¹⁰¹

A vizitáció kapcsán szóba került az örmény unitus liturgikus könyvek kérdése is. Roszka jelentéseiben több helyen is leírta, hogy az erdélyi örmény unitus plébániákban ebben is nagy hiányt szenvedtek. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy az unitus püspök maga is híres könyvgyűjtő volt, és lemergi, római, valamint stanislawóvi egyházi szolgálata idején komoly magángyűjteményre tett szert. Ezeknek a többsége római, illetve velencei kiadású örmény unitus (katolikus) témájú nyomtatvány, bibliák, illetve misekönyvek voltak.¹⁰² Ugyanakkor a püspököknek

⁹⁷ GYFL I/1a. Pag. 41.; Uo. I/4. Vol. 7. Pag. 262–263., Pag. 265–266.

⁹⁸ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 124r.

⁹⁹ Csíkszépvízzel kapcsolatban ellentmondásos adatok szerepelnek a dokumentumokban. Antalffy János 1726. évi vizitációja során 22 örmény családról számolt be. Más dokumentumok pedig lakatlan és romokban álló településként írták le. Ez utóbbinak az oka az 1694. évi krími tatár betörés lehetett, amikor elpusztították a települést, sok örményt pedig rabszjóra fűztek, illetve legyilkoltak. A túlélők Ebesfalvára és Gyergyószentmiklósról menekültek. Erről ld. még: APF ASC. Vol. 64. Fol. 21/v.–22r.; APF SOCG. Vol. 517. Fol. 102/r.–v., Fol. 103r.; Uo. Vol. 518. Fol. 66/r.–v.+ Fol. 69/v.; Uo. Vol. 661. Fol. 217r., Fol. 219/r.–v.; APF CP. Vol. 31. Fol. 390/r.–v.; APF Lettère SC. Vol. 83. Fol. 44/r.–v.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 287/r.–v., Fol. 325/r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 148/v.–149r.; ARSI FA. Hist. Vol. 152. Fol. 18/r.–v.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 126/v., Fol. 127r.; Fáraó Simon: *A szépvízi örmény telep*. Arménia 4(1888). 2. 47–51.; Minas Bžškeanc’: Čanap’ arhodut’ iwn i Lehastan [Lengyelországi utazás]. Venetik 1830. 201; Minas Bžškeanc’: *Der Reisebericht* i.m. 267–268.

¹⁰⁰ APF SOCG. Vol. 670. Fol. 291/r.–v.; Uo. Vol. 670/A. Fol. 23/r.–v., Fol. 24/r.–v., Fol. 25/r.–v.+ Fol. 26/v.

¹⁰¹ APF LDSC. Vol. 132. Fol. 244r.–245r.; Uo. Vol. 135. Fol. 135r.–136r.; Uo. Vol. 137. Fol. 194/r.–v., Fol. 237r.–239r.

¹⁰² Több latin nyelvű misekönyvet Zaccaria Agam (1611–1688) áttért szerzetes (*vardapet*), a Propaganda Fide levéltárosa, a római Egyiptomi Szent Mária örmény unitus templom plébánosa és egyúttal az ugyancsak Collegium Urbanum örmény növendéke fordított le latin nyelvből örmény nyelvre a 17. század első harmadában, valamint a nevezett évszázad közepén. Erről ld. APF ASC. Vol. 47. Fol. 369r.–370r.; APF SOCG. Vol. 223. Fol. 87r.–88/v.; APF SC FA. Vol. 2. Fol. 1/r.–v.; Uo. Vol. 3. Fol. 403r.–404r.; APF Ospizi. Vol. 1. Fol. 5r.–18/v., Fol. 196r.–200/v.; Step’anos Rōšk’ay: *Žamanakagrut’ iwn* i.m. 171, 177; Sebouh David Aslanian: „Many Have Come Here and Have Deceived Us.” *Some Notes on Asateur Vardapet (1644–1728), An Itinerant Armenian Monk in Europe*. Handĕs Amsoreay 133(2019). 1–12. 164–166, 168–169, 176, 179, 183; Cesare Santus: *Eastern Christian Pilgrims, Alm-Collectors, and „Refugees” in Early Modern Rome*. = A Companion to the Religious Minorities in Early Modern Rome. Eds. Matthew Coneys Wainwright – Emily Michelson. Boston 2020. (Brill’s Companions to the Christian Traditions, Vol. 95.) 257, 263, 266–267.

több örmény nyelvű, ám katolikus szellemű biblia (*Astwacašunč'*) és evangélium (*Awetaran*), szertartás- (*Pataragetetrn*) és misekönyv (*Čašoc'*), valamint breviárium (*Kargaworut' iwn*) volt a birtokában. Mivelhogy tájékozott volt az erdélyi örmények inséges vallási helyzetéről, ezért vizitációja során több könyvet hozott és ajándékozott az unitus plébániáknak. Sorger püspök ezt is kifogásolta, mert szerinte az erdélyi örményeknek kizárólag latin, nem pedig „eretnek” örmény nyelvű liturgikus könyveket kellett volna használniuk. Sorger lényegében egységesen a latin nyelvű misekönyv használatát és a latin nyelvű misézést szerette volna ráerőltetni az örményekre, ami nyilvánvalóan további konfliktusokhoz vezetett volna a közösséggel és a római Propaganda Fidével is.¹⁰³ E kifogások ellenére az örmények továbbra is az örmény nyelvű könyveket használták, melyek használatát Sorger püspök tiltakozását figyelmen kívül hagyva a Propaganda Fide engedélyezte számukra.¹⁰⁴

Mindenesetre tény, hogy Roszka erdélyi jelenlétét és tevékenységét veszélyesnek ítélték Gyulafehérváron. Attól tartottak, hogy Roszka ténylegesen az erdélyi örmények apostoli vikáriusa és püspöke lehet, ami által újból elterjedhet az állítólagos eretnekség a közösségben. Ezzel a híreszteléssel maga Roszka püspök is szembesülni kényszerült, és az 1730. év legelején az erdélyi hívek esdeklő kérése ellenére visszatért Stanisławówba. Távozásának egyik oka egyértelműen az volt, hogy jelenlétével nem akarta az amúgy is feszült helyzetet tovább rontani Sorger püspökkel. Másik oka pedig megromlott egészségi állapota volt, a forrásokból tudjuk, hogy az akkor már közel 60 esztendőes Roszka püspököt erős köszvény kínozta.¹⁰⁵

Ugyanakkor erdélyi vizitációjáról, az ott szerzett tapasztalatairól és benyomásairól értesítette a bécsi és varsói nunciaturát, valamint a Propaganda Fidét is. Leveleiben és 1730. február 15-én kelt jelentésében lesújtó kritikát fogalmazott meg Sorger püspöknek az örményekhez fűződő kapcsolatáról. Ezekben leírta, hogy a vallásos társulatokat azzal a szándékkal hozta létre, hogy hitükben megerősítse, illetve felvértezze az örményeket a Gyulafehérvár felől érkező állandó támadások ellen. Említést tett továbbá a néhai Oxendio püspökről is, akiről azt írta, hogy kezdetben ugyan a latin rítus híveként lépett fel Erdélyben, de idővel belátta ennek a törekvésnek a tarthatatlanságát, és helyesen ismerte fel, hogy Erdélyben az örmények csak úgy maradhatnak fenn, ha nem zaklatják őket unitus vallásgyakorlatukban, illetve betöltik végre a címzetes püspöki tisztséget. Tarthatatlannak ítélte, hogy ez utóbbi a nevezett püspök halála óta sem történt meg. Ezért nem szabad engedni, hogy az erdélyi püspökség kiterjessze egyházi joghatóságát az örményekre, mert az végzetes lenne, s a tényleges asszimilációjukhoz vezetne. Végül levelében ismételtelen hangsúlyozta, hogy az örmények a 17. század vége óta semmilyen körülménynek között nem voltak eretnekek. Hittagadást köreikben nem tapasztalt. Ezt is az erdélyi katolikus püspökség koholmányaként értékelte, amit ürügyként használtak fel az örmények ellenében. Arról is írt, hogy vizitációja során Sorger püspök folyamatosan zaklatta őt embereivel, és mindent megtett annak érdekében, hogy elüldözze őt Erdélyből. Hosszadalmas leveleinek a legvégén

¹⁰³ A könyvadományozásokról részletesen a püspök az 1733. november 10-én keletezett levelében számolt be a Propaganda Fidének. APF SC FA. Vol. 9. Fol. 579r.

¹⁰⁴ A II. világháború után került Szamosújvárról az MTA Könyvtárának a Keleti Gyűjteményébe egy 17. századi örmény katolikus Breviárium, amelyet a Propaganda Fide úgynevezett Poliglotta nyomdájában adtak ki. Ebben a kötet belső lapján latin és örmény nyelven benne szerepel, hogy Roszka püspök birtokában állt e Breviárium. Erről lásd még: Nagy Kornél: *Egy 17. századi örmény katolikus Breviárium az MTA Könyvtárának a Keleti Gyűjteményében*. Magyar Könyvszemle 17(2017). 2. 207–210.

¹⁰⁵ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 251r.

Roszka püspök ismételten felhívta a Propaganda Fide figyelmét arra, hogy az erdélyi örmények körében nagyon kevés a pap, azok többsége is idős korú. Arra kérte a szentszéki missziós szervet, hogy fokozottabb figyelmet szenteljen a képzett unitus papok utánpótlásának.¹⁰⁶

Roszka 1730 júliusában újabb levelet írt erdélyi egyházlátogatásával kapcsolatban. Beszámolt arról, hogy vizitációját követően az erdélyi örmény klérustól több alkalommal kapott leveleket. Ezekben arra kérték őt, hogy személy szerint tolmácsolja Rómába kiváló szentszéki kapcsolatain keresztül azon igényüket, hogy nagy szükségük van egy igazi püspökre Erdélyben, és ebben az egész közösség álláspontja töretlenül szilárd és eltökélt.¹⁰⁷ Roszka ennek a kérésüknek eleget is tett, és erről Rómát is értesítette. Sőt Girolamo Grimaldi bécsi és Camillo Paolucci-Merlini (1692–1763) varsói (későbbi bécsi) apostoli nunciusok hasonló leveleket írtak 1730 őszén a Propaganda Fidéhez. Leveleik tartalma egyértelmű volt: a Propaganda Fidének mint az erdélyi örmények felettes egyházi joghatóságának kiemelten kell foglalkoznia a püspöki kinevezés ügyével.¹⁰⁸ Két évvel később Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius Rómába küldött jelentésében is beszámolt arról, hogy 1730–1732 között Roszka püspökkel több alkalommal is levelet váltott az erdélyiek ügyében. Leírta az is, hogy Roszka püspök információitól függetlenül is értesült az erdélyi örmények körében uralkodó, áldatlan vallási helyzetről. Ezért arra kérte a Propaganda Fidét, hogy gyorsítsa fel a püspöki kinevezés folyamatát.¹⁰⁹ Paolucci-Merlini nuncius úgy vélte, hogy ennek a problémának a mielőbbi megoldása orvosolná és egyszersmind stabilizálná az erdélyi örmények vallási helyzetét.¹¹⁰

Roszka püspök és Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius jelentéseinek a híre eljutott 1730 őszén Gyulafehérvárra is. Sorger püspök igen felháborodott, és az elmondottakra személyeskedő hangvételű levélben válaszolt a Propaganda Fidének. Az örmény unitus püspököt hazugnak nevezte, amiért állítólagos vádjaival le akarta járni őt a szentszéki hatóságok előtt, jelezte azt is, hogy szerinte teljességgel alkalmatlan hivatala ellátására. Paolucci-Merlini nunciust szintén félreinformálta. Fenntartotta a saját és püspök elődei által hangoztatott, többször elismételt véleményét, hogy az erdélyi örmények nem igazhitű katolikusok, rítusuk pedig mindig is a monofizita eretnkség melegágyát és lappangó csíráját jelentette. Ezt kell pedig mielőbb könnyörtelenül kigyomlálni „az Úr szőlőskertjéből”, azaz az ő egyházmegyéje területéről. Kijelentette azt is, hogy amíg ő áll az erdélyi egyházmegye élén, addig nem lesz semmilyen püspöke vagy főpásztor a erdélyi örményeknek. Ha rajta múlna, akkor az örmények mind latin szertartású katolikusok lennének.¹¹¹

A szentszéki missziós szerv érdemben nem reagált a püspök személyeskedő hangvételű levelére, és nem is foglalkozott vele behatóan. Más információs csatornákon keresztül ugyanis tisztában volt a valós erdélyi helyzettel, és azzal, hogy Roszka megállapításai nem tartalmaztak

¹⁰⁶ APF ASC. Vol. 99. Fol. 278r., Fol. 281/r.–v., Fol. 333/v.–334r., Fol. 491r.; Uo. Vol. 101. Fol. 427/r.–v., Fol. 429/r.–v.; Uo. Vol. 102. Fol. 120r.; Uo. Vol. 103. Fol. 481/v.–483/v.; APF SOCG. Vol. 664. Fol. 129/r.–v.+ Fol. 130/v., Fol. 504/r.–v.+ Fol. 505/v., Fol. 530r.+ Fol. 531/v.; Uo. Vol. 670. Fol. 773/r.–v.+ Fol. 776/v.; Uo. Vol. 670/A. Fol. 13r., Fol. 14r.+ Fol. 16/v.; APF SC FA. Vol. 9. Fol. 250/r.–v., Fol. 251r.–252r.; APF CU. Vol. 5. Fol. 29r., Fol. 52/v.–53r., Fol. 137r.–138/v., Fol. 153r.+ Fol. 154/v., Fol. 290r., Fol. 477r., Fol. 479r., Fol. 493r.+ Fol. 494/v.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 124r.–125/r.

¹⁰⁷ GFYL I/1a. Pag. 49–50.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 125/v.

¹⁰⁸ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 126r., Fol. 126/r.–v.

¹⁰⁹ APF SOCG. Vol. 673. Fol. 191r.+ Fol. 192/v., Fol. 291/r.–v.

¹¹⁰ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 474/r.–v., Fol. 601r., Fol. 604r.

¹¹¹ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 596/r.–v.

sem csúsztatásokat, sem pedig valótlanságokat. Mindenesetre 1732–1733 között a Propaganda Fide már a megfelelő jelöltet kereste. Sőt, Roszka püspök személyével is számolt e hivatalt illetően. 1732-ben a Vincenzo Petra (1662–1747) bíboros-prefektus és Niccolò Forteguerra (1674–1735) titkár vezette általános ülésen a Propaganda Fide ügy határozott, hogy az ügy kapcsán újfent felveszik a kapcsolatot Roszka püspökkel, és kezdeményezik XII. Kelemen (1730–1740) pápánál erdélyi kinevezését. Mindenesetre arra szerették volna kérni őt, hogy alapos megfontolásokat követően térjen vissza Erdélybe, és vegye át a néhai Oxendio Virziresco püspök hivatalát. Természetes, hogy erről a Sorger Gergely György vezette erdélyi püspökség hallani sem akart.¹¹²

Roszka püspök jelezte, hogy megromlott egészségi állapotára való tekintettel nem szívesen vállalná el ezt a számára is megtisztelő jelöltséget. Ő mindenképp egy fiatalabb, de még nála is erősebb erdélyi kötődéssel bíró örmény egyházi embert tartott alkalmasnak e roppant fontos egyházi hivatal betöltésére és ellátására. Egyrészt ezt azzal is indokolta, hogy Sorger püspökkel alapjában véve is nagyon feszült volt a kapcsolata erdélyi tartózkodása során. Másrészt Augustynowicz lebergi érsek a kínzó köszvénye ellenére továbbra is számított a koadjutori munkájára. Ráadásul az érsek nyomatékosította is számára, hogy hallani sem akar esetleges erdélyi püspöki jelöltségéről. Végül két javaslattal zárta a levelét. Először is a Propaganda Fide adjon nagyobb anyagi (pénzbeli) támogatást, és küldjön Rómából örmény unitus egyházi könyveket az erdélyi örmény unitus egyház számára.¹¹³ Másodsor a püspöki hivatallal kapcsolatban Roszka püspök a nála legalább két évtizeddel fiatalabb Michál Theodorowicz főplébános jelöltségére tett javaslatot. Személye mellett szolt az, hogy lengyelországi születése ellenére már hosszú ideje teljesített papi szolgálatot Erdélyben. Igaz – tette hozzá írásos javaslatában –, hogy Theodorowicz annak idején hibát követett el azzal, hogy az örményekkel alapvetően is ellenségesen viselkedő erdélyi latin püspökséggel együtt megtámadta a Propaganda Fide delegáltját, Minas Paroneant. De ezt a csorbát meglátása szerint Theodorowicz kiköszörülte azzal, hogy mindvégig védelmezte az örmény unitus rítust, amit vizitációja során több alkalommal meg is tapasztalt.¹¹⁴

E dokumentumok tartalmának az ismeretében Camillo Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius szintén jelentést írt Rómába. Levelében egyetértett Roszka meglátásaival, és kérte is a Propaganda Fidét, hogy szívelje meg Roszka püspök gondolatait és javaslatait az erdélyi örményekkel kapcsolatban.¹¹⁵ A szentszéki missziós szerv 1733-ban még egyszer, utoljára megpróbálta Roszkát meggyőzni, hogy térjen vissza Erdélybe, sőt közvetlen felettese – a Propaganda Fidével történt egyeztetéseket követően – Augustynowicz érsek is hajlott már e döntés elfogadására, de az unitus püspök a fentebb említett okokra hivatkozva újfent visszautasította a jelölést. Ismételten Michál Theodorowicz személyére tett javaslatot.¹¹⁶

¹¹² APF ASC. Vol. 102. Fol. 362r.

¹¹³ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 475/r.-v.; APF LDSC. Vol. 135. Fol. 239r.

¹¹⁴ APF LDSC. Vol. 135. Fol. 237r.–238r., Fol. 238/r.-v., Fol. 238/v.–239/v.

¹¹⁵ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 595/r.-v.

¹¹⁶ Ekkor a Propaganda Fidénél nem igazán örültek egyöntetűen Theodorowicz esetleges püspöki jelöltségének, mert az intézmény vezetőségében több bíboros is határozott rosszállással tekintett arra, amikor még ő az általuk delegált és nagy reményekkel teli Minas Paronean ellen intrikált. Más szóval nem bíztak meg teljesen a személyében. APF ASC. Vol. 103. Fol. 245r.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 27r.–29r.

Végül a Propaganda Fide 1733 őszén megtartott két, egymást követő általános ülésén tárgyalta Roszka vizitációját és az erdélyi püspöki jelöltség ügyét. Újból alaposan kielemezték az erdélyi örmények vallási helyzetét, illetve ellentmondásos kapcsolatukat a gyulafehérvári (erdélyi) latin püspökséggel. Tudomásul vették az unitus főpap döntését, hogy nem vállalja ezt a tisztséget, s elkezdtek vizsgálni Theodorowicz jelölését, valamint személyének az alkalmaságát. Rómában azonban más jelölteket is kerestek erre az egyházi hivatalra az erdélyi örmény unitus klérus tagjainak a köreiből.¹¹⁷ Tagadhatatlan tény ugyanakkor, hogy ezúttal a Propaganda Fide igen eltökéltnek mutatkozott arra nézve, hogy végre betöltse a több mint másfél évtizede üresen álló erdélyi örmény unitus (címetes) püspöki hivatalt. Ennek fényében a szentszéki miszsiós intézménynek és az erdélyi püspökséggel, valamint annak főpásztorával, Sorger Gergely György püspökkel a viszonya továbbra is rideg és feszült maradt.¹¹⁸

Stefan Stefanowicz Roszka ezt követően érdemben már nem foglalkozott az erdélyi örményekkel. Továbbra is aggodalommal tekintett a problémájukra, de az ügy megoldását illetően a Propaganda Fide hatékony döntésében bízott. Élete hátralévő részét az egyházi szolgálat ellátása mellett tanítással és történeti munkájának az írásával töltötte.¹¹⁹ Roszka püspök 1739. október 31-én, életének 70. esztendejében távozott az élők sorából. A stanisławówi Szentháromság örmény unitus főplébánia templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Személyében az örmény unitus (katolikus) egyház nagy tekintélyű és művelt főpapot vesztett el.¹²⁰

Összefoglalva, a régi szakirodalom Roszka püspökről úgy emlékezett meg, mint aki végleg kigyomláta az eretnokség, valamint a szakadárság magvát az erdélyi örménység körében, és ezáltal sikerrel térítette őket vissza Róma hitére. Ezzel az elképzeléssel szemben a közelmúltban feltárt források másról számoltak be. Pontosán Roszka jelentéseiből tudjuk, hogy az 1720-as, illetve az 1730-as években az erdélyi örmények egyáltalán nem voltak eretnekek, és nem is kellett őket újból Róma hitére téríteni. Valójában az erdélyi örmények akkor már katolikus hitű keresztények voltak, akik makacsul ragaszkodtak az Apostoli Szentszék által is elfogadott és engedélyezett unitus egyházi szokásaikhoz és rítusukhoz. Roszka püspök tulajdonképpen nem az örmény eretnokséget szorította háttérbe Erdélyben, és nem is térítette őket, hanem éppen ellenkezőleg, az örmény unitus egyházat igyekezett stabilizálni és megerősíteni a Gyulafehérvár felől jövő egyre erőszakosabb, központosító törekvések ellenében.¹²¹ Ezáltal pedig kivívta az erdélyi latin szertartású püspökség haragját is. Ő volt tulajdonképpen az első olyan örmény unitus főpap, aki felismerte annak a veszélyét, hogy az eltúlzott latinizációs egyházpolitika (centralizált) erőltetése, valamint a püspöki hivatal be nem töltése miatt végleg elsorvadhat az akkor még eleven ősi örmény kultúra Erdély területén. Ő az erdélyi örmények megmaradásának egyedüli garanciáját az unitus rítus szabad gyakorlásában és a (címetes) püspöki hivatal végleges betöltésében látta. Végül, de nem utolsósorban, Stefan Stefanowicz Roszka püspök tevékenységén keresztül látteleket kaptunk a 18. század első harmadának erdélyi felekezeti viszonyairól.

¹¹⁷ APF LDSC. Vol. 135. Fol. 237r.–238r., Fol. 238r.–v., Fol. 238v.–239r.

¹¹⁸ APF ASC. Vol. 103. Fol. 481v.–483v., Fol. 564r.–566v.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 110v.–111r., Fol. 194r.–v., Fol. 237r.–239r.

¹¹⁹ Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iw n i. m.* 202.

¹²⁰ Roszka püspök kései tevékenységéről lásd még bővebben Píruza Mnacakyan: *Księga zgonów parafii ormiańskokatolickiej w Stanisławowie.* = Lehahayer – Czasopismo poświęcone dziejom Ormian Polskich. Pod. red. Krzysztof Stopka. Kraków 2010. (Historia Iagellonica, Vol. 1.) 123–133.

¹²¹ Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i.m.* 180–181.

Armenian Uniate Bishop Stefan Stefanowicz Roszka's Relations with the Armenians in Transylvania

Keywords: Church-Union, Catholicism, Armenian Uniate (Catholic) Church, Transylvania, Roman Catholic Episcopacy in Gyulafehérvár/ Alba Iulia, Canonical Visitation

Bishop Stefan Stefanowicz Roszka (Armenian: *Step'anos Step'anean Rōšk'ay*) (1670–1739), alumnus of the Seminary called Urbanian College (*Collegium Urbanum*) in Rome, was regarded as a good shepherd by the remembrance of the Armenian community in Transylvania. According to the old historical literature, Bishop Roszka, once and for all, has destroyed the root and branch of the Eastern (Monophysite) heresy and schismatism in the Armenian communities in Transylvania. In this manner, he had managed to re-convert the Armenians for the true Catholicism during his pastoral activity and canonical visitation amongst the Armenians in Transylvania done at the behest of the Apostolic Holy See's authorities (e.g., *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) in the late 1720's and the early 1730's. However, in recent times, the modern scholarship has radically tinged and undermined this theory or myth. As a consequence of his official correspondence with the Holy See's authorities, throughout his complete ecclesiastical activity, Bishop Roszka had actually protected the Armenians and their Uniate Church in Transylvania from the increasingly fierce 'Latinisation' church-policy led by the Roman Catholic (Latin rite) Episcopacy in Gyulafehérvár (*Alba Iulia*). Therefore, this study aims primarily at summarising and concentrating upon Bishop Roszka's relations with the Armenians in Transylvania from church-historical point of view, resting upon the partly discovered and entirely undiscovered documents kept at archives in Budapest, Gyulafehérvár, Rome, Venice, Vienna, the Vatican City, and Yerevan. Finally, as a conclusion, through Bishop Roszka's ecclesiastical activities and relations, we have received a wide picture of the church-history in the early-18th-century-Transylvania, which is still regarded, more or less, as an undiscovered area from a scholarly point of view.

Pál Judit

A székely székek tisztikarának változásai a kiegyezéstől a székek felszámolásáig

Az osztrák–magyar kiegyezés és az annak nyomán ismét életbe lépett Erdély és Magyarország közötti unió jelentős változásokat hozott a közigazgatás terén is. Ennek feltérképezésére eddig csak nagy vonalakban került sor;¹ a prozopográfiai jellegű vizsgálatok, a vármegyei/széki szintű elemzések hiányoznak. Magyarországon az átmeneti korszakról eddig a legátfogóbb kutatást Pap József végezte; ő hat vármegye példáján összegezte a megyei tisztikarok kontinuitását a reformkortól az osztrák–magyar kiegyezésig.² A dualizmus kori tisztikarokra nézve eddig csak lokális vagy regionális vizsgálatokat végeztek.³

Írásomban a székely székek tisztikarának változásait vizsgálom a kiegyezést követő években, és arra keresek választ, hogy milyen mértékű volt a közigazgatási elit cseréje ennek az újabb jelentős politikai fordulatnak a következtében; a változás mennyiben érintette az egyes csoportokat, azaz milyen mértékű a kontinuitás a reformkori, az 1848–1849-es, a neoabszolutizmus kori, az 1861-es, illetve az azt követő rövid átmeneti időszak, az ún. Schmerling-provizórium tisztikarához viszonyítva. Tényleg *tabula rasát* teremtett-e a kiegyezés és Erdély uniójának újbóli gyakorlatba ültetése? Azt is vizsgálom, hogy mi történt e téren a kiegyezést követő évtizedben, hozott-e, és ha igen, milyen mértékű változást az 1876. évi közigazgatási területi átalakítás, és ennek nyomán a hagyományos széki rendszer felszámolása. Fő forrásaim a korabeli tisztí cím- és névtárak,⁴ a korabeli hatóságok által belső használatra összeállított kimutatások, de az egyes személyek karrierjére nézve használtam a különböző adattárakat,⁵ családtörténeti munkákat,⁶ a korabeli sajtót és a szakirodalmat is.

Pál Judit (1961) – egyetemi tanár, PhD, Babeş–Bolyai TE, Kolozsvár. pal.judit@ubbcluj.ro

A tanulmány az NKFI K 134378 „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” c. projekt keretében készült.

¹ Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kvár 2010.

² Pap József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged 2003.

³ Lásd Cieger András: A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten. *Mi végre a tudomány?* Bp. 2004. 297–313.

⁴ Kolozsvári nagy naptár 1867-dik évre. Szerk. K. Papp Miklós. III. évf. Kvár 1867; *Megbővített közhasznú nemzeti kalendárium, 1868-diki szökő évre*. Kiad. Buczászky Alajos. LIV. évf. Pesten; *Kolozsvári nagy naptár az 1869-dik évre*. Szerk. Léczfalvi B. László, Kolozsvárt; *Magyarország tisztí cím- és névtára*. Bp. 1873, 1879, 1884.

⁵ Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Bp. 1999; uő: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Bp. 1983. Az adatok a Bona Gábor kötetain alapuló online adatbázisból származnak: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (2021. febr. 15.); Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Bp. 1890–1914; *Magyar Életrajzi Lexikon*. I–IV. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967–1994. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (2021. febr. 15.). A képviselőket illető adatokra lásd Pál Judit et alii (ed.): *Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918)*. Berlin 2018.

⁶ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. Pest 1857–1868; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. I–XI. Bp. 1911–1932; Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székely-Udvarhely 1900; uő: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsi-Szent-Györgyön 1901; uő: *Marostorda vármegye nemes családjai*. Maros-Vásárhely 1904.

A székek a kiegyezés körüli időszakban

A Székelyföld közigazgatásáról az utóbbi időben több munka is született.⁷ A székely székek feladataikat és hatáskörüket tekintve a 19. században nem különböztek a vármegyéktől, a főbb tisztségviselők elnevezése és feladatai között azonban találunk némi eltérést. A legfőbb különbséget az jelentette, hogy Székelyföldön 1848 előtt a tisztségviselőket szabadon, főtiszti kijelölés nélkül választotta meg a szék közgyűlése. Szintén jelentős eltérés volt 1848 előtt, hogy a főkirálybírákat⁸ is választották, azaz a szavazattöbbséget nyert három személy nevét a Főkormányzék útján felterjesztették az uralkodó elé, aki a Gubernium javaslata alapján közülük nevezett ki valakit. Ugyanez volt az eljárás az alkirálybírák esetében is.⁹

A székek tisztikara kisebb volt, mint a magyarországi vagy akár az erdélyi vármegyéké. A főbb választott tisztségviselők 1848 előtt a főkirálybíró, alkirálybíró (a társ- vagy fiúszékek, illetve a kerületek élén álltak), fő- és aljegyző, pénztáros (adóárnok), levéltárnok voltak. A járásokban a dullók – ez volt a szolgabírók neve a Székelyföldön – működtek.¹⁰ Háromszéken a négy szék (Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár) képezte a négy kerületet, amelyek élén egy-egy alkirálybíró állt, akárcsak Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék¹¹ esetében (Csíkszék AI- és Felcsíkra oszlott); Udvarhelyszéken is négy kerület volt (Keresztúr és Bardóc fiúszékek egy-egy kerületet alkottak, Udvarhely kettőt); Maroszáéken 1795-ben hozták létre a harmadik kerületet az arányos felekezeti képviselő biztositása érdekében; a kis Aranyosszék nem oszlott kerületekre.¹²

Az 1848-as forradalom a rendszerben nem, a tisztikarokban azonban hozott változást. A forradalom és szabadságharc idején a polgári és katonai igazgatás kettőssége, a kormánybiztosok kinevezése meglehetősen kaotikus viszonyokat eredményezett a közigazgatás terén; a tisztikarban bekövetkezett változások nehezen követhetők. A neoabszolutizmus idején Erdélyben is felszámolták a hagyományos közigazgatási beosztást, 1851-ben előbb öt kerületre osztották a nagyfejedelemség területét, három évvel később, a „definitív” rendezés során viszont már tíz kerületet és 79 járást alakítottak ki.¹³ A Székelyföldet a brassói, udvarhelyi, marosvásárhelyi és kolozsvári kerületek között osztották meg. Míg a kezdeti időszakban – kényszer hatása alatt vagy önként – helyi emberek is találunk a közigazgatásban, addig 1854 után – néhány kivételtől eltekintve – teljes elitserére került sor; a fő szempont az volt, hogy „az összbirodalmi program iránt feltétel nélkül elkötelezett hivatalnokai kart kell kialakítani”¹⁴

Az újabb nagy változásra azonban nem kellett sokáig várni, az Októberi Diploma (1860. október 20.) nyomán ismét visszaállították a Habsburg Monarchiát alkotó egyes országok és tartományok autonómiáját, és újjászervezték a régi törvényhatóságokat is. Erdélyben a tisztújításokra

⁷ Ezek közül a következők érintik a vizsgált korszakot: Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely 2002; Hermann Gusztáv Mihály–Zepeczaner Jenő–Elekes Tibor: *Udvarhelyszék. A közigazgatás és közélet története*. Csíkszereda 2016; Pál Judit: *A Székelyföld metamorfózisa. A Székelyföld története*. III. 1867–1990. Szerk. Bárdi Nándor–Pál Judit. Székelyudvarhely 2016. 38–64.

⁸ A Székelyföldön a főispánnak megfelelő pozíció.

⁹ Pál-Antal: *i. m.* 170–174.

¹⁰ Uo. 183.

¹¹ A továbbiakban Csíkszáéken Csík-, Gyergyó- és Kászsónszéket értem.

¹² Pál-Antal: *i. m.* 179–181.

¹³ Deák Ágnes: *Birodalmi centralizáció és bürokratikus modernizáció szorításában*. = *Székelyföld története*. II. Egyed Ákos–Hermann Gusztáv Mihály–Oborni Teréz. Székelyudvarhely 2016. 628–635.

¹⁴ Uo. 632.

1861 tavaszán került sor, az új tisztikarok azonban csak néhány hónapig működtek; miután a bécsi központi kormányzat ismét a centralizmus irányába mozdult el, év végén tiltakozásul területileg lemondtak. Az ezt követő rövid átmeneti időszakban, az ún. provizórium idején ismét változott a tisztikarok személyi állománya. A kiegyezés előszeleként, 1865-ben az uralkodó Erdélyben is visszahelyezte a törvényhatóságok egy részében az 1861-ben kinevezett főtiszteket, de a tisztikar egyelőre a régi maradt.

A kiegyezés után a kormány egyik legsürgősebb feladata a közigazgatás átalakítása volt. Amíg azonban tisztújításokra hamarosan sor került, a közigazgatás nagyobb szabású átalakítása évekig elhúzódott, a területrendezésre pedig közel egy évtizedet kellett várni. Egyelőre 1867. március 7-én a kormány javaslatot terjesztett elő a „köztörvényhatóságok visszaállításáról”. Mivel az 1848-as törvények alapján nem lehetett általános tisztújítást elrendelni, ezért a kormány felhatalmazást kért a rendkívüli helyzetre való tekintettel, amit végül az országgyűlés hosszas vita után fogadott el.¹⁵ Ennek nyomán az 1861-ben alakított bizottmányokra ruházták a feladatot, hogy főispáni kijelölés mellett teljes tisztújítást tartsanak. Ez az erdélyi törvényhatóságokra nem vonatkozott, ezért a rendelet kiadását követő hónapokban azok – a Királyföld kivételével – a kormányt ostromolták, kérve, hogy Erdélyben is rendeljék el az újjászervezést és a tisztújítást. Péchy Manó gróf, az 1867 áprilisában kinevezett erdélyi királyi biztos is ezt tekintette egyik legsürgősebb feladatának. Az erdélyiek részéről több javaslat is megfogalmazódott.¹⁶

Május 10-ére Péchy a törvényhatóságok főtisztjeit tanácskozássra hívta össze ez ügyben. Végül az a döntés született, hogy a magyarországi mintát követik: az 1848. évi képviselőbizottmányokból 1861-ben kiegészített, ill. alakított bizottmányok végezték a tisztújítást. Az egyik fő szempont a neoabszolutizmus vagy a provizórium idején szerepet vállalt egyének kiszűrése volt. A vármegyékben a főispán „maga belátása szerint” minden tiszti állomásra 3-3 alkalmas egyént jelölt ki „vallás és nemzetiség különbség nélkül”.¹⁷ A választás alá eső hivatalnokok a főbírók, alispánok/alkirálybírók, fő- és aljegyzők, szolgabírók és levéltárosok voltak. Székelyföldön az addigi gyakorlatot kívánták fenntartani, azaz javasolták, hogy a választást szabadon, főtiszti kijelölés nélkül végezzék. Péchy felterjesztését a minisztertanács május 28-án tárgyalta, és csekély módosításokkal elfogadta. A végrehajtásról a kormány 1867. június 27-i rendelete intézkedett.¹⁸ Ekkor választhattak utoljára – a sajátos erdélyi helyzetre és a hagyományra való tekintettel – a székely székeken a tisztviselőket minden jelölés nélkül, szabadon. Erdélyben az ideiglenesség még ezután is fennmaradt egy ideig. A főtisztek végleges kinevezésére is csak 1869-ben került sor. Addig ugyanis különböző – részben személyi – okokból halogatták a véglegesítést.

Az 1870. évi XLII. törvény átfogóan szabályozta a törvényhatóságok működését és tisztviselőit; ennek alapján hamarosan megalakultak a törvényhatósági bizottságok, amelyek átvették a vármegyei/széki közgyűlések helyét. Székelyföldön a létszám kérdése okozta a legnagyobb elégedetlenséget, a székely székek ősi jogaikra hivatkozva kifogásolták a korlátozást. Mikó Mihály marosszéki főkirálybíró szerint korábban a jogosultak száma 5-6 ezerre rúgott, 1848-ban is több mint ezer személy volt érintett, a törvény nyomán viszont 160-ban szabták meg a

¹⁵ Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények.* Bp. 1995. 126.

¹⁶ Lásd Pál: *Unió vagy „unificáltatás”?* 340–355. Péchy felterjesztése az erdélyi közigazgatás és igazságügy szervezésére. MNL OL K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok, 1867-III-2261.

¹⁷ Pál: *Unió vagy „unificáltatás”?* 342–345.

¹⁸ MNL OL K 26 Miniszterelnökség, 1867/572.

bizottság létszámát.¹⁹ A vármegyékben a főispánok nagy befolyást gyakoroltak a tisztviselői kar összetételére. Székelyföldön azonban az első választás még főkirálybírói kijelölés nélkül zajlott, ott tehát a főtiszti befolyás csak a későbbiekben érvényesült. A törvény egységesen szabályozta a főbb törvényhatósági tisztségviselők körét és feladatait. A székely székek esetében ez azt is jelentette, hogy megszűnt az alkirálybírói pozíció, ezután a székekben is egy-egy alispánt találunk. Az elnevezéseket is egységesítették, bár még egy ideig megfigyelhető a párhuzamos terminológia használata. A székek és vármegyék működése között azonban a törvény gyakorlatilag minden különbséget felszámolt. Ugyancsak hatással volt a tisztikarok összetételére, hogy 1868–1871 között több törvény is intézkedett a közigazgatás és igazságszolgáltatás szétválasztásáról. Ennek nyomán több tisztviselő az igazságszolgáltatás területén folytatta karrierjét.

Erdélyben a másik sürgősen rendezésre váró kérdés a törvényhatóságok területi szabályozása volt; ez azonban elhúzódott, és az átfogó szabályozásra végül az 1876. évi XXXIII. törvény nyomán került sor, amely felszámolta a székeket is. A Székelyföld területén négy vármegye jött létre: Csík, Háromszék és Udvarhely kisebb-nagyobb kiegészítésekkel az egykori székből alakult át; Maros-Torda Marosszék mellett a volt Torda vármegye keleti részét is magába foglalta. Aranyosszék Torda vármegye másik részével együtt képezte Torda-Aranyos vármegyét Torda központtal, de tulajdonképpen a vármegye bekebelezte a jóval kisebb széket. A közigazgatási területrendezés egyúttal egy korszak végét is jelentette, ennek nyomán ugyanis a Székelyföld végképp megszűnt az egykori rendi „székely nemzet” közigazgatási területének lenni.²⁰

Az 1867. évi tisztikarok

Az 1867. évi nyári választások – ahogy erről fentebb már szó volt – a Székelyföldön a főkirálybírák kivételével ezúttal még hagyományos módon, azaz főtiszti kijelölés nélkül mentek végbe.

A következőkben előbb röviden elemzem a provizórium idejéből maradt tisztikarok összetételét, majd összehasonlítom azt az 1868. évi állapottal, tehát a kiegészítés után választott első tisztikarokkal. Ezt követően az összehasonlítást kiterjesztem a következő évekre is: 1872, 1879 és 1884. Utóbbi két mintaév esetében azt szeretném felmérni, hogy a területi-közigazgatási reform mennyiben érintette a széki hivatalnokokat. Ilyen szempontból elsősorban Aranyos- és Marosszék helyzete érdekes, amelyeket vármegyei területekkel olvasztottak össze. A következő pozíciókat vettem figyelembe: fő- és alkirálybíró/fő- és alispán, fő- és aljegyző, dulló/szolgabíró, 1879-ben és 1884-ben az előbbieket mellett a tisztí ügyész és árvaszéki elnök. Esetenként figyelemmel kísértem más pozíciókat is, ha erre a források lehetőséget nyújtottak, hogy az egyes tisztségviselők „előéletére” nézve adatokat gyűjtsék.²¹ Az összehasonlítást nehezíti, hogy egyrészt az adatok hiányosak,²² másrészt a járáások száma gyakran változott, Udvarhelyszéken/megyében például 1867-ben tíz, 1879-ben már csak három járást, illetve szolgabírót, Háromszéken kezdetben 13 dullót, 1884-ben már csak négy szolgabírót találunk.

¹⁹ Stipta: *i. m.* 163–164.

²⁰ Pál: *A Székelyföld metamorfózisa.* 45–52.

²¹ A tisztikarokban 1840–1867 között végbement változásokat egy másik tanulmányban elemzem, jelen írásban ennek adatait is felhasználtam.

²² Tiszti cím- és névtárakat a korszak elejéről csak az 1873., 1875., 1879. és 1884. évből találunk, évi rendszerességgel csak 1886-tól jelentek meg.

A kiegyezés előszeleként a székek élén már korábban változás történt: egyedül Marosszéken hagyták meg Petrichevich-Horváth Albertet, aki 1848 előtt Háromszék, 1862-től pedig Marosszék főkirálybírája, a neoabszolutizmus idején pedig előbb 1851-től Háromszék, majd 1854-től 1861 áprilisáig az udvarhelyi kerület előljárója volt. Nemcsak hosszú szolgálata révén érdekes a személye, hanem az is különlegessé teszi, hogy három székben is megfordult, és minden rendszert kiszolgált. A neoabszolutizmus alatti szolgálatáért 1859-ben a Szent István-rend lovagkeresztjét és bárói rangot kapott. A kiegyezés után Péchy Manó királyi biztos kezdeményezte felmentését, mivel „fellépése és hivatali működése oly módon, oly célból és oly kedvetlenítő körülmények közt történt, hogy neki a reábizott törvényhatóság bizalmát minden képessége mellett is megnyerni nem sikerülhetett”.²³

Helyébe Mikó Mihályt, korábbi csíkszéki alkirálybíróként nevezték ki, aki akkor országgyűlési képviselő volt. Mikó hivatali pályafutása ugyancsak a forradalom előtt kezdődött, előbb jegyző volt, majd 1847 decemberében Gyergyószék alkirálybírájának választották meg. Többször volt a szék követe, 1848–1849-ben szintén megválasztották, és ő képviselte Csík-, Gyergyó- és Kászonszéket az első népképviselési országgyűlésben; a forradalom idején kormánybiztossá is kinevezték. Ahogy később írták: munkássága java része „a székely nemzet jogainak védelmére, sérelmeinek orvoslására” irányult. A székben nagy népszerűségnek örvendett, véleménye a székgyűléseken irányadó, sőt „már előre is a formulázott határozatnak vala tekinthető”.²⁴ Szereplése miatt a szabadságharc leverése után négy évig raboskodott. Mikót 1861-ben ismét alkirálybíróvá választották, de hamarosan ő is lemondott, és 1865-ig ismét passzivitásba kényszerült. Ekkor előbb a kolozsvári diétán, amelyen újból kimondták Erdély és Magyarország unióját, majd a pesti országgyűlésben képviselte a széket. A másik négy székben az 1861. évi főkirálybíróként nevezték ki újra ideiglenesen, közülük Béli Gergely (Aranyosszék) és Daniel Gábor (Udvarhelyszék) a neoabszolutizmus idején is vállalt hivatalt, igaz, utóbbi csak kényszer hatására és rövid ideig. Kálnoky Dénes gróf (Háromszék) 1848 előtt Miklósvárszék alkirálybírája volt, utána azonban visszavonult a közügyektől, leszámítva az 1861. évi intermezzót.²⁵

Az 1867. év eleji tisztikarokról fennmaradt egy kimutatás, amelyben az illetők korábbi hivatali karrierjét is számba vették. Ez nem részletezi a karrierállomásokat, csak azt tünteti fel, hogy hány éve foglalja el az illető pozíciót, és mi volt közvetlenül azt megelőzően.²⁶ A kiegyezéskor a székelyföldi tisztikarok bő harmada (37%) a neoabszolutizmus korából visszamaradt hivatalnokokból, másik harmada (35%) pedig a provizórium idején hivatalba lépett új emberekből állt. A maradék szék harmad megoszlott az 1848 előtt (9%), 1848-ban (3%) és 1861-ben (16%) hivatalba léptettek között. A provizórium időszaka tehát lényeges cezúrát jelentett 1848-hoz, illetve 1861-hez viszonyítva, de a neoabszolutizmus korához képest jelentős a folytonosság, ahogy ezt Pap József kutatásai a magyarországi vármegyék esetében is kimutatták, bár ott egyes vármegyékben a provizórium tisztikara nagymértékben az 1861-es előzményekre épült.²⁷ Ez utóbbi a Székelyföld esetében nem áll, az egyes székek között azonban lényeges különbségek figyelhetők meg, ahogy ez az *I. diagramon* is látható.

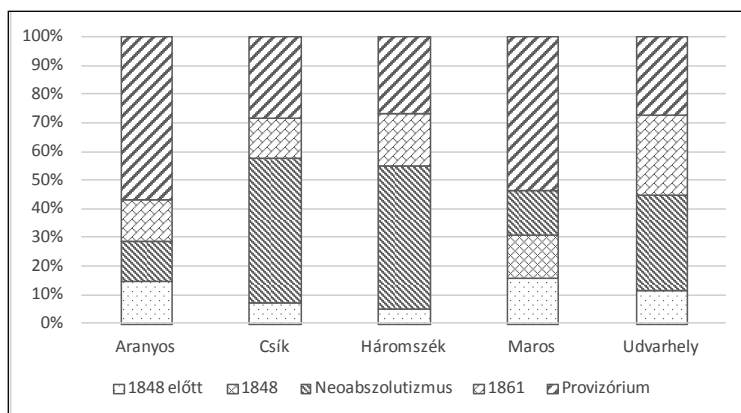
²³ MNL OL F 270 Királyi Biztosság. Elnöki iratok, 1867/37.

²⁴ *Országgyűlési Emlékkönyv 1866. 1867.* Szerk. Farkas Albert. Pest 1867. 271.

²⁵ Pályafutásukról részletesebben lásd Pál Judit: *Erdélyi főispánok a kiegyezés után.* Aetas XXIV(2009) 4. sz. 80–99; uő: Az utolsó székelyföldi királybírák és az első főispánok. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve.* Csíkszereda 2011. 145–154.

²⁶ MNL OL K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok, 1867-III-1240.

²⁷ Pap: *i. m.* 278.

1. diagram. A széki tisztikarok összetétele a kiegyezéskor

Maros- és Udvarhelyszékre a változatosabb összetétel jellemző, Csík és Háromszék nagyon hasonló arányokat mutat: a tisztikar felét a neoabszolutizmus korából örökölték meg, nagyon alacsony a reformkori gyökerekkel és szintén alacsony az 1861-es múlttal rendelkezők aránya. Ezzel szemben Marosszéken a tisztikar több mint fele a provizórium idején kezdte hivatalát, és itt találunk két olyan tisztségviselőt is, akik először az 1848-as forradalom során kerültek pozícióba. Udvarhelyszéken a Bach-huszárok²⁸, az 1861-esek és a provizóriumbeliek majdnem egyenlően osztoztak a hivatalokon.

A tisztikarok átalakulása a kiegyezést követően

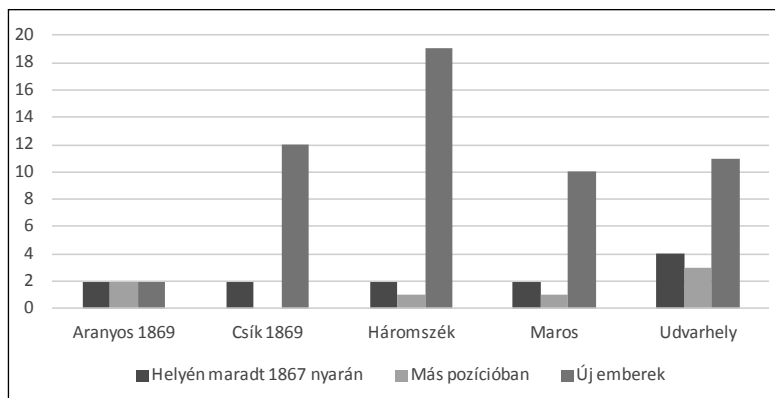
A fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy találunk-e különbségeket a székek között az első szabad tisztújítás során megújuló tisztikarok tekintetében. Erdélyben 1867 nyarán került sor a tisztújításokra. Az 1867 eleji állapotokat az 1868. évi címtár adataival hasonlítottam össze.²⁹ Aranyosszék kivételével a többi székben teljes elitcserére került sor, amint ez a 2. diagramon is jól látható.

Aranyosszék kis létszámú tisztikarában is találunk néhány változást: a régi főjegyző helyét átvette az egyik dulló, az új alkirálybíró az a Fosztó Károly lett, aki az 1848-as forradalom alatt a szék főkirálybírája volt. Ami a továbbiakat illeti: 1872-ben csak négy személy szerepel a kimutatásban. A főkirálybíró a helyén maradt, ketten más pozícióban voltak, mint korábban, a főjegyző, Tarsoly Gábor pedig új ember volt. (3. diagram)

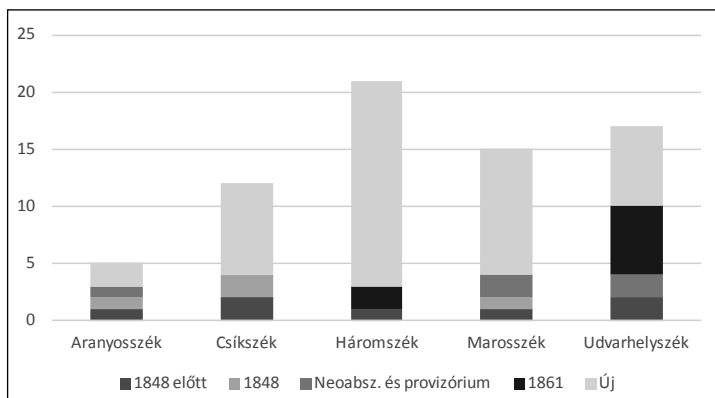
Csíkszék esetében teljes elitcserének lehetünk tanúi a kiegyezés után (85,7% az új emberek aránya). A főkirálybírókat nem számítva, aki korábban foglalta el helyét, a tisztikarban egyetlen embernek sikerült megőriznie pozícióját: Ferenczi György dulló maradt a helyén, aki a

²⁸ Ez volt a neoabszolutizmus kori hivatalnokok gúnyneve.

²⁹ *Megbővített közhasznú nemzeti kalendárium, 1868-diki szökő évről*. Kiad. Bucszánszky Alajos. LIV. évf. Pesten (1868).

2. diagram. A közigazgatási elit cseréje 1867-ben

3. diagram. A kiegyezés utáni (1867–69) tisztikarok előélete

neoabszolutizmus korában írnok volt a járási hivatalnál, de utána már csak az alkotmányos kor hajnalán, 1866 júliusától vállalt újra hivatalt. Az új tisztikarban találunk az 1848-as forradalom során hivatalba kerülteket – Puskás Ferenc alkirálybíró 1848-ban gyergyószéki aljegyző volt –, de olyanokat is, akik a szabadságharc során tüntették ki magukat: Sándor László alkirálybíró korábban a csíki határhozrezred tisztje volt, a szabadságharcban őrnaggyá léptették elő, 1849 nyarán megsebesült. 1851-ben előbb kötél általi halálra ítélték, majd ítéletét két évi várfogságra változtatták. Hazatérve csíkszentdomokosi birtokán gazdálkodott. Rövid közigazgatási karrierje után 1869-ben ismét visszatért a hadsereg kötelékébe, őrnagyként a honvédségnél szolgált.³⁰

³⁰ Bona Gábor: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-1848-9-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/csikszentdomokosi-sandor-laszlo-2B0A/> (2021. febr. 17.)

A kászonszéki alkirálybíró ugyancsak részt vett a szabadságharcban. Balási Lajos apja, József 1841–1848 között Csíkszék főkirálybírája volt. Egyes adatok szerint 1861-ben Sándor bátyja, aki 1843-ban kászonszéki helyettes jegyzőként tűnt fel, volt a kászonszéki alkirálybíró, Lajos tehát mintegy „megörökölte” a hivatalt.³¹ Lukács István dulló 1848 előtt levéltárnok volt, a forradalom során lépett elő, most ismét dullóként találkozunk a nevével.

Madár Imre főjegyző életpályája is érdekes. Miután Csíksomlyón, Székelyudvarhelyt és Kolozsváron tanult, beiratkozott a pesti egyetemre, ott élte végig az 1848 máciusi napokat. Hazatérve a Pesti Hírlapnak küldözgetett tudósításokat, és részt vett a székelyeknek az agyagfalvi gyűlésre való mozgósításában, ő is egy század élén vonult oda. 1849-ben csíkszéki aljegyzővé választották.³² Főhadnagyként vett részt a szabadságharcban, utána őt is besorozták a császári hadseregbe, 1859-ben alhadnagyként leszerelt, majd a csíksomlyói gimnázium tanára volt.³³ A kiegyezés után sikerült meggyökeresednie a főjegyzői funkcióban, közel három évtizedig, 1895-ig volt Csíkszék, majd Csík vármegye főjegyzője. T. Nagy Imre így emlékezett vissza rá: „a vármegye ügyeinek vezetését olyan hajthatatlan ragaszkodással tartotta kezében, hogy azokhoz férközni még az alispánnak is csak az ő útján lehetett. Minden ügyet ő akart intézni, miért az aljegyzőnek alig maradt munkakör. (...) A magánjavak ügyeinek vezetését majdnem kizárólag magának tartotta fenn s a vagyoni jövedelmének elfordítását (sic) túlajtott fukarsággal őrizte.”³⁴ Kevésbé volt szerencsés Pál József aljegyző. Ő miután elvégezte a kézdivásárhelyi katonaiskolát, a csíki határőrezrednél szolgált, alhadnagyként csatlakozott a szabadságharchoz 1849 januárjában, ahol századosá léptették elő. Sándor Lászlóhoz hasonlóan őt is előbb halálra, majd két év várfogságra ítélték, de 1852 augusztusában kegyelmet kapott. A kiegyezés után egy ideig aljegyző, de nem választották újra, és 1888-ban megyei írnokként hunyt el.³⁵

Az 1861. évi tisztikar tagjaiból is vizontlátunk néhányat: Mihály Gergely akkor is alkirálybíró volt, Becze József pedig dulló. Találunk új embereket is, mint a már említett Sándor László vagy a dullók többsége. Egyikük, Puskás Lajos ellen 1872-ben egy feljelentés nyomán fegyelmi vizsgálat indult különböző hivatali visszaélések miatt,³⁶ de felmentették. A vármegyévé való átalakulást is megérte, csak utána vonult vissza. Egy ideig Borszék fürdőbiztosa volt.³⁷ Az 1861-esek közül többen más hivatalt nyertek, így például Antalfi/Antalfy Károly csíkszéki jegyző 1869-ben Háromszék, Csík- és Udvarhelyszék tanfelügyelője lett.

Csíkszéken a következő tisztújítás is jelentős változásokat hozott: a 14 vizsgált pozícióban hat új személyt találunk (42%), közülük egy előzőleg más hivatalt viselt (Czikó Sándor

³¹ A Balásiak Apafi Mihálytól kaptak nemeslevelet, és a 18. században több királybíró is adtak. Balási József (1783–1855) előbb a Királyi Táblán volt bíró, 1841–1848 között a főkirálybírói tisztséget töltötte be. Bicsok Zoltán szerint Sándor 1861-ben alkirálybíró volt, a tisztí címtárban nem szerepel a neve. Bicsok Zoltán–Orbán Zsolt: *„Isten segedelmével udvaromat megépíttetem” Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. Csíkszereda 2012. 80–84.

³² Bándi Vazul: *A csíksomlyói római káth. főgymnasium története*. II. Csík-Szereda 1896. 406–407.

³³ Bona Gábor: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/m-12C9/csikbankfalvi-madar-imre-12D5/> (2021. febr. 17.)

³⁴ Tivai Nagy Imre: *Emlékezés régi csíkiakról*. Csíkszereda 1996. 178.

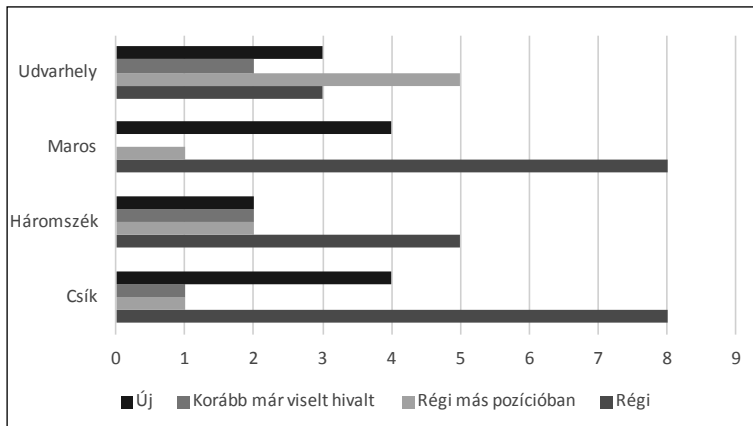
³⁵ Bona Gábor: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/p-A03E/csikkozmasi-pal-paal-jozsef-A070/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyjNVS161FsiTkZPX0tPtlfQm9uYV8xIl19LCAicXVlenkiOiAiXCVjwXHUwMGUxbCQXHUwMGYzenNlZlwiIn0> (2021. febr. 17.)

³⁶ Cseh Károly: *Egy dulló viselt dolgai*. Ellenőr IV (1872. nov. 10.) 261. sz. 2.

³⁷ *Fürdői levelek*. Magyar Polgár XIII (1879. aug. 7.) 180. sz. 2.

számvevő volt), Nagy József pedig a provizórium idején is dulló volt, 1867-ben kiesett, de most sikerült visszakerülnie a tisztikarba.

Háromszéken a kiegyezés utáni első választáson szintén teljes elitcserére került sor: csak Kálnoky Dénes főkirálybíró és Henter Sándor alkirálybíró maradtak a helyükön, a többi pozícióra új emberek kerültek (85,7%); közülük 1861-ben még Székely Gergely sepsiszéki alkirálybíró viselte a hivatalt. Székely ezt a helyi ellenzék művének tartotta: „midőn a koronázás után a provisorius hivatalnokok elbocsátásával a tisztviselők választása közeledett, arról értesültem, hogy az ellenzéki pártfőnökök több hivatalra aspirálókkal szövetkezve, az 1861. évi Deák-párti tisztviselőkkel szemben anyagi áldozatok árán is magukat kívánták megválasztatni.” Az ellenzék rossz szellemének ő Thury Gergelyt tartotta, akit 1866-ban országgyűlési képviselővé választottak. Az ellenzék sikeres kampányának volt Székely szerint az eredménye, hogy „a régi gárdából csak engem és jelenlegi alispánunkat választották meg, az érdemesebbeket pedig mind kibuktatták”.³⁸ Henter Sándor és Lázár Mihály mellett Székely és Thury is alkirálybírók lettek. Lázár végigküzdötte a szabadságharcot, kapitányi rangot ért el, utána várfogságra ítélték. Később több támadás is érte 1848-as szereplése miatt; ellenfelei azzal gyanúsították, hogy elsikkasztotta a rábízott pénzt. Lázár 1867-ben kézdiszéki alkirálybíró lett, majd képviselővé választották. Ezt követően 1872-ben kinevezték a székely városok főispánjává, 1875-ben pedig Háromszék főkirálybírájává, de a kiéleződött belső ellentéteket nem sikerült kezelnie, így nagyon rövid idő múlva fel is mentették. 1878-tól újból képviselővé választották; az Országos Honvédegylet központi választmányának tagja, és egyházi téren is igen aktív volt.³⁹ (4. diagram.)

4. diagram. Változás 1872-ben

Háromszéken szintén jelentős átalakulásra került sor a tisztikarban 1872-ben is, bár csak két új embert választottak meg. Ehhez az is hozzájárult, hogy jelentősen csökkent a járások és tisztségviselők száma, így – ahogy erről már szó volt – a négy alkirálybíró helyett csak egy alispánt

³⁸ Székely Gergely: *Hetvenhárom év itthon*. Brassó 1893. 95.

³⁹ *Országgyűlési almanach 1886*. Szerk. Halász Sándor. Bp. 1886. 104.

találunk, a 13 dulló helyett hatot. Az alispán személyére nézve különböző kombinációk merültek fel, így szóba került Szentiványi György neve, aki a szék egyik reformkori liberális képviselője volt. „De ő elhalt s azután az öreg Forró Ferencre gondoltam, mint a régi municípium neveltjére. Mert akkor még reményeltük, hogy amint 1848-ban kimondatott, a megyei rendszernek a parlamentarizmushoz alkalmazása a régi alapon szervezhető, amint azt Tisza Kálmán röpiratában tervezte volt”⁴⁰ – írta Székely Gergely, aki akkor országgyűlési képviselő volt, és a tisztújítás előtt érkezett haza a fővárosból. Sepsiszentgyörgyön néhány törvényhatósági bizottsági tag éppen magánértekezletet tartott, és állítólag Székelyt kívánták alispánnak jelölni, az idősebb Forró Ferenc pedig árvaszéki elnök kívánt lenni. „Nem így terveztem én – feleltem, hanem úgy, hogy Forró bácsi legyen alispán, amelyre én nem fogok pályázni. Árvaszéki elnök legyen Vida, aki ezt megérdemli. Az ő megválasztása jó hatással lesz a primipilus és pixidarius osztályokkal létesített testvéri egyetértés szilárdítására is.”⁴¹ Hogy Székelynek mennyiben volt döntő szerepe a jelölésben, azt másfél évszázad távlatából nem tudjuk eldönteni, de Forró Ferencet alispánná, Vida Dánielt, a korábbi főjegyzőt pedig árvaszéki elnökké választották. Vida korábban határőr tiszt volt, 1848-ban őrnagyi rangot ért el a honvéd hadseregben; 1861-ben és a kiegyezés után is főjegyző volt. Az új alispán Forró Elek 1848-as honvéd ezredes testvére volt, valószínűleg ez is növelte tekintélyét, de maga is részt vett Háromszék önvédelmi harcában.⁴² Forró egy bő évtizeden keresztül, 1883 végéig viselte az alispáni hivatalt, és 75 éves lehetett, amikor visszavonult.

Marosszéken is gyökeres volt a változás, a legtöbb pozícióban új embereket találunk (76,9%), de az 1861. évi alkirálybírák és jegyzők közül csak Filep Antal alkirálybíróat látjuk viszont, őt is csak rövid ideig, mert 1868-ban kinevezték úrbéri törvényszéki bírónak. Dózsa Dániel, 1861-es alkirálybíró – aki 1848–1849-ben is különböző funkciókat töltött be – ekkor országgyűlési képviselő volt, rövidesen ő is bírói kinevezést kapott. Három „foltos” múltú szolgabíró is találunk: Kiss Józsefet, aki 1850–1856 cs. k. törvényszéki írnok, utána két évig gimnáziumi tanár, majd ügyvédgyakornok, 1862-től a kiegyezésig pedig Marosszék főjegyzője volt; Tökés Lászlót, aki 1848-ban is dulló volt, de 1850-ben cs. k. albiztos, 1865-től pedig ismét dulló; és a román származású Ladosián Imrét, aki községi jegyző volt, majd 1866 áprilisától szolgabíró.

Itt is megfigyelhető, hogy a szék közgyűlése „honorálta” a 48-as múltat. Az alkirálybírák közül Megfosh Kálmán hadnagyként,⁴³ Sándor László pedig főhadnagyként vett részt a harcokban. Bothost később 1872-ben és 1878-ban is képviselővé választották. Utolsó mandátuma alatt hunyt el 1880 áprilisában. Sándor a kényszerorozás nyomán a császári hadseregben is főhadnagyi rangot ért el, mielőtt 1861-ben leszerelt volna.⁴⁴ 1872-ben alulmaradt a választáson, miután

⁴⁰ Székely: *i. m.* 107.

⁴¹ Uo. 108. Háromszéken 1848 előtt és 1848-ban is ellentét feszült a nemesek és a katonarendű szabad székelyek között, többek között utóbbiak képviseleti joga is vita tárgya volt a közgyűléseken. A társadalmi feszültségekre lásd Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*. 3. bőv. kiad. Sepsiszentgyörgy 2008. 23–28.

⁴² Demeter Lajos–Demeter László: *Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban. III. Angyalos*. Acta Siculica 2010. 315.

⁴³ Bona Gábor: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/b-F8/tompai-bothos-kalman-426/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPXP0tPllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiYm90aG9Zln0> (2021. febr. 18.)

⁴⁴ Bona Gábor: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/s-1A69/csikszen-domokosi-sandor-laszlo-1A91/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPXP0tPllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiXCJzXHUwMGUxYmRvcjBsXHUwMGUxc3psXHUwMGYzXCllfQ> (2021. febr. 17.)

más pozícióba nem volt hajlandó jelöltetni magát, de 1881-ben egyhangúlag választották meg alispánnak.⁴⁵ Sándor Petrichevich-Horváth Albertnek, Marosszék provizóriumbeli, 1848 előtt pedig Háromszék főkirálybírájának volt a veje. Sándornak sem ez volt karrierje utolsó állomása: miután másfél évtizedig Maros-Torda alispánja volt, 1895 nyarán kinevezték Kisküküllő vármegye főispánjává, amelynek élén 1900. november 7-én bekövetkezett haláláig állt.⁴⁶

Az 1867-es tisztikar Marosszéken is stabilan tartotta a helyét, 1872-ben csak a főbb tisztségviselők szűk harmada (30,7%) cserélődött ki. Az újraválasztásnál az előélet nem nyomott latba, hiszen bár az alkirálybírói hivatal átalakulása miatt kevesebb pozíció volt, a három provizórium idején is hivatalalt vállalt szolgabíró közül ketten – Tökés és Ladosián – megmaradtak hivatalukban, Kiss pedig számvevőként jutott továbbra is keresethez.

Udvarhelyszéken jelentős részben az 1861. évi tisztikar került vissza 1867 nyarán, de ugyancsak itt jól látható a nagy különbség a közigazgatás és igazságszolgáltatás között. Amíg a közigazgatási tisztségviselők közül a 16-ból nyolc szerepelt az 1861-es tisztikarban is, és csak négyet vettek át a provizóriumbeli tisztikarból (ebből egy 1861-ben is viselt hivatalt), addig az igazságszolgáltatási személyzetből (az árvaszéket nem számítva) a 12 emberből nyolc az előző rendszer embere volt, és csak egy viselt hivatalt 1861-ben.⁴⁷ Ez összefügg a neoabszolutizmus és a provizórium korabeli tisztségviselők magasabb képzettségével is – ahogy ez Pap József kutatásaiból is kiderül⁴⁸ –; az igazságszolgáltatásban jogvégzett emberekre volt szükség, nem volt elég pusztán a megfelelő családi háttér és a makulátlan politikai múlt. Éppen ezért lenne szükséges – legalább a korszak elejére nézve – a közigazgatási és igazságszolgáltatási személyzet párhuzamos prozopográfiai vizsgálata.

Két alkirálybíró szintén az 1861-es generáció tagjaiból került ki: Gálfi/Gálffy Sándor 1848 előtt dulló, utána alkirálybíró, 1861-ben és 1867-ben szintén ezt a pozíciót foglalta el. Ugron Lázár – az ismert ellenzéki politikus, Ugron Gábor apja – még 1848 előtt kezdte pályafutását, előbb a szék pénztárnoka, majd alkirálybírája lett, 1848 nyarán és őszén is ezt a funkciót töltötte be, annak ellenére, hogy az Ugronok ellen a forradalmi tábor körében nagy volt az ellenszenv.⁴⁹ Ugront a kiegyezés után is erre a pozícióra választották meg, bár nagyratörőbb vágyai voltak, de nem őt, hanem Daniel Gábor nevezték ki főkirálybíróvá. Hamarosan azonban őt is kárpótolták, és 1869-ben Felsőfehér vármegye főispánja lett. Henter János főjegyző szintén az 1861-es tisztikar tagja volt, de ő 1869 februárjában meghalt, ezért új választást kellett tartani. A *Székely Hírlap* ezt ironikusan így kommentálta: „Tehát újból választás!... ez baj – nem mintha a megürült hely pótolhatlan volna – de mert – választunk. Törvényhatóságunk szerencsés – mert még csak itt található fiatal ember, ki minden előkészület nélkül főhivatalra – mint a költő, egyszerre születik, pedig »qualificatio fit, non nascitur«.”⁵⁰ Ez nem csak Udvarhelyszékre volt jellemző, a családi

⁴⁵ Somogyi Zsigmond: *Magyarország főispánjainak története 1000–1903*. Bp. 1902. 138–140.

⁴⁶ Bövebben I. Pál Judit: *Erdélyi főispánok a századfordulón (1900–1901)*. = *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Sipos Gábor. Kvár 2008. 211–223.

⁴⁷ Politikai Ujdonságok XIII(1867. júl. 24.) 30. sz. 355.

⁴⁸ Pap: *i. m.* 278.

⁴⁹ Zepeczaner Jenő: *Udvarhelyszék közigazgatása és közléte 1848–49-ben*. = Hermann–Zepeczaner–Elekes: *i. m.* (325–376) 332.

⁵⁰ Székely Hírlap I(1869. febr. 17.) 13. sz. 48. Az eredeti latin mondás: „poeta nascitur, non fit” (a költő születik, nem lesz).

háttér igen fontos volt a tisztújítások alkalmával, sokan képletesen ugyan, de „beleszülettek” a hivatalba, ahogy erre számos példát láthatunk.

A következő választás alkalmával többen kimaradtak a 67-es tisztikarból, és az újválasztottak többségét is más pozícióban találjuk. Az ellenzék szerint Daniel Gábor főkirálybíró őket nem jelölte, sőt azokat sem, akik az előző alkirálybíró-választás alkalmával nem az ő jelöltjére szavaztak, így esett ki Szentkirályi Árpád főjegyző vagy Solymosi Lajos dulla is. Az új főjegyzőt az ismert kolozsvári ellenzéki lap, a *Magyar Polgár* így festette le: „Henter Antal, ki soha seholy jogot nem hallgatott, soha semmiféle jogi vizsgát nem tett, jelentkezésében is csak arra hivatkozott, hogy a provisorialis idők alatt helyettes aljegyző, 1867 óta pedig járási dulla volt”.⁵¹ A feszültséget az is okozta, hogy lényegesen csökkent a járások száma, így eleve kevesebb embernek jutott hivatal. Szentkirályi 1875-ben sikertelenül lépett fel a képviselőválasztáson, de sikerült visszakerülnie a tisztikarba, és 1887-től egy mandátumon keresztül képviselő is volt.⁵² Két korábbi hivatalnok is bekerült a tisztikarba. Egyikük, Gerich Adolf tisztí ügyész esete példázza, hogy bár 1867-ben gyökeres változásra került sor, de a visszatérés az előző rendszer hivatalnokai számára is lehetséges volt. Gerich érdekes életpályát futott be: apja a cs. k. hadsereg tisztje volt, ő Háromszéken született, és szintén katonai pályára készült. 1849-ben a honvéd hadseregben századosi rangot ért el.⁵³ A neoabszolutizmus korában az udvarhelyi járási hivatalhoz volt beosztva, a provizórium idején az udvarhelyi törvényszéken volt bíró.

A kiegyezés után tehát mindenhol gyökeresen átalakultak a tisztikarok. Főleg az egykori határőrvidéken – Csíksban és Háromszéken –, de Marosszéken is a kiegyezés utáni tisztikar több tagja vett részt fegyveresen is az 1848–1849. évi szabadságharcban, a 48-as szerepvállalás érezhetően növelte presztízsüket a kiegyezés után. Ha csak az alkirálybírákat nézzük, Csíkszéken a négyből ketten (Balási Lajos és Sándor László), Marosszéken a háromból ketten (Bothos Kálmán és Sándor László, az előbbi névrokona), Háromszéken pedig Lázár Mihály is tisztként küzdötte végig a szabadságharcot. Az 1861-esek alacsony arányához – Udvarhelyszéket leszámítva – az is hozzájárulhatott, hogy többen az illetők közül más – bírói, tanfelügyelői stb. – hivatalt nyertek, vagy képviselőnek választották meg őket. Igaz, ekkor a képviselőség még nem volt összeférhetetlen más hivatalokkal, a fent említett Székely Gergely is megmaradt alkirálybírónak, és helyettesítették.

A hatóságok számára az 1867. évi tisztújításokat követően a megoldandó kérdések közé tartozott a választásokon kirotálódott hivatalnokok ügye, hiszen – ahogy láthattuk – igen jelentős személyi változásokra került sor. A Főkormányzék elnöki emlékeztetője szerint: „Az erdélyi törvényhatóságok napirenden levő szervezkedése alkalmával gyakran fordul elő az az eset, hogy korábbi cs. k. hivatalnokok, kik a rendelkezési állapotból megyei, székely széki vagy vidéki rendszeresített közigazgatási vagy törvényszéki állomásra ideiglenes minőségben ki voltak nevezve, a jelenlegi alkotmányos tisztújítások ötletéből nem választattak meg.”⁵⁴ A Főkormányzék a belügyminisztertől várt utasítást, hogy mi legyen ezekkel a tisztviselőkkel.

⁵¹ *A nro 3-ik botrány*. Magyar Polgár VI(1872. máj. 1.) 99. sz. 2.

⁵² Pál et alii: *Parliamentary Elections*, 88, 150.

⁵³ Bona Gábor: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/g-9BCA/gerich-adolf-9BFD/?list=eyJmaWx0ZjZjIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiZ2VyaWNolGFkb2xmIn0>) (2021. márc. 21.)

⁵⁴ A Főkormányzék elnöki emlékeztetője, 1867. júl. 23. MNL OL, F 263 Visszaállított Főkormányzék. Elnöki iratok, 1867/2520.

Ha lehetett, igyekeztek őket nyugdíjazni, többen végkielégítést kaptak. A nagyszebeni országos pénzügyigazgatóság például egy pénzügyminiszteri rendelet nyomán 1867 decemberében intézte a háromszéki tisztújításon kimaradt tisztviselők nyugdíjazását, de volt, aki végkielégítést kapott, az egyik törvényszéki ülnök például egyévi fizetést kapott végkielégítésül.⁵⁵ Legnehezebb helyzetben a jogcím nélküliek voltak, illetve akik nem rendelkeztek elégséges szolgálati idővel. Az a megválasztott tisztségviselőket is kedvezőtlenül érintette, hogy egy miniszteri rendelet értelmében mindazok, akik önkormányzattal bíró helyhatóságnál szolgáltak – tekintet nélkül, hogy választott vagy kinevezett hivatalnokok –, többé nem igényelheték az ún. kincstári pótlékot, mert a kormány a provizórium alatt élvezett pótlékokat „az alkotmányos önkormányzatú helyhatóságok életbelépésének időpontjával” beszüntette.⁵⁶ Ráadásul az erdélyi törvényhatósági tisztségviselőknek amúgy is alacsonyabb volt a fizetése a Király-hágón túli társaikénál, erre való hivatkozással több törvényhatóság is kérte a következő évi költségvetés elkészítésekor a fizetések emelését.

Az 1876. évi közigazgatási területrendezés hatásai

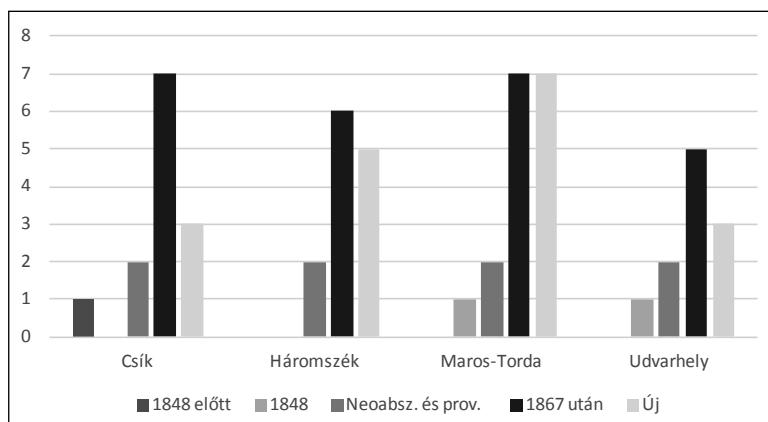
Az 1876. évi területi-közigazgatási reformot követően csak 1879-ben jelent meg tiszti cím- és névtár, a következő pedig 1884-ben. A legnagyobb változást *Aranyosszék* esetében találjuk. Ez nem meglepő annak fényében, hogy Aranyosszékot tulajdonképpen beolvasztották Torda vármegyébe, pontosabban annak nyugati részébe. A helyzet jól tükröződik Torda-Aranyos vármegye 1879. évi tisztikárának összetételében is, a 15 vizsgált pozícióból mindössze kettőn találunk egykori aranyosszéki hivatalnokot: Tarsoly Gábor korábbi főjegyző lett az árvászek elnöke, Kovács Albert aljegyző pedig a felvinci szolgabíró. Öt évvel később Tarsoly tartotta a pozícióját, Kovács helyett Nádudvari László a felvinci szolgabíró, aki 1869-ban iktató volt, a torockói szolgabíró pedig az a Csongvai/y Lőrinc lett, aki a provizórium idején is ezt a funkciót töltötte be Aranyosszéken. (5. *diagram*.)

Az 1876. évi területrendezés hatása *Csikban* annál kevésbé érezhető, mert a szék nem szenvedett változásokat, csak az egykori taxás helyként kiváltságos várost, Csíkszeredát kebelezte be. A tisztikar kétharmada (63,6%-a) 1872-ben is azonos pozíciót foglalt el. A járások száma ugyan 1872-től képest 1879-ben ötre csökkent, de mind az öt szolgabíró 1872-ben is hivatalban volt. Új a két aljegyző, a főispán és az alispán személye. Mikó Antal főkirálybíró helyére ugyanis annak halála után (1874) névrokona, Mikó Mihály marosszéki főkirálybíró került, aki Gyergyószék szülöttként amúgy is itt kezdte karrierjét, és sokkal inkább kötődött Csík-, mint Marosszékhez. Az alispán Lázár Dénes lett, aki hadnagyként vett részt a szabadságharcban.⁵⁷ A kiegyezést követően 1869-től a csiki alsó kerület országgyűlési képviselője volt, rövid alispánság után 1881-ben, Mikó Mihály halála után őt nevezték ki a vármegye élére, de következő évben ő is váratlanul elhunyt. Utóda Mikó Antal fia, Bálint lett.

⁵⁵ MNL OL F 263, 1868/50.

⁵⁶ Uo. 1868/217.

⁵⁷ Bona Gábor: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/1-1158/csiktaploczai-lazar-denes-11C0/> (2021. febr. 17.)

5. diagram. Az 1879. évi tiszttalok előlétele

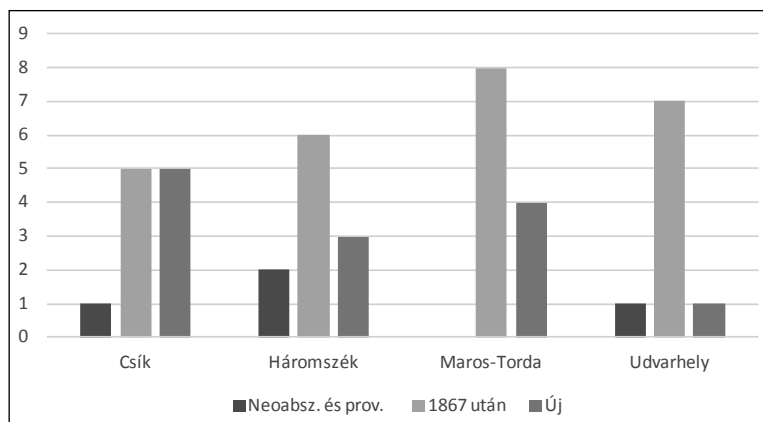
Ha az 1884-es tiszttalart nézzük, Csík vármegyében volt a legnagyobb mértékű a változás (45,4% az új emberek aránya). A hat régi tisztségviselő közül öt rögtön a kiegyezés után került be a tiszttalrba, a hatodik a provizórium idején kezdte karrierjét. A főtisztent kívül a négy új személy között találjuk szolgabíróként a főispán fiát, Mikó Árpádot, aki később szintén főispán lett, előbb Udvarhely (1894–1896), majd Maros-Torda vármegyében (1896–1901).⁵⁸ A tiszti ügyész pedig ifj. Eröss Elek, a csíkszeredai polgármester fia volt.

Háromszék a vármegyévé alakuláskor ugyan bekebelezte az egykori Felsőfehér vármegyének a székbe benyúló részeit, de ez nem okozott lényeges változást. A vármegye élén most azt a Pótsa Józsefet találjuk, aki az egyik leghosszabb ideig szolgáló erdélyi főispán volt, 1903-ban bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a funkciót. A közigazgatási területi reform után megújult tiszttalr közel kétharmadát (61,5%) az 1872. évi tisztségviselők tették ki. 1883 decemberében már csak a tiszttalr negyede állt új emberekből, de az egyes pozíciók között jelentős átrendezés történt. Ehhez az is hozzájárult, hogy itt is csökkent a tiszttalr létszáma. A két legmagasabb választott pozícióban is csere történt: Apor Gábor báró, akit először az előző tiszttalrjításán választottak meg szolgabírónak, lett alispán az idős Forró Ferenc helyett. A 32 éves Apor gyors karrierjében nyilvánvalóan családi háttere, főnemesi rangja is szerepet játszott. Őt később Nagyküküllő vármegye főispánjává nevezte ki az uralkodó, és 1891-től másfél évtizedig állt a vegyes lakosságú, de jelentős részben szászok lakta vármegye élén. Helyét Tompa Miklós főszolgabíró foglalta el. Az új főjegyző Szentiványi Miklós lett, aki az előző tiszttalrjítás során lett aljegyző. Őt később, másfél évtizednyi főjegyzői pályafutás után választották meg alispánnak. (6. diagram.)

Maros-Torda vármegyében jelentősebb a változás, hiszen itt nemcsak az egykori szék, hanem a vármegyei rész tisztségviselőire is tekintettel kellett lenni a tiszttalrjításán. Ennek ellenére csak egy olyan személyt találunk, aki 1872-ben szerepelt Torda vármegye tiszttalrában, Körösi/Körössy Albert szolgabírót. Ezúttal bátyja, József is a szolgabírók között volt,⁵⁹ de a családnév

⁵⁸ Bővebben lásd Pál: *Erdélyi főispánok*.

⁵⁹ Pálmay: *Marostorda*, 80. A magyarpéterlaci Körössy család tagjai korábban Torda vármegyében viseltek hivatalt, József és Albert apja 1848-ban székbiró volt, Albert két fiát is megtaláljuk később a közigazgatásban.

6. diagram. Az 1884. évi tisztikarok előlétele

alapján másik két személy is nagy valószínűséggel az egykori Torda vármegyei területről származott. A régi emberek aránya alig több, mint felét (52,9%) teszi ki a tisztikarnak, de ezek közel felét is más pozícióban találjuk.

A továbbszolgálók között ott találjuk Tökés László szolgabíró, aki 1848-ban kezdte karrierjét, de utána végigszolgált minden rendszert és a provizóriumbeli Ladosián Imrét. A többiek közül öten az első választások során, másik kettő 1872-ben kezdte a karrierjét. A képviselővé választott és 1880-ban elhunyt Bothos Kálmán alispán öccse, Gyula lett a főjegyző, aki 1872-ben szolgabíró volt.⁶⁰ Apjuk Bothos Sámuel derékszéki bíró volt 1848 előtt. A korábbi főjegyzőt, Szentiványi Kálmánt, aki különben a Bothos családból nősült,⁶¹ pedig alispánvá választották. Szentiványi ezt követően több cikluson keresztül országgyűlési képviselő volt: 1881–1884 között, majd 1887-től egészen 1901-ig. Amint látható, ha a személyek változtak is, a családok sok esetben nem. Érdekes még röviden kitérni az egyik új szolgabíró, Jenei/Jeney Lajos családjára, a nagyenyedi Jenyek ugyanis Marosozék egyik tipikus értelmiségi-hivatalnok családját képezték. Az apa, József derékszéki ülnök, öccse kollégiumi tanár. Tíz gyermeke között találjuk az említett Lajoson kívül Józsefet, a kiegyezéskor megválasztott alkirálybíró, aki 1872-től 1880-ban bekövetkezett haláláig országgyűlési képviselő volt; egyikük járásbíró, ketten gyógyszerészek, a legkisebb, Viktor pedig egyetemi tanár lett a frissen alapított kolozsvári egyetem jogi karán.⁶²

Udvarhely vármegyében a tisztségviselők mintegy kétharmada a helyén maradt, és Szenkirályi Árpád korábbi főjegyző szolgabíróként tért vissza. A három új ember közül érdemes röviden kitérni Török Albert karrierjére. A jogi doktori címmel rendelkező Török a kiegyezés után az igazságszolgáltatásban helyezkedett el, rövid ideig képviselő is volt; 1875-ben alispánvá választották. Az agilis Török alispánként tekintélyt szerzett magának, néhányszor a belügyminisztériumba is felhívták kodifikációs ankétok során. Daniel Gábor főkirálybíróval ambivalens volt a viszonya – legalábbis

⁶⁰ Uo. 32.

⁶¹ Uo. 129.

⁶² Uo. 63.

ez vehető ki Daniel emlékirataiból.⁶³ Daniel nyugdíjazása után pályafutása megkoronázásaként őt nevezték ki Udvarhely vármegye főispánjává, de az ellenzék kitartó hadjárata nyomán hivatali visszaélésekre derült fény, és ezek végül bukását okozták.

Az 1879. évi állapotokhoz képest 1884-ben alig találunk változást: mindössze egyetlen új ember van a tisztkarban, Gergely Lajos aljegyző pedig tiszti ügyész lett. Ha Daniel Gábor főispán pályafutása végén (1892) nézzük meg az Udvarhely vármegyei tisztkart, akkor jól látható a hosszabb távú stabilitás: Jakab Gyula 1867. évi aljegyzőt 1892-ben a homoródi járás, Ferenczi Gyulát, a másik aljegyzőt pedig a székelykeresztúri járás főszolgabírójaként látjuk viszont, tehát negyed százada álltak a törvényhatóság szolgálatában. Ferenczit 1888-ban választották meg, addig aljegyző volt. A harmadik főszolgabíró, Soó Károly 1884-ben árvaszéki elnök volt.⁶⁴

Összegzés

A kiegyezést követő első szabad tisztújítás során nagymértékű változásra, gyakorlatilag teljes elitcserére került sor. A tisztkarok túlnyomórészt új emberekből, illetve Udvarhelyszéken az 1861. évi rövid alkotmányos időszak tisztkarának tagjaiból álltak. Ez utóbbiak mérsékelt jelenléte különbözik a magyarországi helyzettől, és további vizsgálatra szorul, hogy miként alakult Erdély többi részein az új tisztkarok összetétele. Megfigyelhető, hogy akárcsak 1861-ben, a kiegyezést követően is előnyt jelentett az 1848-as szereplés. A magasabb pozíciókban több egykori 1848-as katonatisztet találunk, illetve olyan személyt, akit a szabadságharc leverése utáni megtorlások sújtottak. Az 1848 előtti tisztkarok tagjai közül azonban nagyon keveseknek sikerült a visszatérés, a két évtizednyi szünet túl nagy idő volt, valószínűleg életkori okokból sem kívánták folytatni a hivatalviselést.

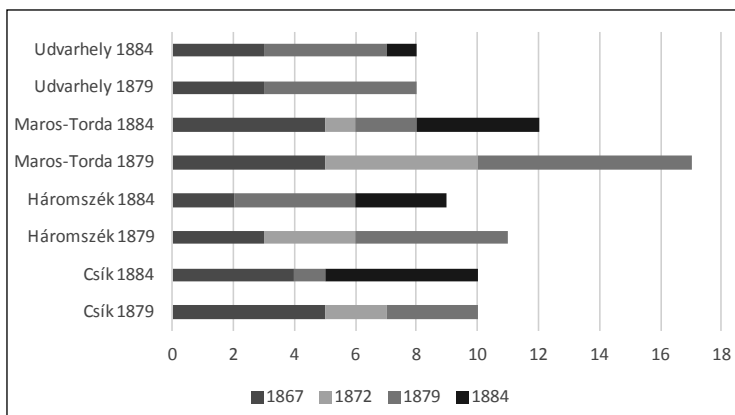
Ha a személyi kontinuitás egy időre meg is szakadt 1867-ben, de a neoabszolutizmus, illetve a provizórium idején hivatalt vállalt és emiatt kompromittálódott személyek sem maradtak ki teljesen az új tisztkarokból, és később is nyílt még lehetőségük a visszatérésre; 1884-re azonban – ebbe nyilván az életkori okok is közrejátszottak – jórészt eltűntek a tisztkarokból. Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk arról, hogy a többiekkel – akiket nem nyugdíjaztak – mi történt, át kellene nézni az összes erdélyi törvényhatóság tisztkarát és kiegészítő személyzetét, valamint a bíróságok és más hivatalok (pl. kataszteri hivatal, pénzügyigazgatóság stb.) személyzetét is. Feltehető, hogy többen ott kerestek megélhetést, annál is inkább, mert egyrészt ott elengedhetetlen volt a képzettség, másrészt Erdélyben a kiegyezés után is még jó ideig érvényben maradt a neoabszolutizmus korában bevezetett osztrák jogrendszer, és a jogi egységesítés évtizedekig elhúzódott. Ha azonban megrekedtek az írnoiki státusban vagy más alacsony beosztásban, akkor – a hiányos forrásadottságok következtében is – nagyon nehéz lesz őket azonosítani.

A széki/vármegyei elit nagyfokú stabilitást mutat. Jórészt ugyanazoknak a családoknak a képviselőit találjuk meg a reformkorban – sőt jórészt a 18. században is –, mint akik a kiegyezés után is betöltötték a hivatalok többségét. Ha megnézzük egy 1834. évi listát az akkori tisztkarokról,⁶⁵ Aranyosszékről ismerősen cseng a Gál és Csegezi, Csíkszékéből a Sándor és Balló,

⁶³ Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki változások. 1861–1898.* Kézirat. Székelyudvarhelyi Múzeum Könyvtára.

⁶⁴ *Magyarország tiszti cím- és névtára 1892.* XI. Bp. 1892. 147.

⁶⁵ *A magyar Házi-barát. Egy közhasznú házi s gazdasági kalendárium 1834 közönséges évre.* Kassán. 180.

7. diagram. A kiegyezés utáni tiszttviselők hivatalba lépési ideje

Háromszékről a Bartha, Lázár, Horváth, Tompa, Marosszékről a Bothos, Gálfalvi, Nagy, Sándor, Szentiványi, Szilágyi, Udvarhelyszékről pedig a Sebesi és Ugron családnév – ezeket egyaránt megtaláljuk 1834-ben és az 1867–1868-as tiszttkarban. Emellett még jó néhány birtokos nemes család játszott szerepet az egyes székek életében, mint például Udvarhelyszéken a vargyasi Daniel, patakfalvi Ferenczi, szentiváni Henter, tarcsafalvi Pálffy és a kadicfalvi Török családok. A családi kontinuitást példázza, hogy Marosszéken Sándor László 1867-ben megválasztott alkirálybíró azonos nevű apja volt az egyik alkirálybíró 1834-ben, akárcsak Kézdiszéken, ahol Lázár Mihály 1867-es alkirálybíró apja, Dávid foglalt el azonos pozíciót három évtizeddel korábban.

Ha az 1867. évi diszkontinuitást tekintve alig van különbség a székek között, a későbbiek során a változás dinamikájában találunk néhány – nem lényeges – eltérést. 1867 nyarán még hagyományos módon, kijelölés nélkül mentek végbe a választások, de ezután a közigazgatás egységesítésének következtében a székely székekben is a főkirálybíró/főispán jelöltjeire lehetett csak szavazni. Ez nagy hatalmat adott a főkirálybíró/főispán kezébe, és megnehezítette az ellenzékiek érvényesülését. Bár a választási rendszer a korszak végéig fennmaradt, a közigazgatás sokak számára hosszú távú karrierprojektet, illetve megélhetési forrást jelentett. A kiegyezéskor megválasztott tiszttkar tagjainak egy része gyökeret vert, és úgy tűnik, hogy jóval szívósabban éltek túl a tisztújításokat, mint a többi csoport, ők képezték a kezdeti időszak „kemény magját”, ahogy ezt a 7. diagram is mutatja.

Az átrendeződés még tartott 1872-ben is, ezt követően szilárdult meg a tiszttkar összetétele. Az 1876. évi területrendezés – ahogy ez várható volt – különbözőképpen érintette az egyes székeket. Aranyosszéket bekebelezte Torda vármegye, de az amúgy is kis létszámú tiszttkarából néhány embernek sikerült túlélnie. A változás legkevésbé Csík vármegyét érintette, amelyiknek területe is változatlan maradt. Háromszéken és Udvarhely vármegyében is a szokott keretek között maradt az új emberek aránya. Mivel Marosszék összeolvadt Torda vármegye keleti részével, az új Maros-Torda vármegye tiszttkarában is mindkét terület képviseltette magát, ezért ott nagymértékű a változás. A vizsgált korszak végén fogadták el a tiszttviselők képesítéséről szóló 1883. évi I. törvényt, amely fel kívánta számolni a „dilettáns igazgatást”. Hogy ez milyen hatással volt a tiszttkarok összetételére, további vizsgálat tárgyát képezi. Ugyancsak fontos volna a többi erdélyi törvényhatóság tiszttkarának vizsgálata, hiszen enélkül a székelyföldi helyzet értelmezése sem lehet teljes.

Changes in the Officers of Székely Seats from the Compromise of 1867 to the Dissolution of the Seats

Keywords: Szekler officials, Compromise of 1867, administrative elite, composition of the civil servants corps

The study is a prosopographic analysis of the Szekler officials in the period immediately following the Austro-Hungarian Compromise. I sought answers to the question: to what extent did the political change affect the civil service in the Szekler seats, respectively to what extent did the civil servants before the Revolution of 1848, those during the Revolution, during neo-absolutism, those from 1861 and from 1862-1867 survive or return to power? The analysis revealed that in the summer of 1867 there were major changes, which means that we are dealing with a total change of the administrative elite, and most of the new officials were new people, except in the seat of Odorhei, where the officials mostly returned from 1861. Next, the study followed the changes in the administrative elite of the Szekler seats, respectively of the counties until 1884, to see to what extent the composition of the civil servants corps was affected by the administrative-territorial reform of 1876, which resulted in the abolition of both the Szekler and Saxon seats.

Fazakas László

„A megváltást a vízvezeték kiépítésétől várjuk” – A vízellátó és szennyvízelvezető infrastruktúra iránti igények Kolozsváron a dualizmus korában

A korszerű víz- és csatornavezetékek építése elsőként az iparosodás és urbanizáció hatásának leginkább kitett nyugat-európai városokban vette kezdetét. Kiépítésüket főképp a gyors népességyarapodás által okozott köztisztasági és közegészségügyi problémák indokolták. Bizonyos városok esetében azonban az ipar és a kereskedelem zavartalan működése és a modernizáció utáni vágy miatt mutatkozott igény eme közműhálózatok kialakítására.

Noha Magyarországon mind a gazdasági, mind a társadalmi változások jóval később és sokkal kisebb arányban jelentkeztek, mint Nyugat-Európában, a városi víz- és csatornavezetékek létesítése itt sem maradt el. A 19. század második felében Kolozsváron is egyre több követelmény fogalmazódott meg a modern vízellátó és szennyvízelvezető infrastruktúra kiépítése iránt. Az igényekről és eredőikről azonban szinte semmit nem tudunk. Milyen társadalmi és gazdasági folyamatok képezték a hátterüket? Kik és miért követelték a víz- és csatornavezetékét? Ezeket a kérdéseket igyekszem megválaszolni az alábbi tanulmányban.

Rövid magyarországi körkép

Magyarországon a városi víz- és csatornavezetékek építése leginkább a 19. század utolsó harmadára tehető. Az ország első, ideiglenesnek szánt vízművét Pesten helyezték üzembe 1868-ban, ám az egész város számára vizet biztosító káposztásmegyeri komplexumot csupán 1893-ban fejezték be. Mindkét vízmű létesítésének hátterében a kolerajárvány állt.¹ Az ország más településein szintén az 1890-es évektől kezdődtek el a vízvezeték-építkezések.² Erdélyben Kolozsvár kapta az első vízművet 1887-ben, de ez ekkor még csak a város két utcáját látta el vízzel. A város nagyobb kapacitással bíró vízműve 1898-ban került átadásra. Brassó és Nagyszeben városának a vízművei 1894-ben készültek el, a marosvásárhelyit viszont csak 1908 végére sikerült befejezni. Az itt említett városok által épített vízművek egytől egyig az önkormányzatok tulajdonát képezték. Ez többnyire a 19. század végén jelentkező és egyre nagyobb teret hódító községesítési politikának tudható be. A korszak végére az ország városainak mindössze 31%-a rendelkezett modern vízművel és vízvezetékkel.³

Fazakas László (1989) – doktorandus, Eszterházy Károly Egyetem, Eger; főszerkesztő, Erdélyi Krónika, fazakaslaszlo@yahoo.com

¹ Sipos András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapest 1890–1914*. Bp. 1996. 208.

² A belügyi és földművelésügyi minisztériumok jelentései alapján Magyarországon 1895-ben hét vízvezeték állt építés alatt, és huszonnégy volt tervezésben. Schustler József: Városok vízellátása és csatornázása az ezredéves országos kiállításon I. *Magyar Mérnök és Építész Egylet* (a továbbiakban MMÉE), XXXI(1897) 1. sz. 16.

³ Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Bp. 1912. 431–433; Sipos András: *i. m.* 5–6.; Melega Miklós: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely 2012. 23.

Vízművel rendelkező törvényhatósági városok 1908-ban

Forrás: Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Bp. 1912. 432.

Város neve	Vízműépítésének éve
Budapest	1868 (ideiglenes), 1892
Győr	1884
Pozsony	1886
Pécs	1892
Sopron	1892
Arad	1895
Nagyvárad	1895
Kolozsvár	1898
Komárom	1902
Kassa	1906
Marosvásárhely	1908

A csatornavezetékek építése szintén a század utolsó évtizedében kezdődtek, ám létesítésük, a vízvezetékekhez képest, jóval mérsékeltőbb tempóban zajlott. A legtöbb város csatornarendszere kizárólag a szenny- és csapadékvíz elvezetését tudta biztosítani. Mindössze hét városnak (Budapestnek, Pozsonynak, Kolozsvárnak, Aradnak, Kassának, Győrnek, Selmecebányának) sikerült olyan, ún. egységesített csatornát építtetni, mely a szennyvízen túl az ürülék elszállítására is képesnek bizonyult. 1910-re a rendezett tanácsú városok háromnegyede és szinte minden törvényhatósági város rendelkezett valamelyik típusú csatornával. Ugyanakkor az egész várost behálózó, modern vezetéke a városok 13%-nak volt. Az erdélyi települések közül kizárólag Kolozsvár csatornahálózatát építették úgy, hogy az a szennyvíz, talajvíz, csapadékvíz és ürülék levezetésére egyaránt alkalmas legyen.⁴

A vízvezeték és csatornahálózat kiépítése Kolozsváron

Kolozsváron vízellátó és szennyvízelvezető rendszerek terén az első apróbb elmozdulások a kiegyezés és a Magyarországgal történő unió után jelentkeztek.⁵ Kolozsvár ugyan elvesztette fővárosi státusát az unió révén, de cserébe tudományegyetemet és számos új közigazgatási hivatalt kapott, s időközben a vasút is oda érkezett. Az ilyen jellegű változások következtében Kolozsvár – oktatási, közigazgatási és kulturális téren – Magyarország második legfontosabb városa lett. Ám a hirtelen emelkedést nem követte a város infrastrukturális fejlődése. A közvilágítást gyengén világító petróleumlámpák biztosították, az utcák javarészt kövezetlenek voltak,

⁴ *Magyarország városainak háztartása az 1910. évben*. Bp. 1916. 34–35; Thirring Gusztáv: *i. m.* 429–430; Melega Miklós: *i. m.* 24.

⁵ Kolozsváron a víz- és csatornavezeték ötlete már a 18. század végén felmerült, ám a kiépítése iránti igények csupán a 19. század második felétől kezdtek hangsúlyosabban jelentkezni. 1858-ban Kagerbauer Antal építészmérnök egy tervet elkészítésével próbálta felhívni a város figyelmét a víz- és csatornavezeték időszerűségére. A tervet azonban nem kapott figyelmet a városvezetés részéről.

a város mindössze tizenhárom kétemeletes épülettel rendelkezett, csak a belvárosban viszont több mint száz istálló működött.⁶

Ugyanakkor a városba telepített intézmények jelentősen növelték Kolozsvár presztízsét, s hatással voltak a városi elit gondolkodására, szemléletmódjára is. Sokan úgy vélték, hogy Kolozsvárnak „Erdély fővárosaként”, hírnevéhez méltón lépést kell tartania a korral.⁷ Ennek pedig legszembetűnőbb megnyilvánulása a rendezettség és a köztisztaság, a városi civilizáció fontos fokmérője kellett legyen: „Egy város civilizációjának színvonala a köztisztaság iránti érzék fejlesztésében jut kifejezésre” – állapította meg Kőváry László.⁸ Ezt a fokot pedig korszerű víz- és csatornavezeték kiépítésével lehetett leggyorsabban elérni. Kolozsváron azonban ez az igény még csak elméleti szinten létezett, konkrét lépések egyelőre nem történtek. Minden bizonnyal ebben az is közrejátszhatott, hogy ekkoriban egyetlen magyarországi város sem rendelkezett csatornahálózattal vagy vízvezetékkel, csupán Budapestnek volt egy ideiglenesnek tekintett vízműve.

Az 1873-as kolerajárványt⁹ követően változott a helyzet. A járvány rávilágított a város köztisztasági problémáira, s az evidenciák következtében a csatorna- és vízvezeték kérdése a közbeszéd témája lett. A település előljárói egy vízvezeték építését vették tervbe, amit a helyi sajtó nagy örömmel fogadott: „Nagyobb áldás nem érhetné Kolozsvárt egyhamar egészségi, tisztasági s biztonsági tekintetéből, mintha vízvezetéke volna” – fogalmazta meg a Magyar Polgár cikkírója.¹⁰ Mindazonáltal Kolozsvár kedvezőtlen pénzügyi helyzete – amit az 1873-as tőzsdekrach tovább súlyosbított – nem tette lehetővé a kivitelezést.¹¹ Ettől kezdődően azonban a köztisztasági szempontok, valamint a víz- és csatornavezeték fontossága egyre hangsúlyosabban fogalmazódott meg a kolozsváriak körében.

A szemléletváltásban – a kolera mellett – fontos szerepet játszhatott az 1872-ben alapított tudományegyetem orvosi tanszéke,¹² a Nyugat-Európából kiinduló közegészségügyi mozgalom („sanitary movement”), az egészségtan fejlődése, valamint a helyi sajtóban folytatott széles körű tájékoztató akció. Talán ez utóbbinak volt a legnagyobb hatása. Az ellenzéki és kormánypárti sajtó, sokszor egymással versengve, követelte a köztisztasági infrastruktúra¹³ létesítését. Mindeközben éberrel figyelték más városok haladását, és amint tudomást szereztek egy-egy település e téren mutatkozó előrelépéséről, mély csalódottságuknak adtak hangot: „Kolozsvárt a vízvezeték létesítésében újólaj Pozsony város előzte meg. A napokban tették ott le a vízve-

⁶ Kőváry László: *Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869–70-ki népszámlálás szerint*. Kvár 1870. 11–12.; Egyed Ákos: *A korszerűsödő i. m.* 91.

⁷ Ez könnyen lekövethető a korabeli napilapokban megjelent cikkek hangvételéből is. Mindezek mellett az elit írásaiból szintén kiderül, hogy Kolozsvár nem engedheti meg magának a lemaradást. Nyilván ez a szemléletmód más városokra is jellemző volt, Kolozsvár esetében azonban sokkal hangsúlyosabban jelent meg, mert az évszázadokon keresztül felépített tekintély megőrzésének az igénye súlyos teherként nehezedett a városra.

⁸ Kőváry László: *Kolozsvár köztisztasági és közegészségügyi mozgalmi és kívánalmi*. Kvár 1892. 12.

⁹ Az 1873-as kolerajárvány igencsak súlyosan érintette Kolozsvár lakosságát. Több mint ezren betegedtek meg, és ötszázán haltak bele a kolera okozta egészségügyi szövődményekbe. Vö. Gál Edina: *A kolozsvári kolerajárványok a sajtó tükrében*. Erdélyi Krónika 2018. 05. 27. (<https://erdelyikronika.net/2018/05/27/a-kolozsvari-kolerajarvanyok-a-sajto-tukreben/>).

¹⁰ Magyar Polgár, 1874. október 10.

¹¹ Simon Elek: *Visszatekintés Kolozsvár sz. kir. törvényhatóságának hat évi önkormányzati közigazgatására 1874–79*. Kvár 1880. 10–12.

¹² A kolozsvári orvos-természettudományi társulat szerint sokat javítana Kolozsvár közegészségügyi viszonyain egy vízvezeték és csatornarendszer. Magyar Polgár, 1877. április 27.

¹³ Jelen tanulmányban a köztisztasági infrastruktúra alatt kizárólag a víz- és csatornavezetéseket értem.

zetéki alapokat.¹⁴ Vagy épp csodálkozásukat fejezték ki: „Vízvezetékét és csatornázást, ami Kolozsvártt oly rég vajúdik, már a kicsi Szerbia kis fővárosa Belgrád is akarja létesíteni.”¹⁵ Mindezekből is jól kivehető, hogy a helyi sajtó az ilyen jellegű hírek közlése révén igyekezett nyomást gyakorolni a városvezetésre, a cikkek hangvételéből ugyanakkor a haladás iránti vágy is kiérződik.

A sajtó mellett a város prominens személyiségei, mérnökök, orvosok, egyetemi tanárok ragadtak tollat, és kisebb dolgozatokban, cikkekben fejtették ki, hogy miért szükséges a csatorna- és vízvezeték kiépítése.¹⁶ Legtöbbjük a köztisztasági szempontok miatt sürgette ezt, ugyanis a higiéniai viszonyok súlyosbodása számos kedvezőtlen közegészségügyi következménnyel járt.

Köztisztasági szempontok

Kolozsvár köztisztasági helyzetének a romlása elsősorban a népesség, valamint az állatállomány gyarapodásához köthető. A kiegyezés első harminc évében Kolozsvár lakossága 75 százalékkal növekedett. A regionális centrumok közül csak Zágráb produkált ennél nagyobb népességyarapodást.¹⁷ A gyarapodás azonban súlyos lakhatási válságot okozott: „A törzslakosság szaporodik, a vidék mind nagyobb arányokban özönlik be. Elsősorban mindenki lakás után kiált...”¹⁸ A legrosszabb helyzetben a belváros melletti nyomornegyed, a Sáncajla volt. Többnyire a társadalom peremére szorult napszámosok, cselédek által lakott telep minden szabály és tervezés nélkül, anarchikusan alakult, s nélkülözte a legalapvetőbb köztisztasági feltételeket is.¹⁹ A Pata utcában, a Kül-Monostor utca és a sétatér közötti „putri” telepen, valamint a hidelvei, kétvízközi városrészekben is hasonló rossz állapotok uralkodtak. Ezekben a negyedekben volt a legmagasabb az egy szobára esők száma (egy szoba/3-3,2 fő). Az itteni földszintes házak többségének rendkívül alacsony volt a beltére. A szobák kicsik és sötétek, a falak pedig állandóan nedvesek voltak. Télen az egész család egyetlen szobába zsúfolódott össze.²⁰ Salamon József kolozsvári orvos a Hidelvei kerülethez tartozó Kajántó utcát vizsgálva arra lett figyelmes, hogy az itteni házak körül „az esővíznek nincs lefolyása, hanem az minden alkalommal megárad, ott vesztegel, megbúzhódik s csak a nap melege által elpárologtatva lassan enyészik el, hátrahagyván mindig a rothadó szerves anyagokat”. Emiatt a lakások padlózata elázott, a falak benedvesedtek, és „valóságos fészkei, tenyésztői lesznek a váltóláznak, a typhusnak és különösen a kisdedeknél a görvélynek.”²¹

Mindezek mellett városszerte megsokasodtak a pöcegödörök, a trágyadombok, illetve egyre nehezebbé vált az ürülék kihordása. A lakosság által termelt ürüléknek mindössze egynegyede

¹⁴ Ellenzék, 1884. augusztus 27.

¹⁵ Ellenzék, 1884. november 5.

¹⁶ A teljesség igénye nélkül: Salamon József orvos, S. Pataky Leó orvos, Fabinyi Rudolf egyetemi tanár, vegyész-mérnök, Gamauf Vilmos tanár, mezőgazdasági szakember, Kugler Mihály városi főmérnök, Kővári László történész, statisztikus.

¹⁷ Beluszky Pál: *A polgárosodás törékeny váza – városrólátunk a századfordulón*. Tér és társadalom. IV(1990). 3–4. sz. 22.

¹⁸ Idézi Egyed Ákos: *Korszerűsödő i. m.* 97.

¹⁹ Filep Gyula: *A kolozsvári munkáslakásokról*. Kvár 1902. 6–8.

²⁰ Magyar Polgár, 1883. augusztus 11; Kővári László: *Kolozsvár köztisztasági 14*.

²¹ Salamon József: *Kolozsvár népesedésének akadályai és javaslatok ezek elhárítására*. Kvár 1880. 23.

került elszállításra. Vegytani elemzések kimutatták, hogy az 1880-as évekre már szinte minden közkút tartalmazott egészségre káros anyagokat.²² Fabinyi Rudolf vegyész mérnök szerint egyes „kutak csaknem kivétel nélkül szemétdombok és ürszékek közvetlen szomszédságában vannak s vizük sárgás színű és undort gerjesztő a szagú[k]”. Ilyen – írta – a Talpas kút például, „mely – miként a helyszínrajz mutatja – köröskörül szemétdombokkal és nagy emésztőgödörrel van körülvéve”.²³ Tehát a szennyezés fő okát az árnyékszékek és pöcegödörök szabálytalan építése képezte, melyeket semmilyen falazással nem vettek körbe, így az oda került ürülék átszivárgott a kutakba.²⁴ „Vajon ha gödreink cementiroztatását keresztül vittük volna, a kiürítettésre gondunk lett volna, meg volna-e talajunk mai fertőzöttsége?”²⁵ – tette fel a kérdést évekkel később Kőváry. Idővel a Kis-Szamos vize, melyet régebben ivásra is használtak, szintén szennyezetté vált. A szennyeződést ezúttal is az árnyékszékek okozták, melyeket a vízfolyás mellé építettek.²⁶

Mivel Kolozsvár még nem rendelkezett egy módszeresen kidolgozott köztisztasági szabályrendelettel, ezért bizonyos problémák városzerte jelen voltak: „a moslékot minden háztól a kapu elébe az utcára, közvetlen a járda mellé öntik ki, mely nyáron ott rohad és bűzös, télen jégdombbá alakul, tavasszal undorító tócsákká málik szét, mindmegannyi renyhe conservatoraivá az állati és növényi anyagok veszélyes rothadási terményeinek.”²⁷ A kezdetleges árkok, sáncok nagyobb víznyomás hiányában nem tudták elmosni az odaöntött szennyet. „Utcáink [...] medreiben nem csörgedeznek végig a tiszta, üde [...] patakok, mint szorgalmas, fürge tovaszállítói minden koronként meggyűlt és ott veszteglő piszoknak, mely bántja a szép érzéket, bántja szagló- és légző szerveinket, megmérgezi a lelket és testet egyaránt.”²⁸ Mindemellett – főleg a belvárosban – rendre vízhiány lépett fel, így az itt lakók számára egyre több gondot okozott a megfelelő mennyiségű és minőségű víz beszerzése.²⁹

Az ilyen körülményekből fakadó köztisztasági problémák hatottak a város közegészségügyi helyzetére. Ha megnézzük a törvényhatósági városok 1880 és 1891 közötti halandósági adatait, akkor azt látjuk, hogy Kolozsváron nagyon magas volt az ezer főre eső elhalálozások száma (1000/34,8).³⁰

A törvényhatósággal rendelkező városok közül Kolozsvár a 22-ik helyet foglalta el. Ugyanakkor Salamon József kolozsvári orvos számításai szerint 1878-ban a halálozási arányszám a negyvenet is elérte. Sőt azt állítja, hogy: „Kolozsvárt [...] nagyobb a halandósági százalék, mint Európában bárhol.”³¹ Számításai szerint Európa nagyobb városaiban az ezer főre eső halálozási szám 22–30 között volt, míg Kolozsváron negyven felett.³² Simon Elek polgármester 1877-es jelentése megerősíti Salamon számításait. A polgármesteri kimutatás ezer lakosra

²² Fabinyi Rudolf: *A vízről, levegőről, talajról, különös tekintettel Kolozsvár egészségügyi viszonyaira*. Kvár 1882. 47.; S. Pataky Leó: *Kolozsvár közegészségügye*. Kvár 1893. 1.; Magyar Polgár, 1881. március 18.; Magyar Polgár, 1881. március 20.

²³ Fabinyi Rudolf: *i. m.* 41,48.

²⁴ Salamon József: *i. m.* 23.

²⁵ Kőváry László: *Kolozsvár köztisztasági i. m.* 38.

²⁶ Kőváry László: *Kolozsvár köztisztasági i. m.* 25.

²⁷ Salamon József: *i. m.* 25.

²⁸ Uo.

²⁹ Ellenzék, 1882. május 2.

³⁰ *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*. Bp. 1894–1895. 157.

³¹ Salamon József: *i. m.* 4, 10.

³² Salamon József: *i. m.* 20.

harminckilenc elhunytat számolt.³³ Nyilván az európai összehasonlítás túlzásnak tűnik, de ennek ellenére Kolozsvár halandósági rátája csakugyan magas volt. A sajtó értékelése szerint ez „újabb argumentum a vízvezeték és csatornázás égető szüksége mellett”.³⁴ Korabeli megfigyelések szerint, a halálesetek egy része valóban a víz- és csatornahálózat hiányával volt összefüggésben.³⁵

A törvényhatósági városok halandósági adatai. 1881–1890 közötti átlag

Forrás: *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*. Bp. 1894–1895. 157.

#	A város neve	Ezer lélekre eső halálozás
16.	Arad	33,2
17.	Szabadka	33,5
18.	Győr	33,6
19.	Kecskemét	33,9
20.	Temesvár	34,2
21.	Selmecbánya	34,6
22.	Kolozsvár	34,8
23.	Nagyvárad	36,4
24.	Kassa	36,9
25.	Pozsony	38,1

E problémák összessége immár cselekvésre készítette a városvezetőket: 1881-ben megalakították Kolozsvár első köztisztasági szabályzatát,³⁶ valamint – most már sokadjára – napirendre tűzték a víz- és csatornavezeték kérdését. Ezúttal azonban a városvezetők több céggel is tárgyalásokat folytattak, ám az egyeztetések éveig húzódtak.³⁷ Eközben a Magyar Polgár egy német nyelvű útikönyvből szemlélve próbálta felhívni a figyelmet, hogy amennyiben a városvezetés nem tesz a higiéniai viszonyok javítása érdekében, úgy az Kolozsvár örökös szegényfoltja marad: „A meglehetősen középszerű utcákban a város nem gondoskodott a kanalizációról, mert vízvezeték még nincs a városban, s így az utcákon mindenféle szag, csak jó szag nem terjed, a minek eltűrésére valóban erős ideggel kell hogy rendelkezzen a járó-kelő” – írta a *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute* című útikönyv.³⁸

³³ *Évi jelentése Simon Elek kir. tanácsosnak, mint Kolozsvár sz. kir. város polgármesterének Kolozsvár sz. kir. város önkormányzati, igazgatási, anyagi és szellemi állapotáról az 1877-dik évben*. Kvár 1878. 69.

³⁴ *Ellenzék*, 1882. április 13.

³⁵ *Magyar Polgár*, 1877. április 27.; *Magyar Polgár*, 1879. május 22.; *Ellenzék*, 1881. február 15.; *Ellenzék*, 1882. február 18.; *Magyar Polgár*, 1903. december 17.

³⁶ *Kolozsvár. sz. kir. város szabályrendelete a közegészség, köztisztaság [...] tárgyában*. Kolozsvár 1881.

³⁷ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóság (Arhivele Naționale Române Direcția Județeană), Fond. 1. Kolozsvár Polgármesteri Hivatala – Közgyűlési jegyzőkönyvek, mikrofilmen (a továbbiakban: RNLT KMI, F1. Kgy. jk.). 1885. 71. f.

³⁸ *Magyar Polgár*, 1885. december 25.

Gazdasági szempontok

Bizonyos európai városokban a vízvezeték és csatornahálózat létesítését a gyárparban érdekelt befektetők és vállalkozók sürgették. Kolozsvár esetében azonban nem beszélhetünk jelentősebb gyárparról. Az 1860-as évek végén – az állami fenntartású dohánygyárat leszámítva – mindössze három kisebb jelentőségű gyár működött Kolozsváron.³⁹ A város jókora lemaradását mutatja, hogy Erdélyben és szűkebb szomszédságában 1867 és 1873 között alakult 34 ipari részvénytársaság közül egyiknek sem Kolozsvár volt a működési helye.⁴⁰ A hön áhított vasút megérkezése sem lendített sokat a gyárpar helyzetén, mindössze két új gyár megalakulását vonta maga után.⁴¹ Mindazonáltal a kolozsvári gyárakban volt egy közös: kivétel nélkül mindegyik egy-egy vízfolyás mellé települt, ami azt jelentette, hogy a termeléshez szükséges vízmennyiség biztosítva volt. Ennélfogva a teljes várost behálózó vízvezeték kiépítésében a gyártulajdonosok többsége nem volt érdekelt. Akadtak ugyan olyan üzemek, melyek a Szamostól távolabb alakultak, és számukra valóban fontos lett volna a vízvezeték,⁴² de ezek messze nem rendelkeztek annyi befolyással, hogy a város miattuk több százezer forintra rúgó fejlesztésbe kezdjen.

Néhány kolozsvári szakember a víz- és csatornavezeték gazdasági jelentőségét ennek ellenére is fontosnak tartotta. Salamon József 1880-ban megjelentett munkájában arról elmélkedik, hogy a köztisztasági infrastruktúra létesítése következtében évi kétszáz embert, vagyis ahogyan ő fogalmaz: évi „200 felnőtt munkás egyént menthetnének meg”. Azt is kiszámolta, hogy mindezzel „kétszáz ezer forinttal gazdagítanánk városunkat”.⁴³ Kugler Mihály főmérnök másfelől közelítette meg a víz- és csatornavezeték gazdasági jelentőségét.⁴⁴ Kugler a köztisztasági infrastruktúra kiépítését a városi tőkefelhalmozás egyik előfeltételének tekintette. Számításai szerint a két közműhálózat növelné az építkezési kedvet, valamint jelentős beruházásokat vonna maga után. Mindezt úgy képzelte el, hogy amennyiben sikerül megteremteni azokat a köztisztasági feltételeket, melyek kielégítik a gazdagabb polgárok igényeit, úgy azok szívesen költöznek a városba, építenek lakásokat, valamint – és ez a lényegesebb – a vagyonukat, tőkéjüket is hozzák magukkal. Ennélfogva pénzüket Kolozsváron költik el, vagy itteni vállalkozásokba fektetik, ez pedig nagyban segítené a város gazdaságát. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy egy ekkora infrastrukturális fejlesztés hatalmas pénzüsszegekbe kerül, ám Kugler erre is talált megoldást. Azt javasolta, hogy a vízvezeték és csatornahálózat létesítését a helyi iparosokkal végeztessék, ezáltal a kolozsvári kisiparosok munkához jutnának, a nekik fizetett bér a városban maradna, emellett adójuk egy része szintén visszafolyna Kolozsvár kincstárába.

Noha azt nem lehet pontosan tudni, hogy Kugler Mihály írása mennyiben befolyásolta a városatyák döntéseit ez ügyben, de a közgyűlés rövid időn belül napirendre tűzte a víz- és

³⁹ A gyárpar fejlődésének akadályairól lásd Fazakas László: *A kolozsvári gyárpar fejlődését gátló tényezők a dualizmus korában*. Erdélyi Krónika 2020. 05. 29. (<https://erdelyikronika.net/2020/05/29/a-kolozsvari-gyarp-ar-fejlo-desenek-gatlo-tenyezoi-a-dualizmus-koraban/>)

⁴⁰ Egyed Akos: *Falu, város, civilizáció*. Kvár. 2002. 223–224.

⁴¹ Fazakas László: *Ipar és infrastruktúra kapcsolata a dualizmus kori Kolozsváron*. Erdélyi Múzeum. LXXXII(2020). 1. sz. 101–102.

⁴² Csupán Senn és Simonffy gépgyárosok elődjei követték el azt a hibát, hogy üzemeiket a Szamostól távolabb létesítették, így a gőzgépek működtetéséhez szükséges vizet a folyóból kellett szállíttatni. *Kolozsvári Kereskedelem és Iparkamara jelentése 1883–1884–1885*. Kvár 1886. 221.

⁴³ Salamon József: *i. m.* 35.

⁴⁴ Magyar Polgár, 1881. április 1.

csatornavezeték bevezetésének kérdését, és versenytárgyalást hirdetett, melyre három cég jelentkezett. Végül azonban a város kedvezőtlen pénzügyi helyzetére hivatkozva, ezek egyikét sem fogadták el: „Szép, szép az a vízvezeték, meg csatornázás; de ne nagyoljunk, mert Kolozsvár kicsi város, Kolozsvár szegény város és nem bírja meg a százezrekre, talán egy-két millió forintra terjedő kiadás terhét” – emlékszik vissza Salamon Antal tanácsos az akkori helyzetre.⁴⁵

Oktatási szempontok

Az 1872-ben alapított Ferencz József Tudományegyetem Kolozsvár fejlődésének egyik legfontosabb hajtómotorja lett (tulajdonképpen mind a mai napig az). A tudomány, oktatás, kultúra és gazdaság területén túl jelentős hatással volt a város modernizálására. Többek között az egyetemen kialakított bonc- és orvostani, valamint élet- és közegészségügyi intézeteknek köszönhetően kaphatott Kolozsvár vízművet, mely később az egész városi vízvezeték alapját képezte.

Az egyetemi intézetek épületei 1885-re készültek el, ám optimális működésükhöz elengedhetetlen volt az állandó vízellátás. Ennek megoldása érdekében a vallás- és közoktatási miniszter leiratban értesítette Kolozsvár tanácsát, hogy az egyetemi intézetek számára egy vízmű létesítését rendelte el.⁴⁶ Kihhasználva az adódó lehetőséget Kolozsvár előljárói egy konfliktusoktól terhelt (a városvezetés nem volt hajlandó elfogadni a minisztérium által benyújtott pénzügyi tervezetet) tárgyalássorozat után beszálltak a vízmű finanszírozásába. Indoklásuk szerint „a városnak az egyetemhez fűződő kiváló szellemi és anyagi érdekei vannak...”⁴⁷ Az ún. Fásberekben létesített vízművet 1888-ban adták át. A vízmű azonban csak az egyetemet, a Sétateret és a város két utcáját látta el vízzel.

Kolozsvár első modern vízművének kiépítése egyelőre csak részleges megoldásnak számított, mely gyakorlatilag sem a vízellátást, sem a higiéniai gondokat nem oldotta meg. Hogy a városvezetők mégis megelégedtek vele, több mindennel magyarázható. Egyrészt a minisztériummal létesített vízmű pénzügyileg nem nagyon terhelte meg a város költségvetését.⁴⁸ Nagyobb pótdiókat sem kellett kivetni, ezzel sikerült elkerülni egy politikai szempontból igen kényes és népszerűtlen intézkedést. Ugyanakkor az infrastrukturális beruházás által fenntarthatták annak látszatát, hogy a városvezetés mégis tett valamit Kolozsvár köztisztasága érdekében. Másrészt úgy vélték, hogy a Fásberekből kiinduló vezetékkel idővel kiterjesztik az egész város területére. Ebbéli szándékukat jelzi, hogy már a következő években pályázatot hirdetett, és tárgyalásokba kezdtek. Ki kell emelnünk, hogy ezúttal a csatornavezetékét is belefoglalták.⁴⁹ Ám a két há-

⁴⁵ Idézi Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1890–1914*. PhD disszertáció. Kvár 2018. 156.

⁴⁶ RNLt KMI, F1. Kgy. jk. 1885. 96–97. f.

⁴⁷ RNLt KMI, F1. Kgy. jk. 1886. 218–219. f.; Magyar Polgár, 1886. október 16.; Ellenzék, 1886. október 16.

⁴⁸ A közös vízvezeték létesítéséhez a város 73.067 forinttal járult hozzá, melyet a minisztérium kölcsönözött 12 évre 5%-os kamattal. A korábbi vízvezetési tervek több százezer forintra rúgtak. RNLt KMI, F1. Kgy. jk. 1886. 218–219. f.; Magyar Polgár, 1886. október 16.; Ellenzék, 1886. október 16.

⁴⁹ Korabeli elemzések kimutatták, hogy a 19. század derekán a legtöbb magyarországi város kútja kifogástalan vizet szolgáltatott. Tehát amennyiben a hatóságok időben gondoskodtak volna a pócegődrök takarításáról és a szennyvizek megfelelő elvezetéséről, úgy a talajvizek nem szennyeződtek volna be, és a vízvezeték kiépítésének ügye sem vált volna annyira szükségessé. Schustler József: *Városok vízellátása és csatornázása az ezredéves országos kiállításon I.* MMÉE. XXXI(1897) I. sz. 17.

lázat ügye csak lassan haladt előre, emiatt a rendszerek kiépítésére és kiterjesztésére irányuló követelések egyre fokozódtak: „A megváltást a vízvezeték kiépítésétől várjuk”⁵⁰ – összegezte a helyzetet Kőváry László. Az óhaj nem csak a helyiek felől érkezett. Egy nevét elhallgató városi képviselő szerint a legtöbb elvárást az ország különböző területeiről ide sereglett hivatalnokok, állami tisztviselők fogalmazták meg. Követelésüket azonban nem tartotta jogosnak. Szerinte ugyanis a beköltözött hivatalnokok többsége Kolozsvárt csak ideiglenes tartózkodási helynek tekinti, ezért bérlakásban lakik, saját tulajdonú ingatlanal nem rendelkezik. Ennek következtében adókötelezettségeik is minimálisak. Következésképpen, hogy a követelők nagyobb részt vállaljanak a város kiadásaiban, a házbéradó bevezetését sürgette.⁵¹

Az 1893-as kolerajárvány következményei

1892-ben Magyarországon újra megjelent a kolera. Tekintettel a város vízellátási és higiéniai problémáira Kőváry kijelentette, hogy: „[...] kerüljön a vízvezeték bármibe, szükség van reá”.⁵² A járványtól való félelem következtében a közgyűlés engedélyezte a fásberki vízvezeték főtérig történő kiterjesztését.⁵³ Noha konkrét adat nem utal rá, mégis az feltételezhető, hogy a vezeték kiterjesztésében nagy szerepet játszott a főtér – „hol főuraink s gazdagabb embereink házai emelkednek...”⁵⁴ – lakóinak társadalmi státusa.

1893-ban Kolozsvárt is elérte a kolera. A járvány következtében „csupán” 128-an haltak meg, ez a szám viszont az Erdélyben elhalálozottaknak a 28 százalékát jelentette (a városok között messze a kolozsvári áldozatok száma volt a legmagasabb).⁵⁵

Az 1893-as kolerában elhalálozottak száma Kolozsváron és a környék nagyvárosaiban

Forrás: *Magyar Statisztikai Közlemények 1894*. Budapest, 1895. 78.

Város neve	Elhunytak száma
Kolozsvár	128
Szatmárnémeti	54
Marosvásárhely	1
Arad	1
Temesvár	0
Nagyvárad	0

Kolozsvár társadalmát a kolera több szempontból is mélyen sokkolta. A járvány súlyossága, valamint a magas halálozási ráta okozott riadalmat egyrészt. Másrészt Kolozsvár nimbusza is

⁵⁰ Kőváry László: *Kolozsvár köztisztasági i.m.* 27.

⁵¹ Kolozsvár, 1891. március 7.

⁵² Kőváry László: *Kolozsvár köztisztasági i.m.* 30.

⁵³ Kőváry László: *Kolozsvár köztisztasági i.m.* 29.

⁵⁴ Magyar Polgár, 1883. június 12.

⁵⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények 1894*. Bp. 1895. 78, 83–85.

hatalmas csorbát szenvedett. A város ugyanis úgy produkálta Erdélyben a legnagyobb halálozási számot, hogy Kolozsváron 1872 óta az ország második orvosi tanszéke működött, számos rangos orvosprofesszorral, akik 1876-ban létrehozták az Orvos-Természettudományi Társulatot, 1882-ben Vegytani Intézetet kapott a város, 1887-ben megalakult az Állami Vegyikísérleti Állomás, végül pedig ugyanattól az évtől kezdve vízmű szolgáltatva a vizet. Utóbbi csak a város egy kis részét látta el vízzel, ám jelen esetben nem ez számított, hanem a tény, hogy Kolozsvár (Erdélyben elsőként) vízművet kapott. A vízmű a haladást jelképezte, és mint számtalan korabeli tanulmány kimutatta, a vízvezetékek jelentős szerepe volt a járványok visszaszorításában.⁵⁶ Most ehhez képest a helyi sajtó arról számolt be, hogy a járvány legsúlyosabb időszakában, a vízvezeték szennyezett vizet szállított.⁵⁷ Azt ugyan nem tudni, hogy ez mennyiben lehetett kapcsolatban a kolera terjedésével, de mindenképp rossz fényt vetett a városvezetésre. Emellett az sem kedvezett a hatóságok megítélésének, hogy a kolerajárványt következetesen „savós béllóbnak”⁵⁸ nevezték. Bár az okokról nem szólnak a források, nagy valószínűséggel a kolera eltitkolása lehetett a homályos elnevezés célja. A kísérlet eléggé balul ütött ki. Ahelyett, hogy elsimította volna a dolgokat, éppen ellenkező hatást váltott ki. A külváros lakossága – amely amúgy is bizalmatlanul fogadta a közegészségügyi intézkedéseket – lázadott, Kolozsvár pedig az országos sajtó figyelmébe került.⁵⁹ Mindezen események jelentősen csökkentették a hatóságokba vetett bizalmat.

A járvány lecsengését követően nyilvánvalóvá vált, hogy Kolozsvár köztisztasági helyzete, a vízellátás rendezése, valamint a szennyvízelvezetés ügye azonnali megoldásokat követel. Ebből adódóan a városvezetés 1894-ben szerződést kötött a Zellerin Részvénytársasággal (ez a vízvezeték kiépítéséért felelt) és a Melocco vállalattal (ez pedig a csatornázásért), amelyek az év folyamán el is kezdték a munkálatokat,⁶⁰ és mindössze négy év alatt lefektették a víz- és csatornahálózat fő vezetékeit. Ám addig a minisztériummal közösen épített fásberki vízgyűjtőtelep vízszolgáltató kapacitása minimálisra csökkent.⁶¹

A vízhiányt mihamarabb rendezni kellett, ugyanis nélküle a város újonnan kiépített víz- és csatornahálózatát nem lehetett megfelelően használni. Az ebből származó problémákat hamarosan a lakosság is meg tapasztalhatta: „kényes lett a helyzet a miatt, hogy csatorna-hálózatunkat úgy építettük ki, hogy a város összes szennyét, excrementumait az fogadja be. A szenny bele is kerül a csatornába, de nincs, s az ott bűzködik, ott termeli a fertőző járványok csiráinak milliárdjait” – írták a Magyar Polgár 1898. április 26-i számában.⁶² A megoldásra azonban nem kellett sokáig várni, mert már 1898 folyamán üzembe helyezték – a sok közgyűlési vitát

⁵⁶ Az Erdőigazgatóság által végzett fausztatások miatt szennyezetté vált a vízgyűjtő területe. A városi hatóságok kései fellépése miatt a lakosság hetekig fertőzött vizet ivott. Vö. Kolozsvár, 1893. augusztus 28.; Asa Briggs kimutatta, hogy Hamburgban is sokan a szennyezetté vált vízvezeték miatt betegedtek meg. Lásd Asa Briggs: *Cholera and Society in the Nineteenth Century*. Past & Present. XIX(1961). 1. sz. 78.

⁵⁷ Kolozsvár, 1893. augusztus 28.

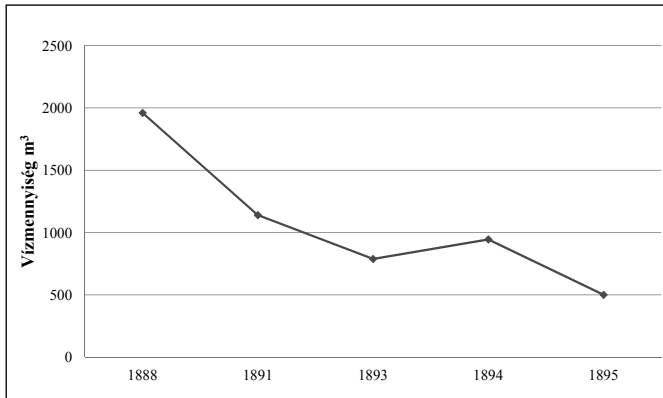
⁵⁸ Gyomorgyulladás.

⁵⁹ Főváros Lapok, 1893. augusztus 22.; Pesti Napló, 1893. augusztus 22.; Pesti Hírlap, 1893. augusztus 22.; Budapesti Hírlap, 1893. augusztus 23.

⁶⁰ RNLt KMI, F1. Kgy. jk.1894. 160–164. f.

⁶¹ Amint egy-egy utcában lefektették a vízvezetéket, azt az ott lakók azonnal használatba vették, emiatt a vízgyűjtő vize folyamatosan apadt.

⁶² Magyar Polgár, 1898. április 26.

A fásberki vízgűjtő által szolgáltatott napi vízmennyiség 1888–1895 között

Forrás: Kolozsvári Mérnöki Hivatal 1897.

kiváltó⁶³ – szászfenesi vízművet, amit 1900-ban kibővítettek, ezzel a város vízellátását hosszabb időre biztosították. Míg 1897 februárjáig mindössze 315 telek rendelkezett házi vízvezetékkel (ebből 160 csatornázással is),⁶⁴ addig az új szászfenesi vízgűjtő kiépítése után felgyorsult a víz- és csatornavezeték bevezetése iránti igény. 1903-ra már 1400 telek vízellátása és szennyvízelvezetése lett megoldva, melyeken 3609 öblítéses toalett és 925 fürdőszoba volt használatban.⁶⁵

Összegzés

Kolozsváron a modern vízellátó és szennyvízelvezető infrastruktúra kiépítését elsősorban a társadalom és az oktatási szektor felől érkező igények határozták meg. A gazdasági szempontok másodlagosnak bizonyultak. Az igényeket kiváltó okok és események közül négynek volt kulcsszerepe. Az első a lakosság gyarapodása, a folyamatosan romló köztisztasági helyzet és a kedvezőtlen halandósági mutatók. A második Kolozsvár presztízsnövekedése és az ebből keletkező modernizációs vágy, amit leginkább a sajtó és a helyi elit képviselt. A harmadik a városba telepített egyetem és annak fejlesztését szorgalmazó minisztérium, aminek eredményeképpen megépül a város első vízműve. Végül pedig a negyedik, az 1893-as kolerajárvány, melynek következtében a városvezetés arra kényszerült, hogy gyorsított tempóban építse ki a víz- és csatornavezetéseket.

⁶³ A vita alapját az képezte, hogy miképpen rendezzék a városban fellépő vízhiányt. A városatyák egyik fele a fásberki vízgűjtő bővítését szorgalmazta, ugyanis attól tartottak, hogy egy új vízmű megépítése évekbe telhet, emiatt nem lehet használni sem a vízvezetékét, sem pedig a csatornahálózatot. Ez pedig a befektetett összeg megtérülését akadályozná. A képviselők másik része viszont egy új vízmű kiépítését szorgalmazta, mivel a fásberki víztelep bővítése közegészségügyi szempontból rendkívül kockázatos volt. A vitának végül a belügyminiszter közbeavatkozása vetett véget.

⁶⁴ RNLT KMI, F1. Vízügyi Igazgatóság, 1195/1897.

⁶⁵ Riegler Gusztáv–Filep Gyula: *Vezető Kolozsvár városába*. Kvár 1903. 91–93.

Össességében mindezen tényezők együttese tette lehetővé, hogy Kolozsvár még a századforduló előtt az ország egyik legkorszerűbb technológián alapuló csatorna- és vízvezeték-hálózatával rendelkezzen. A két közműhálózat hosszú távon minőségi változást hozott a kolozsváriak számára, és alapvető szerepet játszott a modern városi életforma kialakulásában.

„Salvation is Expected from the Construction of the Water Supply” – Demands for Water Supply and Sewerage System in Cluj

Keywords: Cluj, waterworks, sewer system, water supply, 19th century, urban history

In Cluj, in the second half of the 19th century, more and more requirements were formulated for the construction of a modern water supply and sewerage system. However, we know nothing about the demands' background. What social and economic processes formed these demands? Who demanded the modern water supply and sewerage system? In this paper I will answer these questions.

M. Lezsák Gabriella

„Erdély földjének régészeti feltárása,
s a már végzett munkáról pontos számadás.”
Az Erdélyi Tudományos Intézet régészeti
szakosztálya (1940–1949)

1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntést követően Észak-Erdélyt és Székelyföld nagyobb részét ismét Magyarországhoz csatolták. A „visszatért Észak-Erdély” területén szinte azonnal megkezdődött a magyar közigazgatás helyreállítása, és a trianoni döntés következtében Szegedre települt egyetem is visszatérhetett Kolozsvárra. Az 1859-ben alapított és a román megszállás alatt is működő Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), valamint a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mellett 1940 őztől jelentős szerep hárult az újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézetre (ETI),¹ amely a II. világháború lezárásáig a „tudományos életben eddig nem tapasztalt gazdag anyagi eszközökkel és hatalmas apparátussal” működött.² Régészeti szakosztályát László Gyula, a 20. századi magyar régészettudomány legmeghatározóbb alakja vezette, akinek közel egy évtizedes (1940–1949) kolozsvári tartózkodása tudományos pályájában, a régészeti néprajz módszerének kidolgozásában is alapvető jelentőségű volt.

Az ETI megalakulásáról, céljairól dióhéjban

Az ETI megalakulását a Budapesti Közlöny 1940. október 20-i száma hozta nyilvánosságra. A szervezés és a vezetés munkálataival Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Tamás Lajos és Kniezsa István kolozsvári egyetemi tanárokat bízta meg. Székhelye Kolozsvárott, az Erzsébet út (ma: E. Racoviță) 21. szám alatt volt. Az intézet épülete a román megszállás idején a Néprnyelvkutató Központnak adott otthont, 1940 telén alakították át és újították fel.³ Az ETI gondolatát még gróf Teleki Pál vetette fel, terveit a vezetésére kiszemelt két tudós dolgozta

M. Lezsák Gabriella (1974) – tudományos munkatárs, PhD, ELKH BTK, Budapest. Lezsak.Gabriella@abtk.hu

¹ Az ETI tevékenységéről bővebben ld. például Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet. = Erdély magyar egyeteme.* Erdélyi Tudományos Intézet, Kvár 1941. 409–416.; Szabó T. Attila: *Az erdélyi tudománypolitika kérdésehez.* Hítel (1940–1941). 2. sz. 183–189.; *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről.* Kvár 1943.; *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1943. évről.* Kvár 1944.; Mikecs László: *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez.* Erdélyi Tudományos Füzetek 190. Különlenyomat. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása. Kvár 1944.; Benkő Samu: *Erdélyi Tudományos Intézet.* Valóság, XXXV (1992) 4. sz. (április). 62–72.; Imreh István: *Az Erdélyi Tudományos Intézetéről.* Művelődés. XLVIII(1995) 7. sz. 11–12.; Faragó József: *Volt egyszer egy Erdélyi Tudományos Intézet.* Helikon VIII(1997) 8. sz. 3–4.

² Mikecs *i. m.* 1944. 1.

³ Tamás *i. m.* 1941. 416.

ki. A Tamás Lajos által 1944-ig igazgatott intézmény „az egyetemes magyar és a szorosabb értelemben vett erdélyi magyar tudományosság ügyét szolgálta”.⁴ Feladata „Magyarország és különösképpen Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi, embertani, élettani, s egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele. Olyan munkaterv ez, mely sem a kolozsvári tudományegyetem sokkal univerzálisabb keretekben mozgó tevékenységével, sem pedig az Erdélyi Múzeum Egyesület munkakörével nem azonos. A múzeumi gondolat tekintetében is éles határvonal különíti el az EME és az ETI hatáskörét. Az ETI-nek nincsenek muzeális céljai, ügyrendtervezete kimondja, hogy az intézet néprajzi, régészeti, és érmészeti anyagot nem gyűjt, hanem azt részben az EME-nek, részben pedig a Székely Nemzeti Múzeumnak adja át letétbe. Nem óhajt abba a tudománynépszerűsítő munkába sem bekapcsolódni, amelyet Kolozsvár régi hagyományokkal rendelkező közművelődési és tudományos intézménye oly példaadó kintartással végzett a román megszállás nehéz éveit alatt.”⁵ Az intézet legfőbb célkitűzése az 1920 után „erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások pótlása”, illetve az újabb – főként magyar népiségtörténeti – munkák irányítása volt.⁶ Az ETI 11 szakosztállyal működött, a régészeti mellett földrajzi, néprajzi, történeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, magyar–román kapcsolatokkal foglalkozó, irodalmi, embertani, élettani szakosztálya volt.⁷ „A munkaterv kereteibe illeszkedő tudományos kéziratokat, amelyeket a tagok vagy megbízásból dolgozó kutatók írtak, kiadványsorozatban teszi közzé az intézet. Emellett évkönyv kiadását is tervbe vette az igazgatóság, mely az évi beszámolót és a tagok rövidebb dolgozatait tartalmazza.”⁸ Szabó T. Attila annak a reményének adott hangot, hogy „a tudományos munka az igazság keresésében is nemzeti marad, anélkül, hogy nemzetieskedővé, elfogulttá válnék. Nemzeti lesz abban, hogy fáradhatatlanul keresi a magyar népiség nyomait a történeti Erdély területén, sőt, azon túl is, és pártatlanul elfogulatlan akkor, amikor megállapítja a többi erdélyi nép szerepét is Erdély anyagi és szellemi műveltségének kialakításában.”⁹ A kormányzat a kutatásoktól a trianoni döntéssel megtépzott magyarság öntudatának erősödését is remélte.¹⁰ Az ETI tudományos kutatáson túli célját a legérzékenyebben Mikecs László néprajzkutató, az intézet fiatal munkatársa fogalmazta meg. „Ha megérti az ETI, hogy neve ugyanazt jelentheti a magyarság tudományában, mint Bartóké meg Kodályé a zenéjében, népi íróinké az irodalmában, szerepét és jelentőségét tökéletesen felfogta, s rajta áll, hogy Bartókkal, Kodállyal s népi íróinkkal a vezérszerepet játssza abban a szellemi megújulásban, mely – jöjjön akármi is ránk a háború végén – a magyar nép megújódását is fogja eredményezni.”¹¹ Hóman 1941 szeptemberében jelentette be a Teleki Pál Tudományos Intézet megalakulását, amelynek az Államtudományi Intézet és a Történettudományi Intézet mellett az ETI is tagintézete lett.¹² 1945-ben, az ismételt román impériumváltás után az ETI-t is átszervezték. Az intézetet az újonnan létrehozott magyar tannyelvű

⁴ Tamás *i.m.* 1941. 410.

⁵ Tamás *i.m.* 1941. 411–412.

⁶ Kósa László: *Erdélyi Tudományos Intézet*. Magyar Néprajzi Lexikon (Szerk. Ortutay Gyula.). Bp. 1977. 713.

⁷ Tamás *i.m.* 1941. 412.

⁸ Tamás *i.m.* 1941. 412.

⁹ Szabó *i.m.* 1940–1941. 189.

¹⁰ Mikecs *i.m.* 1944. 5.

¹¹ Mikecs *i.m.* 1944. 25–26.

¹² Tamás *i.m.* 1941. 410.

Bolyai Egyetem keretében folytatta még egy ideig tevékenységét.¹³ A Román Kommunista Párt tudománypolitikájának sovíniszta irányba tolódása az ETI-re is végzetes hatással volt. Bár törvényesen nem szüntették meg, „suba alatti csendes felszámolása” az Erdélyi Múzeum-Egyesület megszüntetésének évében, 1950-ben fejeződött be.¹⁴

Személyes viszonyok az ETI régészeti szakosztályában és azon túl

Az ETI régészeti szakosztályát megalakulásától, 1940 őszétől László Gyula, a kolozsvári egyetem intézeti tanára vezette. A fiatal tudós Kolozsvárra települése hazatérésnek számított, hiszen 1910-ben, székely szülők gyermekeként a dél-erdélyi Kőhalomban (ma Rupea, Brassó megye) látta meg a napvilágot.¹⁵ A László családnak többször kellett menekültként elhagynia az országrészt, a trianoni döntés után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), majd a budapesti tudományegyetem bölcsészdoktori oklevélének megszerzése (1935) után László Gyula a Magyar Történeti Múzeum (MTM, amely 1922–1949-között a mai Magyar Nemzeti Múzeumhoz – MNM – képest az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeumot is egybefogta) segédőre lett, itt érte 1940 őszén – Észak-Erdély visszatérte után – a felkérés az újonnan létrehozott ETI tanári állásának betöltésére. A fiatal tudós nagy ambíciókkal utazott Erdélybe, ahol nézeteire az 1940-es évek elején csúcspontra jutott magyar népi mozgalom mellett döntően hatott a kolozsvári tudományos közeg: Pósta Béla (1861–1919) régészeti iskolájának szellemisége, a néprajzos kollégákkal való szoros baráti viszony, a kolozsvári egyetem és az ETI inspiráló légköre. László Gyula 1941 júliusában nyerte el az egyetem magántanári kinevezését, 1944 nyarán pedig a honfoglalás tárgykörében egyetemi katedrát kapott a kolozsvári egyetemen. Az ETI régészeti szakosztályában „ejtőernyősnek”¹⁶ számított Méri István, az MNM restaurátora, akit 1942. elejétől alkalmaztak I. oszt. segédtitkárként,¹⁷ szerződéses munkaviszonyban viszont a feltárások során több erdélyi¹⁸ és budapesti¹⁹ kutatót is foglalkoztattak.²⁰ A szakosztály célja „Erdély népvándorlás-kori és főleg az első magyar századokból származó emlékeinek felkutatása és feldolgozása. Első feladata az erdélyi köz- és magángyűjtemények áttanulmányozása és ezek alapján az ásatási terek kijelölése. Az osztály munkásságának területe a történeti Erdély és a Partium.”²¹ Tamás Lajos szerint újításnak számí-

¹³ Átszervezése után a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem-Erdélyi Tudományos Intézet nevet viselte. Az ETI 1945 utáni működésére vonatkozó iratok a KmROL-ban találhatóak: KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.122.218. Az új szabályzatra vonatkozó dokumentum: KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 3. 563–569.

¹⁴ Benkő *i.m.* 1992. 71.

¹⁵ László Gyula részletes életrajzát lásd Balassa Iván–László Emöke (Szerk.): *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv.* Bp. 2001.

¹⁶ A „kicsi magyar világ” korabeli kifejezése a nem erdélyi, hanem főként budapesti származású tisztviselőkre.

¹⁷ ETI jelentés *i.m.* 1943. 1.; MNLOL K726. 1942/90. Méri Istvánt 1942. január 31-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nevezte ki.

¹⁸ Rendszeresen alkalmazták Ferenczi Sándor kolozsvári régészt és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fiatal múzeumőrét, az intézmény későbbi igazgatóját, Székely Zoltánt.

¹⁹ Pl. Paulovics Istvánt, a debreceni egyetem ny. r. tanárát, Radnóti Aladárt, a Magyar Nemzeti Múzeum őrét és Szilágyi Jánost, az aquincumi múzeum munkatársát.

²⁰ 1943-ban a fényképleltár és a régészeti kataszter munkájában Egyed János VIII. gimn. o. tanuló is „segédkezett” (ETI jelentés *i.m.* 1944. 1.).

²¹ Tamás *i.m.* 1941. 413.

tott, hogy a régészeti szakosztály „ásatásainak anyagát nemcsak reálarcheológiai szempontból értékeli, hanem viselettörténeti szempontokat is figyelembe vesz, összehasonlító módszerrel elemzi a temetkezési szokásokat és a népi kismesterségek eszközeit is feldolgozza”.²² Amikor Mikecs László 1944-ben az ETI munkásságát értékelte, első helyen „elért eredményei miatt” a régészeti szakosztályt emelte ki.²³ László Gyula népszerűségét jelzi, hogy miután 1944 nyarán katedrát kapott a kolozsvári egyetemen, az ETI igazgatói posztjának betöltésére is felkérték, amit azonban nem fogadott el.²⁴

Az ETI régészeti szakosztályát a vezetésével megbízott László Gyula összetartó csapatként igyekezett működtetni. Az ETI tisztviselője, Méri István, valamint az ETI-vel szerződéses munkaviszonyban lévő erdélyi régészek, az egykori Pósta-tanítvány, Ferenczi Sándor és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (SZNM) öre, később igazgatója, Székely Zoltán szakmai érvényesülését, előmenetelét messzemenően támogatta, hiszen ez az ETI céljának, „Erdély földjének régészeti feltárása, s a már végzett munkáról pontos számadás”,²⁵ megvalósítását is jelentette. László Gyulának Ferenczi Sándorral kifejezetten jó kapcsolata volt, a dák kérdés tisztázásában az ETI-vel szerződéses viszonyban²⁶ több alkalommal bízott rá ásatásokat, és a nagyobb horderejű projektekben vezető pozíciókban számított kollégájára.²⁷ Amikor Roska Márton az Érem- és Régiségtárból 1943-ban elbocsátotta Ferenczit, rövid ideig az Egyetemi Könyvtárban kapott állást,²⁸ majd László Gyula egy 1943 őszén kelt levél tanúsága szerint állást ajánlott az ETI régészeti szakosztályánál Ferenczinek, amit azonban az akkor már erősen kiábrándult tudós elhárított.²⁹ Ugyanebben az évben hadba vonult, orosz hadifogságban halt meg, ismeretlen körülmények között.³⁰

László Gyula álláspontja szerint „a magyarságtudás szempontjából fontos korszakokban eredmény csak az erdélyi szakemberek összefogásával érhető el”.³¹ Az együttműködés a Székely Nemzeti Múzeummal „mintaszerű” volt, az Erdélyi Nemzeti Múzeummal (ENM) viszont Roska Márton, a kolozsvári egyetem ősrégészeti tanszéke és az ENM Érem- és Régiségtára vezetőjével,³² – Roska „akadékoskodásai” miatt – „sajnos csak egyoldalú”.³³ Annak érdekében, hogy az SZNM-mal továbbra is megmaradjon az ideális munkakapcsolat, László Gyula a fiatal Székely

²² Tamás *i.m.* 1941. 413.

²³ Mikecs *i.m.* 1944. 14–16.

²⁴ Makkai László, Kovács László és Juhász István által aláírt levél, Kolozsvár, 1944. július 17. A levél László Gyula családi hagyatékában található. Ezúton is köszönöm László Zoltánnak, hogy a családi hagyatékot hasznosíthattam munkám során.

²⁵ ETI jelentés *i.m.* 1943. 2.

²⁶ ETI jelentés *i.m.* 1943. 3, 4.

²⁷ Ld. pl. László Gyula: Az Erdélyi Tudományos Intézet javaslata a porolissumi ásatásokra vonatkozólag. Kvár 1941. november 18-án kelt dokumentumot. Az iratanyag László Gyula családi hagyatékában található.

²⁸ Magyar Múzeumi Arcképcsarnok (szerk. Bodó Sándor, Viga Gyula, Élesztős László), Bp. 2002. 269.

²⁹ Ferenczi Sándor levele László Gyulához. Kelt: Csíktaplocán, 1943. október 8-án. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

³⁰ Magyar Múzeumi Arcképcsarnok *i.m.* 2002. 269.

³¹ ETI jelentés *i.m.* 1943. 2.

³² Roska tudósi életműve alapján ekkor már a szakma egyik legjelentősebb képviselőjének számított. Erről ld. Gáll Erwin: *Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény–magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz.* = *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárból.* Új sorozat (VI–VII.) (2011–2012). Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2013. 27–56.

³³ Sárándi Tamás (szerk.): *Vita Sándor: Erdélyi gazdaság, erdélyi politika. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok (1933–1946).* Polis, Kvár 2015. 480.

Zoltán doktorátusát egyengette,³⁴ míg Roska Márton ellenében Ferenczi Sándort szerette volna az ENM Érem- és Régiségtárának vezetői pozíciójába juttatni. A tervek megvalósításáért 1942. őszén levelet küldött Vita Sándornak, az Erdélyi Párt országgyűlési képviselőjének, és a levélhez mellékelte egy „Pro memoria – Erdély tudományos életének jelenlegi állása és a magyarságtudomány irányába történő megszervezésének módjai” című „szigorúan bizalmas” iratanyagot is.³⁵ A levél és az iratanyag tanúsága szerint László Gyulát és a kolozsvári értelmiségiek egy szűk csoportját élénken foglalkoztatták az erdélyi tudományos élet magyarságtudomány irányában való megszervezésének sürgető feladatai. Az átszervezéshez Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatását is igyekeztek megnyerni.³⁶ Az iratanyagban László Gyula többek között azt is javasolta, hogy az egyetem régészeti intézete, illetve az EME tágiragatói posztját különítsék el, és az ENM Érem- és Régiségtára élére Ferenczi Sándort nevezzék ki.³⁷ A László Gyula által kérvényezett személyi változások azonban nem valósultak meg, amelyben nem csupán a II. világháború alatti időszak kedvezőtlen körülményei, hanem a felsőbb vezeték ellentétes véleménye is szerepet játszott.³⁸ A sűrűlódásokat legfőképpen az generálta, hogy a tudományos intézmények hatásköreit és jogosultságait a felettes szervek nem különítették el határozottan.³⁹ Az egyetem a színvonalas oktatómunkával elsősorban a szakemberképzésért felelt, míg az ENM-nak, a tudományos munka és a gyűjtőtevékenység (pl. régészeti feltárások) mellett a rendszeres kiállítások rendezése is meghatározta működését. Az ETI régészeti szakosztályának muzeális céljai viszont nem voltak, saját gyűjtőkörrel sem rendelkezett, ásatási tevékenységet az ENM-mel együttműködve végezhetett,⁴⁰ a feltárásokból előkerült régészeti leleteket részben az ENM-nek, részben pedig a Székely Nemzeti Múzeumnak volt köteles átadni

³⁴ Ld. erre vonatkozóan levelezésüket: M. Lezsák Gabriella – Székely Zoltán: „Kedves komám!” László Gyula és Székely Zoltán levelezése. *Acta Siculica* 2018–2019, 285–305.

³⁵ A levelet és az iratanyagot közli: Sárándi *i.m.* 2015, 461–486. A dokumentumok eredetije a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában található (C/100 Vita Sándor iratai 1940–1979, I. doboz).

³⁶ Sárándi *i.m.* 2015. 592.

³⁷ Sárándi *i.m.* 2015. 474.

³⁸ Ezt erősíti, hogy Roskát 1940-ben Hóman Bálint nevezte ki, és korábban is több alkalommal segítette (ld. Roska levelezését Hóman Bálinttal: OSZK Kt. 15/1323.). Roska naplójából is egyértelmű, hogy Hómannal és a miniszteri biztossal, Szily Kálmánnal személyes, bizalmi kapcsolatban állt: „1941.VI.5.: Hóman vacs.”; „1941.VI.21.: Szily nálam...”; „1942.III.5: Tárgyalás Szilyvel...” (MTA Kt. Ms. 4546/184.). Korabeli vélekedések szerint Roska Márton kinevezésével elégtételt akartak szolgáltatni az egykori Pósta-tanítvány román uralom alatti meghurcolása, bebörtönzése miatt is. Erre vonatkozóan ld. Banner János: *Békés–Kolozsvár–Jászberény–Szeged*. (Banner János emlékiratai 1945-ig.) Sajtó alá rendezte: Jankovich B. Dénes. Gyula 1990. 158.

³⁹ Roska álláspontját a Kolozsvár–Zápolya utcai temető feltárása kapcsán 1942. október 30-án levélben is közölte az ETI vezetőségével: „Csak közgyűjtemény áshat. Ilyen ma Erdélyben a vezetésem alatt álló kettős intézetnél kívül a Székely Nemzeti Múzeum. Tudomásom van róla, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet is kért ásatási engedélyt. Tudtommal nem kapta meg. Ezeket elvi szempontból tartottam fontosnak leszögezni, annak kijelentésével, hogy a szóban forgó ásatások továbbra is csak, mint a vezetésem alatt álló múzeum ásatásai szerepelhetnek.” (KmROL EMELvt. 1048/942/4.). Az ENM gyűjtőterületének megállapítása ügyében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz (VKM) *kérés az MNM Igazgató Tanácsától és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségétől* 1944 elején érkezett. „Az ENM közgyűjteménnyé nem nyilvánított, és a Tanács felügyelete alá nem helyezett [...], de mégis a gyűjtőterületet állapítsa meg, hogy a már megállapított gyűjtési területtel rendelkezett közgyűjteményekkel az esetleg felmerülő illetékességi viták eleve kiküszöbölhetők legyenek.” (MNL0L K726. 1944/ad411/943.)

⁴⁰ Zichy István, az Országos Magyar Történeli Múzeum főigazgatója egy 1941. június 24-én kelt levélben úgy rendelkezett, hogy az Erdélyben előkerült népvándorlás kori leletek feltárását az ETI Régészeti Szakosztálya az Erdélyi Nemzeti Múzeummal együttműködve önállóan lássa el, a feltárt leletek pedig az MNM Orsz. Magyar Történeli Múzeum tulajdonát képezik addig, amíg az erdélyi múzeumok ásatási területeinek kijelölése és az erdélyi múzeumok egymáshoz való viszonyának megállapítása nem történik meg. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

letétbe.⁴¹ Az egyetem és az ETI a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) alá tartozott, a tárca feladata az intézmények anyagi fedezetének biztosítása mellett egy idő után az ott dolgozó tudományos személyzet közötti egyensúly fenntartására is kiterjedt.⁴² Az ENM továbbra is az EME tulajdonában maradt, amely a román megszállás alatt sem mondott le tulajdonosi jogállásáról, tisztviselőinek jelentős részét viszont az állam fizette.⁴³ Az Érem- és Régiség tár mindenkorai tárgyigazgatója az EME vezetésének felelt a tárgyak állapotáról, azok gondozására és gyarapítására az egyesülettől éves dotációt is kapott.⁴⁴

A régészeti szakosztály másik külsős munkatársa, a sepsiszentgyörgyi múzeum későbbi igazgatója, Székely Zoltán egyetemi tanulmányait a kolozsvári tudományegyetemen végezte latin–görög és történelem szakon. 1938-ban – mint ösztöndíjas – a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen régészetet hallgatott. Itt kötött barátságot többek között László Gyulával is.⁴⁵ Budapesten részt vett Szilágyi János aquincumi ásatásain, majd 1943-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetem fiatal kutatóival, Radnóti Aladár vezetésével bekapcsolódott az első rendszeres porolissumi feltárásokba. 1942 nyarán Székely Zoltán a komollói (Kovácsna megye) erődített római táborban végzett kutatásokat, eredményei szolgáltatották doktori disszertációjának témáját is, amit 1943-ban védett meg a kolozsvári egyetemen.⁴⁶ Disszertációjának következtéseiben cáfolta Constantin Daicovicu – a dákoromán folytonosságra vonatkozó – elméletét,⁴⁷ amely miatt Daicovicu közbenjárására, a későbbiek folyamán a kommunista román állam 1970-ig nem ismerte el doktorátusát.⁴⁸

László Gyula, a szakosztály I. oszt. segédtitjének, Méri Istvánnak tudományos pályáját, szakmai előmenetelét is igyekezett egyengetni. Az MNM egykori restaurátora intézeti teendői mellett a kolozsvári egyetem óráit is hallgatta, a kari jegyzék szerint felvételét a kar az 1942. augusztus

⁴¹ Tamás *i.m.* 1941. 411–412.

⁴² Ld. pl. a „Mozsolics-, a László- és a Ferenczi ügyre” vonatkozó iratokat: KmROL EMELvt. 1048/942/4.; KmROL EMELvt. 1173/942/1-2.; KmROL EMELvt. 737/1943.4.; KmROL EMELvt 11-1943.5.; KmROL EMELvt 489/1943.; KmROL EMELvt 214.283/1943.1.; MTA Kt. Ms.4547/37-52.; MTA Kt. Ms.4546/184.

⁴³ A főigazgató, Kelemen Lajost 1940. október 19-én nevezték ki, neve ekkortól szerepel a VKM tudományos tisztviselőinek rangsorában (VKM Rangsor, 1941.). Ugyanakkor az ENM az EME választmányától éves dotációt is kapott. Az EME viszont működéséhez a VKM-től is kapott segélyeket (Pl. 1944-ben 1000 pengőt: MNLÖL K636. 57962.). Az EME és az egyetem közötti szerződést, illetve az Oktatási Minisztériummal kötött megállapodást a tárc anyagi támogatására vonatkozóan már 1872-ben megkötötték (Egyed Ákos: Előszó. = *Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei.* (Szerk.: Sipos Gábor.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2009. 9.). A második bécsi döntés után a KOFF jelentése szerint Erdély egy részének visszatéréseivel hazakerült gyűjtemények „teljes elhanyagoltságukból csakis jelentős állami segítséggel volnának rövidebb idő alatt felemelhetők” (*Jelentés a Közgűjtemények Országos Főfelügyelősége és a felügyelete alatt álló közgyűjtemények 1940. évi működéséről.* Bp., 1941. 1.).

⁴⁴ A juttatások azonban gyakran akadoztak. Erről Roska 1940-ben az egyetem kari tanácsának írt levelének részlete is tanúskodik: „Egyelőre nem kérhettem a teljes létszámú tudományos személyzetet, mert várnom kell, amíg az Erdélyi Múzeum Egyesület vezetőségével megállapodásra jutok, hogy hány gyakornokot tudna fizetni mostani rossz anyagi viszonyai közt is. Nekem gondolnom kell a vidéki gyűjteményekre is, s ezek feladataival is számolnom kell, s mint a múltban, most is minden tekintetben rendelkezésükre kell majd állnom. És gondolnom kell arra, hogy fokozatosan azok részére is neveljek embert.” (SZTE Lvt., a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem (FJTE) Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Kar (BNYTK) iratanyaga, 7. doboz, ad 81/1940.). Az EME történetéről összefoglaló jelleggel ld. Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai.* Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása, Kvár 1942.

⁴⁵ László Attila: *Székely Zoltán, a régész.* Acta Siculica 2012–2013. 117.

⁴⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 23. doboz, 617, 657/1942–43.

⁴⁷ A disszertációt az ETI adta ki. Székely Zoltán: *A komollói erődített tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról.* Erdélyi Tudományos Intézet Kiadása, Kolozsvár, 1943.

⁴⁸ László Attila *i.m.* 2012–2013. 118.

30-i, I. rendkívüli ülésen fogadta el,⁴⁹ rendes hallgatóként való folyamodási kérelmét viszont elutasították.⁵⁰ A front közeledése miatt 1944 őszén tért vissza Budapestre, ahol részt vett az MNM nagy értékű gyűjteményeinek mentésében. Kolozsvárott megkezdett egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen fejezte be, majd 1948-ban a szegedi egyetemen Roska Mártonnál⁵¹ szerzett bölcsészdoktori oklevelet.⁵² Tudományos munkássága a Nemzeti Múzeumban teljesedett ki és vált a középkori falukutatás legszakavatottabb, iskolateremtő alakjává.

Feltárások, ásatási tervek, kiadványok 1940–1944 között

Az ETI régészeti szakosztályának munkatársai „az erdélyi föld és a magyar élet megoldatlan problémáit szándékoztak tisztázni”.⁵³ A munka és a dotáció elosztásakor első helyen a magyarságtudomány szempontjából fontos korszakok álltak.⁵⁴ Az ezzel párhuzamosan folyó kutatómunkákat az őskor kivételével négy fő csoportra osztották, amelyekben a dák–római kontinuitás kérdéseire, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának összefüggéseire, illetve a magyar középkorra fókuszáltak. 1942-ben a dák–római folytonosság tisztázását szolgálta Ferenczi Sándor ásatása a kovásznai dák várban.⁵⁵ Az ásatás eredménye szerint a vár valószínűleg nem esett el Traianus hadjáratai alatt, hanem azután is fennmaradt. Ugyanabban az évben a debreceni egyetem ókortörténeti és régészeti tanszékének tanára, Paulovics István és Székely Zoltán bejárták az Olt-limes székelyföldi részét, és Szilágyi János, az aquincumi múzeum munkatársa, illetve Székely Zoltán a limeskutatás keretében feltárta a komollói castrumot. Az ásatás az ETI éves jelentése szerint világossá tette, hogy a castrum feladása után diszkontinuitás figyelhető meg. A feltárást az ETI finanszírozta, az eredmények közzétételét viszont az intézet az SZNM-mel közösen vállalta.⁵⁶ A honfoglalás kori ásatások közül kiemelkedett a Kolozsvár–Zápolya (ma gen. Traian Moşoiu) utcai temető feltárási folytatása, amelyet 1942. szeptember 2–26. között László Gyula vezetett.⁵⁷ Értékelése szerint „az az elmélet, hogy Erdélyt a magyarság csak Szent István korában vagy még később szállta volna meg, helytelennek bizonyult. A kolozsvári lelet magyarázatot ad az Erdélyt átszelő régi kereskedelmi utak mentén másutt is talált honfoglalás kori emlékekről, s új kutatásokra biztat.”⁵⁸ A Zápolya utcai feltárást a VKM mellett a helyi polgármesteri hivatal is támogatta, 1943 tavaszán a város vezetése 970 pengőt irányzott elő az ásatás folytatására.⁵⁹ László Gyula még

⁴⁹ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1942–43/1. 1942. augusztus 30., I. rendkívüli ülés, 2. sz.

⁵⁰ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1942–43/1. 1943. január 28., V. rendes ülés, 395. sz.

⁵¹ Roska a román impériumváltás után a szegedi egyetem régész tanszékén tanított. A „csonka országbeli” évekről ld. Vincze Zoltán: *Roska Márton pokoljárása*. Művelődés 69(2016) 3. sz. 24–27.

⁵² Magyar Múzeumi Arcképcsarnok *i.m.* 2002. 599.

⁵³ Sárándi *i.m.* 2015. 480.

⁵⁴ ETI jelentés *i.m.* 1943. 2.

⁵⁵ ETI jelentés *i.m.* 1943. 3.

⁵⁶ ETI jelentés *i.m.* 1943. 3.

⁵⁷ ETI jelentés *i.m.* 1943. 4, 9.

⁵⁸ Kis Újság, 1942. október 11.

⁵⁹ László Gyula: Előzetes jelentés. Kvár, 1942. december 2.; László Gyula levele Kolozsvár város vezetéséhez, 1943. március 6.; Tamás Lajos, az ETI igazgatója levele 1943. április 13-án Kolozsvár polgármesterének, Dr. Keledy Tibornak (a dokumentumok László Gyula családi hagyatékában találhatóak).

ugyanabban az évben felszíni kutatásokat végzett Eresztevényben (Háromszék megye), ahol korábban egy honfoglaláskori kengyelt és lándzsát találtak.⁶⁰ László Gyula a terepbejárásról készült jelentésében kiemelte, hogy az eresztevényi lelet és a „Kézdivásárhelyen talált honfoglaláskori lovas⁶¹ közelebbi támpontokat ad a Székelyföld e délkeleti részének honfoglaláskori régészete feltáráshoz s egyben ezért intézetünk fontos kötelességének ismeri, hogy ezen a területen folytassa kutatásait”.⁶² A kengyelről a következő évben rövid összefoglalót is írt.⁶³ A Szörce (Háromszék megye) mellett 1943 tavaszán talált kincslelet hitelesítő feltárását az SZNM felkérésére László Gyula 1943. szeptember 12–26. között végezte el. Az ásatáson egy „kaukázusi” bronzérem került elő.⁶⁴ A korábban talált kincslelet nagyobb ezüst lemezekből, egy öntörögből és 6 darab vas verőtöbblől áll.⁶⁵ László Gyula a múzeum számára készített ásatási jelentésben úgy vélte, hogy a leletanyag a Kr. sz. körüli szarmata kultúra emlékanyagával rokonítható, de a készítmény és a technikai kivitelezés alapján párhuzamot mutat a nagyszentmiklósi kincsel is. A területen eddig csak késő kőkori cserepeket találtak, László Gyula szerint ezért „ez a lelethiány különös jelentőséget ad annak az éremnek, amely az ásatáskor közvetlenül a kincslelet találási helye közelében előkerült. E bronzérem az eddigi vizsgálatok alapján a Kr. U. 2. évezred elejéről valónak látszik, s valószínűleg kaukázusi kalifátusi érem. Ez tehát a második keltezés helyessége mellett szólna, különösképpen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a szörceivel rokon leletek Irán és Perm vidékéről ismeretesek, s azt, hogy a kalifátus érmei ebben az időben egész Oroszországot és Magyarországot behálózták. Az érem pontosabb meghatározása csak Budapesten, megfelelő szakkönyvtár segítségével történhetik.”⁶⁶ A lelet „rendkívüli” jelentősége miatt László Gyula további feltárást tervezett a helyszínen.⁶⁷ A magyar középkorra vonatkozó régészeti kutatásokat az év folyamán Torja község határában, Bálványosvár (Háromszék megye) területén végeztek. Az ásatást az ETI és az SZNM megbízásából Ferenczi Sándor vezette, eredményei szerint a várat valószínűleg a 12–13. században építették.⁶⁸ Bálványosvár feltáráának nagy társadalmi visszhangja volt, az ásatások egy részét a környező lakosok adományából fedezték. 1942-ben Méri István Magyarzsombor (Kolozs megye) középkori református templomát vizsgálta, és megállapította, hogy a templomot magyar szempontból fontos középkori temető veszi körbe. Munkájának nagy része az intézet Borsa-völgyi kutatásába illeszkedett. Méri 1942 májusában bejárta Kide, Bádok, Borsa és Csomafája községek határát, és megállapította, hogy a térségből a felszíni nyomok és a terepalakulatok alapján több korszak régészeti emlékanyagának előkerülése várható. A kidei középkori és újkori temető ásatását szeptember, október, november hónapokban végezte el. Eredményei szerint a temetőbe a 12.

⁶⁰ Herepei János: *A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944. = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125. éves jubileumára.* Acta Siculica 3(2004). 98.; Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I.* (Szerk. Felföldi Szabolcs) Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Múzeum–MTA Régészeti Intézet, Szeged 2013. 100–101.

⁶¹ A kézdivásárhelyi leletekről (zabla, szablya, díszítetlen edény) ld.: Bóna István: *A honfoglaló magyarság régészeti leletei Erdélyben* = Erdély története I. Bp. 1988. 205.

⁶² ETI jelentés *i.m.* 1943. 4.

⁶³ László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben.* Erdélyi Tudományos Intézet–Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., Kvár 1943. 82–83.

⁶⁴ ETI jelentés *i.m.* 1944. 3.

⁶⁵ A „trák lovasként” számon tartott lelet ma Bukarestben található, a Nemzeti Történeti Múzeumban (Muzeul Național de Istorie). Herepei *i.m.* 2004. 127, 26. lj.

⁶⁶ Herepei *i.m.* 2004. 107.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ ETI jelentés *i.m.* 1943. 4.

századtól megszakítások nélkül a 19. századig temetkeztek. A feltárt gazdag antropológiai anyag mellett néhány jelentős lelet is előkerült (II. László és III. István király pénzei, Árpád-kori hajkari-kák stb.).⁶⁹ A kidei ásatást Méri István 1943-ban is folytatta,⁷⁰ amelyen rövid ideig Bottyán Árpád, az MNM munkatársa is részt vett.⁷¹ Méri a „mintaszerűen dokumentált” terepbejárás során a kidei Árpád-kori temetőben végzett feltárás tapasztalatai alapján dolgozta ki a többretegű középkori temetők ásatásának napjainkban is érvényes módszerét.⁷²

1943-ban az ETI megbízásából Párducz Mihály szegedi egyetemi magántanár Csomafáján (Kolozs megye) kezdte meg négy őskori telep kutatását. 1943. augusztus 24. – szeptember 4. között Székely Zoltán gimnáziumi tanár Méri Istvánnal Kidén egy kőfallal körülvett római kori villát azonosított, az ásatás során az alapfalak és a tüzelőberendezés is előkerült, vastárgyak, feliratos fogadalmi kő, hamvasztásos urnasírok kíséretében. A település kora a Kr. u. 2–3. század, „utána minden nyom hiányzik”.⁷³ 1943-ban László kezdeményezte a Kolozsvár főtéri „mintaásatást”, amelynek során Méri megtalálta Kolozsvár 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.⁷⁴ A dokumentálásban és újszerű feldolgozásban (pl. a természettudományos módszerek alkalmazása) „példaszerű” feltárás Kolozsvár településtörténetéhez is új adatokkal járult hozzá: az ásatás során az őskori rétegek fölött csupán Napoca, a római város maradványait és a magyarság emlékeit találták meg.⁷⁵ A főtéri ásatáson részt vett Ibrahim Kafesoglu ankarai régész is, aki a legújabb ásatási technikákat tanulmányozta.⁷⁶

Az ETI kolozsvári feltárásait a helyi polgármesteri hivatal is támogatta. A Zápolya utcai ásatások finanszírozása mellett arról is megállapodtak, hogy a Főtérnek az ETI által kijelölt helyén egy „6/6” négyzetméteres területet a város saját költségen tár fel, szakmunkásokkal és földmunkásokkal, László Gyula vezetése mellett. A feltárás célja az volt, hogy a főtéri illemhely ásásakor észlelt, de a „megszállók” által feltárni nem engedett Árpád-kori temetőt hitelesítsék.⁷⁷ Az ETI régészeti szakosztályának vezetőjeként László Gyula Alföldi Andrással, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (PPTE) Régészeti Intézetének (RI) vezetőjével 1941 őszén javaslatot dolgozott ki Porolissum római és dák kori emlékeinek, illetve a limes dacicus északi részének feltárására is.⁷⁸ A dokumentum szerint az ETI az ENM Érem- és Régiségtárával együtt Alföldi András, a PPTE Régészeti Intézete vezetőjének javaslatára az 1942. évben tervezte megindítani a „nemzeti és tudományos szempontból rendkívüli jelentőségű” Porolissum római

⁶⁹ ETI jelentés *i.m.* 1943. 5.

⁷⁰ ETI jelentés *i.m.* 1944. 2.

⁷¹ ETI Jelentés *i.m.* 1944. 3.

⁷² Méri István: *Középkori temetőink feltárásmódjáról. Megfigyelések a kidei XII–XIV. századi temető ásatásakor.* Erdélyi Tudományos Füzetek, 175. Kvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1944.

⁷³ ETI jelentés *i.m.* 1944. 2.

⁷⁴ Méri István: *Ásatás a kolozsvári Fő téren, 1943.* Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 1986. 9.; Gáll Erwin–Gergely Balázs: *Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és sórványleleteinek kutatástörténete.* Acta Siculica (2009). 217.

⁷⁵ ETI jelentés *i.m.* 1944. 3.; Méri *i.m.* 1986 9.; Magyar Múzeumi Arcképcsarnok *i.m.* 2002. 599.; Gáll–Gergely *i.m.* 2009. 217. Megállapítását a 2017 tavaszán feltárt 6. századi edényégető kemence módosítja: Gáll Erwin et al.: *„Daciatól Ultrasilvaniáig”.* A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai 3/4–2/13. század. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2017. 64.

⁷⁶ ETI jelentés *i.m.* 1944. 3.

⁷⁷ László Gyula: *Előzetes jelentés.* Kolozsvár, 1942. december 2. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁷⁸ László Gyula: *Az Erdélyi Tudományos Intézet javaslata a porolissumi ásatásokra vonatkozólag.* Kolozsvár, 1941. november 18. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

és dák emlékeinek feltárását és ezzel egy időben a limes dacicus északi részének átkutatását is. A feltárási munkálatokat Alföldi András felügyelete és általános irányítása mellett tervezték végrehajtani, a római rész technikai munkáit Radnóti Aladár, a dák várét Ferenczi Sándor végzi. Alföldi András a munkafelügyelői és műszaki munkákra saját tanítványait jelölte ki. László Gyula az ásásokat az alábbiakban körvonalazta: A római Porolissum feltárását az ETI az ENM-mel együtt végzi, az ásatási anyag azonban osztatlanul az ENM tulajdonába megy át, a tudományos eredmények közlésének joga viszont az ETI-t illeti. Az ásások megtervezésére és felügyeletére az ETI Alföldi Andrást, Roska Mártont és Paulovics Istvánt bízta meg. Az ásást a tervek szerint Paulovics István és Radnóti Aladár, az MNM segédőre irányította. László Gyula arra is kitért a dokumentumban, hogy az ETI-nek és az ENM-nek célkitűzése az erdélyi régészeti problémák megoldásában az anyaországi és az erdélyi fiatal régészemzedék közös részvétele a munkában. Ennek biztosítása érdekében „tudományos segéderőnek” Gosztonyi Gyulát (Pécs), vitéz Barkóczi Lászlót, Sági Károlyt (Budapest), Pálffy Antalt, Szabó Györgyöt, Novák Józsefet, Perczely Nándort, Ferenczi Sándort (Kolozsvár) és Székely Zoltánt (Sepsiszentgyörgy) kérték fel. Az ásatási terület őskori leleteinek feltárása Roska Mártont illette, a népvándorlás koriak pedig László Gyulát. Az ásást Alföldi András javaslatára öt évre tervezték, évi 6 hetes munkaszakaszra bontva, átlag 40 „napszámossal”. A dokumentumban a fentiek megvalósításához évi 8000 pengőre volt szükség, ehhez az ETI évi 4000 pengővel, az ENM évi 3000 pengővel, a PPTÉ RI pedig évi 1000 pengővel járult volna hozzá. Tájékoztatásul még közölték, hogy az ETI a porolissumi dák vár feltárására önálló hatáskörrel Ferenczi Sándor I. oszt. múzeumi őrt bízta meg, évi 1200 pengő juttatással. Azzal a kitételrel, hogy ha a dák vár feltárása előbb ér véget, mint 5 év, a fennmaradó összeget a csiki dák várak feltárására fordítsák. A javaslatban az is szerepel, hogy támogatni szándékozták Ferenczi István (évi 6-800 pengővel) a *limes dacicus* északi vonulatának megállapítására irányuló munkásságát. Kérték, hogy mellé Méri István múzeumi segéd tisztet bízzák meg. Az elvégzett kutatásokról évkönyvet szándékoztak megjelentetni, magyar és német nyelven, szerkesztőként László Gyulát jelölték ki. A szerkesztőbizottság tagjai az ETI igazgatója, Tamás Lajos mellett Alföldi András, Roska Márton, Paulovics István, Ferenczi Sándor, Radnóti Aladár és László Gyula voltak.⁷⁹

Az ETI kutatási eredményeit tudományos kiadványokban közölte. Már a megalakuláskor létrehozták az ETI évkönyvét, az Erdélyi Múzeum-Egyesület által kiadott Erdélyi Tudományos Füzetekben is publikáltak, de önálló köteteket is megjelentettek. A mintegy 30 önálló nagyobb munka közül régészeti témát dolgozott fel: Roska Márton: *Erdély régészeti repertórium* I. (1942); Székely Zoltán: *A komollói erődített római tábor* (1943); Paulovics István: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése* (1944) c. kiadvány. Tervezték még Kovács István, Fettich Nándor, Ferenczi Sándor, Mozsolics Amália és Székely Zoltán közreműködésével a dák–román kontinuitás problematikájának „végleges tisztázását” Erdély régészeti Repertórium II. kötetében, Novák József repertóriumát a III. kötetben Erdély római emlékeiről,⁸⁰ a IV. kötetben pedig László Gyula–Méri István feldolgozásában a népvándorlás

⁷⁹ 1943-ban Radnóti Aladár vezetésével megkezdődött a katonai tábor feltárása Porolissumban. Radnóti jelentéseit Tóth Endre publikálta 1978-ban (Tóth Endre: *Porolissum. Das Castellum in Moigrad*. Ausgrabungen von A. Radnóti, 1943. Régészeti Füzetek, Ser. II. No. 19. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 1978.). Radnóti a dáciai limeskutatást is folytatta: Radnóti Aladár: *A Dáciai limes a Meszesen*. Archaeologiai Értesítő, III. folyam 5. kötet (1944–1945). 137–151.

⁸⁰ Sárándi *i.m.* 2015. 480.

és az első magyar századok erdélyi emlékeit akarták kiadni.⁸¹ A dák repertórium megvalósításában Székely Zoltánra is számítottak, erről a Székely-hagyatékban őrzött Radnóti Aladár által írt levél is tanúskodik.⁸² A tervezett munkákat 1944 végéig kívánták megjelentetni,⁸³ ami azonban a rövid határidő, illetve a II. világháború kedvezőtlen alakulása és az ismételt román impériumváltás miatt nem valósulhatott meg. 1942-ben az ETI *Évkönyvében* jelent meg viszont Méri cikke a Torma Zsófia-gyűjtemény bükki jellegű cserepeiről.⁸⁴ László Gyula *Kolozsvári Márton és György prágai Szent György szobrának lószerszáma* c. tanulmánya pedig az ETF-ben, ugyancsak 1942-ben. Az intézet a M. Kir. Külügyminisztérium Kulturális Osztályával közösen egy erdélyi kérdéseket tudományos formában feldolgozó idegen nyelvű könyvsorozatot is útjára indított. A sorozat első kiadványa László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben* címet viselte.⁸⁵ *A honfoglaló magyar nép élete* c. könyvét, amelyet a szakma napjainkig alapműként tart számon,⁸⁶ László Gyula szintén az ETI-ben írta meg.⁸⁷ A kötet témájának vázát Balatonszárszón, a református diákok Soli Deo Gloria (SDG) szövetségének telepén, 1943. augusztus 23–29. között a népi írók és fiatalok által rendezett 6 napos eszmecserén tárta először az érdeklődő nagyközönség elé. A budapesti Magyar Élet Kiadó által megjelentetett könyv gerincét a honfoglaló magyar nép életének teljességre törekvő bemutatása adta. A szerző sorra vette nemcsak a temetkezések jellegzetességeit, hanem a honfoglalók mindennapi életét, viseletét, anyagi és szellemi javait, hiedelmeiket, hitvilágukat is bemutatta, a régészeti néprajz módszerét alkalmazva.⁸⁸ A könyvvel nyújtott teljesítményéért 1944 nyarán a „magyar értelmiségi emberek filléreiből” megalakult Magyar Irodalompartoló Társaság 10 ezer pengővel jutalmazta a fiatal tudóst. A társaság megfogalmazása szerint a nagydíjjal olyan könyvet kívántak kitüntetni, amely „alkalmas széles rétegek nemzeti tudatának építésére és gyarapítására”.⁸⁹ László Gyula kolozsvári tartózkodása alatt valósult meg az ún. kijevei út is. 1941 decemberében a német Reichsbund für Vorgeschichte (Birodalmi Östörténeti Központ) meghívására a VKM megbízásából pályatársával, Fettich Nándorral együtt a szövetséges német csapatok által megszállt Kijevbe utazott, hogy a helyi régészeti gyűjtemény honfoglalás kori magyar emlékanyagát tanulmányozza, és östörténeti ásatásokat kezdeményezzen.⁹⁰ E célból 1941–1942 telén a két magyar tudós közel hat héten át Kijevben tartózkodott, és nemcsak a visszavonuló szovjet csapatok által felrobbantott

⁸¹ ETI jelentés *i.m.* 1943. 3.

⁸² „Különbön még azon fáradozom, hogy a dák repertórium munkatársai egy megbeszélésre összeüljenek itt Kolozsváron. Remélem, hogy maga sem fog akkor hiányozni...” (Radnóti Aladár levele Székely Zoltánhoz, 1943. szeptember 5. A levél a Székely Zsolt által őrzött Székely Zoltán-hagyatékban található, a levlérszlet közlését Székely Zsoltnak köszönöm.)

⁸³ Sárándi *i.m.* 2015. 480.

⁸⁴ ETI jelentés *i.m.* 1943. 20.

⁸⁵ ETI Jelentés *i.m.* 1943. 21.

⁸⁶ Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve. Századok* 127(1993). 281–285.

⁸⁷ Balassa–László *i.m.* 2001. 71. László Gyula visszaemlékezése szerint: „A könyvet Kolozsvárott írtam, az Erdélyi Tudományos Intézetben, a Majális úton [!: valami tévedés, automatikus elírás lehet, mert az ETI az Erzsébet úton székelt], ahol szép nagy szobám volt, és a szomszéd szobában Kovács László írta a »Hóstiatiak temetkezését«...”

⁸⁸ A módszerről ld. László Gyula: *Régészeti néprajz és magyar östörténelem.* = Szárszó.

– Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet tábor előadás- és megbeszélés-sorozata. Magyar Élet, Bp., 1943. 109–132.

⁸⁹ Fejta Géza: *László Gyula könyve és a Magyar Irodalompartoló Társaság nagydíja.* Magyar Élet, 1944. július 25.

⁹⁰ Tamás *i.m.* 1941. 413. A kijevei útról ld. részletesen Balassa–László *i.m.* 2001. 60–66.; Fettich Nándor kijevei naplója és László Gyula naplótöredéke Fodor István gondozásában jelent meg: Fodor István: *Magyar régészek a háborús Kijevben. Fettich Nándor kijevei naplója és László Gyula naplótöredéke.* Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 2018.

Lavra-kolostor régészeti anyagát rendezték szakszerűen, hanem annak egyházi műkincseit is megmentették.

A régészeti szakosztály működése az 1945-ös román impériumváltás után

Az ismételt román impériumváltás után László Gyula továbbra is megmaradt az ETI régészeti szakosztálya élén, és szinte egy személyben vitte tovább az erdélyi magyar régészet ügyét Kolozsváron. Roska Márton és Méri István Budapestre távozása után László Gyula a Bolyai Egyetem tanszékvezető tanáraként az egykori Roska-tanítványra, ifj. Kós Károlyra és hajdani kollégájára, Ferenczi Sándor fiára, Ferenczi Istvánra számíthatott. A levéltári iratanyagok szerint ifj. Kós Károly a Régészeti és Őstörténeti Tanszéken 1946-ban László Gyula helyettes tanársegédje volt.⁹¹ A néprajz irányában mindinkább elköteleződött Kós Károly azonban László Gyula szerint nem mindig végezte kielégítően a rábízott feladatokat. Erről László Gyula kézzel írt jelentése tanúskodik 1946-ból.⁹² A kolozsvári Bolyai egyetemen László Gyula legkedvesebb tanítványa, majd tanársegédje Ferenczi Sándor fia, Ferenczi István lett.⁹³ Ferenczi István a Ferenc József Tudományegyetemen kezdte meg tanulmányait, majd a Bolyai Egyetemen szerzett történelem–földrajz szakos tanári képesítést. Bölcsészdoktori oklevelét 1949-ben vétele meg „*Régészeti adatok Kolozsvár és környéke ember- és településföldrajzához*” címmel.⁹⁴

László Gyulának 1949-es Budapestre távozásáig csupán két ásatás vezetésére nyílt lehetősége. Az egyik a Zápolya utcai temető 1942-ben feltárt sírjaitól keletre, a Kalevala (ma Semenicolui) utcában, 1948 késő tavaszán⁹⁵ valósult meg. A másik Magyarpalatkán (Kolozs megye), ugyancsak 1948-ban. Az 1942 őszen feltárt síroktól keletre, a MÁV egykori, föl hagyott kavicsfejtője felé eső részen, a padperemi (kövespadi) Kalevala utca lejtős oldalának levágásakor talált nyolc, többségében melléklet nélküli sírt László Gyula Ferenczi István részvételével tárta fel.⁹⁶ A lelőhelyet később Ferenczi István rövid értékelésében a Zápolya utcai temető részének vélte.⁹⁷ A Magyarpalatkán talált népvándorlás kori sírok feltárását László Gyula Mihai Macreaal együtt végezte. Az ásatás eredményeit Macrea 1949-ban összegezte, és a feltárt sírokat a 4. század második felére keltezte.⁹⁸

A román impériumváltás után László Gyula tudományos munkáinak száma csökkent, amit nem csupán időhiány okozott, hanem a megfelelő szakkönyvtár hiánya is. Figyelme ekkor

⁹¹ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 4.74.

⁹² „Dr. Kós Károly helyettes tanársegéd tanszéki működése ki nem elégtő, a kapott feladatokat vagy rendetlenül, vagy sehogy sem végzi. Tudomásom van arról, hogy a néprajzi dolgozata elkészült és az jó. Kvár, 1946. V. 31. László Gyula”. KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 357.

⁹³ Magyar Múzeumi Arcképcsarnok *i.m.* 2002. 268–269.

⁹⁴ Magyar Múzeumi Arcképcsarnok *i.m.* 2002. 268.

⁹⁵ Ferenczi István: *Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál*. Erdélyi Múzeum 58/1-2. (1996). 18; Balassa-László *i.m.* 2001. 60.

⁹⁶ Ferenczi *i.m.* 1996. 18.

⁹⁷ Uo. A leletekről részletesen: Gáll *i.m.* 2013. 259–260; ld. még Gáll et al. *i.m.* 2017. 70.

⁹⁸ Mihail Macrea: *Săpăturile arheologice de la Palatca, plasa Mociu, jud. Cluj*, Studii (Revista de Istorie) 2(1949) nr. 1, 110–116. Az újabb kutatások alapján felmerült a temető 5. századi keltezése is (Gáll et al. *i.m.* 2017. 79.).

elsősorban a magyar ősvallás felé terelődött: 1945-ben jelent meg a szatmári kocsisztörténetről írt dolgozata, amelyben a honfoglaló magyarok lovas temetkezéseinek nyomát vélte felfedezni,⁹⁹ 1947-ben pedig a lovas-nomádok ősvallásáról közölt egy összefoglaló tanulmányt,¹⁰⁰ majd ugyanabban az évben a magyarszentpáli pillérfő asszonyalakját elemezte.¹⁰¹ Ekkor kezdte meg a Szent László-legenda kereszténység előtti rétegének feltárását is.¹⁰² 1949-ben meghívást kapott a budapesti egyetemre, a Népvándorlás és az első magyar századok régészete tanszék élére. A Bolyai Egyetem tanári tisztségét sem szándékozott feladni,¹⁰³ de időközben a román állam megtiltotta az idegen állampolgárságú tanárok alkalmazását a román felsőoktatásban.¹⁰⁴ László Gyula 1949 nyarán, visszatérve Budapestre, néhány hónapon át megbízások munkákból tartotta el családját, míg az év végén beosztott régészeti előadóként a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához került.¹⁰⁵ Óraadóként 1950-től alkalmazták a budapesti egyetemen. 1952-ben az MNM újonnan alakult Középkori Osztályának vezetője lett, 1957-től pedig nyugállományba vonulásáig (1980) az ELTE régészeti tanszékén tanszékvezető egyetemi tanári tisztséget töltött be.¹⁰⁶

Összegzés

Dolgozatomban az ETI régészeti szakosztályának tevékenységét foglaltam össze, amelyet megalakulásától megszűnéséig László Gyula, a 20. századi régészet legnagyobb hatású alakja vezetett. A szakosztály jelentőségét emeli, hogy nem csupán régészeti tevékenysége jelentős, hanem a magyar identitástudat erősítésében betölteni kívánt szerepe is, a régészet mint nemzeti tudomány céltudatos művelése által.¹⁰⁷ Bár a Horthy-korszak vezető régészei a kor meghatározó történész egyéniségeihez csatlakoztak, és elzárkóztak a nemzetiszocialista eszméktől,¹⁰⁸ Gustaf Kossinna településrégészetnek nevezett módszere, a régészeti kultúrák népcsoportokkal való

⁹⁹ László Gyula: *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsisztörténetben*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kvár (1945). 219–248.

¹⁰⁰ László Gyula: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, II(1943). Kvár (1947). 63–105.

¹⁰¹ László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Jegyzetek a magyarszentpáli pillérfő néprajzához*. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem–Erdélyi Tudományos Intézet, Kvár 1947.

¹⁰² László Gyula: *1910-ben születtem... Életünk könyvek – Magyar Helikon*, Szombathely 1995. 35.

¹⁰³ Tervei szerint a két város között ingázva a tavaszi félévet töltötte volna a Bolyai Egyetemen, ahol az egyik helyettesének Székely Zoltánt nevezte meg, de a később klasszika-filológusként működő Roska-tanítvány Szabó György neve is felmerült. Ld. erről László Gyula: Pro memoria. A Bolyai Egyetem régészeti tanszékének 1948/49. évben történő ellátása ügyében. Kolozsvár, 1949. július 18. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található. Idézi még: Benkő Elek: *László Gyula kolozsvári évei, középkori régészeti és művészettörténeti munkássága*. Korunk (2012/2). 73–74.; M. Lezsák Gabriella: *„Ott békültem ki magammal és a sorssal...” László Gyula kolozsvári évei (1940–1949) a tudomány és a haza szolgálatában*. Erdélyi Múzeum, (2017/1). 181.

¹⁰⁴ *Erdély magyar egyeteme 1944–1949. 2. Dokumentumok 1945–1949.* (szerk. Lázok János–Vincze Gábor) Marosvásárhely 1998. 43.; Balassa–László *i.m.* 2001. 88.

¹⁰⁵ Mesterházy *i.m.* 281–282.; Balassa–László *i.m.* 2001. 89–98.; Benkő *i.m.* 2012. 74.

¹⁰⁶ Magyar Múzeumi Arcképcsarnok *i.m.* 2002. 550.

¹⁰⁷ Ld. pl. Roska Márton: *A régészet nemzeti feladatai*. Magyar Lélek, III(1941). 4. sz., 136–138. és László Gyula levelét Vita Sándorhoz, illetve a levélhez mellékelte iratanyagot: Sárándi *i.m.* 2015. 461–486.

¹⁰⁸ Balassa–László *i.m.* 2001. 65.

azonosítása hatott a hazai régészek munkásságára is.¹⁰⁹ Különösen azután, hogy a trianoni döntés következtében újra kiéleződött a vita, hogy kinek van történelmi jogalapja Erdélyre.¹¹⁰ A román régészek a dák–román kontinuitás mellett érveltek,¹¹¹ míg a kolozsvári régészeti iskola ennek megdöntésére¹¹² és Erdély magyar nyomainak feltárására,¹¹³ illetve a migráció, a diszkontinuitások bizonyítására koncentrált.¹¹⁴ A honfoglalás kori magyarokhoz kötött régészeti leletek megítélésére azonban ösztönzően a hazai népi mozgalom hatott,¹¹⁵ megteremtve e tudományszakban is a „harmadik utas” független, népiségtörténeti szemléletmódot.¹¹⁶ A kutatásokban főként a nemzeti szempontból releváns témákra fókuszáltak, amelyekben az ENM mellett László Gyula vezetésével fontos feladatot vállalt az ETI régészeti szakosztálya is. A rövid, mintegy négyéves időszak a világháború kiteljesedése ellenére is jelentős eredményeket hozott. Elsősorban Erdély magyar emlékeit, a vele kapcsolatos sztyeppe kultúra Kárpát-medencei régészeti műveltségét és az ún. dákoromán kontinuitás kérdését vizsgálták. Az eredmények alapján hiteles adatokkal cáfolták a román uralom alatti áltudományos teóriákat is. A porolissumi kutatásokkal tudományos megalapozottsággal vizsgálták felül a dák–római–román kontinuitás elméletét, míg László Gyula kolozsvári ásatásai (Zápolya utca, Kalevala utca) a honfoglaló magyarok korai erdélyi jelenlétére világítottak rá. Erdély ismételt román megszállásával a Bolyai Egyetem keretében működő ETI régészeti szakosztálya 1949-ben, László Gyula Budapestre távozásával szűnt meg. Erdély és a kincses város szellemisége, az ott eltöltött időszak alatt szerzett tudásanyag, szemléletmód azonban László Gyula budapesti évei alatt is ösztönzően hatott munkásságára. Népiségtörténeti szemléletmódjával, temetőelemzési módszerével, a néprajz eredményeinek felhasználásával akarva-akaratlanul a Pósta-féle felfogás egyik legjelentősebb részét vitte tovább.¹¹⁷ A budapesti egyetemen teljesedett ki később az ún. László-iskola,¹¹⁸ a hivatásukban

¹⁰⁹ Szeverényi Vajk: *Az őskori régészet politikája*. Századvég, 2014/3. 8–9. A tárgytipológia módszere azonban mindvégig markánsan jelen maradt. Pl. Roska Márton kora középkori munkáira kezdetben Kossinna elmélete hatott (Gáll *i.m.* 2011–2012. 36.), és csak az 1940–1944 közötti időszakban alkalmazta a tárgyközpontú elemzési módszert.

¹¹⁰ Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Bp., 1989.; Lucian Boia: *Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangen in der rumänischen Gesellschaft*. (Studia Transylvanica 30.) Köln–Weimar–Wien 2003. 115.; Langó Péter: *A Kárpát-medence 10. századi emlékegyének kutatása, mint nemzeti régészet. Kutatástörténeti áttekintés*. Korall, 24–25. (2006). 100.; Mitu, S.: *Transilvania mea. Istoriei, mentalități, identități*. Iași, 2013. 177–178.; Szeverényi Vajk: *Az őskori régészet politikája*. Századvég, 2014. 12.; Bak Miklós: *Két nemzetépítés, egy állam – Románia száz éve*. Kisebbségi Szemle, 2018/3. 47–53.

¹¹¹ Vékony *i.m.* 1989.; Boia *i.m.* 2003. 115.; Langó *i.m.* 2006. 100.; Gáll *i.m.* 2011–2012. 31–35.

¹¹² Roska Márton: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1943. évi működéséről*. Az EME ÉK., 1944. 44–47. Erről ld. még Roska Márton jelentését: MTA Kt. Ms. 4547/291. és az ETI régészeti szakosztályának céljait (ETI jelentés *i.m.* 1943. 3.).

¹¹³ Roska Márton: *A honfoglalás és Erdély. = A történeti Erdély*. Szerk. Asztalos M. Bp. 1936. 163.; és ld. pl. László Gyula Kolozsvár–Zápolya utcai temető feltárásának folytatását és a honfoglaló magyar „vitési sír” megtalálásának fogadtatását, különösen a korabeli médiában (Balassa–László *i.m.* 2001. 57–59), illetve az ETI régészeti szakosztálya céljait: ETI jelentés *i.m.* 1943. 2.

¹¹⁴ Pl. Roska *i.m.* 1936. 151.

¹¹⁵ Ld. László Gyula előadását a szárszói konferencián (Balassa–László *i.m.* 2001. 66–69.; Fodor István: *László Gyula, a régész*. = Balassa–László *i.m.* 2001. 162–163; 187–195) és az 1944-ben kiadott *A honfoglaló magyar nép élete c. könyvét*.

¹¹⁶ Trogmayer Ottó: *120 éve született Móra Ferenc. „Mögötte a fene.” Magyar Múzeumok 1999/1. 18.; Viga Gyula: Néhány mondat Trogmayer Ottó Móra-cikke kapcsán*. Magyar Múzeumok 1999/2. 60.

¹¹⁷ Pósta Béla László Gyulára gyakorolt hatásáról ld. Trogmayer *i.m.* 1999. 18.; Viga *i.m.* 1999. 60.

¹¹⁸ Mesterházy *i.m.* 1993. 270–311.; Fodor *i.m.* 2001. 270.

megmaradt kutatók pedig, köztük Ferenczi István és Székely Zoltán az „ahogy lehet” szellemiségében a magyar régészet fennmaradását biztosították Erdélyben.¹¹⁹

Levéltári források rövidítéseinek feloldása

MTA Kt.= Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár

SZTE Lvt.= Szegedi Tudományegyetem Levéltára

MNLOL= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

KmROL= Kolozs Megyei Állami Levéltár (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj)

KmROL EME Lvt.= Kolozs Megyei Állami Levéltár (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj), Erdélyi Múzeum-egyesület Levéltára

The archeological exploration of the land of Transylvania and the accurate report of the work accomplished so far.

Keywords: Transylvanian Scientific Research Institute, Archaeological Department, Archaeological School of Kolozsvár; Daco-Roman continuity theory

In the following paper I tried to summarize the activity of the Archaeological Department of the Transylvanian Scientific Research Institute (*Erdélyi Tudományos Intézet*, ETI) led from its formation until its end (1940-1949) by Gyula László, one of the most emblematic figures of Hungarian archeology in the 20th century. The significance of the department lies not only in its remarkable archeological activity, but also in reinforcing Hungarian identity through the purposeful development of archeology as a field of national importance. Even though the leading archeologists of the Horthy Era joined the defining historians of the age in resisting the ideas of national-socialism, Gustaf Kossinna's theory of "settlement archeology", involving the identification of archeological cultures with ethnic groups made an influence on the local archeologists as well, especially in the context of the sharpening debate about the historical claim on Transylvania, following the Treaty of Trianon. While Romanian archeologists argued for the theory of Daco-Roman continuity, the Archeological School of Kolozsvár focused on its disproval, the unearthing of Hungarian vestiges in Transylvania, and on demonstrating migration and discontinuity. However, the perception of the interpretation of archeological artefacts was also influenced by the so called "Rural Movement", facilitating the creation of a third-way, independent, folkloristic perspective.

¹¹⁹ T. Szabó Csaba: *Erdélyi régészet. Írások régészetről és kulturális örökségvédelemről 2009–2017*. Kvár 2017. 17.

SZEMLE

A középkori Magyarország címeres emlékeinek újabb kötetéről

*A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. Szerk. Avar Anton.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2018. 319 old.*

A magyarországi heraldikai kutatások igen komoly múltra tekintenek vissza, ugyanakkor a címereslevelek rendszeres feltárása és tudományos igényű közzététele a biztató 20. század eleji kezdetek után néhány évtized múlva tulajdonképpen elakadt. E vállalkozások közül a *Magyar címeres emlékek* három kötetét említjük meg (Bp. 1901–1926), ugyanis a most bemutatásra kerülő kiadvány több tekintetben ezt a Fejérpataky László és Áldásy Antal nevével fémjelzett munkát juttatja eszünkbe. A kötet szerkesztője, Avar Anton egyébként e forráskiadvánnyal bevallottan a nevezettek „által útnak indított ... forráskiadási hagyományt” kívánja folytatni (9.). Az utóbbi évtizedekben ismét fellendülő heraldikai kutatások eredményei közül pedig leginkább a Körömdi Tamás által szerkesztett *Középkori magyar címereslevelek* című munkával (I. 1439–1503. Bp. 2013) rokonítható. A forráskiadvány öt intézmény (MNL Országos Levéltára, MTA Történettudományi Intézet, MTA Művészettörténeti Intézet, a miskolci Herman Ottó Múzeum, ELTE) munkatársainak a közreműködésével készült el, a szerkesztőre tehát az a nem kevés felelőséggel és munkával járó feladat hárult, hogy 14 szerző munkáját szerkessze köteté, miközben maga is 12 címereslevelet tett közzé.

Rácz György, az MNL Országos Levéltárának főigazgató-helyettese és a 2018. évi Mátyás király-emlékévi levéltári projektvezetője az általa jegyzett előszóban (7–8.) ismerteti az emlékévi keretében készült forráskiadvány koncepcióját, és jelentőségét, újszerűségét elsősorban abban jelöli meg, hogy a Hunyadiak által kiadott és jelenleg ismert valamennyi

címereslevél szövegét, úgyszintén azok reprodukcióit egyetlen kötetben teszi hozzáférhetővé az érdeklődők számára. Ez pedig lehetővé teszi, hogy a szakemberek a korszak teljes címereslevél-anyagának ismeretében tudják levonni következtetéseiket (amint ezt pl. művészettörténeti szempontból Mikó Árpád meg is teszi alább említendő tanulmányában).

A bevezetőben (9–14.) a kötet szerkesztője, Avar Anton az igen tanulságos kutatástörténeti előzmények áttekintése, a Hunyadiak által kibocsájtott címereslevelek körültekintő és módszeres számbavétele mellett részletesen ismerteti a kiadásra vonatkozó tudnivalókat. Ezek közül azt emelnénk ki, hogy – a forráskiadás bevett szabályainak megfelelően – az okleveleket minden esetben az eredetiről, annak hiányában pedig a legjobbnak minősített másolatról írták át, gyakran javított szövegeket közölve. Ha viszont sem eredeti, sem másolat nem maradt fent, csupán a kiadott szöveg állt a rendelkezésre, akkor azt vették át minden változtatás nélkül. Természetesen részletesen ismerteti mind a latin, mind a német oklevélszövegek átírása során követett alapelveket is. (Ezeket, nyilván, a csak közlésből ismert szövegeknél nem alkalmazták, következésképpen az előbbieket, valamint az eredetiek alapján publikált forrásszövegek közlési módja között lehetnek eltérések.) A szerkesztő felhívja a figyelmet arra, hogy három olyan armális is bekerült a kiadványba (IV., V., XXXVII. sz.), melyet ugyan nem Hunyadi János kormányzó vagy Mátyás király adott ki, de azok közlését – a megfelelő helyeken kifejtett

Fejér Tamás (1977) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

érvek mellett – mindenképpen indokoltnak tartotta. (Ezek közül itt mindössze V. Lászlónak a Hunyadi János részére adott 1453. február 1-i címerbővítő oklevelét említjük meg.) Ugyanakkor számba veszi a Mátyás által kibocsátott, viszont még feltárássra váró címeresleveleket is. Ennek kapcsán jegyezzük meg – már ha a kérdést jól értettük –, hogy a Vajay Szabolcs nyomán említett, az itáliai Ancona város által Mátyás királytól nyert címeres pecsétadomány esetében (11.) hasznos lett volna legalább utalni arra, hogy szövegét Makuscev közzétette a *Monumenta historica Slavorum meridionalium* I/1. kötetében (Varsó, 1874. 147–149.).

A bevezetőt Mikó Árpádnak, az MTA Művészettörténeti Intézete igazgatójának *A Mátyás-kori címereslevelek helye a mintatűrafestészet történetében* című tanulmánya követi (15–22.), az armálisok ugyanis a heraldika és a diplomatika mellett a művészettörténeti kutatásoknak is fontos forrásai. A kötetben közzétett címereslevelek és a korabeli udvari kódexfestészet emlékeinek összehasonlító vizsgálata igen fontos összefüggésre világít rá: nevezetesen arra, hogy több Mátyás-kori armális címerminiatűrú azoktól a Budán működő itáliai miniatúroktól származnak, akik közreműködtek a Corvinák vagy más kódexek díszítésénél (az armálisok keltezése alapján pedig az egyes mesterek magyarországi működése is pontosabban datálható). Ugyanakkor tekintettel arra, hogy Mátyás uralkodása idejéből mindössze 28 eredeti címereslevelet ismerünk, Mikó megállapítása szerint: „Nincs sok esélyünk arra, hogy összefüggő korszakot rajzoljunk, legfeljebb stílárius tendenciákat lajstromozhatunk.” (16.) Ennek megfelelően Mikó a Mátyás-kori armálisok művészettörténeti összképét illetően – Balogh Jolán megállapításaival szemben (de egyidejűleg hangsúlyozva vonatkozó kutatásainak jelentőségét) – nem a gótikától a reneszánsz felé haladó stílusfejlődést érzékeli, hanem értékelése szerint „az északi gótika és az itáliai reneszánsz kompozíciós és stílárius elemei egy időben éltek, egymást váltogatták.” (22.)

Mikó Árpád tanulmányát a tulajdonképpeni forrásközlés rész követi. A kiadvány összesen 47 – a magánszemélyek mellett hat városnak adományozott – címereslevelet tartalmaz. Ezek közül Zsigmond

királytól egy (ennek szövegét Hunyadi János kormányzó írja át az 1449. április 13-i oklevelével, melyre, rendhagyó módon, ráfestették az eredeti oklevélen található címer másolatát is), Hunyadi János kormányzótól három, V. Lászlótól egy, I. Mátyástól 42 armális származik, közülük 40 latin, hét pedig német nyelvű. A teljességre törekvés során a szerkesztő a formuláskönyvekben fennmaradt és Mátyás király uralkodásához köthető három címereslevél-formulát is felvette a kötetbe. Ezt az eljárását csak helyeselni tudjuk, jóllehet például az XLVII. szövegnek – amely „igazi” mintaszöveg, azaz egyetlen konkrét adatot (ti. keltezés, hely- és személynevet stb.) sem tartalmaz – formula mivoltán kívül történeti forrásként való felhasználása tulajdonképpen lehetetlen, ugyanakkor adatok hiányában a másik kettőt sem sikerült a közlőnek személyhez vagy családhoz kötni. A XLIII. armálisformula viszont azért jelentős, mert a Mátyástól származó – és a kutatás előtt ismert – címereslevelek közül egyedülállóan ezzel a kedvezményezett a címer és nemesség mellett házménstességet is nyert. A 47 címereslevél közül – számításaink szerint – 35-öt teljes szöveggel, ötöt pedig kivonatosan korábban már publikáltak. (Ez a tény is jól mutatja azt az élénk érdeklődést, amely a Hunyadiak által kibocsátott címeresleveleket övezte a heraldikai kutatások részéről.) Összesen tehát tíz oklevélszöveg jelenik meg első alkalommal in extenso ebben a kiadványban (a hátramaradt két armális közül a XIII. számúnak a szövegét nem ismerjük, a XLIV. szövegből pedig csupán töredékek maradtak fent a szakirodalomban). De talán azt is érdemes lesz megjegyezni, hogy hét különböző ország levéltáraiból összegyűjtött 47 oklevél közül 31 maradt fent eredetiben, a többi a közlők másolatból vagy csupán leírásból, említésből ismerik. Egyébként az itt közölt címereslevelek jelentős része kiváló minőségben megtekinthető az MNL Országos Levéltára által működtetett online címereslevél-adatbázisban, melynek létrehozásában a kötet szerkesztőjének, Avar Antonnak szintén jelentős szerepe volt.

Az azonos szerkezetű címerközlések élén rövid fejregesztá áll, amit az oklevéllel kapcsolatos adatok (fennmaradási forma, lelőhely, jelzet, az oklevél anyaga, pecsétje, állapota stb.), majd a korábbi kiadás/kiadások, valamint a vonatkozó szakirodalom felsorolása követ.

Ezután kerül sor az oklevél szövegének a közlésére – az eredetiek esetében – a kancelláriai jegyzetekkel, a hátlapon levő egykorú vagy későbbi feljegyzésekkel, levéltári jelzetekkel együtt. A szövegközlést eltérő terjedelmű kísérő tanulmányok követik, melyek például a címeradomány kedvezményezettjére, családjára, a címer elnyerésének körülményeire vonatkoznak, a közreadók ugyanakkor különös hangsúlyt fektetnek a címerkép ismertetésére, több esetben annak értelmezését is elvégzik, ritkábban pedig stíluskritikai vizsgálódásokba is bocsátkoznak (pl. a XVI., XXVII. armálisok esetében). A címerképek értelmezését különösen fontosnak tartjuk, tekintettel arra, hogy közlik ezt a teljes forrásanyag és szakirodalom ismeretében teszik meg, esetenként új eredményekre jutva (pl. a XIV., XV., XXI. címereslevelek esetében). Az egyes közléseket az eredeti címereslevélről készült, kiváló minőségű, színes reprodukciók foglalják keretbe, mégpedig úgy, hogy elől a kinagyított címerképet, a végén pedig az illető oklevél előlapját közlik (ezzel a kísérő tanulmányoknak a címerre vonatkozó információit is ellenőrizhetővé teszik). Eredeti oklevél hiányában a címerképet formahű oklevélmásolatok (pl. XXIX., XXXIII. sz.) vagy reprodukciók (pl. III., IV., XXI. sz.) alapján közlik, két alkalommal azt pecsétlenyomatról (VI., XIII. sz.) ismerhetjük meg, egy esetben pedig a szerkesztő készített rekonstrukciós rajzot (XLVI. sz.).

A kötet a nemzetközi tudományossághoz is szólni kíván, tekintettel arra, hogy a végén egy rövid angol nyelvű összefoglalóval, valamint a fejregeszták angol nyelvű fordításával is találkozunk (284–287.). A kiadványt a felhasznált források és könyvészeti tételek jegyzéke zárja (288–319.). Mutató ugyan nem készült a kiadványhoz, ami mindenképpen megnehezíti a használatát, de minthogy a közölt oklevelek száma nem éri el a félszázat, ugyanakkor a tartalomjegyzékből fény derül a kedvezményezettekre, ez nem okoz különösebb nehézséget. Egyébként a szerkesztő kilátásba helyezte a kiadvány közzétételét a világhálón is (12.), a teljes szövegben történő keresés lehetősége tehát tovább könnyítené annak használatát.

Tehtettel arra, hogy a közlők az MNL Országos Levéltárában őrzött címereslevelek esetében röviden ismertetik azok közgyűjteménybe való kerülésének

körülményeit, ezt Berekszői Péternek a Hunyadi Jánostól nyert 1448. február 15-i (II. sz.), jelenleg a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található címeradománya kapcsán is igyekeztünk tisztázni. (Az oklevél egyébként megtekinthető a világhálón is a Román Nemzeti Levéltár által működtetett *Arhiva Medievală a României* digitális adatbázisban a CJ-F-00560-2-2 azonosító alatt.) Érdemes lesz talán röviden utalni arra, hogy az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található levéltári anyag szerves részét képezte (illetőleg képezi jelenleg is) az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1949. évi megszüntetése után átkerült előbb a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (1950), majd a Kolozsvári Nemzeti Levéltár kezelésébe (1975). Ezt az értékes iratanyagot (beleértve a levéltár címereslevél gyűjteményének 1594 előtti darabjait) viszont a front elől akkor még az Egyetemi Könyvtárban őrzött levéltárból 1943 nyarán Budapestre menekítették, ahonnan csak 1952-ben érkezett vissza Kolozsvárra. Az iratanyag viszont már nem került vissza az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának még 1949-ben a Farkas utcai Bethlen–Nemes-palotába átköltöztetett anyagába, hanem a levéltár egykori őrzőhelyén, az Egyetemi Könyvtárban került elhelyezésre (következésképpen több levéltári állag egysége meg bomlott). A címereslevélen található bélyegzők feliratából (*Erdélyi Múzeum-Egylet Könyvtára. Kézirattár; Az Erdélyi Országos Múzeum Könyvtára. Címeres levelek*) nem derül ki, hogy az oklevél milyen úton-módon került be a Múzeum levéltárába. Az armális regesztáját viszont közzétette Szabó Károly *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata (1232–1540)* című munkájában (Bp. 1889. 296. sz.), ahol arra is utal, hogy az oklevél gr. Kemény József gyűjteményében található (ezt egyébként Fejérpataky László is említi közlésében). Tehát a címerlevél már igen korán, Kemény József hatalmas történeti forrásgyűjteménye részeként tulajdonképpen az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859. évi megalapításakor bekerült annak könyvtárába, illetőleg kéziratárába. Az oklevélre – minden bizonnyal – azért nem a Kemény-gyűjteményhez tartozó iratokon látható bélyegző (*Az Erdélyi Országos Múzeum Könyvtára. Gr. Kemény József gyűjteménye*) került rá, mert azt

áthelyezték a levéltár címereslevél-gyűjteményébe, és annak darabjaként vették számba. Ugyanakkor a hátlapról közölt feljegyzés aligha 16. század végi, annál jóval későbbi, és inkább Kemény József (1795–1855) kézírását juttatja eszünkbe, mellyel a gyűjteményhez tartozó több más oklevél is találkozunk. Végezetül talán azt sem lesz érdektelen megemlíteni, hogy Fejérpatakya Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság titkáráként a szóban forgó oklevél, valamint két másik címereslevél kapcsán (V. László 1456. március 30-i és II. Ulászló 1507. június 12-i armálisairól van szó) Majláth Béla, az Országos Széchényi Könyvtár öre útján 1889. január 21-én fordult az EME igazgató választmányához, hogy azokat „lemásolás és tudományos felhasználás céljából rövid időre a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában leendő használatra elküldeni szíveskedjék”. (Kolozsvári Nemzeti Levéltár, Erdélyi Múzeum-Egyesület irattára, 5/1889.). E kölcsönzésnek köszönhetően került tehát sor az említett címereslevél közzétételére – amint erre a szöveg közölje is utal – előbb a Turulban 1890-ben, majd a *Magyar czímeres emlékek* I. kötetében 1901-ben.

Az erdélyi vonatkozásoknál maradván, Pogány Miklós tordai polgár 1447. évi címerlevelének (I. sz.) kísérő tanulmányában hasznos lett volna utalni Wolf Rudolf *Bethlen Miklós tordai* ősei című írására (In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. Kvár, 1999. 605–609.,

617–618.), melyben bővebben foglalkozik a címernyerővel és családjával. Minthogy a kötet nem csupán a címereslevelek összegyűjtése, hanem a korábbi közlések számbavétele tekintetében is a teljességre törekedett, Hunyadi Jánosnak az V. Lászlótól nyert címerbővítő oklevele kapcsán (V. sz.) utalunk még további két teljes szövegű közlésre: Philipp Ernst Spieß: *Archivische Nebenarbeiten und Nachrichten vermischten Inhalts mit Urkunden*. I. Halle, 1783. 177–179.; *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. II/2. București, 1891. 24–26.

A modern forráskiadás valamennyi követelményének megfelelő reprezentatív kiadvány minden bizonnyal hasznos segédeszköz lesz a korszakkal foglalkozó történészek és művészettörténészek számára, ugyanakkor áttekinthető szerkezetének, a minden részletre kiterjedő kísérő tanulmányoknak, valamint a kiváló reprodukcióknak köszönhetően alighanem rövidesen ott találjuk a történeti segéd tudományok kötelező könyvészeti tételei között. Csak remélni tudjuk, hogy a szerkesztő folytatja az 1526-ig terjedő – a Hunyadiak most közreadott armálisainál bizonyosan nagyobb számú – címereslevél-anyag közzétételét, melynek számbavétele az MNL Országos Levéltárának említett címereslevél-adatbázisában nagyobbára már meg is történt.

Fejér Tamás

Erdélyi ércbányászat a 16–17. század fordulóján

Mátyás-Rausch Petra: Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések).

MTA BTK TTI, Bp. 2017.

A szerző, Mátyás-Rausch Petra az MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársaként már egy évtizede foglalkozik a hazai bányászat kora újkori történetével. Jelen kötet doktori disszertációjának egy 3 éves OTKA-projekt keretében

jelentősen bővített változata, amely az intézet *Magyar Történelmi Emlékek* sorozatában jelent meg.

A mű a szatmári és az erdélyi bányavidék Báthorykori nemesfém-bányászatának történetét dolgozza fel. A bányászat-történeti szakirodalom csak érintette ezt

Póka Ágnes (1987) – tudományos segéd munkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, Poka.Agnes@abtk.hu

a témát, ugyanis elsősorban a gazdaságilag jóval nagyobb jelentőségű alsó-magyarországi/Garam-vidéki bányászat történetét, annak is főleg a középkori századait helyezte kutatásai centrumába. A többi bányavidék későbbi történetéről a bányászattörténeti szakirodalomban elszórt néhány adaton kívül a társtudományok, különösen a gazdaságtörténet, a pénztörténet, az igazgatástörténet és a helytörténettel foglalkozó munkákban lehet olvasni néhány információmorzsát, ezek alapján azonban az olvasó nem alkothat egységes és összefüggő képet, így mindenképpen indokolt volt egy monográfikus áttekintés megírása.

Annál is inkább meglepő, hogy csak most született kötet a témáról, hiszen rengeteg informatív forrás várt feldolgozásra. A szerző három ország levéltárának számos irategyüttesében végzett kutatásokat. A Magyar Nemzeti Levéltár anyagából a kamarai anyagot, valamint a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent iratait nézte át. Az Osztrák Nemzeti Levéltárban a Finanz- und Hofkammerarchiv anyagából elsősorban a Vermischte ungarische Gegensände és a Siebenbürgische Bergwerke fondjaira támaszkodott. Végül, de nem utolsósorban a Román Nemzeti Levéltár több fióklevéltárának (Kolozsvár, Nagyszében, Nagybánya) irategyütteseit vizsgálta át.

A könyv annak ellenére, amit címe sugall, korántsem csak a hétköznapi értelemben vett bányászattal foglalkozik, hanem a bányászati tevékenységet több szempontból, tágabb kontextusában vizsgálja, különös tekintettel az igazgatástörténeti, valamint a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásokra.

Egy alapos historiográfiai kitekintés után a mű a címben is jelzett két fő részre tagolódik: egyikben a szatmári, másikban az erdélyi bányavidéken folyó bányászatot tárgyalja a szerző. Előbbit egy hosszabb bevezetéssel kezdji, amelyben az alapfogalmak tisztázásán túl a források részletes ismertetésére is sor kerül, mielőtt a szerző rátérne az egyes bérlok tevékenységének kimerítő vizsgálatára. A második részből az itteni bányászati körzeteket, az erdélyi bányauradalmak (azaz a bányákhoz rendelt, azok működtetését szolgáló uradalmak) működését, végül pedig a bányászat igazgatását ismerheti meg az olvasó.

A szatmári bányavidék bányászatával foglalkozó rész nyitó fejezete a bányavidék Magyar Királyságbeli helyét mutatja be. Megtudhatjuk, hogy mely bányavárosok tartoztak ide, illetve megismerhetjük a rájuk vonatkozó jogi szabályozást, valamint a határvidék jellegből fakadóan kérdéses politikai hovatarozásukat is. Képet kapunk a bányák igazgatásáról: helyi szinten a bányakamarák, középszinten a Szepesi Kamara, felső szinten pedig az Udvari Kamara irányította őket. Végül a szerző rátér a bányavidékek lakóinak bemutatására.

Ezt követi a szatmári térség bányaművelésének bemutatása az alábbi szempontok szerint: jogi és igazgatási keretek, a művelés technikai keretei, valamint annak gazdasági aspektusa.

Ezután a kamarai igazgatás bemutatása következik. A szerző elsőként a szatmári bányavidék igazgatását helyezi el a Magyar Királyság pénzügyi rendszerében: sor kerül a bányakamarák felettes hatóságai, a Szepesi Kamara, majd az Udvari Kamara működésének ismertetésére.

A következő fejezetben a térségben tevékenykedő kamarai bizottságok ténykedését és a bányavidék működését mutatja be a szerző. Az első alfejezetben azt tárgyalja, hogy mikor milyen bizottságok tevékenykedtek a bányavidéken: 1573-ban Peter Feigel és Johann Salius, 1574-ben Paczóth János, 1575-ben Michael Sycelius, 1599-ben Anton Rholl és Gaspar Frank, 1601-ben pedig Georg Fischer és Johann Erck vezetésével működött egy-egy bizottság a környéken. Ezután a szerző a bizottságok számára kiadott instrukciókat mutatja be. Az ezt követően tárgyalt számadások nemcsak a termelés volumenére és ennek változására engednek következtetni, hanem a bányákban dolgozó tisztviselőkről és bérezésükről is tanúskodnak. A kronológiai rendben közölt kamarai jelentések a bányavidék problémáit és a termelés hatékonyabbá tételére vonatkozó javaslatokat tárják elének. Szinte minden biztos egyetértett a két legsúlyosabb gondot illetően: a robotoltatott jobbágyok nem értettek a bányászathoz, ezért sokszor „kiselejtették”, azaz meddőhányóra vetették a magas érc tartalmú kőzeteket is, továbbá a felszínhez közeli telérek kimerülésének következtében egyre

mélyebbre kellett vinni a bányászatot, amelynek növekvő költségeit nem tudták fedezni a fogyasztó bevételekből. Ennek következménye volt, hogy a bányaigazgatás koncepciója megváltozott: a kamara belátta, hogy nincs elég pénze a bányák működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges beruházásokra, ezért rákényszerült a bányák bérbeadására. A bányauradalmak és a hozzájuk kapcsolódó szolgáltatások bemutatása után vázolja fel a szerző az egyes bérlőknek a későbbiekben részletesebben is tárgyalt tevékenységét. Végezetül a tulajdonviszonyok változását követi végig: egyes bánya(rész) tulajdonosok eltűntek a forrásokból, míg mások, például Herberstein, egyre több bányában szereztek legalább résztulajdont.

A következő fejezetek az egyes bérlők tevékenységét mutatják be. Bevezetésképpen szó esik a bérbeadás előzményeiről: az Udvari Kamara több vélemény bekérésre után meghozta a bérbeadásról szóló döntést, majd kiválasztotta a legalkalmasabb bérlőt az arisztokrata származású id. Felician von Herberstein személyében. Herberstein életpályájának rövid bemutatása után megtudjuk, mennyi újdonságot vezetett be a báró a bányászatban, többek között egy vízkimelő szerkezetet, azonban így is egyre jobban eladósodott. Örökösei is megpróbálkoztak a bányaműveléssel, de egyre több adósságot halmoztak fel, ezért a fejedelem elvette bányáikat, és udvari orvosára, Giovanni Muraltóra bízta. A Herbersteineknek később sikerült visszaszerezniük örökségüket, végül eladták érdekeltségeiket egy németalföldi kereskedőnek, Gerhard Lisbonának.

Muralto tevékenységének rövid bemutatása után következnek Gerhard Lisbona erőfeszítései a bányabérlet megszerzése, majd megtartása érdekében. Lisbona először a vásárlás jogán kezdte művelni a bányákat társával, Georg Wagen von Wagensperg stájer főúrral, de hamarosan sikerült kijárnia a hivatalos bérbeadást is. Lisbona a Bocskai-felkelés után ismeretlen okból egyedül maradt a bérlet élén, és bár más bérlő is szóba került, végül helyén maradhatott. Tevékenysége alapvetően sikeresnek mondható: újabb tárnákat nyitott, bányászcsaládokat telepített be, és modernizálta a nagybányai pénzverde

eszközparkját. Az olasz vállalkozó karrierje Báthory Gábor uralma alatt jutott el csúcspontjára: országos hatáskörű ércbányászati vezetővé lépett elő, majd a fejedelem összes kincstári birtokának általános igazgatója lett. Sikereit minden bizonnyal a szerző által részletesen bemutatott, rendkívül széles európai és erdélyi kapcsolatainak köszönhette.

A második részben az erdélyi bányaavidék történetével foglalkozik a szerző. Az első nagyobb fejezetben a helyi nemesfémbányászat helyzetét tárja az olvasó elé. Először az Erdélyi-érchegység jelentősebb bányaárosait, Abrudbányát, Offenbányát és Zalatnát mutatja be, különös tekintettel nemesérctermelési adottságaikra, kiváltságaikra, valamint Báthorykori helyzetükre. Zaránd vármegyében a központi település, Körösbánya bányászatának nehézségeit ismerhetjük meg. Hunyad megyében több aranybánya működött még a kora újkorban is, noha ekkorra már egyes, a középkorban még virágzó tárnák kimerültek. Végül a besztercei kerületben található Radna városának ekkorra már lehangoló nemesércbányászatáról tájékozódhatunk.

A következő fejezetben az erdélyi bányauradalmakat mutatja be a szerző: a zalatnait, az abrudbányait, az offenbányait és végül a körösbányait, különös tekintettel tulajdonlásukra, igazgatásukra és a hozzájuk tartozó falvakra.

Ezután a bányászatban közreműködők felső rétegéről, a bányavállalkozókról és a bányapolgárokról kapunk képet. A források Zalatna esetében tették lehetővé a legrészletesebb rekonstrukciót. Itt a 17. század elejéig monopóliumot élveztek az itáliai vállalkozók, a Grison, a Genga és a Muralto család tagjai, de a korábban említett Herberstein és Lisbona is rendelkezett érdekeltséggel. Abrudbányán ezzel szemben a helyi bányapolgárok (azaz a bányászatban is részt vevő vállalkozók) irányították a bányászatot. Rudabányáról annyit tudunk, hogy rövid időre magánkézbe került. Hunyad megyében nagyrészt helyi nemesek és főnemesek tartották kézben a bányászatot, míg a radnai bányászatot szinte kisajátították a kolozsvári polgárok.

Az utolsó fejezetben az erdélyi bányaavidék igazgatásáról olvashatunk az 1598–1604 közötti

időszakban. Báthory Zsigmond első lemondása után az Erdélybe küldött császári biztosok kincstartót neveztek ki az erdélyi pénzügyigazgatás élére, azonban annak működésével párhuzamosan tervezetek készültek a rendszer átalakítására; közülük végül az Erdélyi Kamara létrehozása mellett döntött az uralkodó, azt azonban a Bocskai-szabadságharc elsöpörte, így nem sikerült megvalósítani a bányászat megreformálására irányuló terveket. Ezután a helyi igazgatás szintjét, a kolozsvári és szebeni bányakamara működését mutatja be a szerző, különös tekintettel igazgatásukra és az ott folyó ércbaváltásra, valamint a termelés ennek alapján rekonstruálható volumenére. A kincstári tulajdonú bányák igazgatása eltért a fenti modelltől: központi szinten a fejedelmi kancellária irányította azokat, egy-egy bányát pedig a titkárok kezeltek. Zárásképpen a szerző néhány karriermodellt vázol fel a pénzügy és bányai igazgatás területéről.

A kötetet függelék zárja, amelyben helyt kapott egy-egy magyar, angol és román nyelvű összegzés,

a bibliográfia, továbbá részletes mutatók, amelyekben személyekre, intézményekre és helynevekre is rá lehet keresni.

A fentiekből remélhetőleg kiderült, hogy igen jelentős, hiánypótló munka született, amely a magyar történettudomány egy szinte teljesen fehér foltját számolta fel. Erényei közé tartozik a szerző által felhasznált rendkívül széles forrásbázis, valamint a bányászat sokoldalú, interdiszciplináris megközelítése, amelynek jegyében a szerző az igazgatás-, gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásokat is bemutatja. A mű talán egyetlen említésre méltó hibája, hogy a szatmári bányavidék kamarai igazgatását tárgyaló fejezetben egyes információk különböző kontextusban többször is előfordulnak az alfejezetekben. Összegezve megállapíthatjuk, hogy igen jelentős, maradandó értékű munka született.

Póka Ágnes

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I.

Szerkesztette: Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Jakó Klára. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290)

Erdélyi Múzeum-Egyesület – BTK Történettudományi Intézet, Kvár–Bp. 2020. 240 old.

Bátran elmondhatjuk: a kora újkori magyar kormányzattörténet kutatása napjainkban megújult. A téma kutatói ugyanis az utóbbi években számos, tudományos előadásokat felvonultató összejövetelel adták elő friss eredményeiket. Elsőként az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének történészei kezdeményezésére, 2015-ben került sor a „Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben” címmel megrendezett konferenciára, Kolozsváron. Később, a királyság kormányzatát vizsgáló, hasonló érdeklődésű kutatók is csatlakoztak a kezdeményezéshez. Az így egyesült kutatói gárda 2018 őszén, a budapesti Történettudományi Intézetben megtartott konferenciáján hangzottak el azok az előadások,

amelyeknek tanulmányá formált változatait jelen kötetben az Olvasók elé tárjuk. Az új kutatások – túl lévén az instrukció-elemző és a fondrekonstrukció-jellegű kutatási módszer alkalmazásán – új kutatási irányok meghatározását és új megközelítési módok alkalmazását igényelték. Helyesebben szólva, az említett két alapvető kutatási módszert nem elvetve, hanem azokat alkalmazva, azokra építve kellett és kell majd a jövőben is továbblépni a kormányzattörténeti jellegű kérdések vizsgálata során, miként ez nyilvánvaló bizonyítást nyert ezen a szakmai tanácskozáson. A források aprólékos és kitaró – ahogyan egy alkalommal Jakó Zsigmond fogalmazott: mikroszkopikus alaposágú – vizsgálata azonban továbbra

Oborni Teréz (1960) – tudományos főmunkatárs, CSc BTK TTI Budapest, oborni.terez@abtk.hu

is elkerülhetetlen részét képezi a kutatómunkának. A királysági országrész viszonylag jobban fennmaradt kormányzati iratai mellett a családi levéltárak, a városi és vármegyei levéltárak anyagának bevonása a kutatásba nem csupán a helyi igazgatásra, de azzal összefüggésben a felső szintű kormányzat működésére nézve is rengeteg új eredményt hozott. Erdély tekintetében rosszabbul vagyunk ellátva kora újkori forrásokkal, így még nagyobb jelentőséggel bír az egykori hivatalnokok családi levéltáraiban megmaradt dokumentumok feltárása. A forráskezelés és –értelmezés terén továbblépést az archontológiai és prozopográfiai jellegű adatsorok és azok elemzései jelentik, ami révén lehetővé vált a hivatalnok-értelmiségi réteg egyes tagjai személyes életútjainak rekonstruálása és az elemzések kinyitása a társadalomtörténet, művelődéstörténet egyes kérdései felé.

Összességében elmondható, hogy a kötet szerzőinek mindegyike jelentős kutatómunkát folytatott, némelyikük egy-másfél évtizedes óriási forrásfeltáró munka eredményét adja itt most közre. A két országrész kormányzati szisztémája ugyan alapvető eltéréseket mutat, de miként a közreadott írásokból kiderül, számos, a korra jellemző vonás mindkét országrészben kimutatható. A „középkorias” jelzővel leírt jelenségek némelyike a királyságban is fennmaradt, mint például a magánhivatalnokok jelenléte a kancellárián, az „újkoriség” jellemző vonásai pedig szintúgy fellelhetők a fejedelemség pénzügyi kormányzatának sajtósságaiban. A fejedelemség kori Erdély kormányzattörténetének kutatói a kötetben közreadott tanulmányaikban óhatatlanul meghaladják Trócsányi Zsolt 1980-ban megjelent korszakos jelentőségű munkáját (*Erdély központi kormánya 1540–1690*), ahogyan ugyanez elmondható a királyság vonatkozásában Ember Győző 1946-ban megjelent nagymonográfiájáról (*Az újkori magyar közigazgatás története*). Az e munkákkal szemben megfogalmazott kritikai észrevételek, az azóta eltelt időben feltárt jelentős mennyiségű forrástöbblet révén alátámasztható új megállapítások, következtetések azonban semmit sem vonnak le nagyszerű elődeink múlhatatlan érdemeiből. Számos olyan kérdést vetettek föl, jelöltek ki ugyanis útirányként

az őket követő generációk számára, amelyre lépve a mostani kötet szerzőinek nagy része is elindult kutatói pályafutása elején. Abban a reményben mutatom be az alábbiakban az egyes szerzők tanulmányainak főbb kutatási eredményeit, hogy a konferenciasorozat folytatódik, és hamarosan újabb tanulmányokat tudunk publikálni.

*

Bogdándi Zsolt évek óta foglalkozik a fejedelemség felső szintű, táblai bíráskodásának feltárásával. A kötetben megjelent *A fejedelmi tábla 16. századi ülnökeiről* címet viselő tanulmánya a 16. századi erdélyi királyi majd fejedelmi táblai ülnökök munkásságáról ad alapkutatásokra épülő, eddigi szegényes ismereteinket nagyban felülmúló áttekintést. Az Izabella királynő és fia visszatérését (1556) követően megkezdődött államszervezéssel együtt járt a királyi bírói fórum újjászervezése is, amit olyan személyek alkalmazásával lehetett elindítani, akik jártasak voltak mindhárom erdélyi nemzet és a partiumi nemesség jogszolgáltatási gyakorlatában is. A tanulmányban a szerző újonnan feltárt források alapján megismert 36 táblai ülnök tevékenységét összegzően mutatja be. Megállapítja, hogy a táblai bíráskodásban az ülnökökre fontos szerep hárult, hiszen bírótársként részt vehettek az ítélethozatalban, még akkor is, ha pontosabb adataink a részvétel konkrét mibenlétére nézve nincsenek. Az ülnökök jogi szakértelme és gyakorlati ismeretük azonban elvitathatatlan. A jogszolgáltatásban jártasságot szerezhettek akár valamelyik kancellárián vagy hiteleshelyi szolgálatban, esetleg hosszabb prókatori tevékenység során. Az assessorok közül mindössze heten jutottak magasabb pozícióba, legtöbbjüknek ez a tisztség jelentette hivatali karrierjük csúcspontját. A dolgozat végén név szerinti jegyzéket kapunk a korszak esküdt ülnökeiről.

Dáné Veronka *A Rákócziak cubiculariusai* című tanulmányában szintén a korábbi években már kutatott, kedves témájához tér vissza. Választ keres arra a kérdésre, hogy I. Rákóczi György hogyan találta meg a számára megfelelő személyeket, miután másokat eltávolított a cubiculariusok közül, valamint hogy miben állott ennek a tisztségnek a

lényege a Rákócziak uralma idején. A szerző az 1630–1658 közötti időszakra vonatkozóan általa közzétett névsort elemezve megállapítja, hogy az egy időben szolgálatot teljesítő cubiculariusok száma egyelőre nem tudható bizonyosan. A korábban ismertnél nagyobb létszámú komorniki kör elemzése, de más érvek alapján is arra a következtetésre jut, hogy a korábban „takarékosnak” ítélt I. Rákóczi György-féle kormányzat eme ismert toposzát immár félretehetjük. A főkomornik – aki a fejedelmi tárház kulcsait is őrizte – és a komornikok tevékenysége egyértelműen pénzügyigazgatási jellegű, s a hivatal megszerzésénél nem a szakértelem, hanem a megbízhatóság jelentette a fő szempontot, állapítja meg, hozzátéve, hogy a fejedelemségben tevékenykedő komornikok munkájának jellege semmiképp nem hozható párhuzamba a királyságban működő kamarai személyzetével. Ez a vélekedés teljességgel indokolt, tekintve a két kormányzati szisztéma különbségeit. A szerző azon következtetésével is egyetérthetünk, miszerint a Rákóczi korabeli komornikok működésének szervezetsége, munkájuk jellege valójában Bethlen Gábor kormányzati rendelkezéseinek köszönhetően alakult ki.

Fazekas István *Állami alkalmazott – magánalkalmazott. A Magyar Udvari Kancellária alkalmazottai a 16–17. században* című tanulmányában a királysági kormányzat egyik olyan, a modern államépítés korai szakaszát jellemző sajátosságra mutat rá, amely a központi kormányzati hivatalok esetében hamar eltűnt, a Magyar Udvari Kancellárián azonban a korszakban mindvégig megmaradt. Megfigyelhető volt ugyanis, hogy a kancelláriai tisztségviselők kiválasztása, s ügyköreik, feladataik kijelölése során nem elsősorban a szakutadás, mint inkább a fontosabb kormányzati pozíciót betöltő személyekhez, netán az uralkodóhoz fűződő viszony számított. A hivatali beosztásukhoz kapcsolódóan megszerzett titkos információk révén az egyes tisztségviselők befolyása olykor messze túlnőhetett magán az adott tisztségen. Ehhez járult, hogy az egyes hivatalnokok nem egyszer saját magánszállásukon dolgoztak, a hivatali idő és más szigorúbb munkakörülményekhez való alkalmazkodás nélkül. A szerző részletezően mutatja

be a Kancellária sajátos hivatali működési gyakorlatát, amelyből arra következtet, hogy noha a 16–17. században a hivatalt betöltő alkalmazottak egy része állami alkalmazott lett, ám az ún. magánalkalmazottak is mindvégig megmaradtak.

Fejér Tamás *A fejedelmi kancellária személyzete Mihály vajda erdélyi uralma idején (1599. november – 1600. szeptember)* című írásában a korábban – Ioan I. Nistor, valamint a Bónis György, Valentiny Antal és Trócsányi Zsolt munkáját felhasználó Avram Andea által – az erdélyi fejedelmi kancellárián tevékenykedő személyzettel kapcsolatban közreadott téves adatokat és következtetéseket korrigálja. A források minuciózus elemzése révén megállapított számadatok alapján a szerző egyértelműen bizonyítja, hogy Mihály vajda átvette Báthory András korábbi kancelláriáját, még akkor is, ha cirill betűs kiadmányokat is elkezdtek expediálni. A vajda időszakában a kancellária személyi állománya nem növekedett, hanem éppen ellenkezőleg, az 1599. évi 25 főről 1600-ban 15-re csökkent. A következő évben pedig ismét 21-re emelkedett. A szerző adatgyűjtése alapján az is kiderült, hogy a korszakban a kancellárián működő 19 írődeák egyike sem Mihály vajdának köszönhetően lépett az intézmény kötelékébe, hanem már korábban is ott dolgozott. A két kancelláriai titkár közül pedig csak az egyikről – a már korábban a vajda szolgálatában álló Mezei Mihályról – lehet feltételezni, hogy Mihály vajda uralma idején került az erdélyi kancelláriához. Ítélmesterként, a vajda által kinevezett Kakas István és a már korábban is ott tevékenykedő Kolozsvári Márton állt a vajda szolgálatában. A kancelláriai tisztelet a Báthory Zsigmond által 1597-ben kinevezett Náprágyi Demeter töltötte be, aki ezt a tisztségét 1600. március végén vesztíthette el – miként ezt a szerző adatai bizonyítják. Ezt követően kerülhetett sor Teodosie Rudeanu, korábbi havasalföldi lofogát erdélyi kancelláriai tevékenységére, ami – a szerző érvelése alapján – a hivatal működésének egyfajta ellenőrzésére korlátozódott, mert azt ténylegesen a vajda bizalmát élvező Jacobinus János irányította.

Gálfi Emőke *A gyulafehérvári bíró háza és trogiri Lodi Simon* című tanulmánya a szerző város- és

hivaltörténeti írásainak sorába illeszkedik. A történet, amelyet elbeszél, a főváros külső főterének, azaz a piactérnek egyik házához kapcsolódik. A ház a Szent Mihály-kapu közelében, a Vinci utca sarkán állott, és lakóinak kilétére vonatkozóan a szerencsés forrásadottság és a szerző aprólékos kutatómunkája révén vetülhet fény. 1576-tól kezdődik a lakók több generációjának, a közöttük lévő rokoni kapcsolatnak és életük fordulatainak bemutatása. Sárdi Miklós és felesége Igeni Katalin belebukott egy kereskedelmi ügyletbe, s a 700 forintot érő ház 1585-ben Boronkay János vízaknai sókamrás kezére került. Boronkayt 1604 áprilisában kivégezték Székely Mózes fejedelmhez való csatlakozása miatt, s birtokaira szemet vetett a karánsebesi és lippai főkapitány, Lodi Simon, aki a dalmáciai Trogirból származott. Lodi ősi módszerhez folyamodott: feleségül vette a kivégzett férfiú leányát, Zsuzsannát, akivel – miként a forrásokból kiviláglik – méltányos egyezséget kötött. Lodi 1609-ben bekövetkezett halála után Zsuzsanna Barcsay György felesége lett. 1633 körül a Barcsay-utódok a ház rájuk eső részét elajándékozták Bethlen Gábor egykori könyvtárosának, a szomszédjukban lakó Barsi Mihálynak. A ház és lakóinak kalandos életét, hivatali pályáját is bemutató tanulmány élénk, színes képet fest a korabeli városi élet mindennapjairól.

H. Németh István *Egy változó világ városvezetői* címmel készült tanulmánya a királysági szabad királyi városok világába kalauzol. Mindenekelőtt bemutatja azokat az általános tendenciákat, amelyek a 17. században a magyarországi szabad királyi városok és az államhatalom kapcsolatát jellemezték. A 17. század utolsó harmadában – az európai trendekhez igazodva – a Magyar Királyságban is megfigyelhető, hogy az államhatalom a korábnál jóval erőteljesebben avatkozott a szabad királyi városok belső életébe. A városok mint a Szent Korona tulajdonai, elsősorban pénzügyi forrásként kerültek az államkormányzat érdeklődésének homlokterébe, s ennél fogva a magyar királyok mindvégig fenntartották jogukat a városok birtoklására és igazgatásuk felügyeletére. 1670-től kezdődően mutatható ki, hogy a városi tisztújításokon megjelentek a királyi biztosok, nem titkolt befolyásolási szándékkal, sőt szokásba jött,

hogy az új városi tisztségviselők az ő felhatalmazásukkal nyerték el hivatalukat. Az állam tehát szinte a magáénak tekintette a városi hivatalnokai gárdát, a gondatlan és leváltott hivatalnokok helyébe saját jelöltjeit ültethette. A szerző vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a városok nagyrészt a magasan képzett, evangélikus polgári tisztségviselők kezébe kerültek a jelzett korszakban. Többségük nemesi rangot is szerzett, sőt gyakorta udvari familiárisi címet is kapott. Az államhatalom erősödő befolyásának tendenciája a 18. század elején is folytatódott, s lehetővé tette a városok mind „hivatalosabb” irányítását, miközben a szintén egyre komolyabb műveltséggel rendelkező katolikus városi elit vette át a helyi kormányzati főszerepet. A szerző végezetül a többfelekezetű, a polgársághoz és az állami hivatalnoki körhöz is tartozó városvezetői réteg néhány – Sopronhoz és Kassához köthető – képviselőjének életpályáját mutatja be, alátámasztva a fenti általános átalakulás jelenségeit.

Jakó Klára *Vitéz László: havasalföldi vajdai secretarius a Thurzók környezetéből?* című tanulmánya a szerző korábbi kutatói munkásságához kapcsolódik. A havasalföldi és moldvai vajdák magyar secretariusai egyértelműen az Erdélyi Fejedelemség külügyeket intéző hivatalnoki személyzetének részei, amelynek tagjai közül ezúttal egy szokatlan életpálya bemutatására kerül sor. Nemeskürti Vitéz Lászlóról van szó, aki Nyitra megyéből származott, és akinek életútja jól példázza, hogy a két kényszerből elszakadt országrész társadalmi kötődései a 16–17. században meglehetősen erősek voltak. A szerzőnek ezúttal kivételesen rendelkezésére állt a Thurzók levéltárában fennmaradt családi levelezés ahhoz, hogy egy pályáivet felvázoljon. A Thurzók, nevezetesen Thurzó Szaniszló familiárisaként felbukkanó Vitéz László feltehetően 1613 elején érkezhetett Erdélybe, Báthory Gábor szolgálatába. Báthory halála után Bethlennel is jól alakult Vitéz sorsa: előbb portai követként járt el ura érdekében, majd Gavril Movilă havasalföldi vajda szolgálatába lépett Târgovișteben. A vajda 1620. júliusi Erdélybe menekülését követően Vitéz László előbb Radu Mihnea, majd az 1626–1627. években Radu fia, Alexandru Coconul

havasalföldi vajda szolgálatában állt. Vitéz László élete végén, 1630 körül vette feleségül Tharnóczy Sebestyén özvegyét, a nála talán húsz évvel is idősebb, nagy vagyonnal rendelkező Károlyi Zsófiát. Feltehetően az 1633 körül Székelyföldön grasszáló pestisjárvány vetett véget életének fiatalon, 30–35 éves korában. Életútja egy olyan secretariusi hivatalviselést példáz, amely nem írni jellegű, inkább bizonyos követi-informátori jellegzetességeket mutat.

Jeney-Tóth Annamária *„A fejedelemszony... kedves és jó szolgálja lött volna”*. *Bálpatak János karrierje Lorántffy Zsuzsanna udvarában* című dolgozata a szerző udvartörténeti kutatásainak sorába illeszkedik. Bálpatak János – akinek életútját a tanulmány áttekinti – a fejedelemszony hopmestere, azaz udvarmestere volt az 1640-es évek közepén. A család Sáros megyében volt birtokos. János apja, Bálpataki Ferenc közel két évtizedig szolgálta a Rákóczi családot makovicaival porkolábként. János a Rákócziak udvari ifjai között szolgált, az 1630-as évek elején bejáró, majd étekgfogó volt. 1634-től kezdődően a fejedelemszony szolgálatában állt mint asztalnok, sőt a marosváradjai sókikötő perceptoraként is említik. Esküvőjét Hegymeghi Annával Fogarason a fejedelemszony támogatásával rendezték meg. 1640-ben már bizonyosan Lorántffy Zsuzsanna hopmestere, akinek szolgálatait Rákóczi György birtokadományokkal hálálta meg. Bálpatak János 1645 szeptemberében, Váradon hunyt el. Életútja szintén jó példa arra, hogy a magyarországi nemesség tagjai hogyan lettek új hazára Erdélyben, és hogyan építettek sikeres karriert a fejedelmi udvarban.

Kenyeres István *Hivatalnoki életpályák és családi stratégiák a kora újkori kamarai uradalmak példáján* című írása a gazdaságirányításban tevékenykedő tisztségviselők egyik sajátos típusát, az uradalmi hivatalnokokat veszi vizsgálat alá. Az elemzés a szerző által elkészített, a 16. századi kamarai – és kis részben magánuradalmak – tisztségviselőinek egyelőre kéziratban lévő archontológiai és prozopográfiai adattárára épül. A hatalmas forrásbázison alapuló tanulmány olyan karrierlehetőségeket mutat be, amelyekkel a kamarai uradalmak

hivatalnokai élhettek, másfelől lehetőséget ad statisztikai vagy kvantitatív-jellegű elemzésekre. A szerző 14 jelentősebb váruradalom összesen 259 tisztségviselőjének pályáját elemzi írásában, különféle szempontok alapján. Vizsgálja az egyes hivatali tisztségek meglétét, a hivatali szolgálati időt, a tisztségviselők nemzetiségi hovatartozását és társadalmi eredetét, képzettségüket, nyelvtudásukat és műveltségüket, szakismereteiket. Külön hangsúlyozom, hogy a szerző óriási adattömeget mozgat meg az elemzés során, következtetései korábbi, e tárgyban folytatott kutatásaira is alapulnak. Megállapítja, hogy a korszakban egész sor közép- és kisnemesi familia specializálta magát a kamarai uradalmi tisztségviselői pályára, majd jó néhány életpálya bemutatása révén rajzolja fel a jelentősebb uradalmi hivatalviselő családok vagyoni helyzetét, kapcsolati hálóját. Megállapítja továbbá, hogy e kialakuló rétegnél egyre jelentősebb volt a szakértelem igénye, amely nyelvi, matematikai, írástudási, esetenként jogi természetű kompetenciákra is kiterjedt. A kamarai uradalmi szolgálat kiváló alapot jelentett a társadalmi ranglétrán való feljebb lépéshez, komolyabb kormányzati funkciók elnyeréséhez.

Szalai Ágnes *A Besztercei kerület dézsma-adminisztrációjának vázlatja a 17. század első felében (1613–1657)* című tanulmánya hosszú ideje, lényegében Jakó Zsigmond 1945-ben megjelent meghatározó munkája (*Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*) óta, elhanyagolt kormányzati területet vesz vizsgálat alá. A téma forrásait elsősorban a kerület és a város missilis-anyaga adta, amelynek felhasználásával rekonstruálni lehetett a fiscust megillető dézsmanegyed adminisztrációját a jelzett korszakban. A Bethlen trónra lépését követő időszak vizsgálata során a szerző mindenekelőtt a dézsmaszedők hivatalnoki csoportját helyezte el a kincstári hivatalnoki hierarchiában, kiemelve, hogy noha a fejedelmi tizedfőrendátor igazgatási szerepe jelentette a legfelső szintet, mivel a besztercei tizedjövedelem ekkoriban a szamosújvári vár szükségleteire rendeltetett, ezért a vár kapitánya – 1614–1616-ban pl. Gyerőffy György – határozhatta meg a kerület dézsmaszedőit. A szerző elemzően mutatja be a Bethlen által a dézsmásoknak 1617-ben

kiadott instrukciót és az ennek nyomán a dézsmások Besztercei kerületben folytatott tevékenységét, hangsúlyozva a fejedelmi prefektusi és főárendátori tisztséget betöltő Debreczeni Tamásra háruló feladatokat. Debreczeni osztotta két dézsmajárásra a kerületet (1626), ami a Rákóczi korszakban is meghatározta a dézsma beszedésének rendjét. A szerző jelentős forrásbázisra építve vonja le következtetéseit a dézsma beszedést érintő fejedelmi rendelkezések alkalmazására, illetve a dézsma beszedésben részt vevő felső szintű és helyi tisztségviselők munkájára vonatkozóan. Összességében megállapítja, hogy a jelzett korszakban jól kiépített és hatékonyan működő tisztségviselői rendszer működtette a kerület dézsmájának beszedését. A függelékben a Besztercei kerület dézsma beszedőinek névsorát kapja kézhez az olvasó.

Veres Tünde *Draheim Vilmos felemelkedése és bukása* című tanulmánya a Szepesi Kamarában a 17. század végén tevékenykedő gazdasági szakember életpályáját vizsgálja. A rendkívüli szőlőművelési szaktudásáról elhíresült kamarai tisztségviselő pályafutása az 1670-es évek közepén kezdődött. A Szepesi Kamaránál 1678-tól a fiskális birtokok

igazgatója tisztséget betöltő Draheim legfőbb feladata a kamarához tartozó szőlőbirtokok felülvizsgálata volt. Draheim jelentéseiben részletesen feltárta a nehézségeket, és javaslatokat tett a hatékony művelési rend bevezetésére ezeken a birtokokon. 1682-ben a kamara Thököly fennhatóság alá került, és Draheim ekkor mint kamarai számvevő esküdött fel a fejedelem hűségére, ám hamarosan egy rendkívüli jogkörrel rendelkező tisztséget, a kincstári javak prefektusi pozícióját nyerte el. Kollégái azonban hamarosan a bevételek elikkasztásával, a számadás elmulasztásával vádolták meg, amit csak igen nehezen tudott visszaverni. 1685-ben végül pert is indítottak ellene hivatali visszaélés és mulasztás gyanújával. A hosszadalmas eljárás végén, rövid regéci várfogságot követően, szabadon bocsátották, de jó néhány ellene felhozott vádpont bebizonyosodni látszik. A per anyagának részletesebb elemzése és a kamarai tisztségviselő életútjának teljesebb körű feldolgozása a szerző további kutatásait követően lát napvilágot.

Oborni Teréz

A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának 18. századi gyűjteményei

Rácz Emese: A nagyenyedi Bethlen Kollégium Könyvtárának XVIII. századi gyűjteményei I.

A Hungarika téka. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai (10).

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. 2019, LXVIII + 125 old.

A *Kárpát-medence kora újkori könyvtárai* című sorozat tizedik köteteként látott napvilágot Rácz Emese munkája *A nagyenyedi Bethlen Kollégium Könyvtárának XVIII. századi gyűjteményei* címmel. A kötet a szerző által tervezettek közül az első, ugyanis – ahogy már az előszóban is olvashatjuk – a korabeli erdélyi református kollégiumok könyvtárai között a legnagyobb számú nagyenyedi Bethlen Kollégium bibliotékájának katalógusát több kötetben, tékánként kívánják majd közreadni. Rácz Emese tehát elsőként a *Hungarika téka* két, eddig

kéziratban fennmaradt jegyzékét dolgozta fel és jelentette meg 2019-ben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának gondozásában megjelenő sorozatban.

A kötetet Rácz Emese alapos bevezetője nyitja (VI–XLVII. oldal), amelyből részletesen megismerhetjük a nagyenyedi kollégium bibliotékájának 1662-ig visszanyúló történetét. Ekkor Apafi Mihály fejedelem a gyulafehérvári könyvtár gyűjteményét – ezerhatszáz kötetet – Nagyenyedre vitette át. Már a kezdeti időkből is találtunk a könyvtárra vonatkozó

Sánta Sára (1988) – klasszika-filológus, könyvtáros, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, ssaranora@gmail.com

adatokat, például a kollégium 1667 októberében kiegészített rendszabályzatában a könyvtáros személyére (egy subscribált, a tanulásban élenjáró diák volt, természetesen egy professzor irányítása alatt) vonatkozó információk mellett többek között még a könyvtárosi eskü szövege is fennmaradt.

A 17. század végén, valamint 18. század első felében a bibliotéka állománya jelentős károkat szenvedett, amikor a császári csapatok több alkalommal is feldúlták a várost. A könyvtárat többször is menekíteni kellett, és fennmaradt összeírások szerint a gyűjtemény mintegy kétharmada pusztult el ebben az időszakban. Az 1740-es években azonban újabb virágkor következett a kollégium életében, amikor új épületekkel bővítették, a könyvtár pedig a kollégiumnak két olyan helyiségébe költözhetett át, amelyeket kifejezetten ilyen céllal építettek. A könyvek mellett itt kapott helyet a ritkasággyűjtemény, valamint a numizmatikai kollekció is, amelyek a kora újkorban elengedhetetlen részei voltak minden bibliotékának. A könyvtár tékái a költözés után is az addig megszokott rendben, égtájak szerint voltak elrendezve.

A 18. század elején a gyűjtemény több nagylelkű főúri felajánlással – a teljes gyűjtemény mintegy egyharmadával – gyarapodott, így egész Erdély leggazdagabb oktatást szolgáló gyűjteményévé vált. Emiatt újabb nyilvántartásokat is kellett készíteni, melyekből képet kaphatunk a beérkező kötetekről. Főként az erdélyi református arisztokrácia – amelynek tagjai nagy részben maguk is itt tanultak, majd világi főgondnoki feladatokat láttak el a kollégiumban – gondoskodott az állománybővítésről, akár könyvadományozással, akár pénzügyi segítséggel. A *Hungarika téka* alapja Bethlen Kata bibliofil magyar könyvtára volt, amely egységes kötésben, nyomtatott *ex librisszel* került a kollégium bibliotékájába. Bethlen Kata férje, Teleki József pedig több mint 80%-ban latin nyelvű, az oktatás segédleteiként használható kézikönyvekből (szótárak, lexikonok), klasszikus auktorokból és különböző Biblia-fordításokból álló könyvtárat hagyta egykori iskolájára.

Rácz Emese a könyvtár története mellett részletesen ismerteti a bibliotéka állományát feldolgozó

– nyomtatott és kéziratos – könyvjegyzékeket, így alapos képet kaphatunk a két, a gyűjtemény 18. század közepi állapotát feldolgozó kéziratos katalógusról is, amelyeket 1752–1769 között, valamint 1764-től vezettek Ajtai Abód Mihály rektorprofesszor felügyelete alatt. Ezekből azonban hiányzik a Bethlen Kata nagylelkű adománya által megalapozott *Hungarika téka* összeírása. Ez azért különös – olvashatjuk a bevezetőben –, mert a gyűjtemény ekkor már biztosan a kollégiumban volt, hiszen az adományozó 1757-ben kelt végrendeletében leírja, hogy könyveinek nagy részét egy kísérvjegyzéssel ellátva már átvitték a nagyenyedi könyvtárba. Ezenkívül a nála maradt kötetek sorsáról is rendelkezik: ezeket halála után vigyék át, jegyzékükről pedig már az 1757-ben átszállított könyvekével együtt gondoskodott.

A Bethlen Kata könyvtáráról 1747-ben, 1749-ben és 1752-ben készített katalógusokat mindeddig a kollégium *Hungarika tékája* állományjegyzékének tekintették, azonban két, újonnan előkerült könyvjegyzék alapján Rácz Emesének sikerült a nagyenyedi magyar könyvtár állományát még alaposabban feltérképezni. Az alapos történeti ismertető után a kötet ezt a két könyvjegyzéket adja közre. Meg kell említenünk, hogy a bevezető tanulmányban néha nehezen követhető, a szerző melyik katalógusról ír éppen. Ezekre egy, a Benkő József (1740–1814) lelkész, történetíró által készített kézirat-kolligátumban (címe: *Collectaria ad res Transsilvanicas facienda*) bukkantak a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban. A kéziratok között több, a nagyenyedi kollégium történetére vonatkozó feljegyzés is található, így a Rácz által most kiadott, két eltérő kézírással készült könyvjegyzék is.

Az első a *Hungarika téka* helyrajzi katalógusa, amely a könyvek polcokon elfoglalt helyét rögzítette. A regiszter 394 művet tartalmaz, 433 kötetben. A kéziratos jegyzéken keltezés nincs, azonban a katalógusban található legfrissebb nyomtatvány (Mátyus István 1762-ben kiadott *Diaeticája*) alapján biztos, hogy 1762 után készülhetett. Rácz Emese a katalógus írásképeinek vizsgálata után arra a következtetésre jutott, hogy a jegyzék minden bizonnyal Kisbacsoni

Benedek András diákkönyvtáros munkája, akinek a könyvtár teljes állományát magába foglaló helyrajzi katalógusa is fennmaradt 1764-ből.

Rácz Emese ezt a regisztert közli elsőként (1–81.). Itt a három részből álló bibliográfiai leírásokat a következő rendben találjuk. A szerző a kéziratot eredeti *ordónkenti* csoportosítását megtartotta, így a leírásokban elsőként ezt a sorszámot találjuk. Ezt követi a kéziratot katalógusok címléírásainak betűhív átirata, amelyek esetleges elírásait a szerző szögletes zárójelben javította. Ezután találjuk az “A” pontban az adott példány teljes bibliográfiai leírását: itt a magyar fordító neve mellett Rácz Emese fontosnak tartotta azt is, hogy a kiadvány szerzőjének nevét is feltüntesse. A leírás “B” pontja a szakirodalmi hivatkozásokat tartalmazza: a szerző a két kéziratot katalógus után a nyomtatásban megjelent bibliográfiákra, elsősorban az RMNY-re, az RMK-ra és a Petrikre hivatkozik, de adott esetben itt találjuk a Simon Melinda és Szabó Ágnes által összeállított, Bethlen Kata könyvtárát rekonstruáló katalógus vonatkozó tételeit is.

A második könyvjegyzék (83–112.) szerzői beűrendben tartalmazza a téka állományát. A kéziratot Nagyenyeden készítették, keltezése alapján 1762. szeptember 16-án, és összesen 363 művet tartalmaz. Rácz Emese feltételezése szerint maga Benkő József másolhatta le a kollégium könyvtárában. A jegyzék több mint egyszerű katalógus, készítője ugyanis néhány tétel mellé értékelő kommentárokat fűzött. Benkő József 1767-ig tartózkodott Nagyenyeden, és noha nem töltött be könyvtárosi tisztséget, az ekkortájt oda érkező *Hungarika téka* minden bizonnyal felkeltette a későbbi történeti munkáihoz már akkor adatokat gyűjtő Benkő figyelmét, aki így másolhatta le a katalógust.

A jegyzék érdekessége, hogy tartalmazza azokat a Bethlen Kata könyvtárában található szórakoztató olvasmányokat is, amelyeket egyik korábbi összeírás sem közölt (hiszen azok ellentmondásos értékrendjük folytán nem diákok számára készültek). Megfigyelhetjük azonban, hogy a jegyzék szerzője is gúnyos megjegyzéseket fűzött melléjük,

valamint azokat impresszum nélkül, esetenként szögletes zárójelben tüntette fel. Rácz Emese a második könyvjegyzék közlésénél teljes bibliográfiai leírást csak abban az esetben adott meg, ha az nem szerepelt még az első, helyrajzi katalógus leírásában.

A kimerítő bevezető tanulmányban a szerző kitér a téka napjainkig fennmaradt és azonosítható kiadványaira is (XXXVIII–XLVII.) Mivel Bethlen Kata Nagyenyedre került magyar könyvtára 1849-ben néhány példány kivételével szinte teljesen megsemmisült, ezért is fontos a fentebb ismertetett két könyvjegyzék, ezek alapján ugyanis pontos képet kaphatunk a kollégiumnak adományozott, egyedülálló gyűjteményéről. Emellett újabb kérdések is felmerülnek: ilyen például a szórakoztató irodalom korabeli megítélése vagy a szerző azon megállapítása, hogy Bethlen Kata gyűjteménye az eddigi ismereteinkkel ellentétben mégsem volt egységesen kötve. A bevezetőt követően találhatunk még egy román és angol nyelvű összefoglalót is (XLVIII–LXI.). A kötet végén személy- és helynévmutató, valamint egy részletes, kiadókat, nyomdászokat és nyomdahelyeket feltüntető mutató is található, amely nagyban megkönnyíti a kötetben közölt katalógusok tételei közötti keresést.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Rácz Emese *A nagyenyedi Bethlen Kollégium Könyvtárának XVIII. századi gyűjteménye* című munkájával újabb értékes művel gazdagodott a régikönyves szakirodalom, s ez méltón illeszkedik az MTA KIK a *Kárpát-medence kora újkori könyvtárai* sorozatába. A kötetben közreadott katalógusok segítségével több helyen pontosíthatjuk, kiegészíthetjük Szabó RMK-ját (pl. az RMK I. 1548, a *Tsengettyű e' világi haszontalanságok ellen* című nyomtatvány esetében). A kimerítő bevezető tanulmány mellett a szerző a két 18. századi katalógust szakirodalmi hivatkozásokkal is ellátta: úgy véljük, a kiadás mintapéldája annak, hogyan kell(ene) feldolgozni és közreadni egy könyvtár régikönyves állományát.

Sánta Sára

Bizonytalanságok keresztüzében: a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának Erdélyre vonatkozó iratanyaga

Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai.

1918. november 3. – 1919. január 29. Szerk. L. Balogh Béni.

Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Kvár – Bp. 2020. 286 old.

A vesztes első világháború végén tört ki 1918. október 31-én az őszirozsás forradalom, melynek következtében Magyarország köztársasággá vált; az új állam élére Károlyi Mihály és kormánya került. Működésének megítélése a magyar történetírás egyik vitatott kérdése. A kormánynak a nemzetiségekhez való hozzáállása fontos része ennek a vitának. Az utóbbi idő számos kiadványa, szakmunkák, tanulmányok és forrásközlések foglalkoznak a témával. Ez utóbbiak közé tartozik az L. Balogh Béni által szerkesztett forráskiadvány, mely fontos iratokat tartalmaz a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának működéséről és Erdélynek az 1918 végi és 1919 eleji román megszállásáról. L. Balogh Béni a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltárosa. Számos publikációban foglalkozott már az erdélyi impériumváltással, ennek helyi és külpolitikai vonatkozásaival.

A kötet egy terjedelmes bevezető tanulmánnyal indít, mely tágabb történeti kontextussal szolgál az iratanyag megértéséhez, és összegzi a témáról született eddigi tudásunkat, felhasználva a román történetírás eredményeit is. A tanulmány két pontra helyezi a hangsúlyt: a Román Nemzeti Tanács működésére és kapcsolatára a regáti vezetőséggel és a román hadsereggel, illetve a magyar kormánynak a viszonyulására a Román Nemzeti Tanácshoz és a román hadsereg előrenyomulásához. A Román Nemzeti Tanács 1918 novemberének elején még kereste az együttműködést a Magyar Nemzeti Tanáccsal és a magyar kormánnyal, viszont az antanthatalmak részéről érkező bátorító nyilatkozatok felbuzdították az erdélyi román nemzeti mozgalom vezetőit. Így november 9-én már az erdélyi közigazgatás átvételét tűzték ki célul, és miután Románia visszalépett

a háborúba november 10-én, a magyar féllel való tárgyalásokat már csak időhúzásra használta, közben román nemzetőröket szerveztek, és létrehozták a Román Nemzeti Tanács vármegyei szerveit a hatalomátvétel érdekében és a román hadsereg érkezését várva.

A magyar kormánynak több problémával kellett szembesülnie: a hazaérkező katonaság és a háború során kifáradt és elégedetlen lakosság lázongásaival, továbbá a bekövetkezett anarchikus állapottal, illetve a nemzetiségek elszakadási szándékával. Eleinte különböző engedményekkel igyekeztek megnyerni a nemzetiségeket. A megfelelő engedmények kidolgozására jött létre a Jászi Oszkár által vezetett nemzetiségi minisztérium is. Amikor felismerték ennek a kivitelezhetetlenségét, a cél a november 13-án aláírt belgrádi katonai konvenció érvényesítése lett, melynek értelmében a magyar polgári közigazgatás az antant csapatai által megszállt területeken is tovább működhetett. Ez is megvalósíthatatlannak bizonyult, ugyanis a román hadsereg a megszabott demarkációs vonalat is átlépte, melynek következtében egy új, sokkal kedvezőtlenebb demarkációs vonal járul jelentősen hozzá a románok sikeres erdélyi hatalomátvételéhez és a köztársaság 1919-es tavaszi bukásához.

A kötetben szereplő dokumentumok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a Károlyi-kormány tárca nélküli nemzetiségi minisztériumának az iratanyagából származnak, a túlnyomórészt erdélyi ügyekre vonatkozó IX. tételből. Ezek kronologikus sorrendben, szöveghű formában kerültek közlésre. A források döntő részét az erdélyi köztisztviselők, katonatisztek vagy névtelen informátorok által a nemzetiségi minisztériumnak címzett vagy a

Szabó Zsolt (1996) – muzeológus, doktorandus, Szatmár Megyei Múzeum, BBTE Magyar Történeti Intézet, Szatmárnémeti szabo_zsolti2003@yahoo.com

nemzetiségi minisztériumhoz eljuttatott jelentései képezik. Ezek a jelentés készítőjének és a címzettnek a neve, a keltezés helye és dátuma, illetve az eredeti iratnak a levéltári jelzete szerepel; a levéltári jelzet mellett pedig fel van tüntetve, hogy az adott dokumentum eredeti iratként vagy másolatként került-e a levéltárba, hogy gépelt vagy kézzel írott-e.

Részletessége miatt külön figyelmet érdemel a kötet jegyzetapparátusa, amely segít a források értelmezésében. A románok esetében a névnek a magyarosított és a román változata, illetve az intézményeknek a teljes neve is közölve van. Az idegen vagy a mai szóhasználatból kikerült fogalmak jelentését a lábjegyzetekben magyarázták. A jelentések készítői gyakran akarva vagy akaratlanul, de torz képet festettek Erdély nemzetiségi viszonyairól, ezeket a pontatlanságokat a lábjegyzetekben igazították ki. Ha az eredeti iratban bizonyos szavakat aláhúztak, vagy ha a szöveget valamilyen betoldással vagy áthúzással javították, arra ugyancsak lábjegyzetekben hívták fel a figyelmet Úgyszintén jelezték, ha az adott jelentés címzettje más, nem a nemzetiségi minisztérium volt. Továbbá lábjegyzetbe került a minisztériumnak a jelentésre adott válasza, vagy ha ilyen nem volt, akkor a hiánya, ami azért fontos, mert a válaszok a minisztériumnak a helyzetértékelésére utalnak. A kötet végén pedig rövid életrajzokat lehet olvasni a dokumentumokban megjelenő legfontosabb személyekről, ezek segítik az olvasónak a korszakban való eligazodását.

Tartalmuk szerint a források két csoportba oszthatók. Az első rávilágít a román hatalomátvétel mozzanataira, eszközeire és arra, hogy milyen problémákkal szembesültek a hatalomátvétel kapcsán a vármegyei tisztviselők. Jó példa erre Eöttevényi Olivér, Krassó-Szörény vármegye főispánjának 1918. november 6-án, a belügyminiszter számára készített jelentése, amit november 8-án továbbítottak a nemzetiségi minisztériumnak. A főispán beszámol a megyéjében uralkodó anarchikus állapotról, amelynek oka az, hogy nincs elég katona és csendőr a helyzet kezelésére. Nemzetőrség megszervezésére képtelenek, mert a lakosság túlnyomó részét képező románság csak a közigazgatás átvételének az árán

hajlandó megszervezni a rendfenntartó erőt. Kiderül belőle, hogy a helyi román vezetők az anarchiát akarják felhasználni arra, hogy átvegyék a közigazgatást. Másrészt pedig látható az a lehetetlen helyzet, amelybe a főispán került: engedjen-e a románoknak, amivel tulajdonképpen elveszíti a közigazgatás irányítását, vagy tétlenül nézze a megyében uralkodó kaotikus állapotokat. Az ilyesfajta források más információkat is tartalmaznak. A tisztviselők gyakran nagyon részletesen számolnak be a fosztogatásokról, így fény derülhet arra, hogy miben kereshető a lakosság elégedetlensége. Ugyanakkor az anarchia áldozatai gyakran név és foglalkozás szerint is meg vannak említve, így fontos mikrotörténeti vagy életrajzi adalékokkal szolgálhatnak ezek a jelentések.

A második csoportba tartoznak azok a jelentések, amelyek az időszak fontos eseményeiről számolnak be, és javaslatokat tesznek a román előrenyomulás akadályozására. Erre jó példa az a nemzetiségi minisztériumhoz eljuttatott névtelen levél, mely a gyulafehérvári nagygyűlésről ad jelentést. A levélíró tájékoztatja a kormányt, hogy a románság az egyesülés kérdésében korántsem egységes. Főleg a papság és a középosztály egy szűk rétege óhajtja az egyesülést Romániával, és próbálja ráerőszakolni véleményét a többségre. A levél írója szerint a parasztságot teljesen kirekesztették, és valójában nem is tudják pontosan, hogy miről szól a nagygyűlés. Utal arra is, hogy ellentét figyelhető meg a román szociáldemokraták és a középosztály, illetve papság között. Nem is az a lényeges, hogy helyesen ítélte-e meg, vagy sem a levélíró a helyzetet, hanem az a fontos, hogy megérthetjük a magyar kormány döntéshozatalának logikáját az Erdélyből érkezett információk alapján. A helyzet orvoslására tett javaslatokat pedig az erdélyi jelentők korántsem egységes helyzetértékelése szabta meg. Ahogy láthattuk például, az idézett gyulafehérvári jelentésből az szűrhető le, hogy a románok megosztottak, hogy a jelentő szerint a magyar kormány részéről elég, ha komoly ellenpropagandával meggyőzi a román parasztságot arról, hogy nem érdeke a Romániával való egyesülés. Mások igen komolynak vagy egyenesen visszafordíthatatlannak értékelték a románok tényerését, és csak

úgy látták orvosolhatónak a helyzetet, ha a magyar kormány angol és francia csapatok bevonását kéri a rend fenntartása érdekében, illetve ha a magyar kormány teljesen feladva a vidéket, csak a városok védelmére fekteti a hangsúlyt.

A kötet jelentősége abban rejlik, hogy számos alapfelvetést tartalmaz a román hatalomátvételtől, annak eszközeiről és mozzanatairól, illetve a magyar

hatóságok helyzetértékeléséről és cselekvésteréről, melyek a korszakkal foglalkozó kutatók részletesebb vizsgálódásai számára kiindulópontként szolgálhatnak. A részletes bevezető tanulmány és jegyzetapparátus miatt a kötet érdekes lehet a korszak iránt érdeklődő laikus olvasóközönség számára is.

Szabó Zsolt

Oktatás, kutatás, közösségépítés: a kolozsvári Magyar Történeti Intézet egy éve

A levéltár rejtett kincsei. Források és értelmezések a gazdaságtörténet köréből. Erdélyi évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve. IV. Szerk. Nagy Róbert. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kvár 2019. 324 old.

Manapság, amikor a bölcsészettudományok hasznát és társadalmi hasznosulását egyre többen megkérdőjelezzik, felettébb indokolt mind szakmai, mind az intézmény társadalmi létjogosultságának az igazolása céljából is az olyan kiadvány, ami részletes beszámolót kínál egy ilyen jellegű intézet éves tevékenységéről. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete 2016-ban indította útjára Erdélyi Évszázadok elnevezésű sorozatát, melynek negyedik kötetéről szólok a következőkben.

A kiadvány első tömbjének nyolc tanulmánya főként az erdélyi, néhány esetben pedig a tágabb Kárpát-medencei gazdaságtörténet kérdéseire összpontosít. Az előző hangsúlyozza, hogy a témaválasztással az intézet egyfelől a gazdaságtörténeti kutatásokat folytató elődök munkásságához szeretne kapcsolódni, másfelől a jövődöntő kutatónemzedék számára próbál támpontokat adni a gazdaságtörténeti forrásokban való eligazodáshoz. Nem utolsósorban e források, tágabban pedig az erdélyi magyar szellemi és kulturális örökség jelentős részének a megőrzéséért felelős levéltárosok tevékenységére, általa pedig az egyetem történelem-levéltár szakán folyó képzés fontosságára is fel kívánja hívni a figyelmet. A vázolt célkitűzéseket a kiadvány tapasztalt erdélyi és magyarországi szerzők bevonása révén törekszik elérni.

Az egymást időrendben követő írások sorát Skorka Renáta és Weisz Boglárka munkája nyitja, mely négy pozsonyi kereskedő városukhoz címzett 1430-as panaszlevelét közli és elemzi. Panaszuk szerint a budai kamaraispán lefoglalta és új pénzre akarta cserélni Váradon szerzett dukátjaikat. Egy rövid és szűkszavú híradás, de apró részleteinek tágabb keretbe helyezésével a szerzők rámutatnak, hogy egy helyi jellegűnek tűnő, a gazdaságtörténet nem fajsúlyosnak számító forrása is mennyi új, helyi és országos jelentőségű adattal szolgál gazdaság-, város- vagy jogtörténeti szempontból. A váradi pünkösdi sokadalom így nem 1502-től, hanem már 1430-tól adatolható; követhető a pozsonyi kereskedők Váradot, Budát és Tatát is behálózó kereskedelmi tevékenysége; képet kapunk a Budán boltot fenntartó pozsonyi kereskedők jogairól és kötelezettségeiről; látjuk egy régi pénznem bevonásának és egy új kibocsátásának a bonyodalmait, illetve a pénzverő és -beváltó kamarák szerepét e tevékenységben; újabb támpontokat kapunk a budai kamara földrajzi körzete és a kamaraispán kereskedők feletti joghatósága kérdéseinek alaposabb tisztázásához is.

Kenyeres István írása a késő közép- és a kora újkori számadáskönyvekre mint a magyar gazdaságtörténet meghatározó forrásaira összpontosít. A források típusára, az alkalmazott könyvelési módszerekre,

Pakó László (1980) – történész, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

a számadások nyelvére, illetve a számadásokban szereplő pénznemekre, mértékegységekre és árfolyamokra vonatkozó megállapításait követően a szerző számba veszi a kincstári, majd a kamarai központi szervek (a pozsonyi Magyar, illetve a Szepesi Kamara), továbbá a kamarai igazgatás alatt álló uradalmak és végvárok, végül pedig a városok számadásait. Széles körű szakmai tájékozottságára támaszkodva, iránymutató eligazítást ad az egyes témák forrásadottságairól, a kiadott forrásokról és az egyes kérdéskörök feldolgozottságáról. Teszi mindezt a forrásokban való eligazodást megkönnyítő módszertani megjegyzések kíséretében. Habár a szerző megállapítása szerint csekély mind a kiadott számadások, mind a rájuk támaszkodó összegző feldolgozások száma, mégis bizakodással nyugtázhajuk, hogy legalábbis a fontosabb erdélyi városok – Seben, Brassó, Kolozsvár, Beszterce – számadásainak a közzététele és tipológiai feldolgozása az átlagnál előbb tart.

A fenti kijelentést alátámasztandó e mostani kötet is három olyan tanulmányt tartalmaz, mely erdélyi városok és intézményeik számadásvezetési szokásait vizsgálja. Derzsi Júlia a nagyszebeni városi főpénztár és a szegények pénztárának két könyve alapján a számadáskönyvek keletkezését, vezetésének és ellenőrzésének körülményeit és a városi pénzkezelés sajátosságait vizsgálja. A városi bevételek és kiadások mérlegéről szóló kimutatások hiányából, a városi pénztár több kifizetését igazoló részletes elszámolás elmaradásából és a különböző forrásokból származó városi pénzek nem elkülönített kezeléséből arra következtet a szerző, hogy a városi pénzkezelés sem átlátható, sem kiszámítható nem volt, és az ellenőrzések laza rendszere jellemezte. Fokozott óvatosságra int tehát a számadások pontossága, megbízhatósága és valódisága tekintetében, átírva ezzel Franz Zimmermann és Gustav Gündisch korábbi véleményét, miszerint a városvezetés, valamint a polgárság közös felügyelete gátat vetett a városi javakkal való visszaéléseknek.

A Rüszt-Fogarasi Enikő és Szász Anikó tollából született két következő tanulmány – egymás párhuzamaként – a kolozsvári kora újkori unitárius, illetve

református egyházközségek fennmaradt számadásait tekinti át. A források alapján a szerzők bemutatják a két intézmény gazdálkodását, működésük anyagi és személyi (tisztviselői) hátterét. Mindkét írás úttörőnek számít, mert a kolozsvári kora újkori egyház- és intézménytörténetnek olyan forrásait vallatják, melyekre a korábbi kutatások alig fordítottak figyelmet, továbbá mert a használt számadásoknak nemcsak az adatait aknázzák ki, hanem részletes forrástipológiai és tartalmi leírásukat is adják. Itt emlékeztetnék arra, hogy Tóza-Rigó Attila és Derzsi Júlia korábban, Kenyeres István pedig éppen e kötetben hangoztatja a városi számadáskönyvek összehasonlító elemzésében rejlő lehetőségeket. Mindhárman rávilágítanak arra, hogy a magyar, köztük természetesen az erdélyi városok és intézményeik számadásvezetési gyakorlatának minél átfogóbb feltárása és összehasonlítása csak több ilyen osztályozó elemzés elvégzése révén valósulhat meg.

Simon Zsolt írása a kora újkori gazdaságtörténeti források közül a harmincadutasításokat veszi szemügyre. Közvetteszi a töröcsvári vámosnak 1658-ban adott instrukciót, a forrásközlést bevezető részben pedig, az utasítás tartalmának rövid ismertetése és a vámos személyének feltételes azonosítása mellett részletes, a közzétett forrást szélesebb keretbe helyező áttekintést ad a kora újkori Magyarországon és Erdélyben I. Ferdinánd uralkodásának idejétől kiadott gazdasági és más jellegű instrukciókról.

A tematikus tömb utolsó két írása a 19–20. század erdélyi gazdaságtörténetének forrásaira tereli a figyelmet. Nagy Róbert tanulmánya Erdély 19. század végi – 20. század eleji gazdaságtörténetének az ipartörténethez, vállalat-történethez és befektetéstörténethez is kötődő néhány kérdés és jellegzetes forráscsoportjait veszi számba. Előbb beszél azon nyomtatott forrásokról, amelyek egy gazdaságtörténész kutatásainak forrásbázisát képezhetik, majd két, a 19. század végén alapított erdélyi iparvállalat – az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. és a Magyar Cukoripari Rt. Botfalusi Cukorgyára – története kapcsán kutatómódszertani kérdéseket is tárgyal. Az olvasót megismerteti azon romániai, magyarországi és németországi állami és magánintézményi levéltárakban található forrásokkal, amelyek

segítségére voltak az illető intézmények történetének a feltárásában. Hunyadi Attila írása a 19–20. századi vállalkozástörténet, az érdekvédelmi szervezetek, a vállalkozók és gazdaságszervezők életútja, illetve a gazdasági gondolkodás és szakoktatás történetének lehetséges forrásait veszi számba. Ő is sorra veszi azon lehetséges forráscsoportokat, melyeket egy alapos hely- vagy régiótörténeti kutatásnak használnia kell, ha egy helység, régió vagy ország, illetve annak intézményei gazdasági alapjait feltáró kérdésben hitelesen állást próbál foglalni. Nemcsak ez utóbbi kettő, hanem a tömb minden írása esetén érezhető, hogy az egyes kérdéskörök, de a hozzájuk kapcsolódó források és kutatási módszerek közérthető bemutatása által szerzőik arra törekedtek, hogy pályakezdő olvasóik érdeklődését a kutatás, az új ismeretek feltárásának izgalmas részletei felé fordítsák, továbbá hogy a gazdaságtörténeti kérdéseket újra a kutatások homlokterébe helyezték. Lényegében tehát arra törekedtek, hogy a kötet címébe foglalt „rejtett levéltári kincsek” közkinccsé tegyék a szakma és az érdeklődő, művelt közönség számára.

A *Műhely* rovat – a szerkesztők bevezetőben körvonalazott szándékának megfelelően – tehetséges fiatal történészek munkájának megismerésére kíván keretet biztosítani. Négy írást olvashatunk doktórándusok vagy frissen doktori fokozatot szerzett szerzők tollából. Ha nem is szorosan, de a legtöbb tanulmány abban kapcsolódik a korábbi írásokhoz, hogy gazdaságtörténeti források felhasználásával jut új eredményekre. Molnár Attila a kora újkori Magyar Királyság legjelentősebb erődvárosa, Érsekújvár történetét kutatva, 1569 és 1620 közötti zsold és élelmiszerosztási listák alapján következtet a helyőrség létszámának a változására. E források, illetve a helyőrség fennmaradt panaszleveleiből kiolvasható adatok ütköztetése révén arra is rámutat, hogy a végvárok ellátásáról kialakult kedvezőtlen véleményekkel ellentétben Érsekújvár őrsége általában megkapta zsoldját, annak mennyisége azonban vélhetően gyakran elmaradt a védők által elvárt szinttől. Sütő Zsolt a nagybányai mészároscéh iratai, illetve a városi tanács politikai, közigazgatási és gazdasági jellegű iratai alapján vizsgálja a város 17–19.

századi állategészségügyi és húshigiéniái intézkedéseit. A szerzőtől megszokott alapos forrásismeretről téve tanúbizonyságot, részletes áttekintést ad a városi állatállományt fenyegető vagy érintő járványokról, illetve azon hatósági intézkedésekről, melyeknek köszönhetően a város általában sikeresen vette fel a harcot e csapások ellen. Alaposan feltérképezi a városi húsellátás minőségének ellenőrzéséért felelős személyek kilétét, tevékenységét, és kiemelt figyelmet szentel azon esetek bemutatásának is, amelyek egyrészt elvezettek a hatósági intézkedésekhez, másrészt árulkodnak ezeknek a közösségi reakciójáról, így, lényegében, a hatékonyságáról. György Árpád Botond a marosvásárhelyi Boldogasszony céh 1779-es statútumának a közlése kapcsán a város kora újkori és újkori kalandos hagyományait veszi vizsgálat alá. A források szűkösége okán a szervezet vélt középkori előzményeiről csak feltételezésekre szorítkozhat, a 17. század közepéről fennmaradt adatok viszont már többet mondanak a kora újkori kalandos társulat méreteiről, összetételéről és társadalmi szerepvállalásáról. S ha a 18. század eleji feltételezett névváltás, a kora újkori kalandos társulat és az újkori céh közötti folytonosság, illetve a szervezet 19. századi nyomtalan eltűnésének kérdéseire forráshiány okán továbbra sem sikerült határozott válaszokat adnia, a közölt statútum rendelkezéseinek elemzése, illetve a hasonló kolozsvári forrásokkal való összevetése részleteiben feltárta a szervezet belső életének kereteit és feladatait. A tömb utolsó írásában Antal Róbert az elkötelezett szocialistának nevezett Jordáky Lajos és a „ráció romantikusának”, hideg elemzőnek és érzékeny lelkületű költőnek titulált Szabédi László különböző politikai meggyőződésekből táplálkozó, de számos ponton összefutó életútját állítja párhuzamba. Szól azon útkeresésekről, lehetőségekről és buktatókról, amelyek a kisebbségi létbe szorult erdélyi magyarság jövőjéért, megmaradásáért, kulturális és intézményi autonómiájáért tenni akaró, de a körülmények szorításában szűk mozgástérrel rendelkező értelmiségiek legtöbbször kijutottak a számos hatalmi változást megérett 20. században. Mindenik alaposan dokumentált írás, melyek pályájuk elején

járó szerzőjük szakmai felkészültségét dicsérik, és a történészszakmára való rátermettségét bizonyítják.

Az *Arcél* nevű tömb olyanoknak állít emléket, kiknek munkássága Kolozsvárhoz, az egyetemhez és a történelem műveléséhez kapcsolódik. Gaal György az 1819-ben született Kőváry Lászlónak állít emléket, akit főként történelmi munkái kapcsán tart számon az utókor. Ő viszont publicistaként, szerkesztőként és Kolozsvár különféle intézményeinek, egyleteinek és bizottságainak cselekvő tagjaként a város újkori életének is formálója volt. Petruț Dávid az 1919-ben elhunyt Pósta Béla alakját eleveníti meg, aki a Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszékére való 1899-es kinevezését követő két évtizedben megszervezte a régészképzést, megalapozta az erdélyi tudományos régészeti kutatást, az Érmészeti és Régészeti Intézetet pedig nemzetközileg elismert intézménnyé fejlesztette. Both Noémi az 1919-ben született Imreh István pályájáról szól, aki az újkori erdélyi és hangsúlyosan a székely társadalom- és gazdaságtörténet megismerése és megismertetése érdekében végzett tevékenysége mellett az egyetemi oktatás és szakmai utánpótlás nevelése területén is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Személyiségük és szakmai pályájuk felelevenítése részint tisztelgés a kiemelkedő teljesítményt nyújtó elődök munkássága előtt, részint példa tudomány iránti odaadásról és elkötelezettségről a jelen és a jövő kutatói és oktatói számára.

A *Könyvszemle* rovat nyolc, 2016–2018 között megjelent politika-, egyház-, birtok- vagy társadalomtörténeti kérdést tárgyaló kötetet vesz számba. A szerzők többsége az intézet mesteri szakos hallgatói és doktorandusai közül került ki, a szerkesztők tehát itt is elsősorban növendékeiknek kínáltak lehetőséget a tudományos pályán való megmutatkozásra. Most mégsem az ő írásaikból választok, hanem azt emelem ki, amely a bemutatott kötetek közül a hazai történetírás szempontjából a legmeghatározóbbról szól. Szász Zoltán a Kolozsvár 700. *Várostartörténeti tanulmányok*

című kötetet mutatja be, mely Kolozsvár 1316-os városi rangra emelésének emlékére szervezett nemzetközi tanácskozás előadásainak közzététele révén nyújt képet a magyar és román várostörténetírás helyzetéről. A recenziens kiemelt hangsúlyt fektet a román történetírásnak a kötetben megjelent új eredményeire. Ezen írásokban a szerzőknek az elődök sérelmi jellegű „nemzeti látószöge” helyett az erdélyi románok történeti-politikai szerepének alaposabb feltárását célzó szándékát látja, és a magyar és román történetírás közötti kiütkeresés lehetőségét véli felfedezni.

Az évkönyv utolsó része, a *Krónika* átfogó számvetést tartalmaz a Magyar Történeti Intézet 2019. évi tevékenységéről. A közzétett beszámolók szerint az intézet tagjai az oktatás mellett a kutatást is a szakma elismerését kiérdemlő szinten művelik, vendégtanáraik révén pedig szakmai kapcsolatokat ápolnak más hasonló intézményekkel. Doktoranduskonferencia vagy iskolai magyarságtörténeti tantárgyverseny szervezése és tankönyv létrehozásának támogatása által az ifjú nemzedékek történelmi érdeklődésének felkeltésében és az utódnevelésben is szerepet vállalnak. Az egyetemi hallgatók számára szervezett tanulmányutak révén a szakmai felkészítést olyan keretek között is végzik, ahol a közösségépítésre is kiemelt figyelem háru. A nagyobb tömegeket megmozgató kulturális eseményeken való részvétel által ugyanakkor a nagyközönség megszólításáért és a történelem iránti laikus érdeklődés fenntartásáért is erőfeszítéseket tesznek.

Az évkönyv tartalma alapján a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetéről elmondható tehát, hogy az elődök példáját szem előtt tartva neveli és indítja el az új nemzedékeket az oktatói vagy kutatói pályán, művelőként és szerzőként egyaránt részt vesz a tudományos életben, miközben a társadalmi szerepvállalás fontosságáról sem feledkezik meg.

Pakó László

IN MEMORIAM

Gyenge Csaba (1940–2021)

Gyenge Csaba akadémikus, professor emeritus Székelyföldváron született 1940. január 22-én. Középiskoláit Piskin végezte (1956), gépészmérnöki oklevelet a Kolozsvári Műszaki Egyetemen szerzett (1961). Mérnöki pályáját a Kudzsiri Gépipari Vállalatnál kezdte mint technológus, majd kutatási osztályvezető. Ipari tevékenykedése alatt a komplex felületek megmunkálásával, valamint a különleges fogazatok gyártás-technológiai megvalósításaival tűnt ki, és 6 innovációt dolgozott ki, amelyekre oklevelet kapott, és hasznosan alkalmazták az iparban.

1970-ben sikeresen versenyvizsgázott a Kolozsvári Műszaki Egyetem Gépgyártás-technológia Tanszékére, tanársegédnek.

Végigjárva az egyetemi fokozatok valamennyi lépcsőjét (1971-től adjunktus, 1979-ben a műszaki tudományok doktora lett, 1982-től egyetemi docens, 1990-től doktorátusvezető egyetemi tanár, 2010-től professor emeritus), 1996 és 2004 között tanszékvezető egyetemi tanár volt. 2005-ben 5 éves hosszabbítást kapott, és a 70. év betöltése után professor emeritusként folytatja oktatói és kutatási tevékenységét.

1994-ben, illetve 1995-ben a miskolci, valamint a budapesti műszaki egyetemeken vendég-professzorként működött.

Egyetemi oktatási tevékenysége mellett folyamatos kapcsolatot tartott az ipari vállalatokkal, valamint kutatóintézetekkel, és több mint 29 kutatási program keretében dolgozott mint témavezető, illetve kutató. Ugyanakkor 6 európai kutatási programban vett részt (4-ben mint főkoordinátor).

Gyenge Csaba első lényeges ipari kutatása és megvalósítása a hadiiparban volt. Az általa felállított nagy terjedelmű egyenletrendszer megoldása az első román elektronikus számítógépen (DACICC 1) volt lehetséges, a Román Akadémia kolozsvári fiókja keretében, mint e számítógép első ipari alkalmazása. További ipari megvalósításai: a szerszámgépeknél alkalmazott különböző fogaskerékajtások pontosságának növelése. Az általa kifejlesztett, váltakozva forgácsoló csigamaróért román szabadalmat kért, és igen jó eredményeket ért el.

A romániai tudományos rendszer műszaki tudományok doktora fokozatát *Duplex csigahajtások megmunkálásához szükséges lefejtőmarók pontosságának emelése* című értekezésének megvédésével 1979-ben szerezte meg.

Kutatásait ezt követően is magas szinten, nemzetközi elismertséggel fejtette ki. Főbb kutatási területei: korszerű fogaskerékgyártás, korszerű gépgyártás-technológiák, forgácsoló megmunkálások optimalizálása, szerelés-automatizálás, versenyképes termékfejlesztés, környezetbarát technológiák, gyorsprototípezési technológiák és ezek orvosi alkalmazásai.

Számos országban, így Angliában (1999), Ausztriában (2001, 2002), Görögországban (2001), Franciaországban (1999, 2001), Magyarországon (1991, 1992), Portugáliában (2000) tett egy vagy több hónapos ösztöndíjas tanulmányutakat. Angol, francia, orosz, román nyelven is tárgyaló- és előadóképes volt.

Hazai és külföldi szakmai testületek munkájában aktívan részt vesz. Így

- a Romániai Mérnökök Egyesületének tagja 1990-től,
- a bécsi DAAAM Egyesületben (Donau-Adria Association for Automation and Manufacturing) tudományos bizottsági tag, a romániai bizottság elnöke 1997-től,
- a Magyar Tudományos Akadémia Anyagtudományi és Technológiai Bizottságának külső tagja 1998-tól,
- a Nemzetközi Fogaskerek Egyesület (Nottingham) tagja 2000-től,
- az Erdélyi Magyar Műszaki Társaság tagja megalakulásától, 1990-től,
- az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító tagja, alelnöke 2003-2017 között,
- a Kolozsvári Akadémia Bizottság testületi tagja.

Egy németországi kutatóintézet felkérésére alapos kutatásokat végzett a felvonóknál alkalmazott csigahajtások technológiájának fejlesztésében. Az elméleti kutatásokat Európa legnagyobb, felvonókat gyártó gyárában hasznosították. (Gyenge professzor lényeges hozzájárulása a csigamarók pontosságának és élettartalmának növelése volt.)

Igen hasznos és értékes kutatásokat végzett a profilkorrekciós fogaskerek CNC-köszörülése terén. Ipari megbízás alapján, az általa kidolgozott matematikai algoritmusok segítségével, sikerült olyan programokat felépítenie a CNC-fogaskerek-köszörűgépre, amelyekkel nagy pontossággal lehet megmunkálni az amerikai General Electricnek gyártott különleges fogaskerekeket, valamint pár éve a szélturbináknál alkalmazott hajtóműveket. Gyakorlati kutatásait a szatmárnémeti UNIO, valamint a nagyváradi TECHTRANS vállalatoknál hasznosították.

A 2000-es évek elején részt vett a Budapesti Műszaki Egyetem által szervezett DFMA versenyképes termékfejlesztési tanfolyamon, és az ott szerzett ismereteket itthon hasznosította. Megalapította az első romániai versenyképes fejlesztőközpontot, és ennek keretében több erdélyi ipari vállalatnál bevezette ezt a módszertant.

A környezetvédelem terén már 1992-ben a svájci Nemzeti Kutatási Alapnál megnyert pályázat révén értékes kutatásokat végzett a zürichi ETH Egyetemmel közösen, főleg a gépipari technológiák környezetszennyező mértékeinek a meghatározása céljából. Ugyanakkor, egy TEMPUS-program keretében, többéves kutatást folytatott a magdeburgi, valamint miskolci egyetemekkel közösen, a fogazási technológiák környezetszennyeződésének a meghatározása, valamint a környezetbarát technológiák kifejlesztése érdekében. Úgyszintén értékes kutatásban vett részt egy NATO-projekt keretében a gyorsprototípezési technológiák orvosi alkalmazása terén, a Miskolci Egyetem Gépgyártás-technológiai Tanszékével közösen.

2004 és 2009 között a Sapiaentia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományi Karán a *Gyártástechnológiák* tárgyat oktatta.

Jellegzetes tudományos eredményei és hasznosításai

1. Gyártásgeometriai és technológiai kutatásokon belül:

- a duplexcsigahajtások pontosságának növelése (a Kudzsiri Gépipari Vállalatnál alkalmazták sikerrel),

- a csavarszivattyúk geometriai és technológiai fejlesztése (a kudzsiri gyárban, a gyulafehérvári hőállótégla-gyárban, valamint a Râmnicu Vâlcea-i vegyipari kombinátban),
- a nagy pontosságú csigakerék-lefejtőmarók tervezése és élgeometriájának optimalizálása (spanyolországi felvonókat gyártó üzemben),
- a hypoid-fogazatok konstruktív és technológiai optimalizálása (kolozsvári nehézipari kombinát),
- a cikloidális fogazatok gördülékes köszörülése (a kifejlesztett technológiát a Dr. Petru Groza Gépipari Vállalatnál alkalmazták, és román szabadalmat kapott).

2. Gépgyártás-technológiai, -szerelési kutatások:

- Versenyképes termékfejlesztés (több erdélyi ipari vállalatnál, a Kolozsvári Műszaki Egyetemen);
- CNC-szerszámgépeken való megmunkálások optimalizálása (UNIO – Szatmárnémeti, TECHTRANS – Nagyvárad)
- Komplex fogazatok gyártástechnológiája (UNIO – Szatmárnémeti, NEPTUN Campina)
- CNC-fogaskerékköszörű-gépek kinematikai és programozási fejlesztése (TECHTRANS, Nagyvárad);
- Ultrahangos furatköszörülés (Kudzsiri Gépipari Vállalat, Pozsonyi Egyetem);
- Környezetbarát technológiák fejlesztése (Magdeburgi Egyetem);
- Szerelésautomatizálás (ARMATURA gyár, Kolozsvár).

Igen szoros munkakapcsolatot alakított ki a magyarországi tudományos közösségekkel. 1990-től kezdve szoros együttműködésben dolgozik a Miskolci Egyetem Gépgyártás-technológia Tanszékével, részt vesz valamennyi, a szakterülethez tartozó tudományos rendezvényen. Lényeges szerepet vállalt a Kolozsvári Műszaki Egyetemen és a Miskolci Egyetemen, a Budapesti Műszaki Egyetemen, valamint a Kecskeméti és Nyíregyházi Főiskolával való széles körű együttműködés ápolásában és fejlesztésében.

Több mint 250 tudományos dolgozata jelent meg hazai és külföldi szakfolyóiratokban, valamint tudományos konferenciák kiadványaiban, 4 találmánya és 7 újítása van. 8 egyetemi jegyzet, valamint 5 szakkönyv szerzője/társszerzője. Több nemzetközi tudományos konferencia szervezője (DAAAM, MTeM, FMTÜ).

Mint doktorátusvezető 24 doktorandus munkáját irányította.

Gyenge Csaba professzor az ipar által felvetett kérdésekre, kérésekre magas, nemzetközileg elismert felkészültségéből adódóan elméletileg megalapozott, a korábbi gyakorlatot meghaladó gyártási technológiákat volt képes kimunkálni és gyakorlatba ültetni. Számos eljárása szabadalmi védeltséget kapott. A magyarországi tudományos szakmai közösséggel igen szorosan kialakított munkakapcsolata is erősítette elismertségét, szaktekintélyét.

Gyenge Csaba professzor hatékony szerepet vállalt több nemzetközi program közös előkészítésében és megvalósításában, megérdemelt elismerésben részesült nagyszámú európai egyetemen.

Szakmai tekintélyét hangsúlyozzák az alábbi elismerések: a brassói Transilvania Egyetem tiszteletbeli professzora (2001), A Miskolci Egyetem Gépészmérnöki Karának Signum Aureum Facultatis (1999) kitüntetése, a „K+F” Kutatási-fejlesztési Tanácsadóközpont versenyképes termékfejlesztési különdíja (2001), a Magyar Professzorok Világtanácsának Pro Universitate et Scientia kitüntetése (2002). 2004-ben megválasztották az MTA külső tagjává, 2004-ben

Románia elnöke állami díjjal tüntette ki, 2006-ban a Miskolci Egyetem díszdoktorrá avatta, valamint a microCAD DÍSZPOLGÁRA címet adományozta, 2009-ben a DAAAM Egyesület aranyéremmel tüntette ki, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége Gróf Mikó Imre-émléklappal tüntette ki 2007-ben, 2010-ben a Kassai Egyetem jubileumi ezüstéremmel tüntette ki, ebben az évben a Kolozsvári Műszaki Egyetem tiszteleti díjjal jutalmazta, 2012-ben az Óbudai Egyetem címzetes egyetemi tanárrá avatta. Ugyanebben az évben a Bukaresti Politechnika Egyetem kiválósági diplomát adományozott. 2013-ban Gábor Dénes-díjjal tüntették ki a Novofer Alapítvány jóvoltából Budapesten, 2015-ben pedig a Kolozs Megyei Tanács a Vár Szeniorja (Seniorul Cetății) kitüntetését adományozta neki, mint a kincses város értelmiségi elitje jeles tagjának. Az erdélyi magyar műszaki tudományosság érdekében kifejtett tevékenységéért 2015-ben a Jenei Dezső-émléklapot vehette át, Kudzsir város díszpolgárává 2016-ban vált. 2017-ben a Magyar Tudományos Akadémia Arany János-éremmel tüntette ki. 2020-ban az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya 80. születésnapján a szakosztály 30 éves tevékenységének ünnepén, a *Fides et Vocatio* kitüntetéssel ismerte el az erdélyi magyar műszaki tudományosság érdekében kifejtett tevékenységét.

Gyenge Csaba az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító tagja, illetve tiszteleti tagja (2011). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztályának elnöke (1998–2002), majd az EME alelnöke (2002–2018), ezt követően 2018-tól a EME választmányi tagja volt. Meghatározó szerepe volt Egyesületünk tudományszervezésében, szakmai rendezvényeinek kapcsolatteremtésében.

Gyenge Csaba nemzetközileg jegyzett szakmai munkája és odaadó közéleti tevékenysége eredményesen építette a magyar–magyar, illetve magyar–román szakmai kapcsolatokat, gyarapította az egyetemes tudományt, valamint szolgálta a romániai magyar közösséget.

Mind terjedelmes és magas színvonalú tudományos, oktatói és ipari tevékenysége, mind a tudomány iránti alázata, munkaszeretete, tudományszervezői készsége, emberi tulajdonságai örökké emlékezetünkben maradnak!

Kolozsvárt, 2021. január. 12.

Bitay Enikő,
az EME főtitkára, az MTA külső tagja

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2020. évi munkájáról

„Százhatvanegy évvel ezelőtt vállalta fel az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi magyar tudományos élet szervezésének nemes feladatát.

A 2020-ban kialakult új helyzet, a megszorítások sem gátolták küldetését, közös gondolkodással, erővel és hozzáállással a legmodernebb eszközöket is felhasználva hatékonyá, a kitűzött célt szolgálóvá tudta tenni tevékenységét, mely nem más, mint: a kutatás ösztönzése, eredményeinek terjesztése, a tudományos kapcsolatok fenntartása, valamint a magyar (szak)nyelv és tudomány művelése!”

Az EME újralakulása óta a 31. főtitkári jelentést teszi közzé.¹ Az évek során beszámoltunk többféle megpróbáltatásról, anyagi forráshiányról, mindezek ellenére intézményünk felelősségteljesen, küldetéséhez híven rendíthetetlenül teljesítette a tervezett projektjeit, s szolgálta az erdélyi magyar tudományosságot.

A 2020-as év nagy tervekkel indult, a Regionális tudásközpont projektjeivel, melynek forrásalapját sikerült is megteremteni, ám ezúttal a kialakult járványhelyzet tette próbára intézményünket, s terveinek megvalósítását. Ez alkalommal is szembesültünk azzal a ténnyel, hogy intézményünk kivételes erejét az emberi tényező határozza meg: az értékteremtő tudományos munka iránti elkötelezettség, a hit és a kitartás.

A rendkívüli helyzet kialakulásával az intézmény sokrétű tevékenységét több irányból igyekeztünk támogatni. Az EME saját kutatóintézettel, szolgáltató jellegű tudományos könyvtárral rendelkezik, digitális adattárat, tudományos szakosztályokat, ifjúsági szakcsoportokat, kutatóműhelyeket, fiókegyesületeket, illetve könyvkiadót működtet. Az év folyamán gondoskodnunk kellett arról, hogy mindezek működése, a lehetőségekhez képest, akadálytalan legyen. A rendezvények online térbe szorítása miatt megteremtettük az ehhez szükséges informatikai háteret/keretet, lehetővé tettük a munkatársak otthoni munkáját, a könyvtárak részleges működtetésével, az óvintézkedéseket betartva, biztonságos körülményeket teremtettünk a halaszthatatlan kutatások dokumentációjának végzéséhez. A távkutatásra pedig az ehhez szükséges adatbázisokat szolgáltatva intézményünk. A külső kutatási programokat is úgy időzítettük, hogy munkatársaink előre látható megvalósítású kutatási témákat tudjanak pályázni és eredményesen kivitelezni. Minden intézkedésről hírlevelünkben, illetve az EME honlapján tájékoztattuk a tagtársakat, partnereket.

¹ Az EME-főtitkári jelentések az EDA-ban itt érhetők el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31820>.

Az elmúlt év számos megpróbáltatást és kihívást hozott szakosztályaink és fiókegyesületeink életében is. Az év elején eltervezett programok módosításra szorultak, több eseményt elhalasztottak, vagy virtuális térbe költöztetni kényszerültek, és így próbálták a különböző szakmai közösségeket összefogni.

Örömmel mondhatjuk el, hogy ennek a léptékváltásnak, amely az online térbe való költözést jelenti, pozitív hozadéka is volt, ugyanis növelte a rendezvényeinken részt vevő személyek számát, a közönségét és az előadókét egyaránt. A tudomány *határtalan terjesztésével* olyan előadókat is sikerült megszólítani, akik normális körülmények között nem tudtak volna eljönni rendezvényeinkre, és olyan hallgatósághoz is eljuttattuk ezeket a rendezvényeket, akik más években, a fizikai távolság miatt, nem vehettek részt azokon.

Az EME által fenntartott és működtetett Kutatóintézet tevékenysége az előzetesen rögzített céloknak és terveknek megfelelően haladt, ugyanakkor külső munkatársak bevonásával időszakos kutatómunkákra is sor került.

Az egyesület kiadója 2020-ban is kiterjedt és eredményes tevékenységet folytatott, a tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelentetése mellett számos önálló kötetet is közreadott, ezenkívül sikeresen megújította a romániai Tudományos Kutatás Országos Tanácsa (CNCS) által nyújtott akkreditációt.

Az EME céljai megvalósítása érdekében folyamatosan együttműködik nemcsak hazai, hanem határon túli tudományos műhelyekkel is: akadémiai intézetekkel, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Ezek az együttműködések az elmúlt évben is számos közös kutatási programot, szakmai rendezvényt és tudományos kiadványt eredményeztek.

A 2020-as év tevékenységei, eredményei az alábbiakban olvashatók.

A 2020. év eredményei számokban

2020-ban az EME összesen **41 rendezvénynek** (7 könyvbemutató, 3 konferencia, 19 rendezvény a MTNE keretében, illetve egyéb rendezvények) volt a házigazdája. A Kolozsvári Magyar Napok keretében 1 rendezvényt szerveztünk.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 19. fóruma szokás szerint két részből állt: az immár hagyományos, november 20-i, pénteki központi ünnepi rendezvényből, valamint az EME hét szakosztálya és fiókegyesületei rendezvényeiből, melyekre többnyire – a saját tudományterületükhöz és régiójuk tudományos prioritásaihoz szabott – virtuális konferenciaként került sor.

Az idei online tudomány napi rendezvényeken összesen majd 700 résztvevőt számoltunk össze, és 241 szerző 149 előadása hangzott el, ezenkívül 17 könyvbemutatóra és 2 kerekasztal-beszélgetésre került sor. A rendezvények egy része elérhető a YouTube videómegosztón, a tavalyi év végéig több mint 6000 alkalommal tekintették meg a felvételeket.

Összesen 38 kiadványunk jelent meg: 22 könyv (7 önálló kötet, 15 sorozatban megjelent kötet), 9 folyóirat (négy Erdélyi Múzeum, két Acta Materialia Transylvanica, három Orvostudományi Értesítő), valamint 7, más kiadókkal közösen megjelentetett kötet. A digitális adattár állománya az elmúlt év végére 23 700 tételre gyarapodott.

Az EME tavaly összesen 37 kutatási programot működtetett 15 főállású és 50 külső munkatárs révén.

Nyilvántartásunk szerint a 2010–2020 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2891 fő, melyből 1814 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1077 tagunk pedig egyetemi hallgató. Egyesületünknek 111 alapító és 52 tiszteleti tagja van.

Az elmúlt évben 73 új tag lépett be Egyesületünkbe, és összesen 362 rendes tag, valamint 118 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2016–2020 közötti időszakban 1771 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van.

Tudományterjesztés: rendezvényeink, fontosabb események

Sajnos, a koronavírus-járvány az elmúlt évi rendezvényeinkre rányomta bélyegét, néhány rendezvényünk elmaradt, másokat elhalasztottunk, de igyekeztünk az új kihívásoknak megfelelni, az online térbe költözni, és biztonságos körülmények között művelni a tudományterjesztést, szervezni konferenciákat, könyvbemutatókat, előadásokat.

Központi rendezvényünk

2020-ban a járványügyi helyzet ellenére megtartottuk *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 19. fórumát, az immár szokásos, november végi időpontban, azonban videokonferencia formájában.² A november 20–21-én megszervezett konferencia keretében, melynek központi témája a *Jövőformáló tudomány* volt, összesen 16 rendezvényre került sor. A modern technológia által lehetővé tettük a szélesebb körű csatlakozást, és eljuttattuk a rendezvényeinket azokhoz is, akik más években nem tudtak a helyszínen jelen lenni.

Az online formában megtartott rendezvényeken közel **700 résztvevőt** számoltunk össze, illetve **241 szerző 149 előadása** hangzott el, ezenkívül **17 könyvbemutatóra** és **2 kerekasztal-beszélgetésre** került sor. A rendezvények egy része elérhető a YouTube videómegosztón, és a tavalyi év végéig a felvételeket több mint 6000 alkalommal tekintették meg.³

A megnyitó ünnepség alkalmából először az EME elnöke, **Keszeg Vilmos** köszöntötte az online térben jelenlevőket. A Magyar Tudományos Akadémia részéről **Freund Tamás**, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, **Erdei Anna** főtitkárhelyettese, illetve **Kocsis Károly**, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke köszöntései hangzottak el. A társintézmények képviselőitében **Dávid László**, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektora, **Markó Bálint**, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese és **Gábor Csilla**, az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottság elnöke szólaltak fel. Ezenkívül **Mile Lajos**, Magyarország kolozsvári főkonzulja, **Kelemen Hunor**, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség szövetségi elnöke és **Oláh Emese**, Kolozsvár alpolgármestere üdvözölték a hallgatóságot.

A köszöntőbeszédék elolvashatók a <https://eme.ro/web/mtne/emetudnap2020> címen.

Ezt követően Bitay Enikő, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtitkára, a rendezvény programfelelőse ismertette a tudomány napi rendezvénysorozatot.

² A MTNE-rendezvénysorozatról további információk itt érhetők el: <https://www.eme.ro/web/mtne>

³ A rendezvény részletes beszámolója itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32467>, avagy itt <https://www.eme.ro/web/mtne/hir/-/tartalom/beszamolo-mtne-19-forum-%E2%80%93-jovoformalo-tudomany-281257>

A plenáris rendezvény keretében került sor immár hagyományosan a Gr. Mikó Imre-emléklapok⁴ átadására. Az emléklapot az EME elnöksége 2005-ben, az egyesületet létrehozó Mikó Imre születésének 200. évfordulója alkalmából alapította. Az emléklapot az egyesületünkkel együttműködő intézményeket vezető, a munkánkat személyesen is támogató személyiségeknek nyújtottuk át, kérve, hogy köszönetünket munkatársaiknak is továbbítsák.

2020-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület az alábbi személyeket tüntette ki Gr. Mikó Imre-emléklappal: Freund Tamás akadémikust, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét; Kelemen András villamosmérnököt, a Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar dékánját; Markó Bálintot, a BBTE rektorhelyettesét; Balázs Lajos néprajzkutatót, egyetemi docenst; Tamásné Szabó Csilla tudományos kutatót, valamint Veress Erzsébet vegyészt.

A konferencia **Kosztolányi György** Széchenyi-díjas orvos, gyermekgyógyász, klinikai genetikus, a Pécsi Tudományegyetem professor emeritusa, az MTA élettudományi alelnöke ünnepi plenáris előadásával indult, melyben a szerző a SARS-Cov-2-járványnak a tudomány társadalmi megítélésére gyakorolt hatását vizsgálta.

A 2020-as megnyitó rendezvényt is zenés köszöntő színesítette, ezúttal a Nyitnikék Ének-együttes (Csiki Zsófia, Tifán Anna – felkészítő tanár Fejősné Kászoni Gabriella, Székelyudvarhely, Máréfalva) adott elő udvarhelyszéki népdalokat. Az együttes tagjai a Legato Egyesület mentoráltjai, tavaly bejutottak a Felszállott a páva döntőjébe, a KÓTA kiemelt minősítéssel díjazta őket idén májusban.

2016-ban indítottuk el azt a hagyományt, hogy különböző szakterületeket és intézményeket képviselő fiatal kutatókat kérünk fel plenáris előadások megtartására, ezáltal bepillantást nyerhetünk a fiatal generáció változatos kutatási témáiba, és kutatási eredményeibe. Kezdeményezésünknek azóta nagy sikere lett, ezért idén is folytattuk, fiatal kutatókat kértünk fel arra, hogy plenáris előadást tartsanak konferenciánk nyitórendezvényén.

Tamásné Szabó Csilla nyelvész, az EME tudományos kutatója, egy olyan adattárat mutatott be előadásában, mely Aranyos vidékének történeti és jelenkori térszínformaneveit gyűjti össze. **Szabó Á. Tőhötöm** etnológus (BBTE, Bölcsészettudományi Kar) előadásában az együttműködés magyarázatainak történeti és kulturális beágyazottságát vizsgálta, kitérve az ajándék és az áru közti ellentétre és azok egybefonódására, illetve az együttműködés és a versengés aspektusaira különböző helyzetekben. **Miklóssy Ildikó** környezetmérnök (Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Biomérnöki Tanszék) a magas hozzáadott értékű vegyületek anyagcsere-mérnökségi és genommérnökségi módszerekkel történő előállításáról beszélt előadásában. **Szabó Zoltán-István** gyógyszerész („George Emil Palade” Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány és Technológiai Egyetem) előadásának azt volt a célja, hogy bemutassa az utóbbi évek legígéretesebb eredményeit a nanoszálal rendszerek gyógyászati alkalmazásában, illetve betekintést nyújtott a témában folytatott marosvásárhelyi kutatásokba. **Gál Katalin** szociológus (Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar) előadásában egy 2018-as és egy 2020-as szociológiai felmérés tapasztalatait mutatta be, arra a kérdésre is keresve a választ, hogy miként változik a felsőoktatás szerepe az online oktatás következtében. **Kokoly Zsolt** (Sapientia EMTE, Jogtudományok Tanszék, Kolozsvár) a személyiségi jogok közül a képmáshoz és hangfelvételhez való jog sajátosságairól tartott előadást. **Simon-Várhelyi Melinda** vegyész-mérnök (BBTE, Kémia és Vegyész-mérnöki Kar) előadásában egy dinamikus szennyvíztisztító modellt mutatott

⁴ <https://www.eme.ro/ro/gr-miko-imre-emleklap-es-plakett.jsessionid=FA7D8313944CDB98051DC4A740660247>

be. **Nagy-György Tamás** (Temesvári Műszaki Egyetem, Építőmérnöki Kar) a Makovecz Imre tervezte Temesvári Új Ezredév Református Központ tervezésének és építésének kihívásairól beszélt előadásában.

A rendezvény megnyitója, illetve a plenáris előadások megtekinthetők az EME YouTube-csatornáján.⁵

A tudományos rendezvénysorozat folytatásaként, immár hagyományosan, az EME szakosztályai és fiókegyesületei szervezik meg saját tudományterületükhöz szabott konferenciájukat, melyek tematikáját maguk határozzák meg az egyes régiókban, illetve tudományágakban felmerülő sajátos kérdéskörök alapján. Az évek során ezen rendezvények száma is megnőtt, s az egyes konferenciákat a plenáris rendezvény másnapján, illetve november különböző időpontjaiban tartják meg.

Külön örömeinkre szolgál, hogy 2020-ban, a járványhelyzet ellenére, az EME hét szakosztálya és öt fiókegyesülete összesen 15 online rendezvénnyel járult hozzá egyesületünk központi rendezvényéhez, kapcsolódva a Magyar Tudományos Akadémia tudományünnepi rendezvénysorozatához.

A járványhelyzet miatt virtuális térbe szorult rendezvények változatos képet mutatnak mind a téma, mind a nagyságrend és a célközönség tekintetében is, van közöttük tudományos konferencia, melynek előadói között hazai és külföldi szakembereket egyaránt megtalálunk, sor került kerekasztal-beszélgetésekre, illetve emlékkonferenciára is. Az egyes rendezvények keretében könyvbemutatókat is tartottak, a szervezők ezáltal próbáltak hozzájárulni ahhoz, hogy a friss kiadványok a korlátozások ellenére is eljussanak az érdeklődő közönséghez, és a már elvégzett, kötetben megjelent tudományos kutatások szélesebb körű nyilvánosságot kapjanak. A tudományos rendezvények által azt is hangsúlyozni próbáltuk, hogy a személyes találkozások korlátozása ellenére, a tudományos kutatások és együttműködések tovább folytatódnak.

Fontosabb események időrendi sorrendben

Január 23-án fennállásának 30 éves évfordulóját ünnepelte a Műszaki Tudományok Szakosztály. *A műszaki tudományosságért – 30 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya* című ünnepi rendezvényen vetített bemutatóra került sor az elmúlt időszak jelentősebb eseményeiről, projektjeiről, kutatásairól, eredményeiről. Ezenkívül megemlékeztek a szakosztály műszakis nagyjairól, alapítóiról (a 100 éve született **Jenei Dezsőről**, a 90 éve született **Pálfalvi Attiláról**), illetve bemutatták a szakosztály gondozásában, 2019-ben megjelent legújabb köteteket és folyóiratszámokat.

Január 29-én került sor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Agora-programja keretében megszervezett, immár hagyományossá vált könyvbemutatóra, melynek keretében az EME 2019-ben megjelent kiadványait ismerhette meg a budapesti közönség. A köteteket **Biró Annamária** felelős kiadó, **Keszeg Vilmos** elnök, **Sipos Gábor** alelnök és **Bitay Enikő** főtítkárral mutatta be. A házigazda **Monok István**, az MTA KIK főigazgatója volt.

Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály január 30–31-én szervezett kreditpontos fogorvos-továbbképzőt, amely az angol és román nyelvű SamMedica nemzetközi kongresszus előtt zajlott.

⁵ Megnyitó: <https://youtu.be/1wAFIs64duE>, plenáris előadások: <https://youtu.be/fAmg4M-Kxe0>

A járványhelyzet és a hatósági megszorítások miatt a március 21-re tervezett közgyűlést nem tartottuk meg. A főtitkári jelentést az Egyesület minden tagja megkapta postai levélben, megvitatására online kommunikációs eszközök alkalmazásával nyílt lehetőség. Az Egyesület működésének alapjául szolgáló beszámoló jellegű jelentések és a következő évi tervek elfogadásával a tagság a választmányt bízta meg. A szavazás elektronikus levelezés alapján történt. A közgyűlés dokumentumai elérhetők az EME honlapján.⁶

Március 26-án került sor első online rendezvényünkre: a Műszaki Tudományok Szakosztály és a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kara közös szervezésben online platformon, videokonferenciaként tartotta meg a 25. *Fiatal Műszakiak Nemzetközi Tudományos Ülészak* jubileumi videokonferenciáját.

A 11. *Kolozsvári Magyar Napokat* is lerövidítette a járványhelyzet, intézményünk egy könyvbemutatóval kapcsolódott be a rendezvénysorozatba. Augusztus 21-én a Romkertben került sor Péntek János és Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* című kötetének bemutatójára, ahol a szerzők és Sorbán Angella, a kötet lektora beszélgettek, a rendezvényt Biró Annamária felelős kiadó moderálta. Kiadványainkkal is jelen voltunk a Farkas utcában szervezett könyvvásáron.

Augusztus 28–30. között a Műszaki Tudományok Szakosztály tizenkilencedik alkalommal szervezte meg a *Technikatörténeti Alkotótábort*, melynek helyszíne ezúttal Egeres, Nagypetri és környéke volt.

Az EME Kutatóintézete és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete közös rendezvényeként került sor 2020. október 2-án a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban IV.* című online konferenciára. A kutatóintézet és a Történettudományi Intézet között 2013-ban intézményesült együttműködési kapcsolat eredményeként először 2015-ben, Kolozsváron megrendezett műhely-konferencia konferenciasorozattá alakult, a harmadik ülészaktól pedig kiterjesztette érdeklődési körét Erdély mellett a Magyar Királyság hivatalnokrétegére is. Az online tanácskozáson bemutatott 11 előadás zöme kora újkori erdélyi hivatalnokpályákat vagy hivatalokat mutatott be, a királyságbeli intézményeket, illetve az azokat működtető személyeket három előadás vizsgálta.

Szintén a Kutatóintézet szervezésében került sor december 10-én a *Koraiújkor-történeti előadás és könyvbemutató* c. online rendezvényre, melynek keretében **Kovács András** művészettörténész, az EME Kutatóintézetének igazgatója tartott előadást *Bethlen Gábor fejedelem újonnan előkerült címerköve Fogarásban. Internetes bejegyzések margójára* címmel. Ezt követően Oborni Teréz, a BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa mutatta be a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban* (EME–BTK TTI, Kolozsvár–Budapest, 2020) című kiadványt.

Díjak

2020. január 23-án az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztálya Fides et vocatio kitüntetésben részesítette három vezetőégi tagját: **Gyenge Csabát, Márton Lászlót** és **Pálffy Károlyt**, az erdélyi magyar műszaki tudományosság érdekében kifejtett munkásságuk

⁶ <https://eme.ro/hir/-/tartalom/az-eme-tavaszi-kozgyulesenek-munkalatai-241467>

elismeréseként.⁷ A kitüntetést Bitay Enikő, az EME főtitkára, a Műszaki Tudományok Szakosztály elnöke és Máté Márton, a Műszaki Tudományok Szakosztály alelnöke nyújtotta át *A műszaki tudományosságért – 30 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya* című ünnepi rendezvényen.

2020. január 31-én Gr. Mikó Imre-emlékplakettet kapott dr. **Sculean Antal**, az Európai Parodontológia Társaság elnöke, a Berni Egyetem Parodontológiai Tanszékének vezetője.⁸ A díjat Szatmárnémetiben nyújtotta át Bitay Enikő, az EME főtitkára, az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály keretében működő „Dr. Pongrácz Antal” fogorvosszakcsoport által szervezett Fogorvosi továbbképzőn.

2020. március 15-én az erdélyi magyar kutatás és oktatás területén végzett színvonalas munkája, valamint a kolozsvári kulturális, illetve tudományos közéletben betöltött szerepe elismeréseként **Bitay Enikő** mérnök-informatikus, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kar Gépészmérnöki Tanszékének egyetemi docense, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtitkára Magyar Arany Érdemkeresztben részesült,⁹ valamint **Olosz Katalin** irodalomtörténész, folklorista az erdélyi magyar folklórkutatás területén végzett több évtizedes tudományos munkája során elért megkerülhetetlen eredményei elismeréseként ugyanebben az elismerésben részesült.¹⁰ **Dr. Szabó Béla** szülész-nőgyógyász, az orvostudományok doktora, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem I. számú Szülészeti-nőgyógyászati Klinikájának vezetője, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya volt elnöke, jelenlegi alelnöke, az erdélyi magyarság körében végzett odaadó gyógyítói, valamint magas színvonalú kutatói munkája elismeréseként Magyar érdemrend tisztikeresztje kitüntetést kapott.¹¹

2020. március 26-án, a 25. FMTÜ jubileumi videókonferencián **Hodgyai Norbert** Maros Dezső-díjban részesült eddigi kiemelkedő kutatási tevékenysége elismeréséül, a fiatal műszakiak tudományos ülészakokon való sikeres előadásaiért, valamint a további kutatásra való ösztönzéseként.¹² Ugyanekkor az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztálya Fides et vocatio kitüntetésben részesítette **Danyi Józsefet**, **Dudás Illést**, **Roosz Andrást** az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztályának folyamatos támogatásáért, a műszaki pályát választó fiataloknak adott önzetlen és jelentős segítségéért, valamint az FMTÜ elindításában és támogatásában mutatott elkötelezett hozzáállásáért, és **Szilágyi Júliát** az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztályában kifejtett értékes munkájáért, a szakosztály és az EME iránt tanúsított elkötelezettségéért, a tudományos élet szervezésében és működésében való töretlen, lelkes és nélkülözhetetlen részvételéért.¹³ A kitüntetéseket Bitay

⁷ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/fides-et-vocatio-kituntetesben-reszesult--gyenge-csaba-palffy-karoly-es-marton-laszlo-230450>

⁸ <https://www.eme.ro/web/iii.-szakosztaly/hir/-/tartalom/gr-miko-imreemleklakettet-kapott--sculean-antal-az-europai-parodontologia-tarsasag-elnoke-a-berni-egyetem-fogagybetegsegek-tanszekenek-vezetoje-231429>

⁹ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/magyar-arany-erdemkeresztben-reszesult-bitay-eniko-az-eme-fotitkara-238071>

¹⁰ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/magyar-arany-erdemkeresztben-reszesult-olosz-katalin-irodalomtortenesz-238086>

¹¹ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/magyar-erdemrend-tisztikeresztje-kituntetest-adomanyoztak-dr-szabo-belanak-a-3-szakosztaly-alelnokenek-238039>

¹² <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/hodgyai-norbert-kiemelkedo-kutatasi-tevekenysegeiert-maros-dezsodijban-reszesult-241145>

¹³ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/fides-et-vocatio-kituntetesben-reszesult-danyi-jozsef-dudas-illes-roosz-andras-es-szilagyijulia-241100>

Enikő, az EME főtitkára, a Műszaki Tudományok Szakosztályának elnöke és Máté Márton, a Műszaki Tudományok Szakosztályának alelnöke nyújtotta át virtuálisan.

Bár a március 21-re tervezett közgyűlés a járványhelyzet miatt elmaradt, a rendezvény alkalmából tervezett díjakat és kitüntetésekét virtuálisan átadtuk az elismerésben részesült személyeknek. Ez alkalomból az EME tiszteleti tagjává választotta **Gaal Györgyöt**.¹⁴ A kutató és tudós pályáját és érdemeit Egyed Emese méltatta.¹⁵

A Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriuma és az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége **Gordán Edina** kötetének ítélte a Gróf Mikó Imre-díjat.¹⁶

Az Év Könyve-díj átadására is ekkor került sor, melyet az EME kiadójának 2019-es kiadványai közül választott ki a felkért bizottság. A díjazott kiadványok: *Gróf Székely László élete s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása. 1716–72.* (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléstesi Fehér Andrea); Maczelka Csaba: *A kora újkori angol utópiák magyar története*.¹⁷

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat Szabó T. Attila-díját is ekkor adták át, a kitüntetett Bartos-Elekes Zsombor, a Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Földrajzi Intézetének docense.¹⁸

A Farkas Gyula Egyesület a Matematikáért és Informatikáért, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Matematikai és Informatikai Szakosztálya, valamint a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság Farkas Gyula-emlékérmét adományozott **Bencző Piroska** (Gyergyóalfalu), **Deák Éva** (Sepsiszentgyörgy) és **Păcurar Mária** (Temesvár) részére a matematikai ismeretek terjesztésében és tehetséggondozásban elért kiemelkedő eredményeiért. A kitüntetést a 11. matematika és informatika alkalmazásokkal konferencia keretében nyújtották át virtuálisan 2020. november 14-én.

Egyesületünk 2020. november 20-án, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvényesorozat keretében Gr. Mikó Imre-emléklapot adományozott **Balázs Lajosnak**¹⁹ jelentős oktatói és kutatói tevékenysége, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület szándékainak megvalósításában és az erdélyi magyar tudományos élet szervezésében kifejtett munkája elismeréséül. Ugyanekkor **Freund Tamás**²⁰ akadémikusnak, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének is Gr. Mikó Imre-emléklapot adtunk át virtuálisan, az EME folyamatos működéséhez és az erdélyi magyar tudományműveléshez nyújtott támogatásáért. **Kelemen András**²¹ villamosmérnököt, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának dékánját Gr. Mikó Imre-emléklappal tüntettük ki, elismerve

¹⁴ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/az-eme-2020-marcius-21i-kozgyulesenek-dokumentumai-dr-gaal-gyorgy-tiszteleti-tagga-valasztasa-240727>

¹⁵ https://www.eme.ro/documents/10180/240676/Laud%C3%A1ci%C3%B3_Gaal_Gyorgy_EE/258cfa4a-a246-4548-ba3f-2fe76147c746

¹⁶ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/az-eme-2020-marcius-21i-kozgyulesenek-dokumentumai-grmf-miko-imre-dij-2020-240772>

¹⁷ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/az-eme-2020-marcius-21i-kozgyulesenek-dokumentumai-az-evkonyve-2019-240747>

¹⁸ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/az-eme-2020-marcius-21i-kozgyulesenek-dokumentumai-a-szabot-attiladij-atadasa-240796>

¹⁹ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/balazs-lajost-neprajzkutatot-egyetemi-docenst-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-277543>

²⁰ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/freund-tamas--akademikust-a-magyar-tudomanyos-akademia-elnoket-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-277501>

²¹ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/kelemen-andras-villamosmernokot--a-sapientia-emtemarosvasarhelyi-karanak-dekanjat-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-277437>

jelentős oktatói és kutatói tevékenységét, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület szándékainak megvalósításában és az erdélyi magyar tudományos élet szervezésében kifejtett munkáját. **Tamásné Szabó Csilla**²² tudományos kutató is Gr. Mikó Imre-emléklap kitüntetésben részesült, jelentős kutatói tevékenysége, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület szándékainak megvalósításában és az erdélyi magyar tudományos élet szervezésében kifejtett munkája elismerésül. Az EME **Veress Erzsébet**²³ részére is Gr. Mikó Imre-emléklapot adományozott jelentős oktatói és kutatói tevékenysége, valamint az Egyesület szándékainak megvalósításában és az erdélyi magyar tudományos élet szervezésében kifejtett munkája elismerésül. **Markó Bálint**²⁴ jelentős oktatói és kutatói tevékenységéért, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület szándékainak megvalósításában és az erdélyi magyar tudományos élet szervezésében kifejtett munkájáért részesült Gr. Mikó Imre-emléklapban. A díjakat Keszeg Vilmos, az EME elnöke és Bitay Enikő, az EME főtitkára virtuálisan nyújtotta át.

2020. november 21-én **Nagy-György Tamást**,²⁵ a Temesvári Műszaki Egyetem Építőmérnöki Karának professzorát Jenei Dezső-emléklappal tüntették ki, az erdélyi magyar műszaki tudományosság fejlesztésében és ápolásában kifejtett kiemelkedő munkássága elismerésül. Az emléklapot Bitay Enikő, az EME főtitkára, a Műszaki Tudományok Szakosztálya elnöke, Kelemen András, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar dékánja, valamint Kerekes László, az EME alelnöke nyújtotta át virtuálisan a XXI. Műszaki Tudományos Ülésszakon.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya 2019-ben megjelent tudományos teljesítményekre kiírt Debüt-díját **P. Kovács Klára** pályamunkája nyerte, melyet ugyancsak virtuálisan nyújtottak át a MTNE szakosztályi rendezvényén, november 21-én.

2020. december 12-én a Kolozsvár Társaság „*Kolozsvár Büszkesége*” oklevelet adományozott **Uray Zoltán** akadémikusnak, az MTA külső tagjának, a tudományos kutatásban és a vívó sportágban elért kiváló eredményeiért.

Kapcsolatok ápolása, együttműködések

Egy olyan szervezet életében, melynek tevékenységére a sokrétűség jellemző, illetve tagjai nagy része más intézményekben munkálkodik főállásban, vitathatatlan az együttműködések jelentősége. Mindezek mellett az együttműködések a tudományos életnek önmagukban is fontos elemei: a kutatásszervezésben, a kutatási témák, a digitalizálási programok összehangolásában, egymás értékteremtő tevékenységének megismerésében és elismerésében. A kisebbségben működő hatékony tudományfejlődésnek csakis egymás tudományos tevékenységének megismerése, értékelése, tisztelete és az összehangolt együttműködés adhat alapot.

²² <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/tamasne-szabo-csilla-tudomanyos-kutatot--gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-277642>

²³ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/veress-erzsebet-vegyeszt-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-277667>

²⁴ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/marko-balintot-a-bbte-rektorhelyetteset-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-277532>

²⁵ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/jenei-dezsoemleklappal-tuntettek-ki-nagygyorgy-tamast-a-temesvari-muszaki-egyetem--epitomernoki-kar-professzorot-277737>

Ezeknek az együttműködéseknek – a tudományos eszmecsere elengedhetetlen keretként –továbbra is kitüntetett figyelmet szentelünk, és folyamatosan ápolni, bővíteni és gyarapítani törekszünk kapcsolatainkat régi és új partnerintézményeinkkel.

Közös könyvkiadásra, digitalizálási projektek elősegítésére, közös szakmai és tudományos rendezvények megtartására, kutatási programok megvalósítására, kiadványcserére irányultak 2020-ban is a jelentősebb együttműködések, melyekről a további fejezetekben tételesen olvashatnak.

A 2019-es jubileumi év végén felújított együttműködési megállapodásunk a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárral 2020-ban igen eredményesen alakult az EME régi dokumentumainak digitalizálásával.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben plenáris rendezvénye alkalmából indítványozta Komlói István professzor, a Debreceni Akadémiai Bizottság alelnöke a két intézmény közötti együttműködés megújítását. A felújított kapcsolat eredményeként a 2021-es évben több közös konferenciára is sor kerül.

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2010–2020 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2891 fő, melyből 1814 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1077 tagunk pedig egyetemi hallgató. Egyesületünknek 111 alapító és 52 tiszteleti tagja van.

Az elmúlt évben 73 új tag lépett be Egyesületünkbe, és összesen 362 rendes tag, valamint 118 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2016–2020 közötti időszakban 1771 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályok

Az EME hét szakosztálya és a hét fiókegyesülete fontos szerepet tölt be az egyesület tudományos életének szervezésében: tudományos tanácskozásokat, konferenciákat, tudomány-népszerűsítő rendezvényeket szerveznek (könyvbemutatók, előadás-sorozatok), illetve a kutatási eredményeiket az EME kiadványaiban is népszerűsítik. Az elmúlt év sajnos nagyon megnehezítette a szakosztályok és fiókegyesületek munkáját, a szokásos rendezvényeik elmaradtak, vagy az online térbe kerültek át. Azonban örömmel tapasztaljuk, hogy sikeresen helyt álltak, alkalmazkodtak a mostoha körülményekhez, és megpróbálták virtuálisan is tartani a kapcsolatot a tagsággal.

Az egyes szakosztályok tagsága évente olyan fiatal kutatókkal, egyetemi hallgatókkal, doktoranduszokkal is gyarapszik, akik bekapcsolódnak az egyesület tevékenységébe, s a tapasztalt egyetemi oktatók, kutatók irányítása alatt hozzájárulnak intézményünk tudományos életéhez, eredményeihez.

1. A **Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály** 2020-ra tervezett rendezvényei közül a vírushelyzet miatt kevésre került sor. A szakosztály januárban tartotta meg közgyűlését. Szintén januárban voltak a szakosztály vendégei a pozsonyi Comenius Egyetem ókori irodalmat kutató, költő-műfordító tanárai, **Polgár Anikó** és **Csehy Zoltán**, akik január 6-án délelőtt a BBTE Bölcsészettudományi Karán tartottak előadást *Philosztratosz és a képleírás műfaja az antikvitásban*, illetve *Az antik epigrammaköltészet alakváltozatai* címmel. Majd délután az EME előadótermében író-olvasó találkozó keretében vettek részt az EME Művészkávéháza indító rendezvényén. A rendezvény társszervezője az Interkulturáli-THÉ Egyesület volt.

Az I. szakosztály az Agrártudományi Szakosztállyal közösen szervezte meg január 21-én a *Versműzeum, borpoézis* című rendezvényt, ahol a meghívott **Pap Péter** enyedi borász volt, illetve közreműködtek a *THÉ-Trupp Egyetemi Irodalmi Színpad* tagjai.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferencia online formában zajlott, a szakosztály három szekcióban tartotta meg rendezvényeit november 21-én. A Történelem szekció az EME kutatóintézete szervezésében *Egyház és társadalom a régi Erdélyben* címmel tartott **videókonferenciát, ahol** négy tematikus tömbben tizenhat előadás hangzott el Erdély történelmének különféle kérdéseiről. Négy kutató Erdély középkori egyháztörténetének kérdéseiről értekezett. A tömbben egy módszertani jellegű előadás is elhangzott a kora újkori forráskiadványok metodológiájának égető kérdéseiről. Négy előadás az erdélyi fejedelemség és dualizmus kori bűnözés és bűnüldözés témájából merített. Egy külön tömbben a Maros Megyei Múzeum régész és történész munkatársai ismertették a római kori Dacia tartománya határaival (limes) kapcsolatos kutatásait, a marosszentkirályi pálosokkal foglalkozó tájrégészeti felméréseiket és Marosvásárhely középkori és kora újkori várostopográfai vizsgálódásaikat. A 16 előadó és az egyes tömbök munkálatait vezető elnökök Erdély nyolc különböző kutatási és felsőoktatási intézményét képviselték. Az előadásokon mintegy 60 személy fordult meg, és minden tömb munkálatait átlagosan 35-40 személy követte.

A Nyelvészet, irodalom-, színház- és néprajztudomány szekció konferenciája *A szokatlanság kihívásai* címet kapta, és a virtuális térben (Zoom-platfornon) zajlott, több mint 70 résztvevővel. Az előadások, könyv- és lapbemutatók és megbeszélések dinamikus egymásutánja a szakmai nyilvánosságnak e formájában tette a kutatások eredményeit ellenőrizhetővé, hozta az érintettek egymással szakmai dialógusba. A nyelvészet (helynévkutatás, irodalmi fordítás), a szövegkritika (beleértve a latin nyelvű forrásvizsgálatot és a prédikációkutatást), a történettudomány; a színházi-bábszínházi és filmesztétika (és scenika), illetve a sajtótörténet témakörében elhangzó előadások közötti lapbemutatók, valamint új, az EME kiadójában megszületett tudományos könyvek egyéni vagy dialógus formájú bemutatása által nemcsak az érdeklődés fenntartása, hanem jelentős mennyiségű tudományos probléma tematizálása, új információk közlése vált lehetővé.

A **Zenetudományi szekció** *A zeneművészeti képzés új terei* címmel tartotta meg **online konferenciáját, melynek társszervezői** az Erdélyi Zenetudományi Munkaközösség és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző és Zeneművészeti Kara voltak. A rendezvényen 11 meghívott előadó (erdélyi és magyarországi egyetemi és középiskolai oktató, egyházzeneész) tartott tíz előadást. Az iskolatörténeti és oktatástörténeti előadások után, első ízben Erdélyben, zenei mediációhoz, koncertpedagógiához kapcsolódó kutatási eredményeket és adatokat ismertettek az előadók. A kérdésekben, hozzászólásokban is gazdag, jó hangulatú konferenciát két kötet bemutatója zárta. A rendezvényen az előadókon és a szervezőkön kívül a

BBTE Zeneművészeti, Pedagógia és Alkalmazott Didaktika Karának oktatói és diákjai, középiskolai zenetanárok, rádiós szakemberek és tanítók vettek részt.

A szakosztály tudományos rendezvényén hirdette ki az EME elnöke a Debüt-pályázat eredményét; a 2020. évi díjazott **P. Kovács Klára** művészettörténész.²⁶

A nap végén a három szekció közös könyvbemutatót tartott, amely során a *CERTAMEN* sorozat VII. kötetét ismertették a szerzők és a szerkesztők (Egyed Emese, Pakó László, Sófalvi Emese) jelenlétében. A kötet a szakosztály 2018-as tudományos konferenciáján elhangzott előadásokat tartalmazza. A 2020-as rendezvényt a Ványolós családi együttes hangulatos, erre az eseményre összeállított zenei produkcióját jelentő videófilm megtekintése zárta.

A szakosztály keretében az elmúlt évben is zajlottak külső kutatások Összehasonlító dráma- és színháztudományi kutatások (18–19. század) címmel, melynek résztvevői Benő Eszter, Boér Máté, Kozma Éva doktoranduszok, Tar Gabriella Nóra egyetemi docens, Sófalvi Emese egyetemi adjunktus és Egyed Emese kutatásvezető.

A szakosztály tagjai közül az elmúlt évben az EME **Balázs Lajost** és **T. Szabó Csillát** Gr. Mikó Imre-emléklappal tüntette ki, míg **Gaal György** az egyesület tiszteleti tagja lett.

Szakosztályi tisztségviselők: **Egyed Emese** elnök, **Bartha Katalin Ágnes** szakosztályi titkár.

2. A **Természettudományi Szakosztály** tevékenységének alapját a havi felolvasóülések (tudományos előadások) megtartása képezte. Azonban a járványügyi korlátozások miatt csak két rendezvény megtartására került sor. Január 30-án könyvbemutatót szerveztek, ahol az *Erdély püspöke, tudósa és mecénása – Haynald Lajos* című kötetet mutatták be a szerkesztők, **Bartók Katalin** és **Bauer Norbert**. Február 27-én **Molnos Zselyke** tartott előadást *Ökopszichológia – egy híd a természettudományok és a humán tudományok között* címmel. A szakosztály éves közgyűlésére január 30-án került sor. Akárcsak a korábbi években, a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatára is több előadással készült a szakosztály, de ezeket sajnos a koronavírus-járvány miatt a következő évre kellett halasztani.

A szakosztály tagjai közül többen előadásokat tartottak, tudományos dolgozatokat mutattak be felkérésre más rendezvényeken is, meghívások alapon online videokonferenciák keretében, valamint különböző rendezvényeket szerveztek.

A tudományos kutatás is jelentős szerepet játszik a tagság életében, többen az EME kutatási programjai keretében fejtik ki eme tevékenységüket: **Veress Erzsébet** 2020-ban is folytatta kutatásait a novemberben bekövetkezett elhunytáig. A „*Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben*” projekt keretében Marosvécsről, Miházáról és Felsőrépáról származó ásatások során előkerült római kori vassalakeletek archeometriai vizsgálatát végezte munkatársaival. **Csavidári Alexandra** biocid vegyületek adszorpciójával foglalkozik.

A szakosztály az elmúlt évben is részt vett a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozaton. A november 20-i nyitóünnepségen a szakosztály részéről **Simon-Várhelyi Melinda** (doktorandusz, vegyész mérnök, BBTE, Kémia és Vegyész mérnöki Kar, Kolozsvár) tartott plenáris előadást *Szabályozási stratégiák a szennyvíztisztító telep teljesítményének javítására* címmel. November 21-én került sor a *19. erdélyi természettudományi konferenciára (ETK-19)*, melyet a szakosztály elnöksége szervezett, és online videokonferencia formájában

²⁶ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/p-kovacs-klara-az-idei-debutdijas-277390>

tartottak, 30 regisztrált jelentkezővel, 10 bemutatott dolgozattal és 38 résztvevővel. A konferencián elhangzott előadások eredeti, saját tudományos kutatások eredményei: egy részük elméleti jellegű, konkrét gyakorlati alkalmazási lehetőségekkel, mások gyakorlati jellegűek voltak, illetve esettanulmányok. A dolgozatok döntő többségére az interdiszciplinaritás volt jellemző. A rendezvényre kizárólag hazai szerzők jelentkeztek, akik a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem tagjai: tanárok, fiatal kutatók, PhD-, illetve posztdoktori hallgatók, túlnyomó részük az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte. Az előadásokat követően egy tudományos vitaforumra is sor került a jelenlevők aktív részvételével.

A szakosztály tagjai közül az EME 2020-ban Gr. Mikó Imre-emléklappal tüntette ki **Markó Bálintot** és **Veress Erzsébetet**, **Uray Zoltán** pedig a Kolozsvár Társaság Kolozsvár Büszkesége díját kapta meg.

A szakosztály vezetősége: **Kékedy–Nagy László** elnök, **Szacsvai Kinga** titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálynak jelenleg 1050 aktív tagja van, a 2020-as év folyamán 43 új tag iratkozott be. Az elmúlt évben a választmány 3 alkalommal ült össze, de a tisztségviselők gyakrabban (havonta 1-2 alkalommal) találkoztak a felmerülő problémák megbeszélése és megoldása végett. A világvárvány okozta korlátozások miatt 2020. április után a gyűléseket online tartották.

A koronavírus-járvány miatt nagyrészt elmaradtak a 2020-ra tervezett országos rendezvények is. Január 30–31. között azonban még Szatmárnémetiben, több mint száz résztvevővel, továbbképző előadás-sorozatot szervezett a Leihér Leonóra vezette „Dr. Pongrácz Antal” fogorvostudományi szakcsoport. Előadást tartott több neves külföldi (magyarországi, vajdasági) előadó. A meghívott előadók között szerepelt dr. **Sculean Antal** professzor, a Berni Egyetem Parodontológiai Tanszékének vezetője, az Európai Parodontológiai Társaság elnöke, akinek az EME Gróf Mikó Imre-emléklapot és -plakettet adományozott. A díjat Bitay Enikő, az EME főtítkára adta át.

A területi központok tevékenységét nagymértékben korlátozta a koronavírus-járvány, ennek ellenére a területi csoportok tartották a kapcsolatot más szervezetekkel, mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Csíkszeredában, a Pápai Páriz Alapítvánnyal Székelyudvarhelyen, a Báthory István Alapítvánnyal Szilágysomlyón és a Magyar Egészségügyi Társasággal, és felkészültek, hogy amint lehetségessé válik, újra megszervezhessék a rendezvényeiket. A szakosztály tevékenységének hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő az Orbán-Kis Károly választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlap: www.emeogysz.ro. Ezenkívül a világháló más lehetőségeit is kihasználva (pl. Facebook) igyekeznek minden tagot megszólítani, és a rendezvényeket, a különböző tevékenységek részleteit időben ismertetni. 2014 őszétől az EMEOGYSZ-tagokat e-mailben elküldött, rendszeres hírlevelekben értesítik a fontosabb rendezvényekről és egyéb tudnivalókról.

A szakosztályt mint orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2020-ban is kreditpontadó szervezetként akkreditáltatták az országos Orvosi, Fogorvosi és Gyógyszerész kamaráknál, ezen akkreditációt tervezték felhasználni a XXX. Tudományos Ülésszak kreditálásához.

Az elmúlt évben az **Orvostudományi Értesítő** 93. kötetének egy száma jelent meg, a 2020/2-es szám nyomdakész cikkei online elérhetők. Ezenkívül egy különszámot jelentettek meg, amely a XXVII. tudományos diákköri konferencia összefoglalóit tartalmazó kötetet. A lap felelős szerkesztői teendőit és a De Gruyter/Sciendó Kiadóval való kapcsolattartást továbbra

is Mezei Tibor látja el. A lapszámok megjelenésével kapcsolatos számos további teendőt a Szakosztály munkatársai, szaklektoraink és korrektoraink gyors és igényes munkája segíti. A De Gruyter/Sciendo Kiadó révén 2018-tól a folyóirat nemzetközi adatbázisokban is jegyezve van. A 93. kötet számainak nyomdai költségeit a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszercég fedezi. Elektronikus formában az összes kötet elérhető az Orvostudományi Értesítő honlapján (www.orvtudert.ro).

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben égisze alatt tervezett, könyvbemutatóval egybekötött emlékülés elmaradt, ezért a szakosztály elmúlt 30 éves tevékenységét bemutató, *Az EMEOGySz – harminc éve anyanyelven a tudomány szolgálatában* című könyv kiadása 2021-re tolódot az.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek megtartása, melyek egy részét a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezik szakmai-tudományos továbbképzők keretében. Azonban a koronavírus-járvány miatt a 2020-ra tervezett országos rendezvényeik elmaradtak.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben központi fórumán a *Fiatal kutatók a tudomány szolgálatában* c. online plenáris rendezvényen a szakosztályt dr. **Szabó Zoltán-István** gyógyszerész adjunktus képviselte, aki *Nanoszálás rendszerek gyógyászati alkalmazásának lehetőségei* címmel tartott előadást. Ezenkívül a szakosztály kolozsvári csoportja a rendezvény másnapján virtuális interaktív beszélgetést tartott *Covid19-pandémia: járvány a 21. században* címmel, melynek moderátora dr. **Bódisz György** volt, a Covid-kórházzá átalakított Kolozsvári Rehabilitációs Kórház orvos-igazgatója, a szakosztály alelnöke, felkért szakértőként dr. **Molnár B. Géza** epidemiológus főorvos vett részt a beszélgetésen.

2020-ban, a korábbi évekhez hasonlóan, két, 3-3 hónapos, havi 1500 lej értékű kutatási ösztöndíjat írtak ki. A pályázat célja orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítése. A beérkezett pályázatokat a választmány által kinevezett bizottság bírálta el. A nyertes pályázók **Varga Erzsébet** és **Fülöp Zsolt-Zoltán** voltak. A Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Kara és a szakosztály pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszer-tudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. A pályázatok kiértékelése még folyamatban van.

A magas tudományos igénnyel, magyar nyelven megírt, széles körű érdeklődésre számot tartó orvosi vagy gyógyszerészeti szakkönyv kiadására vonatkozó pályázatot 2020-ban is meghirdette a szakosztály, de a határidőig nem érkezett be egyetlen kézirat sem.

A 2006-ban létrehozott, legjobb tanulmányi eredményt elért végzős egyetemi hallgatóknak szánt és az egyetem egykori alapító tagjáról elnevezett **Csögör Lajos-díj és -oklevél** kiosztására 2020-ban az egyetemi évet záró ballagáson került sor a Vártemplom udvarán. A díj pénzjutalmat foglalt magában, amelyet a 4 díjazott diáknak Szilágyi Tibor szakosztályi elnök adott át. A díjazottak: általános orvosi karon **Hankovszky Arnold**, a fogorvosi karon **Sebők Boglárka**, a gyógyszerészeti karon **Urkon Melinda**, az általános asszisztensképzőn pedig **Darabán Bettina**. Ez alkalommal került sor a **Dr. Formanek Gyula-emlékdíj** átadására is, a pályázat nyertese **Urkon Melinda** gyógyszerészhallgató. 2020-ban Ábrám Zoltán professzor és **Domahidi János** főorvos a **Pápai Páriz Ferenc Alapítvány életműdíjában**, míg fiatal kutatói díjban **Ferencz Elek** gyógyszerész részesült. Rendhagyó módon, a díjátadó ünnepségre online módon a szakosztály székházában került sor 2020. december 21-én.

A szakosztály az egyetlen orvos-, fogorvos- és gyógyszerésztudományt anyanyelvünkön művelő egyesület Romániában. Kapcsolatot ápol az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal. Együttműködik a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET) – **Széman Péter** főorvos a MET Erdélyi-régió felelőse –, a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a Kárpát-Medencei Tehetségkutató Alapítvánnyal, a Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesületével, az Amerikai Magyar Orvosszövetséggel – **Szabó Béla** alelnök révén – a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Studium-Prospero Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt, országos és nemzetközi szervezeteken kívül kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület marosvásárhelyi szervezete, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmári Szent-Györgyi Albert Társaság.

A szakosztály vezetősége: dr. **Szilágyi Tibor** elnök, dr. **Sipos Emese** titkár.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály 2020-ban a járványhelyzet miatt csak az év elején, illetve a Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum keretében tartott rendezvényeket.

Január 30-án a szakosztály a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetével, illetve a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Közgazdaságtudományi Szakbizottságával közösen rendezvényt szervezett **Vincze Mária Magdolna** professzor asszony, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja tiszteletére, ahol Vincze Mária Magdolna bemutatta *A régiók, a vidéki térségek és az agrárágazat erdélyi sajátosságainak vizsgálata* című székfoglaló előadását.

A tudomány napi központi rendezvényen **Kokoly Zsolt** képviselte a szakosztályt *Személyiségvédelem és (új) technológiák – a képmáshoz való jog szabályozásának gyökereitől az információs társadalom kihívásáig* c. plenáris előadásával. Ezenkívül négy rendezvényre került sor a szakosztály szervezésében.

A szakosztály Jogász szekciója, illetve a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézete 2020-ban is közösen szervezte meg a Magyar Tudomány Napja Erdélyben c. rendezvénysorozat Jogtudományi szekciójának programját, melynek keretében két rendezvényre került sor online formában. November 13-án *Az európai médiajog aktuális kihívásai* címmel szerveztek médiajogi konferenciát, ahol 3 tematikus blokkban összesen 9 szakember adott elő (3 magyarországi és 6 romániai), köztük gyakorló jogászok, egyetemi oktatók és médiaszakemberek is. Az online formátumnak köszönhetően a közönség soraiba, a romániai publikum mellett, szép számban kapcsolódtak be Magyarországról is (a nézők száma átlagosan 43-ra tehető). A rendezvény visszhangja nagyon pozitív volt, egy esetleges folytatás gondolata is felmerült. A Kolozsvári Rádió szerkesztett formában utólag újraközvetítette a rendezvény egy részét. A Jogtudományi szekció második rendezvényére szintén a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetével közös szervezésben került sor november 19-én, online könyvbemutató formájában, *Erdélyi jogászok. Jogásziportrék 1.* címmel. A rendezvényen a háromkötetesre tervezett Erdélyi jogászok könyvsorozat nyitó darabját mutatták be (a mű 15 erdélyi kötődésű jogtudós, gyakorló jogász életútját és pályaképét mutatja be a 19. századtól napjainkig, esszézerű szövegekben). A bemutatón 6 szerző vett részt, akik az általuk jegyzett portrékat mutatták be, ezt követően pedig kérdéseket

lehetett feltenni, amellyel a résztvevők közül többen éltek. Az online formátumnak köszönhetően ezen a rendezvényen is egyaránt részt vettek romániai és magyarországi érdeklődők (a nézők száma átlagosan 48-ra tehető).²⁷

A szakosztály éves turisztikai konferenciájára is a tudomány napi rendezvénysorozat és isze alatt került sor. A Turisztikai szekció keretében tartották meg november 26-án a *VII. erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferenciát* a Babeş–Bolyai Tudományegyetem partnerségében, melynek témája *A turizmus újraindítása a Kárpát-medencében 2020-ban*. Az online rendezvény keretét biztosított a hazai és anyaországi szakemberek találkozója, tapasztalatcserejére, ízelítőt próbálva adni ezen szakterület kutatási eredményeiről, oktatási tapasztalatairól.

A rendezvény fő célja az erdélyi magyar vendéglátásban és idegenforgalomban érdekelt szakemberek tapasztalatainak megosztása, a turizmus és vendéglátás Covid19-vírus okozta leállása után. Az utóbbi időben világszerte visszaesett az idegenforgalom, így időszzerűvé vált, hogy szakmailag is megtárgyalják, mit lehet tenni az újraindítás érdekében. A fórum lehetőséget biztosított a szakmában tevékenykedő cégek túlélési programjainak bemutatására, különböző szakterületek jeles képviselőit szólította meg: oktatót, kutatót egyaránt. A rendezvényen kilenc előadás hangzott el. A konferencia felkért előadói érintették a címben említett témakört, előadást hallhattunk a régiók turisztikai változásairól, a vidéki turizmus problémáiról, a szállásfoglalások növelésének lehetőségeiről, a múzeumok és fürdők újraindításáról, az új trendekről a vendéglátásban. Két előadás keretében beszámoltak a Gyulán működő gyógyturizmus helyzetéről és az adott helyzethez igazodó lehetőségekről. Nem maradt el a vidéki turizmus lehetőségeinek bemutatása sem, kitérve annak fejlődési lehetőségeire is. Bemutatásra került a kulturális turizmus hatékonyságának elemzése a vírus adta helyzetben, illetve a múzeumok helyzetének ismertetése is. A gasztronómia-szakértő előadásában, mely nagy érdeklődésnek örvendett, a modern konyha erősségeit és szakmai problémáit mutatta be. Az online térben megtartott rendezvény idén is nagy népszerűségnek örvendett, mintegy 55 személy vett részt, akik főleg a fiatal pályakezdők csoportjához tartoznak.

A Társadalomtudományi szekcióban *Járványidő és társadalomtudomány címmel szervezték meg a Sapientia EMTE társadalomkutatással foglalkozó oktatóinak online konferenciáját, november 27-én. A rendezvényen tizenöt előadó mutatott be olyan előadást, amely a Covid19-vírus okozta világvjárvány lokális és globális társadalmi hatásait járta körül. Az előadások részben azokra a kutatásokra és a kutatások nyomán már megszületett szövegekre alapultak, amelyek a 2020 áprilisában, a Sapientia EMTE Társadalomtudományi Tanszékeinek oktatói között meghirdetett „Minden másképp lesz” projekt részeként történtek, illetve fogalmazódtak meg. A konferenciának összesen 33 bejelentkezett résztvevője volt.*

A szakosztály 2021-es közgyűlésén, Talpas János javaslatára, egyhangú döntéssel megalakult a **Vendéglátás-Turizmus Szakcsoport**.

A szakosztály vezetősége: **Kerekes Kinga** elnök, **Kokoly Zsolt** és **Balla Emese** alelnökök.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya, küldetéséhez híven, 2020-ban is fenntartotta tudományos és tudományszervező programjait, ezek szerves részét képezték a szakosztály hagyományos tevékenységei. A járvány ugyan befolyásolta a szakosztályi évi tevékenységek

²⁷ A bemutatóról szóló részletesebb szöveg itt tekinthető meg: <http://jog.sapientia.ro/hu/konferenciak-rendezvenyek/online-konyvbemutato-erdelyi-jogaszok-jogaszportrek-1>

szakoskos menetét, a tervezett programok közül egyről le kellett mondani (a kolozsvári műszakosok ballagása), illetve az ipartörténeti fórumot a következő évre halasztották. Mindemelllett az évi tevékenységek a kitűzött céloknak megfelelően zajlottak, a második negyedévtől kezdődően kihasználták az online lehetőségeket. Így nemzetközi tudományos üléseket, tudomány-népszerűsítő előadásokat, szakmai tábort szervezett a szakosztály, s tudományos tevékenységek, kutatások működését ösztönözte, segítette. Munkássága eredményeit kiadványsorozataiban tette közzé, melyeket az EME elektronikus könyvtárában,²⁸ az EDA-ban²⁹ s nemzetközi adatbázisokban terjesztett.

A szakosztály 2020. évi tevékenységét *A műszaki tudományosságért – 30 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya* című ünnepi rendezvénnyel indította január 23-án. Az EME előadótermében megjelent meghívottak, érdeklődők poszterkiállítást tekinthettek meg, vetített bemutatókat láthattak az elmúlt időszak jelentősebb eseményeiről, projektjeiről, kutatásairól, eredményeiről. A rendezvényt megtisztelték jelenlétükkel: **Szurowszky Katalin** konzul asszony Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusáról; **Pálfi József** rektor a Partiumi Keresztény Egyetemről; **Barabás Réka** dékánhelyettes asszony a BBTE Kémia–Vegyészmérnöki Karáról; **Hollanda Dénes** professor emeritus és **Forgó Zoltán** tanszékvezető egyetemi docens a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Karáról; **Széman Péter**, az EMKE elnöke; **Sebestyén György**, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság alelnöke; **Székely Schnedarek Márton**, a KMDSZ Kolozsvári Műszakis Klubjának alelnöke, valamint a házigazda intézmény képviselője, **Keszeg Vilmos**, az EME elnöke. Az ünnepi rendezvényen megemlékeztek a műszakos nagyjaikról, a szakosztály alapítóiról, a 100 éve született **Jeni Dezsőről**, a 90 éve született **Pálfalvi Attiláról**. A szakosztály 30 éves tevékenységét Bitay Enikő tekintette át vetített képes és filmes előadással, a *Műszaki Örökségvédelem Erdélyben* című programot **Talpas János** ismertette, bemutatva a 2007–2019 között megszervezett 18 technikatörténeti alkotótáborban végzett kutatásokat, a körutak élménytelit hangulatát.³⁰ **Márton László** szakosztályi alelnök röviden ismertette a szakosztály technikatörténeti kutatásainak kivitelezett (konkrét) megvalósításait: a gyerőmonostori toronyórát, a ploiești-i, a jászvárosi napórát, a mohácsi taposómalmot, a bajai vízimalmot. Majd a frissen megjelent *Fejezetek a Székelyföld technikatörténetéből* című könyvet mutatta be.³¹ **Máté Márton** szakosztályi alelnök pedig ismertette a szakosztály gondozásában megjelent két sorozatot, a *Műszaki Tudományos Füzeteket* és a *Műszaki Tudományos Közleményeket*, mely utóbbinak társszerkesztője. Majd bemutatta Tolvaly-Roșca Ferenc 2019-ben megjelent *Gépelemek* című kötetét.³² Ugyanekkor köszöntötték a szakosztály vezetőségi tagjait születésnapjuk kerek évfordulója alkalmából: **Gyenge Csabát** (80), **Márton Lászlót** (80) és **Pálffy Károlyt** (85), illetve *Fides et vocatio* kitüntetésben részesítette őket a szakosztály az erdélyi magyar műszaki tudományosság érdekében kifejtett munkásságuk elismeréseként. Az ünnepi hangulatot **Rekita Rozália** szőnművész biztosította, Reményik Sándor verseit szavalva. Majd kötetlen beszélgetés keretében a poszter- és könyvkiállítás is megtekinthető volt. A kiállítás posztereit Szilágyi Júlia tagtársunk készítette.³³ Az eseményről

²⁸ <https://www.eme.ro/publication-hu/>

²⁹ <https://eda.eme.ro/handle/10598/58>

³⁰ Az előadás bemutatója itt érhető el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31634>

³¹ A kötet itt érhető el: <https://doi.org/10.36337/2019-01>

³² A kötet itt olvasható: <https://doi.org/10.36242/mtf-13>, az ajánlása pedig itt látható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31644>

³³ A poszterek itt érhetőek el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31622>

beharangozót és beszámolót is közölt a Szabadság napilap.³⁴ Az emlékülés riportja itt látható: https://www.youtube.com/watch?v=t4MQ_wsrXlY,³⁵ az ünnepi esemény beszámolója pedig itt érhető el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31649>.

Ugyanezen a napon az évi rendes közgyűlésen az előző év sokrétű tevékenységét tekintették át, a szakosztályi választmányt újjították meg, illetve véglegesítették az éves munkatervet.

Január 29-én az MTA Könyvtár és Információs Központjában az EME legfrissebb kiadványainak bemutatása keretében a szakosztály gondozásában megjelent köteteket mutatta be a szakosztály elnöke.

Február 11-én a Pécsi Tudományegyetemen Bitay Enikő: *A reáltudományok művelésének lehetőségei kisebbségben* címmel tartott plenáris előadást a *Nők a tudományban – 2020*³⁶ című konferencia meghívottjaként.

Március 28-án a 25. jubileumi, fiatal műszakiak tudományos fórumot virtuális térben tartotta meg a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) partnerségében a szakosztály.³⁷ Az ünnepi esemény fővédnöke **Bokor József** akadémikus, az MTA alelnöke volt, tiszteletbeli védnöke pedig **Gyulai József** akadémikus, a Novofer Alapítvány kuratóriumának volt elnöke. A jubileumi rendezvény jellegje: *Maradj otthon, s csatlakozz a 25. FMTÜ-videókonferenciához!*

A megnyitón Bitay Enikő EME–MTSZ-szakosztályi elnök és **Dávid László**, a Sapientia EMTE rektora szólaltak fel a szervező intézmények nevében, majd a meghívott intézmények képviselői köszöntötték a hallgatóságot: **Roósz András** akadémikus, a Miskolci Akadémiai Bizottság elnöke, **Pokorádi László**, az Óbudai Egyetem Mechatronikai és Járműtechnikai Intézetének igazgatója, **Dusza János** akadémikus, a Szlovák Tudományos Akadémia Anyagkutatási Intézetének osztályvezetője Kassáról, Danyi József professzor, a kecskeméti Neumann János Egyetem egykori rektora, **Szigeti Ferenc** tanszékvezető egyetemi tanár a Nyíregyházi Egyetemenről, **Nagy András** a Dunaújvárosi Egyetem tudományos rektorhelyettese. Ugyanakkor a rendezvényt megtisztelte **Antal Géza**, az RMDSZ Kolozsvári Szervezetének ügyvezetője is.

A plenáris előadások sorát **Danyi József** kezdte, ő a nagyszilárdságú acéllemezek alakítási problémáival kapcsolatos eredményeit ismertette. **Dávid László** előadásában gyakorlati alkalmazásban ismertette azokat a módszereket, amelyekkel biztosíthatják az optimális pályaszámítást és a valós idejű vezérlőjelet nagyon széles körű alkalmazásoknak, mint az önvezető járművek, légi járművek, drónok, gazdasági folyamatok, orvosi alkalmazások stb.

Dusza János előadása a korszerű kerámiák alakváltozásának és törésének mikro- és nanomechanikai vizsgálatáról szólt, különböző irányítottságú kristályok alakváltozási és károsodási tulajdonságait elemezte adott körülmények között. **Bitay Enikő** előadása a fiatal műszakiak tudományos fórumának 25. évét tekintette át: *Esély, lehetőség, kihívás* címmel, az FMTÜ 25 éves statisztikai adatait is vázolván (a 25 év alatt összesen 2978 szerző 1743 lektorált tudományos dolgozatát tették közzé).

³⁴ Beharangozó: *Harmincéves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya*. In: Szabadság napilap XXXII. évf. 16. szám. Kőrkep, 2020. 01. 22. szerda 5. old.; Ördög I. Béla: *Harmincéves az EME műszaki szakosztálya. Fontos törekvése a szakosztálynak a fiatalok bevonása*. In: Szabadság napilap, XXXII. évf. 18. Kőrkep, 2020. 01. 24. péntek. 7. old.

³⁵ A Kolozsvári RTV, Erdélyi Figyelő 30. évfordulót ünnepelt az *EME Műszaki Tudományok Szakosztálya* címmel 2020. január 29-én tette közzé a Szabó Norbert Zsolt, Adrian Olar és Pákai Enikő által készített riportot.

³⁶ <http://www.ttk.pte.hu/wis2020?fbclid=IwAR2WvqyMxXO6fn8Gf5Z-S4tkmDXss5JK91KBxfv-46plhCBYhABP6fSxB5Q>

³⁷ A rendezvény honlapja itt érhető el: <http://www.eme.ro/fmtu/>, a dokumentumai itt találhatóak: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31803>, a részletes beszámoló itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31810>.

A negyed évszázados ünnepi rendezvényen átadták a *Fides et vocatio* kitüntetését, ez alkalommal azokat tüntették ki, akiknek az FMTÜ beindításában volt kimagasló szerepük.³⁸ **Dudás Illésnek**, a Miskolci Egyetem professor emeritusának, **Roósz András** akadémikusnak és **Danyi Józsefnek**, a Kecskeméti Főiskola emeritus rektorának, akik hosszú éveken keresztül támogatták és segítették a rendezvényt, sok fiatalot mozgósítva az aktív részvételre, valamint **Szilágyi Júlia** mérnök-informatikusnak, aki a szakosztály iránt tanúsított elkötelezettségéért, a tudományos élet szervezésében és működésében való töretlen, lelkes és nélkülözhetetlen részvételéért vehette át a kitüntetését.³⁹

A fiatal, 35 év alatti kutatóknak járó **Maros Dezső-díjat** 2020-ban kilencedik alkalommal adták át, ezúttal **Hodgyai Norbert**,⁴⁰ a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar Gépészmérnöki Tanszékének mérnöke vehette át kiemelkedő kutatási tevékenysége elismeréséül. Méltatásában az előterjesztő, Máté Márton kiemelte szorgalmát, munkabírását, szerénységét. A rendezvény hagyományos ünnepi hangulatát biztosító művészi produkció ezúttal sem maradt el. Az ünnepélyes megnyitót kiskoncert zárta, **Török Máté versénekes**, a Misztrál együttes tagja megenyhített verseket adott elő nagy sikerrel.

A plenáris előadást követően délután 108 szerző 48 tanulmánya hangzott el, 5 párhuzamos szekció keretében, amelyek felölelték a legtöbb műszaki tudományterületet (anyagtudomány, anyagtechnológia, gépészet- és gyártástudomány, mechatronika, biztonság tudomány, alkalmazott informatikai, környezetvédelem, vegyészet, építészet), a műszaki oktatást, amely az interdiszciplináris kutatások eredményeivel is kiegészül. A szerzők között egyetemeken, kutatóintézetekben működő szakembereket találunk, ugyanakkor a versenyszférából is megtalálni az ipar(ágak) képviselőit.

A szekcióelnökök értékelése szerint, bár a közvetlen emberi kontaktus hiánya miatt a szabadabb, kérdezős-beszélgetéses rész félénkebben kezdődött meg, végül a legtöbb esetben mégis élénk szakmai párbeszéd alakult ki. A szekcióelnökök munkáját dicséri az a tény is, hogy sikerült mind az öt szobában zökkenőmentesen levezetni az ülést, melyről videófelvétel is készült. Köszönet a tizenöt lelkes oktatónak: **Csavidári Alexandra**, **Darvay Zsolt**, **Dobránszky János**, **Egyed-Faluvégi Erzsébet**, **Fábián Enikő Réka**, **Forgó Zoltán**, **Gergely Attila**, **Kerekes László**, **Kisfaludi-Bak Zsombor**, **Kovács Tünde**, **Máté Márton**, **Pásztor Judit**, **Pokorádi László**, **Szigeti Ferenc** és **Tolvaly-Roşca Ferenc**.

Az elmaradt *erdélyi barangolás* programpontot **Talpas János** programfelelős az előző évek barangolásait összefoglaló rövid kép- és filmvetítésével kárpótolta,⁴¹ melyekről összefoglalót/részletes írást is ígért.

A rendezvény programfüzete itt érhető el: http://eme.ro/fmtu/EME_FMTU-programfuzet_2020.pdf.

A videókonferenciához összesen 98-an csatlakoztak negyven helyséből, hat országból (Belgium, Magyarország, Németország, Románia, Svájc, Szlovákia).

³⁸ A *Fides et vocatio* kitüntetés alapító okirata itt érhető el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31806>.

³⁹ <https://www.eme.ro/ro/hir/-/tartalom/fides-et-vocatio-kituntetesben-reszesult-danyi-jozsef-dudas-illes-roosz-andras-es-szilagy-i-julia-241100>

⁴⁰ <https://www.eme.ro/ro/hir/-/tartalom/hodgyai-norbert-kiemelkedo-kutatasi-tevekenysegeiert-maros-dezsodijban-reszesult-241145>

⁴¹ Az FMTÜ, Erdélyi barangolások (1996–2019) egyperces filmje itt érhető el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31804>, az Erdélyi barangolások fotóposztere pedig itt: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31625>.

A tudományos bizottság által közlésre elfogadott, lektorált tanulmányokat két nyelven tették közzé: magyar nyelven az eddig megszokott módon a *Műszaki Tudományos Közlemény* sorozatban: <https://www.eme.ro/publication-hu/mtk/mtk-main.htm>, illetve ennek angol nyelvű tükörmása, online felületen a Sciendo terjesztésében: <https://content.sciendo.com/view/journals/mtk/mtk-overview.xml>.

Az anyagtudomány-szakterületről beérkezett válogatott és lektorált tanulmányok, a tudományos bizottság javaslatának megfelelően, a szükséges kiegészítések után az *Acta Materialia Transylvanica* folyóirat 2020. 3. évfolyam 1–2. számaiban jelentek meg magyar (<https://www.eme.ro/publication-hu/acta-mat/mat-main.htm>) és angol nyelven egyaránt. Az angol nyelvű tanulmányokat a De Gruyter Open, Sciendo népszerűsíti (<https://content.sciendo.com/view/journals/amt/amt-overview.xml>). Ezek indexelve lesznek a nemzetközi szakmai adatbázisokban, és hozzáférhetőek a szakmai online könyvkereskedésekben is.

A videokonferencia, úttörő jellege miatt, nagy érdeklődést váltott ki, jelen voltak a társintézmények képviselői, szervezői is, majd ezt követően több hasonló online szakmai rendezvényre került sor. A rendezvényről kép és filmfelvétel is készült **Tóth Orsolya, Kisfaludi-Bak Zsombor és Vekov Géza** közreműködésével.

Tavaly **újabb malom felújításához**, működtetéséhez járult hozzá a szakosztály Technikatörténeti csoportja. Augusztusban üzembe helyezték a felsőszentiváni szélmalom gépezetét és a szélkereket. Az őrlőszerkezetek tervezése, kivitelezése a szakosztály által szervezett technikatörténeti táborokban szerzett tapasztalatok felhasználásával történt. A felújított malom jelentős turisztikai látványosság és technikatörténeti hagyományörzést szolgáló objektum. A kivitelező a gyergyószentmiklósi Mecatex és Salamendra Kft, a munkálatokat **Márton László** szakosztályi alelnök irányította.⁴²

Augusztus 26–30. között a szakosztály tizenkilencedik alkalommal szervezte meg a *Technikatörténeti alkotótábor*t, a tervezett eredeti helyszínt átszervezve közelebbi térségre, Nagypetri, Egeres környékére.⁴³ Mint ismeretes, a szakosztály 2006-ban kezdeményezte a *Műszaki örökség feltárása, kutatása és védelme Erdélyben* elnevezésű interdiszciplináris programot, melynek a terepgyakorlati része az évente szervezett technikatörténeti alkotótábor, célja technikai örökségünk felkutatása, megőrzése, működőképessé tétele, az erdélyi kulturális örökségbe való beillesztése, illetve a térség kulturális és turisztikai fejlesztése.

2020-ban az egykoron Egeres környékén működő szénbányák emlékeit keresték fel. A XIX. században megnyitott szénbányák komoly gazdasági háttérrel biztosítottak a vidéknek, melyek bezárása elindított egy visszafordíthatatlan elvándorlást a térségből. Ezt követően a tárnák helyszíneinek megvizsgálására indultak Ferencbányára és Argyasra. Ferencbányán működött a XIX. században a helyi szénbányák központja. Argyason felkutatták az 1970-ben még működő tárna maradványait, és ugyanitt mérték fel az új szénbánya bejáratát is. Egeresen bejárták a két egykori hőerőművet, a még létező, de már nem működő hőerőmű romos épületeit. Mindkét helyszínen beszélgettek helyi lakosokkal, interjúkészítésekre még visszatérnek. A tábor szakemberei között a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Sapientia EMTE oktatói voltak jelen. Az interdiszciplináris kutatáshoz szükséges szakmai tudás érdekében a résztvevőket különböző szakterületekről szólították meg, így volt köztük

⁴² <https://www.eme.ro/ro/hir/-/tartalom/ujra-mukodik-a-felsoszentivani-szelmalom-258004>

⁴³ A rendezvény beszámolója itt érhető el: <https://www.eme.ro/ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-257425>

gépész, anyagtechnológus, turisztikai szakértő, építész, közgazdász. A továbbiakban kisebb (szak)csoportokban, diákok bevonásával folytatódnak a felmérések konkrét munkálatai. Az eredmények feldolgozásával, összevetésével szeretnének hozzájárulni az eddigi kutatásokhoz, a régió fejlesztéséhez.

Október 15-én a *Székelyföld Napok* rendezvénysorozat alkalmából az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Gyergyószentmiklósi Városi Könyvtár közös szervezésében a *Fejezetek a Székelyföld technikatörténetéből* című kötet bemutatójára került sor Gyergyószentmiklóson a Városi Könyvtárban.⁴⁴ A könyvet Márton László szerkesztő mutatta be, házigazda Vincze Csilla könyvtárigazgató volt.

A MTNE rendezvénysorozat ünnepi megnyitóján Kelemen Andrást, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának dékánját jelentős oktatói és kutatói tevékenysége, valamint az erdélyi magyar tudományos élet szervezésében kifejtett munkája elismeréséül az EME Gr. Mikó Imre-emléklappal tüntette ki.⁴⁵

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karával közösen szervezte meg a *XXI. műszaki tudományos ülészakot*, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében, 2020. november 21-én, videókonferencia formájában. A rendezvény rangját jelentősen emelte a három meghívott plenáris előadó, **B. Nagy János** akadémikus (University of Namur, Belgium), **Porkoláb Miklós** akadémikus (Massachusetts Institute of Technology) és **Tisza Miklós** professor emeritus (Miskolci Egyetem), akik a nanotechnológia, a magfúzió és a korszerű acélkohászat területén elért értékes eredményeiket osztották meg a hallgatósággal. **Hat országból összesen 65-en kapcsolódtak be** az online élő rendezvénybe: Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Magyarország, Németország, Portugália és Románia. A XXI. műszaki tudományos ülészakot megtisztelte **Gyulai József** professor emeritus (BME), akadémikus, az MTA rendes tagja, EK MFA, Budapest; **Dávid László** professor, a Sapientia EMTE rektora, dr. **Nagy András** tudományos és kutatási rektorhelyettes, Dunaújvárosi Egyetem; **Verő Balázs** professor emeritus (Dunaújvárosi Egyetem), **Fábián Margit** tudományos főmunkatárs, a Radioaktív Hulladékok és Leszerelés Kutatócsoport vezetője, Energiatudományi Kutatóközpont, Budapest; **Dobránszky János**, tudományos tanácsadó, ELKH, Budapest; **Drótos László**, az egykori Diósgyőri Vasgár vezérigazgatója, Miskolc. A Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karát **Kelemen András** dékán, a Kolozsvári Műszaki Egyetemet **Imecs Mária** villamosmérnök professor és **Gobesz Ferdinánd Zsongor** építészmérnök, egyetemi docens, a Temesvári Műszaki Egyetemet pedig **Nagy-György Tamás** professor képviselték.

A fórumra 19 előadással 36 szerző jelentkezett 12 egyetemről, illetve 3 kutatóintézetből. Az előadások által az érdeklődők rövid betekintést nyerhettek az egyes intézmények legújabb kutatási eredményeibe, amelyeket tanulmány formájában tesz közzé a szakosztály. A hagyományokhoz híven keretet biztosítottak a nagyjainkról való megemlékezésre is, ezúttal **Prohászka János** professzornak a magyar anyagtudományi kutatás fejlődésében betöltött szerepét ismerhette meg a hallgatóság.

A XXI. műszaki tudományos ülészak teljes felvétele itt nézhető meg, melyet eddig 450-en tekintettek meg: <https://youtu.be/C-3ADPIxQuY>. A rendezvény programfüzete itt olvasható:

⁴⁴ <https://www.eme.ro/ro/esemeny/-/tartalom/konyvbemutato-fejezetek-a-szekelyfold-technikatortenetebol-265674>

⁴⁵ <https://www.eme.ro/ro/hir/-/tartalom/kelemen-andras-villamosmernokot--a-sapientia-emte-marosvasarhelyi-karanak-dekanjat-gr-miko-imreemleklappal-tuntettek-ki-277437>

<https://eda.eme.ro/handle/10598/32137>. A fórum ünnepélyes keretet biztosított a **Jenei Dezső-emléklap** átadására, a 2020-as kitüntetett **Nagy-György Tamás** építészmérnök egyetemi tanár (Temesvári Műszaki Egyetem).⁴⁶ A rendezvény méltó helynek bizonyult a nemrégiben elhunyt jeles vegyész kollégánkról, Veress Erzsébet nyugalmazott adjunktusról, az EME külső tudományos munkatársáról való megemlékezésére is. Az ülészak a 2019-ben, a szakosztály gondozásában megjelent könyvek bemutatójával zárult. A részletes, fényképes beszámoló itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32150>. A konferencián elhangzott előadások írott, kiegészített és lektorált változatai a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban, avagy az *Acta Materialia Transylvanica* folyóiratban jelennek meg, illetve online módon is elérhetők lesznek magyar és angol nyelven egyaránt. Ugyanakkor ezúton fejezzük ki köszönetünket az EME titkárságának a szervezésben nyújtott segítségért, a műszaki tudományok szakosztály szervezőcsapatának: **Kisfaludi-Bak Zsombor, Máté Márton, Szilágyi Júlia, Orosz Bettina, Vekov Géza, Talpas János és Tóth Orsolya** kollégáknak, illetve a támogatóknak a rendezvény sikeres megvalósításért.

Az elmúlt időszakban a szakosztály több jeles támogatójától, tagjától búcsúztunk. 2020. november 10-én, életének 75. évében elhunyt Kolozsvárt **Veress Erzsébet**, az EME tiszteleti tagja, vegyész kutató, ny. adjunktus, a szakosztály kutatócsoportjában aktívan tevékenykedő külső tudományos munkatárs, utolsó útjára november 13-án kísérték a Házsongárdi temetőben. A búcsúbeszéd itt olvasható: <https://eme.ro/en/hir/-/tartalom/elhunyt-veress-erzsebet-vegyesz-az-eme-kulso-tudomanyos-munkatarsa-az-eme-tiszteleti-tagja-273523>.

2021. január 12-én 81. évében elhunyt Kolozsvárt **Gyenge Csaba** akadémikus, a Kolozsvári Műszaki Egyetem professor emeritusa, a szakosztályban aktívan tevékenykedő egykori elnöke, Egyesületünk tiszteleti tagja s kitüntetettje.⁴⁷ Tudományos munkássága maradandó eredményekkel gazdagította a műszaki tudományt, utolsó útjára január 16-án kísérték a Házsongárdi temetőben. Február 12-én **Gyulai József professor emeritus** (BME) akadémikus 88. évében távozott az élők sorából. A mérnöki anyagtudomány igaz mentora, az FMTÜ Kárpát-medencei fórumának több éve támogatója, együttműködő partnere, aktív részvevője s egyben a tiszteletbeli védnöke. Szakmai és emberi helytállása, példaértékű tudása, pozitív, mosolygós, erőt adó személyisége, inspiráló előadásai és írásai, a műszaki tudományosság nemzetközi hírnevű és maradandó értéket képviselő tudósa nagy űrt hagyott maga után, akinek munkáját közösségünk az EME alapította, gr. Mikó Imre-emléklap kitüntetésben részesítette. Emléküket kegyelettel őrzi a szakosztály.

A 2020-as évben összesen öt kötet és két folyóiratszám jelent meg a szakosztály gondozásában s támogatásával. A *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban: az MTK 12. és az MTK 13. kötetei; a *Műszaki Tudományos Füzetek* sorozat 14. kötete; valamint a *Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek* sorozat 14. és 15. kötete. Ugyanakkor megjelent az *Acta Materialia Transylvanica* (AMT) folyóirat 2020-as, 3. évfolyamának két száma is.⁴⁸ A kiadványok részletes adatai a *Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás* című fejezetben olvashatók.

⁴⁶ <https://www.eme.ro/ro/hir/-/tartalom/jenei-dezsoemleklappal-tuntettek-ki-nagygyorgy-tamast-a-temesvari-muszaki-egyetem-epitomernoki-kar-professzor-277737>

⁴⁷ In memoriam Gyenge Csaba (1940–2021): <https://www.eme.ro/ro/hir/-/tartalom/elhunyt-gyenge-csaba-akademikus-az-eme-volt-alelnoke-az-mta-kulso-tagja-286322>

⁴⁸ Az AMT 2. évf. 2. számáról a Szabadság kolozsvári napilap december 24-i számában olvasható: <http://szabadsag.ro/-/uj-certamen-illetve-acta-materialia-transylvanica>

A szakosztály köszönetét fejezi ki a lektoroknak, akik vállalták a tanulmányok szakmai értékelését, s véleményükkel, tanácsaikkal, önzetlen munkájukkal erősítették a tanulmánykötetek szakmaiságát (a tudományos bizottság tagjaiként), külön kiemelve az önálló kötetek lektorait: **Máté Márton**, **Szenkovits Ferenc** és **Nagy-György Tamás**. Ugyanakkor az AMT folyóirat 2020-as évi számainak gondozására felkért **Dobránszky János** lapszerkesztő szakszerű munkáját ezúton is köszönik. A kiadványok szakmaiságában nagy szerepük volt az olvasószerkesztőknek: **Szenkovics Enikő**nek, **David Speight**nek, valamint a műszaki szerkesztőnek, tördelőnek: **Szilágyi Júliának**.

A kiadványaink online változatainak megjelenítésében,⁴⁹ feltöltésében **Szilágyi Júlia**, **Orosz Bettina** és **Kisfaludi-Bak Zsombor** működtek közre.

A szakosztály a 2020. évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódta a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, valamint az Óbudai Egyetemmel, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el, és jelentek meg társ-szerzőségben, kiadványokban.

Tovább folytatódta a szakosztály keretei között zajló inter- és transzdiszciplináris kutatások: archeometallurgiai, anyagtudományi, tudomány- és technikatörténeti, valamint az ipartörténeti emlékek gyűjtése és interjúk készítése is. Jelentősebb kutatási pályázatok, témák 2020-ban: Technikatörténeti kutatási téma: *1. Székelyföld technikatörténeti kutatása. Lövete mint egykori ipari központ. 2. Szélmalmok kutatása* (szakosztályi projektek). Anyagtudományi kutatások: *Lapatinibtartalmú, nanoszálás szerkezetű, szilárd disperzió-gyógyszerhordozó rendszer előállítás elektrosztatikus szálképzéssel* (MTA Domus csoportos kutatási pályázat); *Csípőimplantátumok károsodásának vizsgálata* (MTA Domus Hungarica). Archeometallurgiai téma: *Ókori vassalakok eredetvizsgálata*.⁵⁰ Műszaki nagyjaink téma: Martin Lajos (1827–1897) műszaki hagyatékának kutatása, hagyatékának feldolgozása.

Az eredményeikről előadásokban, közleményekben számoltak be a kutatók. Ugyanakkor fontosnak tartották a kutatási eredményeket közérthető módon is terjeszteni, ezért 2020-ban, akárcsak az előző évben, a KAB felhívására eredményeiket továbbították a *Tudományos eredmények szemléje*⁵¹ rovatba (*Biogógyszerek szarítása: gyorsan, nagy mennyiségben, hatékonyan; Önerősítéses polipropilén kompozitok ultrahangos hegesztése; Új eljárás a nehezen oldódó hatóanyagok gyógyszeripari alkalmazására, Ókori vassalakok eredetvizsgálata* címmel).

Ugyanakkor a szakosztály létrehozta YouTube-csatornáját,⁵² melyre a XX. MTÜ-rendezvény teljes anyaga felkerült, ezáltal lehetővé vált, hogy bárki, aki nem vehetett részt a rendezvényeken, utólag is megtekinthesse ezeket.

A tudományos tevékenységek mozgatórugójaként a szakosztály továbbra is folyamatosan figyel, segíti, ösztönzi a műszaki kutatás tevékenységeit, külön figyelmet szentelve az

⁴⁹ Az EME elektronikus könyvtára: <https://www.eme.ro/publication-hu/>, EDA: <https://eda.eme.ro/>, MTMT: <https://m2.mtmt.hu/frontend/>

⁵⁰ Az EME archeometallurgiai kutatócsoportjának legfrissebb eredménye: ókori vassalakok eredetvizsgálata: <https://www.eme.ro/hir/-/tartalom/az-eme-archeometallurgiai-kutato-csoport-janak-legfrissebb-eredmenye-okori-vassalakok-eredetvizgalata-262365>. A megjelent tanulmány itt olvasható: <https://doi.org/10.3390/app10155373>.

⁵¹ Jelentős tudományos eredmények ismertetése: <https://kab.ro/hirek/hir/jelentos-tudomanyos-eredmenyek-ismertetese-1187>

⁵² A műszaki szakosztály YouTube-csatornája: https://www.youtube.com/channel/UCmC3XXbKx91_OjUMMuzQ1Aw

eredmények bemutatására, magyar nyelven való közlésére, terjesztésére is. Ugyanakkor igyekeznek a nemzetközi vérkeringésbe is eljuttatni ezen eredményeket.

A szakosztály vezetősége: **Bitay Enikő** elnök, **Márton László** és **Máté Márton** alelnökök, **Kisfaludi-Bak Zsombor** titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály legfontosabb rendezvénye, az előző évekhez hasonlóan, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében lebonyolított konferencia volt. Ezenkívül a szakosztály tagjai különböző egyéb konferenciák, tudományos ülésszakok, előadások, illetve szakmai versenyek megrendezéséhez járultak hozzá, melyeknek a szervezése az egyes partnerintézményeinkkel közösen történt.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében a szakosztály november 13–14. között szervezte meg a *II. matematika és informatika alkalmazásokkal* videokonferenciát. A konferencia első napján a Matematika szekcióban 8 előadás hangzott el: **Kolumbán József** (BBTE): *Nyugodt függvények*; **Kolumbán József** (Math. Institut, Leipzig), **Gebhard Björn**, **Székelyhidi László Jr.**: *Konvex integrálás és turbulencia: Nash lapos tóruszától a gombafelhőkig és a nukleáris fúzióig*; **Simon Levente** (BBTE), **Soós Anna** (BBTE): *Fixponttétel gráfvezérelt kevert mintázatokon*; **Németh Sándor** (BBTE): *Elemi mértan másképpen: konvex geometria*; **Illés Tibor** (Budapesti Corvinus Egyetem), **Darvay Zsolt** (BBTE), **Majoros Csilla** (BME): *Primál-duál belsőpontos algoritmus elégséges lineáris komplementaritási feladatok megoldására*; **Darvay Zsolt** (BBTE), **Illés Tibor** (Budapesti Corvinus Egyetem), **Rigó Petra Renáta** (Budapesti Corvinus Egyetem): *Numerikus eredmények elégséges lineáris komplementaritási feladatok belsőpontos algoritmusaira*; **Varga Anita** (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), **E.-Nagy Marianna** (Budapesti Corvinus Egyetem): *Primál-duál belsőpontos algoritmus elégséges lineáris komplementaritási feladatok megoldására*. Ezt követően szombaton a Didaktika, illetve Informatika szekciók előadásaira került sor. A Didaktika szekció előadásai az alábbiak voltak: **Osztaián Pálma Rozália** (Sapientia EMTE), **Osztaián Erika** (Sapientia EMTE), **Kátai Zoltán** (Sapientia EMTE): *Algoritmusvizualizációs környezetek: Az interaktivitás hatása a tanulási eredményekre*; **Bódis Klára** (Zilahi Református Wesselényi Kollégium): *Emberi erőforrások az oktatási rendszerben*; **Baranyai Tünde Klára** (BBTE), **Debrenti Edith** (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad): *Az online matematikatanítás tapasztalatai*; **András Szilárd** (BBTE), **Nagydobai Kiss Sándor**: *Reziduális háromszögek súlypontjai által alkotott háromszög területe és általánosítások*; **Nagydobai Kiss Sándor**, **András Szilárd** (BBTE): *Egymásra illeszkedő ortologikus háromszögpárok tulajdonságai*. Az Informatika szekcióban a következő előadások hangzottak el: **Bodó Zalán** (BBTE): *tezt: Feleletválasztós tesztgeneráló eszköz*; **Fejér Norbert** (Sapientia EMTE), **Antal Margit** (Sapientia EMTE): *Egérdinamika-alapú felhasználóazonosítás mély neurális hálókkal segítségével*; **Olteán-Péter Boróka** (Sapientia EMTE): *Epidemiológiai modellek összehasonlítása vizualizációs eszköz segítségével*; **Naghi Mirtill-Boglárka** (Sapientia EMTE), **Iclánzan Dávid** (Sapientia EMTE): *Számítógépes evolúciós érzékelés: neuroevolúciós keretrendszerek áttekintése és összehasonlítása*. Délután plenáris előadással folytatódott a rendezvény. **Solymosi Tamás**, a Budapesti Corvinus Egyetem professzora *A kooperatív játékok magjának leírásáról* című előadását hallgathatták meg a résztvevők. A plenáris előadást követően további 5 előadás hangzott el a Matematika szekcióban: **Kristály Sándor** (BBTE/Óbudai Egyetem, Budapest): *Lemezek alaptónusa negatívan görbült terekben*; **Mester Ágnes** (Óbudai Egyetem, Budapest), **Farkas**

Csaba (Sapientia EMTE), **Kristály Sándor** (BBTE/Óbudai Egyetem, Budapest): *Kompakt Szoboljev-beágyazások nemkompakt sokaságokon izometriacsoportok orbitexpanziója révén*; **Farkas Csaba** (Sapientia EMTE), *Brézis–Nirenberg-típusú feladatok nemkompakt Finsler-sokaságokon*; **Kajántó Sándor** (BBTE): *Az interpolált Poincaré-metrika flag-görcsületének meglepő viselkedése*; **Róth Ágoston** (BBTE): *Egyszerű, valamint súlyozott {algebrai|trigonometrikus|hiperbolikus} exponenciális közelségi B-görcsök és B-felületek*.

Végül a konferencia legünnepélyesebb pillanata következett, a **Farkas Gyula-émlékérem** átadása.⁵³ Az emlékérmeket olyan általános iskolában vagy középiskolában oktató matematika vagy informatika szakos tanár kaphatja, aki tevékenységével jelentősen hozzájárult a matematikai vagy informatikai ismeretek terjesztéséhez, és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményeket ért el. Az idei díjazottak: **Bencz Piroska** (Gyergyóalfalu), **Deák Éva** (Sepsiszentgyörgy) és **Pácurar Mária** (Temesvár). A laudációkat **Szenkovits Ferenc** és **Soós Anna** olvasta fel, a díjakat **András Szilárd** adta át. Összesen 22 előadás hangzott el, és 61 regisztrált résztvevője volt a rendezvénynek.

A szakosztály tagjai részt vettek a Budapesti Corvinus Egyetem által szervezett *Farkas Gyula Emléknapon*, melyet Farkas Gyula halálának 90. évfordulója alkalmából szerveztek. Ezenkívül tavaly is bekapcsolódtak az EME külső kutatási programjába, illetve részt vettek a *Fiatalkorú Műszaki Tudományos Ülésszakán*, ezáltal ápolva az együttműködést az EME Műszaki Tudományok Szakosztályával.

Tisztségviselők: **Robu Judit** elnök, **Makó Zoltán** alelnök, **Darvay Zsolt** titkár.

7. Az Agrártudományi Szakosztály 2020-ra 14 rendezvényt megtartását tervezte, azonban a világiárvány miatt ezek megvalósítása nagyrészt elmaradt. Március közepéig tartottak rendezvényeket, majd a hatósági szigorítások nyomán egy ideig nem került sor semmiféle eseményre. Egy alkalmazkodási időszakot követően megpróbálták tevékenységeiket az online térbe helyezni, viszont ennek előre látható következménye volt a szakosztály idősebb korosztályhoz tartozó tagjainak lemorzsolódása.

Január 21-én Versmúzeum, borpoézis címmel tartottak közös rendezvényt a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztállyal, melyen a meghívott **Pap Péter** enyedi borász mellett közreműködtek a THÉ-Trupp Egyetemi Irodalmi Színpad tagjai. Február 29-én *Kedvelt virágaink, a rózsák* címmel a Csombordi Rózsatermelők Klubjának szakemberei tartottak előadást. A szakosztály, kapcsolódva a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2020-as, *Jövőformáló tudomány* témájú rendezvényt sorozatához, a Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesülettel, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertészmérnöki Tanszékével, a Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központ munkaközösségével, valamint az illyefalvi LAM Alapítvánnyal közösen szervezte meg november 21-én a *Jövőformáló agrártudomány* témájú XVI. agrártudományi konferenciát. A konferencia 19 szakmai előadást és egy könyvismertetőt foglalt magában. Ezek a szántóföldi és kertészeti növénytermesztés, az állattenyésztés, a tájépítészet, a mikroszaporítás, a mikrobiológia, a mezőgazdaság, az organikus gazdálkodás, a vegetációkutatás és a tudománytörténet szakmai alegységeket képviselték. Az előadók nagy része az utóbbi években a Sapientia EMTE rendszerében képzett agrármérnök, kertészmérnök, illetve tájépítészmérnök. A konferencia

⁵³ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/a-farkas-gyulaemlekerem-idei-dijazottjai-benczo-piroska-deak-eva-pacurar-maria-278502>

eredményeként kiemelhető az online megvalósítás sikeres szakszerű lehetősége és a kezdő szakemberek tudományművelés iránti érdeklődésének ösztönzése. A konferencia anyaga, az élő közvetítés mellett, visszanezhető a YouTube-csatornán.⁵⁴ A tudományos ülészokról a Székely Hírmondó, a Népújság, valamint az Erdélyi Gazda hasábjain is olvasható tudósítás.

Tisztségviselők: **Nyárádi Imre István** elnök, **Fazakas Csaba** alelnök, **Lázár László** titkár.

Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek, akárcsak a szakosztályok, fontos pillérei az EME-nek, hiszen különböző régiókat kapcsolnak be a tudományos vérkeringésbe, ezáltal hozzájárulva ahhoz, hogy a kutatómunka, a tudományművelés és -népszerűsítés a nagy egyetemi központokon kívül is eredményes lehessen. Rendezvényeiket általában a helyi civil szervezetekkel, önkormányzatokkal karöltve szervezik, így azok a regionális igényeket is szem előtt tartják, s az anyagi háttérrel is igyekeznek közösen megteremteni. Munkájuk által újabb ígéretes lehetőségek tárulnak fel mindazon fiatal kutatók előtt, akik szülőföldjükön szeretnék tudásukat kamatoztatni, itt szeretnének bekapcsolódni a tudományos életbe. A fiókegyesületek tevékenységét a települések betürendjében tüntetjük fel.

Az aranyos-vidéki fiókegyesület a legfiatalabb az EME fiókegyesületei közül, 2019 márciusában alakult. Tavalyi tevékenységét beárnyékolta a világjárvány, a tervezett előadások, rendezvények közül csupán a januári és februári alkalmakra került sor. Január 22-én a farsangi időszakkal kapcsolatos összejevetelt tartott a fiókegyesület, melynek keretében **Pozsony Ferenc** akadémikus erdélyi farsangi hagyományokról tartott vetített képes előadást, **Ferencz Szilárd Szentmihály régen és ma címmel** az alsófelsőszentmihályi fényképgyűjteményét mutatta be. Februárban **Lupescu Makó Mária Szerzetesek asztalánál a középkori és kora újkori Erdélyben** című előadását hallgathatták meg az érdeklődők.

A fiókegyesület elnöke **Fodor Attila**, titkára **Máthé Hajnal**.

A csíkszeredai fiókegyesület 2020-ra tervezett, *A nemzeti tudományosság és művészetek erdélyi-székelyföldi kiválóságai* témájú tudomány napi rendezvénye a koronavírus-járvány miatt elmaradt, a szervezők 2021 novemberére halasztották.

Fiókegyesületi elnök: **Balázs Lajos**, fiókegyesületi titkár: **Ambrus Tünde**.

A gyergyószentmiklósi fiókegyesület 2020-as évi tevékenységét is hátrányosan befolyásolta a koronavírus-járvány. Január, február hónapokban könyvbemutatókat szerveztek Gyergyószentmiklóson, Kilyénfalván, Szárhegyen, Ditróban és Remetén, azonban márciustól a járvány miatt nem került sor további rendezvényekre. Novemberben a fiókegyesület is bekapcsolódott a tudomány napi rendezvényekbe. November 11–12-én tartottak nemzetközi történészkonferenciát *A trianoni békediktátum és az erdélyi magyarság autonómiaátörekvései a 20. században és a 21. század elején* címmel, melynek központi témájaként a trianoni békediktátumot és az erdélyi magyarság 20. századi és 21 század eleji autonómiaátörekvéseit jelölték meg. A rendezvényen 7 előadás hangzott el, melyeket a rendkívüli helyzetnek köszönhetően

⁵⁴ <https://www.youtube.com/channel/UCYqloC9Xck2LxYTSgKnAxw/>

a Gyergyó Tv is közvetített. Az előadásokról készült felvételek megtekinthetők a Gyergyó Tv YouTube-csatornáján.⁵⁵

Fiókegyesületi elnök: **Garda Dezső**.

A **marosvásárhelyi fiókegyesület** tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkásságot. Akik tudományos tevékenységet végeznek, – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői – azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, de az I. szakosztályból is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

A fiókegyesület november 28-án – A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 19. fórumához kapcsolódóan és a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülettel közösen – *Maros megye és Marosvásárhely történetéből* címmel szervezett tudományos videokonferenciát, amelyen 5helytörténeti előadás hangzott el. Az előadások szerkesztett változatait egy tanulmánykötetben kívánják megjelentetni. A fiókegyesület szakmai szempontból aktív tagjai részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nemcsak – a pályakezdő fiataloknak nyújtottak szakmai tanácsadást.

Fiókegyesületi titkár: **Simon Zsolt**.

A **sepsiszentgyörgyi fiókegyesület** két rendezvényt is szervezett a tudomány napja keretében: sor került egy saját rendezvényre, illetve egy közös konferenciára az Agrártudományi Szakosztállyal, utóbbit **Nyárádi Imre-István** kezdeményezésére. Mindkét tudomány napi rendezvényt rendhagyó módon online tartották, és a „virtuális nagyközönséget” célozták meg. *A Jövőformáló tudomány. A tudomány a jövő szolgálatában* címet viselő, november 14-én megtartott virtuális kerekasztal-beszélgetés alkalmával Székelyföldről származó, Amerikában élő kutatókkal: **Balázi Gábor** biológussal (New York Állami Egyetem) és **Darvas Tamás** matematikussal (Marylandi Egyetem) beszélgetett **Bíró Boróka Júlia**, a fiókegyesület elnöke. A beszélgetés a következő témákat érintette: alap- és alkalmazott kutatások, mesterséges intelligencia, interdiszciplinaritás, multidiszciplinaritás, reál- és humán tudományok szerepe a jövőformálásban, kreativitás és tudományművelés, termékfejlesztés. A rendezvény élőben követhető volt a fiókegyesület 2020 novemberében létrehozott YouTube-csatornáján, és továbbra is megtekinthető az alábbi linken: https://youtu.be/zR_VAv0-9kY.

Szintén a tudomány napi fórum központi témájához kapcsolódott a *Jövőformáló agrártudomány* témájú *XVI. agrártudományi konferencia*, melyet az Agrártudományi Szakosztály és a Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesület szervezett karöltve a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertészmezői Tanszékével, a Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központ munkaközösségével, valamint az illyefalvi LAM Alapítvánnyal november 21-én. A 19 szakmai előadást és egy könyvismertetőt magában foglaló konferenciát a Zoom platformon tartották, és élőben követhető volt a fiókegyesület YouTube-csatornáján is. Az élő közvetítés alatt a YouTube

⁵⁵ <https://bit.ly/2KGD6i9>

csevegőfalán több néző is interaktívan bekapcsolódott, kérdéseket, javaslatokat fogalmaztak meg, az előadók pedig szintén az üzenőfalon válaszoltak ezekre a kérdésekre. A videó mellett tehát értékes szakmai tartalom született írásos formában az üzenőfalon is.

A fiókegyesület elnöke: **Bíró Boróka Júlia**.

A **szilágysomlyói fiókegyesület** 2020-as programjai közül sajnos, a koronavírus-járvány miatt, nagyon sok nem valósulhatott meg. A fiókegyesület január 14-én tartotta meg közgyűlését.

Február 11-én a magyar kultúra napja alkalmából az EMKE Szilágysomlyó és vidéke egyesülettel közösen szerveztek konferenciát *50 éves a Kriterion Könyvkiadó* címmel. A rendezvény délelőttjén találkozót tartottak az ifjú olvasókkal, melynek keretében a Simion Barnutiú Főgimnázium 9–12. osztályos magyar diákjaival ismerkedtek. A konferencia második részében, az ünnepi megnyitót követően, a résztvevők megtekintették az *Interjúk a Kriterion Kiadó megalakulásáról* c. felvételt, majd az alábbi előadások hangzottak el: **Szabó Gyula**: *Az öt évtized erővonalai. Rövid összefoglaló a Kriterion történetéről*; **Szabó Zsolt**: *Szilágyság a Kriterion-könyvek tükrében*; **Major István**: *Könyvnyomatás Zilahon, könyvnyomatás a Szilágyságban*; **Bajusz István**: *A szerző munkája a kiadóval*; **Széman Péter**: *Olvasó Romániában (Kolozsvár, Bukarest, Zálha, Szilágysomlyó) – könyvolvasó emlékek a 70–80-as évekből*; **Pocsveiler Ilona**: *Könyvtáralapítás a 90-es években. A szilágysomlyói Báthory István Anyanyelvi Könyvtár*.

Szeptember 15–30. között tartották a *XX. pedagógus-továbbképzőt* a Báthory-napok keretében, melyet a Báthory István Alapítvánnyal és a Romániai Magyar Pedagógus Szövetséggel (Gál Kelemen Oktatási Központtal) közösen szerveztek. A rendezvényen pedagógusoknak szóló, interaktív online képzésre került sor, melyet **Petkes Csaba**, a Studio-didakt Kft. programigazgatója, továbbképzés-vezető pedagógus tartott.

Fiókegyesületi elnök: **Széman Péter**.

A **Zilah és vidéke fiókegyesület** mindig, tavaly is együttműködött más szervezettel, egyesülettel: az EME szilágysomlyói fiókszervezetével, a zilahi EMKE-vel, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központtal, a Megyei Múzeummal, az RMDSZ Szilágy megyei szervezetével, a Hepehupa művelődési folyóirattal. A fiókegyesület immár hagyományossá vált rendezvénye a *Szilágyság-kutatás napja*, melyet sok éve rendszeresen szerveznek meg Szilágy megye különböző településein, más-más témakörrel. Céljuk a régió történelmének, kultúrájának megismertetése, minél nagyobb közönség előtt, és ennek keretében a szórványban élő szilágysági magyarok identitástudatának erősítése. Az *Emlékezzünk régiokról – 75 éve hunyt el Petri Mór, Szilágyság monográfusa* témájú rendezvényt 2020 májusára tervezték, azonban terveiket a járványhelyzet módosította. Mivel a szilágysági közönség esetében az online előadások nem használhatók, így, hosszas töprengés után, egy poszterkiállítás megvalósítása mellett döntöttek, *Szilágy vármegye Petri Mór korában* címmel, melyet december 29-én nyitottak meg. A szervezők eredetileg 20 poszter kiállítását tervezték, de az összegyűjtött adat- és képmennyiség végül is 35 posztert eredményezett. A kiállítás bemutatja Petri Mór életét és munkásságát, majd pedig részletesen Szilágy vármegye állapotát, fejlődését létrejöttétől, 1876-tól az első világháborúig. Az elkészített anyag szövegei kétnyelvűek, magyarul és románul is olvashatóak, így a szervezők reménykednek, hogy szélesebb közönséghez is eljut, ezenkívül tartós anyagra készült, és könnyen szállítható, ezért más helyszíneken is bemutatható. A kiállítás a zilahi EMKE-házban van elhelyezve, egyelőre, a korlátozások miatt, előzetes regisztrációval látogatható.

Fiókegyesületi elnök: **Bajusz István**.

Ifjúsági szakcsoportjaink

Egyesületünk 2020-ban is felkarolta, támogatta és ösztönözte a tudományos utánpótlást biztosító szakmai műhelyeket és az azok által tömörített, tudományos tevékenységre vállalkozó diákságot.

A Kolozsvári Magyar Történéshallgatók Egyesülete (KOMATE) 2020-as tevékenységét is igencsak korlátozta a világjárvány. Az év első felében nem tartottak rendezvényeket a megszorítások miatt. Az éves tisztújítást szeptemberben tartották meg, online formában. A megválasztott vezetőség: Csiki Szilárd elnök (kulturális turizmus, III. év), Filep Dávid alelnök (kulturális turizmus, III. év), Molnár István alelnök (kulturális turizmus, III. év), Bartos-Elekes Imre titkár (történelem, III. év). Október 10-én szerveztek egy társasjátékozással egybekötött, ismerkedő rendezvényt, majd novemberben online Honfoglaló-bajnokságot, azzal a céllal, hogy a hallgatók közösségét építsék, és megismerkedjenek egymással. November 12-én a Földrajz Körrel közösen tartottak online rendezvényt FÖK-KOMATE Skribbl.io night néven. Igyekeztek az online közeg ellenére is beszélgetéseket, találkozókat szervezni, illetve több ötletbörze is volt a hallgatók ötleteinek, igényeinek megismerése céljából. Elkészült a KoMaTE Instagram-oldala is, melyen keresztül könnyebben és a szociális média igényeinek megfelelően kommunikálhatnak a hallgatókkal.

Kutatóműhelyek

Az EME támogatja azon tudományos műhelyek tevékenységét, melyek összhangban vannak célkitűzéseivel. Továbbra is helyet biztosítunk székházunkban a Pósta Béla Egyesületnek, amely a romániai magyar régészek reprezentatív szervezete, és célja a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatása és az erre irányuló tevékenységek támogatása, a műemléki és muzeális értékek kutatása és megóvása, illetve az egyetemi szintű régészeti képzés és történelemoktatás elősegítése. Szintén az EME székháza ad otthont a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak is, amely rendszeresen jelentet meg matematikai szaklapot.

A Pósta Béla Egyesület – az erdélyi magyar régészek reprezentatív szervezete – keretében zajló tevékenységek szervesen hozzájárulnak a tudományosság kiszélesítéséhez. Az egyesület állandó kiemelt együttműködő partnere az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a két intézmény közös, hosszú távú projekteken vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az EME biztosít helyet.

A Pósta Béla Egyesület emellett szorosabban együttműködött a romániai múzeumi és kutatóhálózattal is. A 2020. évi – a magyar állam és az Erdélyi Református Püspökség által finanszírozott – *10 református templom interdiszciplináris kutatása* című kutatási projekt során az egyesület kiválóan működött együtt a Csiki Székely Múzeummal, az udvarhelyi Haáz Rezső Múzeummal, a Maros Megyei Múzeummal, a Szatmár Megyei Múzeummal és Erdély Történeti Múzeumával (Kolozsvár).

Az egyesület szervezésében a 2020-as évben tovább folytatódott a Nagykároly–Bobáld tellen (Szatmár megye, RO) illetve a mikházai (Maros megye, RO) római katonai táborban zajló

régészeti feltárások (Molnár Zsolt és Pánczél Szilamér vezetésével). A feltárási munkálatok során számos interdiszciplináris kutatási együttműködésre került sor németországi, magyarországi és romániai kutatókkal és intézményekkel.

Részt vett egy határon átnyúló, Szatmár és Szabolcs-Szatmár megyék szakintézményei közötti együttműködési projektben (COMODI. A Cross-Border Open Model of A Digital Museum Database. Pacheť de acțiuni: WP2. Digital Model and Database for Museums). Ezek mellett több Kolozs megyei területrendezési terv elkészítésében vállalt szerepet.

Az év során számos foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, régészetidokumentáció-készítés, valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén a BBTE keretében. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak, illetve bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát. A 2020-as évben is sor került a régészeti tárgyú, vendég előadók által tartott előadás-sorozat megszervezésére.

2020-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvánnyal közösen elkezdődtek a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából (Új sorozat) újabb kötetének szerkesztési munkálatai.

A Bethlen Gábor Alap, Magyarország Kormánya és az Erdélyi Református Püspökség, a Szatmár Megyei Tanács és a Nagyvárolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az egyesület az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2020-ban is sikeresen megvalósította.

Az egyesület vezetősége: **Bajusz István** elnök, **Molnár Zsolt** programvezető.

Az EME mint partnerintézmény otthont ad a **Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságot** működtető munkaközösségnek. A Társaság 1997-től adja ki a Matlap című, ifjúsági matematikai szaklapot, amely elsősorban általános és középiskolás diákok számára készül, de tartalmaz feladatokat elemi iskolások számára is. A szerkesztőség munkájában iskolai és egyetemi tanárok, valamint egyetemi hallgatók is részt vesznek. A járványhelyzet az ő munkájukat is nehezítette, de igyekeztek tevékenységüket a megnehezített körülmények között is végezni. A Társaság évente részt vesz a Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum keretében sorra kerülő matematika és informatika konferencia szervezésében. A konferenciára 2020-ban a járványhelyzetre való tekintettel online formában került sor. A szakmai, módszertani előadások és tanácskozások során a tanárok ezúttal is megoszthatták tapasztalataikat, elmondhatták javaslatukat, megbeszélhették a matematikaoktatás aktuális problémáit. A legszínvonalasabb szakmai előadások megjelenésére a Társaság által kiadott lapban is helyet biztosítanak. A Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság 2006-tól része annak a szakmai bizottságnak is, amely évente három matematika- és informatikanárnak ítéli oda a Farkas Gyula-émlékérmét, amely szakmai és pedagógiai munkásságukat elismerő életműdíj.

Tisztségviselő: **Szenkovits Ferenc** elnök.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2020-ban, stratégiai céljai megvalósítása érdekében, a következő hosszú távú programokat működtette.

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Az EME Kutatóintézete elsősorban az ún. hon- és nemzetiségismereti tudományok művelésére jött létre, mely néhai Jakó Zsigmond nevéhez fűződik, az ő szellemét követik a kutatóintézet munkatársai is. Az intézet igazgatói tisztségét Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja tölti be.

A Kutatóintézetnek jelenleg három osztálya van, melyek összefogják a humán és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. Az EME 2020-ban **37 kutatási programot működtetett 15 főállású és 50 külső munkatárs révén.**

Az elmúlt év valamennyi munkatársunk tevékenységét nehezítette, ugyanis nemcsak a forrásokhoz és a szakirodalomhoz való hozzáférés vált nehézkessé, hanem a szakmai együttműködések és a közös munka fenntartása is. Mindezek ellenére kijelenthetjük, hogy számos rangos hazai és külföldi publikáció született a tavalyi évben, folytatódtak a már elkezdett kutatások, és a mostoha körülmények ellenére újakat is sikerült beindítani.

Az intézet belső munkatársai történeti, irodalomtörténeti, nyelvészeti, írásantropológiai, eszmetörténeti, paleontológiai és hidrotechnikai kutatásokat végeznek.

A kutatási programjaik szorosan kapcsolódnak az erdélyi magyarság történetéhez, kultúrájához és fejlődéséhez (főleg történeti és nyelvészeti források feltárása által), munkájuk révén a Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila és Tonk Sándor által kijelölt vonalon haladnak.

Intézményünk számos külső kutatási projektet is támogat, a három kutatóintézeti osztály összefogja a humán és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvos- és gyógyszerészettudományi kutatási projekteket is. Ezen kutatásokra rendszerint erős inter-, illetve transzdiszciplinaritás jellemző, ugyanis egy-egy projekt több tudományág művelőit is foglalkoztatja, illetve intézményközi együttműködésre is lehetőséget nyújt.

A 2020-as évben mintegy 50 személy (külső munkatárs) végzett 13 kutatási projekt keretében időszakos kutatómunkát. A kutatásban részt vevő fiatalok munkáját egyetemi tanárok irányítják, ezáltal is ösztönözve, segítve az egyetemeken zajló kutatást és a szakkörök működését. Az alábbiakban a fent említett, három osztályban folyó kutatási programokat tekintjük át, majd kiterünk a főállású, illetve külső munkatársak eddigi megvalósításaira, illetve várható eredményeire. A kutatások szerteágazó témáit nehezebb összefogni egy csokorba, eredményeikről a kutatásvezetők beszámolóit megtalálhatók az EME aktuális eredményekkel folyamatosan frissülő honlapján.

Az EME 2020. évi kutatási programjai

Az EME Kutatóintézetének három osztályában 2020-ban az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak:

A) A humán és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása (az NKFI 119430. sz. projektjének és a Domus Hungarica-ösztöndíj támogatásával). Projektvezető: Jakó Klára. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

1.1. Az Erdélyi okmánytár V. kötetének szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilisek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A V–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbe vitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. Mostanra az V. kötet (1373–1389) Jakó-féle regesztáinak begépelése, ellenőrzése és kiegészítése befejeződött, elkészült a kötet térképmelléklete is; jelenleg a kötet lektorálása és a mutató készítése van folyamatban.

1.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: a) a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; b) a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; c) pótlások az Erdélyi okmánytár megjelent köteteihez.

1.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: a) az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; b) az erdélyi püspökség és káptalan középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; c) az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

2. Fejedelemségkori források feltárása és kiadása. Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő munkálatokat végzik:

2.1. Az erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése (ETA VII.). A fejedelmi kancellárián vezetett Királyi könyvek (Libri Regii) a kora újkori Erdély történetének legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemségkori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi köteteinél is alkalmazott szabályok szerint folytatódik Báthory Gábor és Bethlen Gábor (1613–1629) királyi könyveinek a kivonatolása. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

2.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. E munka célja a fejedelemségkori Erdély egyik jelentős hiteleshelyén vezetett protocollumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közlése, a Jakó Zsigmond által közzétett középkori jegyzőkönyvek sorozatainak folytatása. A 17. század végéig vezetett 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszik hozzáférhetővé a tervezett kiadványok. A sorozat első kötete (A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Kolozsvár, 2018.) 2018 tavaszán jelent meg. Jelenleg az 1591–1602 közötti bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.3. Az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2016 végén jelent meg az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban (ETA VIII. 2.) az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek oklevélregesztáiból készült második kötet. A kötet az 1600–1613 között vezetett jegyzőkönyvi bejegyzések magyar nyelvű kivonatait tartalmazza. A korszakhatárt Báthory Gábor fejedelem halálának időpontja jelentette. A munka következő szakaszát a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett, Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok által vezetett jegyzőkönyvek kivonatolása képezi (őrzőhelyük: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzetük MNL OL F2). A feldolgozandó anyag tetemes volta miatt vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korában bevezetett okleveleket feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből készül, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter rekvizitor bejegyzéseiből készülő regeszták. A Debreceni János levéltáros által vezetett jegyzőkönyv 1613–1614-ben kelt bejegyzéseinek oklevélregesztái már elkészültek, jelenleg az 1615-ös évi bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

2.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoryak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthory-kori kancellária szervezetének és működésének vizsgálata. Az egész korszakra vonatkozó kutatások mellett folyik a kancelláriai személyzet archontológiájának összeállítása és a 16. század végi kancelláriai formuláskönyvek vizsgálata. Kutató: Fejér Tamás.

2.5. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében. Az intézménytörténeti/jogtörténeti kutatás célja a felsőbbíróság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.6. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1660). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. Eddig elkészült a számadások átírása, a névmutató, a tisztségviselők névsorának jegyzéke, és megjelent egy magyar nyelvű tanulmány az intézménynek a városi vagyon védelmében betöltött szerepéről (A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme 1584–1660), illetve egy német nyelvű tanulmány az intézmény tevékenységéről (*Zur Rechtspflege und Vermögensverwaltung im Siebenbürgen des 16.-17. Jahrhunderts. Fiskaldirektoren im frühneuzeitlichen Klausenburg*). Folyamatban van a direktorok által kezdeményezett közzéadás perek levéltári felkutatása és adatbázisban való összesítése (1584–1640 között kb. 400 per). Kutató: Pakó László.

2.7. Bűnözés a kora újkori Kolozsváron. Emberi élet elleni bűncselekmények a 17. század közepéig (2018 szeptemberétől a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). A kutatás célja a Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeitől a 17. század közepéig elkövetett és a forrásokban fennmaradt emberi élet elleni bűncselekmények számbavétele és elemzése. 2020 folyamán, a levéltárak bezárása okán, a forrásfeltárás akadozott, így előrelépés főként a családon belüli emberölések, a rablógyilkosságok és a kocsmai emberölések feldolgozásának a területén történt két előadás és két tanulmány formájában. Kutató: Pakó László.

2.8. Gyulafehérvár és a körülötte elterülő uradalom társadalma (1541–1600). A kutatás célja az erdélyi fejedelmek székvárosának és a körülötte kialakuló uradalomnak a társadalmi

szempontú vizsgálata, különös tekintettel az egyházi javak szekularizációjára és az abból fakadó változásokra. A kutatás a gyulafehérvári Batthyáneumban, romániai levéltárakban (Déva, Kolozsvár, Szeben) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található levéltári fondok vonatkozó okleveleire épül. Kutató: Gálfi Emőke.

2.9. Mezővárosi fejlődés Erdély hét vármegyéjében (1541–1600) (a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). Az erdélyi mezővárosok 16. századi történetéről, néhány nagyobb település (pl. Torda és Gyulafehérvár) kivételével, lényegében igen keveset tudunk. Minthogy levéltáraik 16. századi iratanyaga (a városvezetés által kiállított oklevelek, illetve az általuk vezetett jegyzőkönyvek) szinte teljesen elpusztult, fejlődésük főbb kérdései csupán egyéb levéltári forrásokban fellelhető szöveghelyeken alapján vizsgálhatóak. A kutatómunka célja a mezővárosi jogállás és fejlődési fok, városvezetési szervezet és ügyintézés, társadalmi rétegződés, igazságszolgáltatás, mezőgazdasági, kézműipari és esetenként bányászati termelés, valamint a kereskedelem kérdéseinek tisztázása a jelzett időszakban keletkezett levéltári iratanyagok átnézésével és az eddigi várostörténeti kutatások eredményeinek felhasználásával. Kutató: Szász Anikó.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközponturnyú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kötetének digitalizálása. A Tár kötetének szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű digitalizálás után olyan adatbázis létrehozása, mely újabb, különböző (elsősorban) nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrektúra elvégzése teszi lehetővé a kétrétegű pdf-formátum létrehozását, így a szöveg másolás után is hibátlan marad. Ezt a rendkívül aprólékos munkát az EME két kutatója végzi. 2020-ban a VI. kötet egy részének korrektúrázása a cél. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztettük több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar digitális helynévtár Magyar nemzeti helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar (magyarázatokkal kísért) helynévkatalógus összeállítását tűzte ki célul. 2019-ban elkészült a Magyar digitális helynévtár Aranyos-vidéki kötet, 2020-ban a kiadásra való előkészítés, korrektúra elkészítése a cél. 2020 első felére tervezzük a megjelenését. Elkezdődött Gyergyó vidéke településekre bontott mai magyar és történeti helynévanyagának a szerkesztése. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatárs: Murádin László.

6. A kortárs politikai-eszmetörténeti kutatások. Az egyéni kutatás szemléleti keretét az általában vett politikai tér lehetséges módosulásainak problémaköre képezi. Az így kirajzolódó

tematikus mezőt fokozatosan szűkítve, a következő témák kerülnek a vizsgálódás látóterébe: a politikai szabadság beszűkülésének veszélyei, a kortárs politikai problémák (populizmus, migráció, identitáspolitikák) ezzel összefüggő vonatkozásai, valamint a képviselői demokrácia halmozódó deficitje. Az elmúlt időszak részkutatásai a következő problémaköröket érintették: az autoritás és a lokalitás lehetséges összefüggései, a bibói és más politikaelméletek párhuzamai, a bibói politikaelméleti elemzés pszichologizáló módszere, a politikai tekintély szerepe a bibói egyensúlyfogalom kimunkálásában, a politikai tekintély lehetséges intézményes garanciái. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd-Zoltán.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilikák kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A kutatás célja az íráshasználat különböző formáinak, az írás mindennapi életben betöltött szerepének a vizsgálata nemesi családok levéltári forrásai alapján, különös tekintettel a női levelezésekre és a női íráshasználat problémáira. Egyéni kutató: Papp Kinga.

8. Írásantropológiai kutatások. Elterjedését követően az írás jelentős intézményekben találta meg a helyét (kolostor, kancellária, egyetem, iskola, könyvtár, levéltár), majd a családi otthonban kontextualizálódott. Ezt követően az írás és olvasás mint tevékenység fokozódó mértékben terjedt el és épült be az emberek életébe, az offline és online térben egyaránt. A projekt célja feltérképezni az írás és olvasás megjelenési formáinak mintázatait, a – műfajilag, tartalmilag, stílus szempontjából – folyamatosan változó szövegek termelésének szabályait és motivációit. Kutató: Molnár Beáta.

9. Összehasonlító dráma- és színháztudományi kutatások (18–19. század). Kolozsvár első tényleges színházépülete, az úgynevezett kőszínház 1821. március 12-én nyitotta meg kapuit a nagyközönség számára. Ennek jegyében végezzük kutatásainkat az összehasonlító dráma- és színháztudomány körében, amelynek eredménye kiállítás és tanulmánykötet lesz. A kutatásokban olyan doktoranduszok is részt vesznek, akiknek kutatási területe a dráma- és színháztörténet, és akikkel a vizsgálatokat európai kontextusba és kulturális kontaktológiai összefüggésbe tudjuk helyezni. Projektvezető: Egyed Emese.

10. A Covid19-világjárvány hatása a marketingszakma digitalizációjára – az erdélyi munkaerőpiac elemzése. A marketingszakma digitális átalakulására az aktuális világjárvány is hatással van. A kutatás célja megvizsgálni, hogyan alakult a járvány hatására a marketinges munkaerőpiac az erdélyi régióban 2020 második negyedében az új állások számát, kompetenciaigényét és a munka természetét tekintve, az e-jobs.ro álláshirdetések tükrében. A kutatás értékes adatokat szolgáltat mind az oktatási intézmények, mind a pályakezdők, mind pedig a vállalatok számára. Projektvezető: Săplăcan Zsuzsa.

11. A tudásalapú gazdaság lehetőségei Erdélyben – a tercier és a kvaterner szektor elemzése. Jelen kutatás témája a tercier szektor teljesítményének elemzése, különös hangsúlyt fektetve a tudásalapú gazdaságra, az úgynevezett kvaterner szektorra Erdélyben. A kutatásban, a témára vonatkozó szakirodalom tanulmányozása mellett, a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatbázisában található adatok kerülnek feldolgozásra. Továbbá elemzésre kerülnek azok az intézkedések, ösztönzők és eszközök (pl. adókedvezmények, támogatási programok), amelyek hozzájárulhatnak a szektor teljesítményének növekedéséhez. Projektvezető: Alt Mónika-Anetta.

12. A marosvásárhelyi református egyház kora újkori számadásai. I. 1638–1680. A kutatás célja a marosvásárhelyi református egyház legkorábbi: az 1638., 1644., 1653–58., 1661–64. és 1666–80. évekre vonatkozó, kb. 200 levélnyi számadásainak a kiadásra kész átírása, és a forráskiadvány elé szánt rövid bevezető megírása. Projektvezető: Simon Zsolt.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. Projektvezető: Bitay Enikő.

A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése.

1.1.1 Szélmalmok kutatása A gabonaörlő szerkezetek fejlődéstörténetének kutatása egy örlőszerkezetet, a szélmalmot, annak újraépítését célozza meg, kapcsolatot teremtve az elméleti alapok és a gyakorlati kivitelezés között. A konkrét megvalósítás muzeális és turisztikai objektumként épülve, technikatörténeti szempontból is jelentős alkotás (a felsőszentiváni szélmalom újjáépítése, melyet egy 14 méter átmérőjű szélkerék hoz működésbe). Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja. Kutatásvezető: Márton László.

1.1.2. A kolompkészítés technológiájának elemzése A kutatás célja: az Erdélyben még fellelhető népi mesterségek és műhelyeik kutatása, elemzése, feldolgozása, megismertetése s ugyanakkor az oktatásban való hasznosítása is. Projektvezető: Bitay Enikő.

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XIX–XX. században. A műszaki tudományok egyéniségeinek és hagyatékainak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyaték gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Középpontjában Martin Lajos műszaki hagyatékának elemzése, életének és munkásságának feldolgozása áll. Projektvezető: Bitay Enikő.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében.

1.3.1. Az Érmellék turisztikai lehetőségeinek kihasználása. A kutatás segítséget nyújtana a határ menti kistérség fejlesztésében. A XIX században ez a terület nagyon vonzó volt Debrecen lakói számára, akik szőlészeti beruházásokat végeztek itt. A Károlyi család ugyancsak befolyásolta ezen terület fejlődését. A határváltozások következtében az Érmellék nem tudta felvenni a gazdasági versenyt a régió többi kistérségével. Ezért a térség gazdasági fejlődése beindítása érdekében szükségesnek tartjuk az adottságai feltárását. A kutatás főként a borturizmusra koncentrálna, de rávilágít minden olyan vonzerőre, amely a térségben található. A kistérség gazdag kihasználatlan kulturális és természeti adottságokban. A kutatás ezeket a lehetőségeket szeretné elemezni. Projektvezető: Talpas János.

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. A kutatás célja elsősorban a Marosvécsről, Mikházáról és Felsőrépáról származó, ásatások során előkerült római kori vassalakletek archeometriai vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése jelentős új eredményekkel egészíti ki a műszaki örökségünkkel kapcsolatos ismereteinket.

1.4.1. A vas archeometallurgiája. VI. Dacia keleti limeséről származó római vassalakleletek archeometriai vizsgálati eredményeinek feldolgozása⁵⁶ A római Dacia keleti határán (limes) fekvő lelőhelyeken (Mikháza, Marosvécs, Felsőrépa) végzett régészeti feltárások során előkerült vassalakminták makroszkópos és optikai mikroszkópos (OM) jellemzőit, továbbá a minták FTIR-spektroszkópiai vizsgálatának eddig nyert eredményeit elemelik az eltérő származású vassalakok összehasonlító értékelése érdekében. A friss feltárások során nagy mennyiségű korabeli vastárgy mellett számos vassalaktöredék került a felszínre, jelen kutatás a vassalakminta adatait dolgozza fel interdiszciplináris módszerekkel. Projektvezető: Veress Erzsébet.

2. Árvízvédelmi építmények stabilitásának vizsgálata végeelem-eljárással. A vízépítési kutatás főképp a földgátak és töltések stabilitását vizsgálja, figyelembe véve a vízzel nem telített talaj mechanikai tulajdonságait (unsaturated soil mechanics). Kutató: Kisfaludi-Bak Zsombor.

3. Anyagtudomány: Lapatinibtartalmú, nanoszálal szerkezetű szilárd diszperzió-gyógyserhordozó rendszer előállítása elektrosztatikus szálképzéssel.⁵⁷ A kutatás célja: lapatinib-pilivín-pirrolidon (PVP) szilárd diszperzió létrehozása elektrosztatikus szálképzéssel, valamint a lapatinib kioldódásának vizsgálata. Követni a szálképzés során végbemenő fiziko-kémiai folyamatokat, illetve a hatóanyag oldhatóságát és kioldódási sebességét a lapatinibtartalmú PVP-szálak esetén. Projektvezető: Bitay Enikő (a 2020. évi MTA Domus csoportos pályázat támogatásával).

4. Polivinilidén-fluorid szálal szerkezetek létrehozása elektrosztatikus eljárással. A jelen projekt célja polivinilidén-fluorid (PVDF)-szálal szerkezetek létrehozása elektrosztatikus szálképzés-eljárással. Az így előállított (PVDF)-szálal szerkezetek magas piezoelektromos tulajdonsággal rendelkeznek, mely a β és a γ kristályos fázisok függvénye. A kutatás keretében vizsgálni kívánjuk az elektrosztatikus szálképzés technológiai paramétereinek hatását a keletkezett (PVDF)-szálal átmérőjére és a β és a γ kristályos fázisok jelenlétére. Ez a kutatási szakasz egy hosszú távú kutatási téma első lépése. Projektvezető: Gergely Attila.

5. Valós hengeres evolvens hajtások működésének vizsgálata. Az áttételi arány fluktuációjának tanulmányozása egyszerű hajtópár esetében. A kutatás első szakaszában azt tanulmányozzuk, hogy a fogaskerék foglábgörbéit változtatva és különböző típusú szerszámfejszalag-lekerékítések alkalmazva mennyire tudjuk növelni a fogtő merevségét, illetve csökkenteni a fog kihajlását. A második szakaszban a szabványos lábhézag újraszámolását és csökkentését szeretnénk megvalósítani az új fogazógépek merevségét és pontosságát figyelembe véve, a fog merevségének növelése érdekében, majd így tanulmányozni a fog merevségének várható növekedését. Projektvezető: Máté Márton.

6. Biocid vegyületek adszorpciója olcsó anyagokra. Esettanulmány benzalkónium-kloridra. Biocid vegyületek manapság több termékben megtalálhatóak. Fokozott használatuk (Covid19-elleni óvintézkedések) megnöveli koncentrációjukat a városi szennyvizekben. A kutatás fő célja e vegyületek vizes oldatból való eltávolításának tanulmányozása, adszorpció által, olcsó anyagokra, mint például papír és/vagy textíliák. A kutatás kimutatná melyik anyag a legalkalmasabb (gyors folyamat, magas adszorpció kapacitás), és leírná a folyamat fizikai-kémiai tulajdonságait. Projektvezető: Csavdári Alexandra.

⁵⁶ A 2020-as eredményei itt olvashatók: <https://kab.ro/hirek/hir/okori-vassalakok-eredetvizsgalata-1232>

⁵⁷ Az előző évi kutatás eredményeit felhasználva, mely itt látható: <https://kab.ro/hirek/hir/uj-eljaras-a-nehezen-oldodo-hatoanyagok-gyogyszeripari-alkalmazasara-1227>

7. Őslénytani kutatások. A kutatás célja a meglévő és az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja.

7.1. Kelet-Közép-Európa legkorábbi emlősleletei – a péterfalvi (r. Petrești, Fehér megye) multituberculata (Allotheria) emlősök morfológiai és rendszertani vizsgálata. A péterfalvi L1/a szintből (Campani–Maastricht-határ) előkerült fossziliák alapján (részleges csontváz) egy új nemzetség és egy új faj azonosítása vált lehetővé. Az L0/c szintből (Felső-Campani) előkerült szórványleletek alapján (11 db fog) egy új és valamivel korábbi faj leírására került sor. A két leletet/szintet kb. 30 m üledéksorozat választja el egymástól. Feltételezésünk szerint a két faj egy evolúciós vonalat képez. Egyéni kutató: Vremir Mátyás.

8. Matematikai és informatikai kutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósul meg:

8.1. Súlyozott és általános lineáris komplementaritási feladatok elemzése Bizonyos gazdasági és mérnöki területről származó problémák lineáris komplementaritási feladatok (LCP-k) segítségével oldhatóak meg, de ezeknek a megoldása általános esetben bonyolult. A kutatásban olyan algoritmusokat vizsgálunk, amelyek el tudják dönteni azt, hogy az LCP mátrixára fennáll-e egy korlátozó feltétel. Ezáltal általános LCP-eket tudunk kezelni. Egy újabb paradigma a hagyományos LCP kiterjesztéseként a súlyozott feladatot vezeti be. Ezekre vonatkozó algoritmusokat is tanulmányozunk. Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus.

9. Agrártudományi kutatások

9.1. A tápanyagellátás hatása a gyepfelületek fajösszetételére és fitomassza-termelésére Románia területalapjának egyötöde (4,8 millió hektár) kaszálással, illetve legeltetéssel hasznosított gyepfelület, amelyre sajnos általánosan jellemző a leromlottság, az alacsony termés-hozam és a nem okszerű használat. Ennek fő okai a szakszerűtlen gyepgazdálkodás, az extenzív használat, valamint az alul- és túllegeltetés. Kutatásunkkal a tápanyagellátás tekintetében szeretnénk olyan gyepgazdálkodási javaslatokat megfogalmazni, amelyekkel ez a természeti adottság hatékonyan és fenntarthatóan kihasználódhat. Projektvezető: Nyárádi Imre-István.

C) Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Osztály kutatási projektjei

1. Fenofibrinsav-tartalmú, nanoszálás szerkezetű gyógyszerhordozó rendszer előállítása elektrosztatikus szálképzéssel. Jelen kutatási projekt célja, egy fenofibrinsav-tartalmú, nanoszálás szerkezetű, innovatív gyógyszerhordozó rendszer előállítása, elektrosztatikus szálképzés segítségével. Reményeink szerint az előállított, aktív metabolitot tartalmazó, új gyógyszerforma számos előnnyel rendelkezne a piacon levő pro-drug fenofibráttal összehasonlítva, ezáltal növelve a beteg-együttműködést (compliance). Projektvezető: Sipos Emese.

2. Feniraminszármazékok enantioszelektív ciklodextrin komplexációjának vizsgálata. Királis feniraminszármazékok komplexációját vizsgálnánk kapilláris elektroforézissel. Célunk tanulmányozni a feniraminok enantiomerjeinek ciklodextrinek által történő királis felismerésének a háttérben fellelhető mechanizmusokat. Így lehetőség nyílik az enantiomerelválasztáshoz vezető folyamatok feltárására. Ezáltal a még most is próba-szerencse-alapon működő királis

elválasztások módszerfejlesztése racionálisan tervezhetővé válna. Projektvezető: Szabó Zoltán-István.

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei:

- Erdélyi okmánytár. V. 1373–1389. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András);
- A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyvei II. (1591–1602) (Bogdándi Zsolt);
- Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1613–1618. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 3.) (Gálfi Emőke);
- Gálfi Emőke: Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében (Erdélyi Tudományos Füzetek)
- Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);
- Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6.) Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);
- Bűnüldözés és vagyongyarapítás. A jogügyigazgatók intézménye és számadásai a kora újkori Kolozsváron (1584–1660) (Pakó László);
- Erdélyi Magyar Helynévtár I. Aranyos vidékének helynevei. (András Zselyke, Tamás Csilla);
- Aranka György levelezése (Biró Annamária).

A belső munkatársak eddigi, illetve várható eredményei

2020-ban belső tudományos munkatársaink összesen 31 tanulmányt, 1 könyvet, 5 recenziót, 1 kritikát, 1 cikket jelentettek meg, 11 előadást tartottak, 9 tudományos kiadványt szerkesztettek, 10 kiadványt korrektúráztak, 8 tudományos rendezvényt szerveztek, 22 tudományos rendezvényen vettek részt, illetve azt is érdemes kiemelni, hogy 7 kutató végez oktatói tevékenységet a BBTE különböző intézetei keretében (előadás+szeminárium), illetve tagjai államvizsga, magiszteri vagy doktori bizottságoknak.

Az EME Kutatóintézete és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete szervezésében került sor október 2-án a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban IV.* című online konferenciára, ahol Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke előadást is tartottak.

Szintén a kutatóintézet volt a szervezője a decemberi koraújkor-történeti előadásnak és könyvbemutatónak, melynek keretében Kovács András művészettörténész, intézetigazgató tartott előadást *Bethlen Gábor fejedelem újonnan előkerült címerköve Fogarasban. Internetes bejegyzések margójára* címmel, illetve Oborni Teréz, a BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa bemutatta a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban* (EME–BTK TTI, Kolozsvár–Budapest, 2020) című kiadványt.

A kutatóintézet egyes munkatársainak tevékenységét az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja is segíti, kutatásaik az EME intézményes keretein belül folytak. Ezek a projektek az MTA és az EME termékeny együttműködésének az eredményei. Az elmúlt időszakban belső munkatársaink közül hatan (Biró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke, Pakó László, Szász Anikó) részesültek az említett posztdoktori ösztöndíjban.

Július 24-én elhunyt Vremir Mátyás, neves paleontológus kutatónk, az EME Kutatóintézetének gróf Mikó Imre-émléklappal kitüntetett munkatársa, akinek halála nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi tudományos közösség számára is nagy veszteség.⁵⁸ A róla készült írás itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32196>.⁵⁹

A külső munkatársak kutatási eredményei

Az EME 2020-ban a *Regionális Tudásközpont* projekt keretében összesen 13 kutatócsoport pályázatát, munkáját támogatta. A 13 kutatási projektben összesen 50 kutató (egyetemi oktató és egyetemi hallgató, illetve doktorandusz vett részt).

Külső munkatársaink az elmúlt év során a matematika, informatika, archeometria, régészet, anyagtudományok, gépészmérnöki tudományok, közgazdaságtan, gyógyszerészet, fizika-kémia, marketing, irodalom- és színháztudomány, gazdaságföldrajz, turizmus, műszaki tudományok, környezettudomány, agrártudományok és történelem területén végeztek eredményes kutatómunkát.

Darvay Zsolt kutatócsoportja súlyozott és általános lineáris komplementaritási feladatok elemzését végezte. Valós hengeres evolvens hajtások működésének vizsgálatával foglalkozott a Máté Márton irányította kutatócsoport. A terciér szektor teljesítményének elemzésével foglalkozik Alt Mónika-Anetta csoportja, különös hangsúlyt fektetve a tudásalapú gazdaságra, az úgynevezett kvaterner szektorra, Erdélyben. A Sipos Emese irányítása alatt dolgozó kutatócsoport egy fenofibrinsav-tartalmú, nanoszálás szerkezetű, innovatív gyógyszerhordozó rendszer előállításán dolgozik, elektrosztatikus szálképzés segítségével. Szabó Zoltán-István csoportja a feniraminok enantiomerjeinek ciklodextrinek által történő királis felismerésének hátterében fellelhető mechanizmusokat vizsgálja. A Săplăcan Zsuzsa által vezetett kutatócsoport azt vizsgálja az e-jobs.ro álláshirdetések tükrében, hogy miként alakult a járvány hatására a marketinges munkaerőpiac az erdélyi régióban 2020 második negyedében. Összehasonlító dráma- és színháztudományi kutatásokat végzett az Egyed Emese által irányított kutatócsoport. A Talpas János irányítása alatt dolgozó kutatócsoport az Érmellék turisztikai lehetőségeit vizsgálta, főként a borturizmusra koncentrálva, de rávilágítva minden olyan vonzóra, amely a térségben található. Gergely Attila és munkatársai polivinilidén-fluorid (PVDF)-szálak szerkezetek létrehozásán dolgoznak elektrosztatikus szálképzés-eljárással. Csavdári Alexandra kutatócsoportja biocid vegyületek vizes oldatból történő adszorpció általi eltávolítását tanulmányozta. A Nyárádi Imre-István irányította projekt keretében olyan gyepgazdálkodási javaslatok kidolgozását célozták meg, amelyekkel ez a természeti adottság hatékonyan és fenntarthatóan kihasználható. Simon Zsolt projektjében a marosvásárhelyi református egyház kb. 200 levélnyi, kora újkori számadásainak átírására és a forráskiadvány elé szánt rövid bevezető megírására került sor. Veress Erzsébet csoportja a római Dacia keleti határán (limes) található lelőhelyeken (Mikháza, Marosvécs, Felsőrépa) előkerült vassalakminták makroszkópos és optikai mikroszkópos (OM) jellemzőit vizsgálta, illetve a minták FTIR-spektroszkópiai vizsgálatának eddig nyert eredményeit elemezte. Sajnos 2020. november 10-én elhunyt Veress Erzsébet vegyész, külső tudományos munkatárs, az archeometria kutatócsoport vezetője, aki hosszú éveken keresztül aktívan

⁵⁸ <https://www.eme.ro/ro/web/guest/hir/-/tartalom/elhunyt-vremir-matyas-paleontologus-az-eme-tudomanyos-munkatarsa-253801>

⁵⁹ Bitay Enikő: *Búcsú egy igaz felfedező kutatótól. In memoriam Vremir Mátyás (1970–2020)* In: Erdélyi Múzeum 82. kötet 3. füzet, 2020. EME, Kolozsvár, 147–150.

vett részt Egyesületünk tudományszervező, kutatási és tudományterjesztési tevékenységeiben.⁶⁰ A róla szóló megemlékezés itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/32475>.⁶¹

A felsorolt kutatások eredményeit a 2020/21-es év során 20 (8+12) tudományos konferencián ismertették, illetve tervezik ismertetni. Létrejött, illetve előkészülőben van 24 tudományos publikáció (2 IF-os), 1 könyv, illetve 7 szakdolgozat, segédlet, tudomány-népszerűsítő és egyéb publikáció (közlemény). Ezenkívül a múlt évben csatlakozó Szabó T. Csaba kutatása eredményét is megemlítjük, aki Bodor András hagyatékát dolgozta fel. A digitalizált hagyaték az Erdélyi digitális adattárba lett feltöltve, illetve 2020-ban megjelent egy kötete is.⁶²

Külön említésre méltó, hogy a külső programok esetében a tudományművelés oktatóműhelyeiről is beszélhetünk, hiszen a kutatások egyetemi oktatók irányítása mellett, de fiatal kutatók bevonásával folytat/folytak, elősegítve ezzel az egyetemi kutatómunkát egyfelől, a szakosztályi kutatómunkát másfelől. Ez a fajta együttműködés tulajdonképpen az EME-t egykor létrehívó szándék egyik fontos elemének beteljesítése is.

A külső kutatási megbízások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján. Kutatási tevékenységet az egyes szakosztályok keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolóiban tájékozódhatunk.

Az intézetünkben folyó kutatómunkát más tudományos műhelyekkel és intézményekkel kötött együttműködési megállapodások is elősegítik, hiszen gyakran a partnerintézetek gondozzák a kutatót és feldolgozásra váró iratokat, jegyzőkönyveket, levéltári forrásokat. Ezek az együttműködések, kapcsolatok nyomon követhetők a közös kiadványokban, rendezvényekben, szakmai fórumokon is.

Kutatási programjaink támogatói voltak a múlt évben: a Magyar Miniszterelnökség (a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.), a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus szülőföldi és magyarországi ösztöndíjpályázat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Budapesti Műszaki Egyetem, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése.

Információs és Dokumentációs Központ

A **Rhédey-házban** levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmás kiadás-gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból állnak (repertóriumok, adatbázisok, szótárak,

⁶⁰ <https://www.eme.ro/ro/web/guest/hit/-/tartalom/elhunyt-veress-erzsebet-vegyesz-az-eme-kulso-tudomanyos-munkatarsa-az-eme-tiszteleti-tagja-273523>

⁶¹ Bitay Enikő: *In memoriam Veress Erzsébet 1949. március 8. – 2020. november 10.* In: Erdélyi Múzeum 82. kötet 4. füzet, 2020. EME, Kolozsvár, 151–153.

⁶² Csaba Szabó, *András Bodor and the History of Classical Studies in Transylvania in the 20th century*, Archaeopress Ltd, Archaeological lives series, Oxford, 2020. <http://archaeopress.com/ArchaeopressShop/Public/displayProductDetail.asp?id=%7BB9D43763-F5B2-49DD-9982-3024A6685BCE%7D>

térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet elérni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

Március közepétől, a szükségállapot teljes ideje alatt, a fertőzésveszély megelőzése, elkerülése végett az EME könyvtárai zárva tartottak, könyvtárosaink otthon végezték munkájukat. Az azt követő időszakban, május közepétől október végéig könyvtári szolgálat működött a Rhédey-, valamint a Jordáky-házban, szigorú higiéniai előírások betartásával. Az olvasóterem használata, a kölcsönzés előzetes telefonos vagy elektronikus egyeztetés alapján volt lehetséges.

A titkárság segítségével tagtársainkat folyamatosan értesítettük honlapunkon, hírlevélben a koronavírus-járvány ideje alatt szabadon hozzáférhető adatbázisok, szolgáltatások elérhetőségéről.

Október végétől az év végéig, a megbetegedések számának növekedésével, újból szüneteltettük a könyvtári fogadóprogramot, feladatainkat otthon végeztük.

Az elmúlt év során igyekeztünk a felsőoktatást is segíteni azzal, hogy az állományunkban levő kötelező szakirodalmat kölcsönadtuk a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár munkatársainak digitalizálás céljából.

Központi könyvtárunkat 2020-ban 140 regisztrált olvasó használta.

A korlátozások miatt 2020-ban a könyves szakma rendezvényei, a könyvvásárok elmaradtak, ill. online térbe költöztek, így a lezárások után kiadványainkkal csak augusztusban, a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozaton vehettünk részt.

Gyűjteménykezelés és -fejlesztés

Az elmúlt év során 154 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába. Az otthoni munkavégzés egyik feladata volt a régi, kézzel írott leltárkönyvek elektronikus formába való átírásának folytatása, mely feladat során 520 tétel bevezetésére, az adatok ellenőrzésére és a könyv raktári jelzetének a leltárban való jelölésére került sor.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a köteles példányok elküldését.

A 2020-as év korlátozásai megnehezítették a cserekiadványok, tiszteletpéldányok eljuttatását is a megfelelő intézményekhez, magánszemélyekhez. Így az elmúlt év folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiból 932 kötetet ajándékoztunk vagy adtunk át tiszteletpéldányként különböző intézményeknek, iskoláknak és vendég előadóknak, valamint a szerzőknek. Cserepartnereinknek 336 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által. Ebben az évben 26 személy fizetett elő az Erdélyi Múzeum folyóiraatra, melynek első három számát átvehették postai küldeményként vagy székházunkban személyesen.

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászváros), Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Csíki Székely

Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Polis Könyvkiadó, Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Minerva Művelődési Egyesület (Kolozsvár), Teleki Téka Alapítvány, Fekete Templom Levéltára (Brassó), Genersich Antal Alapítvány, Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Komp-Press Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, Magyarország Főkonzulátusa (Kolozsvár), METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jósa András Múzeum (Nyíregyháza), Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Aniszi Kálmán, Benkő Levente, Biró Annamária, Bitay Enikő, Boka László, Boldizsár Zeyk Imre, Egyed Ákos, Gaal György, Gyéresi Árpád, Hencz Hilda, Kicsi György, Kovács Kiss Gyöngy, Mózes Huba, P. Kovács Klára, Rosivall László, Tuka László, Vekov Károly. Az adományokat ezúton is köszönjük.

A Jordáky-könyvtár vezetését 2020. február végétől András Zselyke vette át, azonban sajnálatos módon, március 11-én a koronavírus-járvány és az egyetemek online üzemmódra áttérésének okán a könyvtár tevékenységét is korlátoztuk, és ez az állapot továbbra is fennáll. Ebben az időszakban csak rendkívüli kéréseknek eleget téve nyitottuk meg a könyvtár kapuját, meghatározott időszakra. E különleges helyzetből következően, hogy a könyvtár látogatottsága drasztikusan csökkent, 158 olvasó írta alá januártól a jelenléti naplót. Ebben a rövid időszakban is főként történészhallgatók és szintén történész magiszteri hallgatók látogatták könyvtárunkat.

Nyitvatartásának három hete alatt körülbelül 20 új kötettel gazdagodott a Jordáky-könyvtár állománya, amelyek bevezetésre kerültek az EME-könyvtárak online katalógusába.

A Lakatos utcai ingatlanban levő könyvtárban és kézirattárban változatlanul nagy gondot okoz a gyarapodó anyag raktározása. Az újabban beérkezett könyvadományokat részben már sikerült elhelyezni, és a kutatók rendelkezésére bocsátani. Erre azért is adódott lehetőség, mert a Szegedi Egyetemi Könyvtár adományaként 2019 végén érkezett, Mohács előtti oklevélmásolatokat és mikrofilmeket a pincében helyeztük el, a könyvtári duplum példányokkal együtt.

A katalógusban még nem szereplő anyag bevezetését doktorandusz kollégánk, Izsán Csaba végezte, és ő segédkezett a kézirattári anyag rendezésénél is.

A helyszüke az egyre bővülő kutatói forgalomnak örvendő kézirattári gyűjtemény fejlesztését is akadályozza. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával beszerzett raktári állványzat teljesen megtelt, így a továbbiakban csak kisebb hagyatékok/letételek elhelyezése lehetséges.

Az elmúlt időszakban gyűjteményünk kisszámú, de értékes adományok révén gyarapodott. Palocsay Kata adományából a Fazakas család egyszemélyi terjedelmű, kéziratos hagyatéka,

Dávid Gyula révén pedig Palczer Károly középiskolai tanár, 56-os elítélt iratanyaga került gyűjteményünkbe. Az adományokat köszönjük.

Könyvtárainkban 2020-ban az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) égisze alatt működő Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával több fizetési adatbázis is elérhető volt. Az Akadémiai Kiadó által működtetett honlapok közül a MeRSZ (Akadémiai Kiadó) (<https://mersz.hu/>) és az Akadémiai Kiadó Szótárai (<https://www.szotar.net/>) voltak elérhetőek. A Szaktárs portál (<https://www.szaktars.hu/>) keretében az Attraktor Kiadó, a Balassi Kiadó, a Gondolat Kiadó, Kortárs Kiadó, a Kronosz Kiadó, L'Harmattan Digitális Adatbázis, Mentor Kiadó, Napvilág Kiadó, Osiris Kiadó kiadványaihoz lehetett hozzáférni. Ezenkívül elérhető volt a Tinta Kiadó SzóTudásTár (<https://szotudastar.hu/>), a Szaktudás Kiadó (<https://www.szaktars.hu/szaktudas/>), a Typotex Interkönyv (<https://edu.interkonyv.hu/>), illetve a Kossuth Kiadó (https://zeusz.kossuth.hu/_index_.html) adatbázisa. 2020 augusztusától az év végéig a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Bölcsészeti Központja támogatásának köszönhetően az Arcanum Digitális Tudománytár (<https://adtplus.arcanum.hu>) is szabadon hozzáférhető volt.

III. Az Erdélyi digitális adattár és az EME elektronikus könyvtárának működése és fejlesztése

Az Erdélyi digitális adattár (EDA)

Az EME digitális szolgáltatása az évek során több fejlesztésen ment keresztül, kezdetben az EME statikus portálán, majd 2005-től az EME dinamikus honlapján folyamatosan jelentek meg a digitalizált tartalmak azt követően, hogy szervezetté váltak a digitalizálási munkálatok. A digitális tartalmak sokszínűségére való igény hívta életre 2009-ben, az EME megalakulásának 150. ünnepi évében, az első gyűjteményes repozitóriumunkat, DSpace-rendszerben kiépítve, az *EME adattára* néven. A digitalizált anyagok számának gyors növekedése vetette föl a gyűjtőrepozitórium-szolgáltatás fejlesztését, melyet az EME 2011-ben *Erdélyi digitális adattár* néven alakított ki, és azóta is folyamatosan bővít és fejleszt. A repozitórium nyílt hozzáférést biztosít a feltöltött anyagokhoz, így egyrészt lehetőséget nyújt a tudományos munkák szélesebb körben való terjesztésére, másrészt segíti, megkönnyíti a kutatók dokumentációs munkáját. Emellett az EDA a feltöltött anyagok biztonságos megőrzését is lehetővé teszi. A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, gyűjteményeket, régi kiadványainkat, mind a legfrissebb szakirodalmat, kutatási eredményeket és az egyesületi rendezvények dokumentumait.

2019-ben a Magyar Tudományos Művek Tára Repozitóriumminősítő Szakbizottsága az Erdélyi digitális adattárat minősített repozitóriumnak értékelte.

2020-ban a DSpace felülete jelentős fejlesztésen ment át, 2021-ben várható a 7. verzió megjelenése. Mint ismeretes, a DSpace nyílt forráskódú rendszer szabadon fejleszthető, ebben a fejlesztésben intézményünk is részt vállalt az elmúlt évben, segítve az új verzió mielőbbi megjelenését.

Az EDA jelenleg kilenc egységből (tárból) áll, melyek folyamatosan bővülnek, tavaly a következő tételekkel gazdagodott:

Az Erdélyi Múzeum folyóiratnak az alábbi kötetei kerültek be az elmúlt évben az EDA-ba: az 1895., 1910/6., illetve az 1911–2020 közötti kötetek (s az ezekben lévő tanulmányok külön

is). A folyóirat összes digitalizált kötetét sikerült metaadatokkal is ellátni. Folytatódott az Erdélyi magyar szótörténeti tár VI. kötetének feltöltése (1–200 old.). Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat következő köteteivel gyarapodott adattárunk: 285. Murádin Jenő: *Fegyverek és műzsák: Erdély művészete az első világháború idején*; 286. Dáné Veronka: „*Mennyi jobbágya és mennyi portiója*” *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében*. Az eddig megjelent ETF-eket sikerült metaadatokkal is ellátni (a tanulmánykötetek esetében a tanulmányokat is egyenként). Az Emberek és Kontextusok sorozat 14., Miklós Alpár: *Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányáiban* (18–19. század) kötete is bekerült az adattárba. Az Acta Materialia Transylvanica folyóirat 2020/1. és 2020/2. füzetei váltak elérhetővé magyar és angol nyelven is. A Műszaki Tudományos Közlemények 12. (teljes kötet+10 tanulmány) és 13. (teljes kötet+33 tanulmány) kötete is hozzáférhető az EDA-ban.

Ezenkívül 9 önálló kötet is felkerült az EDA-ba: Cicero, Marcus Tullius (ford., sajtó alá rend. Pap Levente): *Piso ellen*; Péntek János: *Történesek a nyelvben a keleti végeken II.*; Gidó Attila: *Két évtized: a kolozsvári zsidóság a két világháború között*; Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor (szerk.): *Testimonio litterarum: Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*; Cseke Péter (szerk.): *Eke és toll. Dr. Nagy Miklós emlékezete*; Bányai Éva: *Fordulat-próza. Átmenetnarratívák a kortárs magyar irodalomban*; Pápai Páriz Ferenc (sajtó alá rendezte: Rácz Emese): *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története*; Péter H. Mária: *Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1919 között*; Hermann Gusztáv Mihály, Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út*.

A Műszaki Tudományos Közleménynek két kötete került be az adattárba: az MTK 12. kötete (a benne lévő 10 tanulmány külön is), és az MTK 13. kötete (33 tanulmány külön is). A Műszaki Tudományos Füzetek közül a következő kötetek váltak elérhetővé: 11., Bitay Enikő: *Anyagtudományi laboratórium 1. kötet: Tulajdonságminősítő vizsgálatok*; 14., Papp István: *Mechanizmusok optimális kiegyensúlyozásának elmélete*. A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek 13. kötete: Jancsó Árpád: *A temesvári lóvasút története 1869–1899* érhető el az EDA-ban. A Letöltés sorozatból a következő két kötet vált elérhetővé az adattárban: Kálai Sándor (szerk.): *Médiakultúra Közép-Kelet-Európában*; Kassay Réka: *Barbie vagy Star Wars? Mesehős-reprezentációk iskolás gyermekek életében*.

Ezenkívül a Tánczos Vilmos és Peti Lehel szerkesztette *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásoságról* c. tanulmánykötet is bekerült adattárunkba. A Certamen sorozatunk V. kötete is elérhetővé vált (Egyed Emese, Fejér Tamás (szerk.): Certamen V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában), illetve a Kölesériana sorozatunk két kötete: 2. Köleséri Sámuel, (szerk. Font Zsuzsa): *Erdély aranybányászata*; 3. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Kovács András (szerk.): *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás*.

A Tudóstárban Bodor András hagyatékát bővítettük: 15 portrét, 42 képet és 37 munkáját sikerült feltölteni az elmúlt évben. Továbbá felkerült Imreh István, Engel József és Kabán Annamária hagyatéka is.

A felsoroltak mellett néhány konferencia plakátja is elérhetővé vált online: 30 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya előadásainak plakátai (10 plakát), a XXI. Műszaki Tudományok Ülésszak előadásainak plakátai (4 plakát) és a *VII. erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferencia* plakátja.

A 2020-ban megtartott előadások, konferenciák, szakképzések is hozzáférhetők online: A műszaki tudományosságért – 30 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya (4 pdf-et tartalmaz).

A következő programfüzetek is elérhetők az EDA-ban:

- 2019 – XX. Műszaki Tudományos Ülésszak-programfüzet
- 2020 – A XXV. Fial Műszakiak Tudományok Ülésszaka programja
- 2020 – XII. Műszaki Tudományos Ülésszak-programfüzet
- 2020 – VII. erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferencia programja

Az EDA-ban elérhető a Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2019. évi munkájáról.

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának tára is bővült a következőkkel: 2020.01.23 – 30 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya; XXIV. Fial Műszakiak Tudományos Ülésszaka – 2019. 03. 28 – 39; XVIII. Technikatörténeti alkotótábor – Csernakeresztúron, 2019. 08. 26 – 29; VII. magyar műszakis ballagás – 2019. 06. 11; XX. Műszaki Tudományos Ülésszak – 2019. 11. 23; XXI. Műszaki Tudományos Ülésszak – 2020. 11. 21.

Az emlékkönyvek közül a következőket sikerült digitalizálnunk és metaadatokkal is ellátnunk:

- Benő Attila, T. Szabó Csilla (szerk.): *Az ember és a nyelv - térben és időben*;
- Péntek János, Czégényi Dóra (szerk.): *Emlékkönyv Márton Gyula születésének centenáriumára*
- Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*
- Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*
- Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.*

A 2020-as év végére az adattár **23 700** tételre gyarapodott. Elérhetősége: <https://eda.eme.ro/>.

Az EME elektronikus könyvtára

Az EME, kiadványai által, az új tudományos eredményeket hivatott közreadni, s a magyar szakmai nyelvet is ápolni. Magyar nyelvű kiadványaink nehezen jutnak el a nemzetközi vérkeringésbe, ezeket az EDA-ban s más adattárakban is igyekszünk közzétenni (pl. CEOOL, REAL, MTMT), népszerűsíteni. Ugyanakkor szükségesnek mutatkozott az is, hogy egyedi azonosítóval (DOI)⁶³ lássuk el egyes kiadványainkat és a folyóiratainkban közölt tanulmányokat, mivel ezáltal könnyen bekerülhetnek a nemzetközi metaadattárházakba.

Az EME elektronikus könyvtárát 2018-ban hoztuk létre az elektronikus egyedi azonosítóval (DOI) ellátott dokumentumok bevezetése/elhelyezése érdekében. Ez az egyszerű, saját fejlesztésű tár – ahol azon kiadványaink kaptak helyet, melyekhez elektronikus dokumentumazonosítót (DOI-számot) rendeltünk – a kitűzött célnak megfelel, illetve hasznosnak bizonyul. Eképpen az EME kiadványai megjelennek a nemzetközi adatbázisokban is, azonosítójuk révén hivatkozhatóak, s ismertebbé és könnyebben hozzáférhetővé válnak a szakmai közönség körében is.

2019-ben öt, az EME által kiadott sorozat (Erdélyi Tudományos Füzetek, Fial Műszakiak Tudományos Ülésszaka, Műszaki Tudományos Közlemények, Műszaki Tudományos Füzetek,

⁶³ A DOI (Digital Object Identifier)-szám egy olyan jelzés, amely elektronikus dokumentumok azonosítását teszi lehetővé digitális hálózatokban. Más azonosítórendszerekkel ellentétben, a DOI nincs helyhez kötve, és nem függ attól, hogy az adott dokumentum pillanatnyilag hol található, mert magát a dokumentumot azonosítja, és nem a helyet, így mindig hozzárendeli a dokumentumhoz az éppen aktuális elérhetőséget.

Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek), illetve az azokban megjelenő írások mindegyike külön online DOI-számot kapott, ezáltal az egyes sorozatok visszamenőleg is DOI-számmal lettek ellátva. A felsorolt kiadványokat az MTA Könyvtár és Információs Központján keresztül a Crossref adatbázis jegyzi. 2020-ban ezt továbbfejlesztettük, az ETF esetében a teljes sorozatot visszamenőleg is elláttuk DOI-számmal. Ezenkívül folyamatosan bővítettük a már felvitt sorozatok újjannan megjelent tanulmányaival, s újabb sorozatot (*Certamen*) és tanulmányköteteket (*Az erdélyi magyar tudomány történetéből*, *Fejezetek Székelyföld technikatörténetéből*) is bevittünk az elektronikus könyvtárba, ily módon megoldódott az online megjelenő közlemények egyértelmű azonosítása és elérésük hosszú távú biztosítása.

Az EME elektronikus könyvtárában jelenleg az alábbi kiadványok találhatók meg három kategóriában, az ezekhez rendelt egyedi azonosítóval, elérhetőséggel/linkkel.

Sorozatok: *Certamen* 10.51384 (online); Erdélyi Tudományos Füzetek 10.36240 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/etf/etf-main.html>; Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka 10.36243 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/fmtu/fmtu-main.html>; Műszaki Tudományos Füzetek: 10.36242 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/mtf/mtf-main.html>; Műszaki Tudományos Közlemények 10.33895 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/mtk/mtk-main.htm>; Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek: 10.36241 (online): <https://www.eme.ro/publication-hu/TTF/ttf-main.html>.

Folyóiratok: *Acta Materialia Transylvanica* 10.33923 (online), <https://www.eme.ro/publication-hu/acta-mat/mat-main.htm>. Az Erdélyi Múzeum folyóirat egyedi azonosítóját is lehívtuk 2019-ben: 10.36373 (online), ennek aktiválását csupán az első szám feltöltését követően lehet kérni, ez ideig erre nem volt igény.

Tanulmánykötetek: (<https://www.eme.ro/publication-hu/kotetek/kot-main.html>) egyedi kiadói azonosítóval ellátott kötetek: 10.36337 (online) és a bennük található tanulmányok. Itt található *Az erdélyi magyar tudomány történetéből* (2006), *A romániai magyar tudományosság intézményi keretekben* (2017), *Fejezetek Székelyföld technikatörténetéből* (2019) című kiadványok.

Az eddig összesen 2077 felvitt tételt jelentő, DOI-számmal ellátott dokumentum folyamatosan bekerül az MTMT-be, illetve a REAL-ba is.

Az EME elektronikus könyvtárában itt érhetőek el az eddig feltöltött kiadványok: <https://eme.ro/publication-hu/>, egyeseknek angol nyelvű változatai is vannak, azok pedig itt tekinthetők meg: <https://eme.ro/publication/>.

A DOI-számok egyenkénti elhelyezése az egyes dokumentumok digitális változatára, majd ezek feltöltése az erre a célra kialakított elektronikus könyvtárba komoly, precíz munkát jelentett. Mindezen munkát kollégáink, Szilágyi Júlia, Orosz Bettina és Kisfaludi-Bak Zsombor végezték. A munkafolyamatoknak azonban még nincsen vége, hiszen az egyes tanulmányok és kötetek terjesztéséhez és a szerzők munkájának jegyzéséhez mindezeket az MTMT-ben is elhelyezzük, a szerzőket hozzárendelve, illetve az EDA és a REAL adattárakba is felkerülnek. Az EME mint intézmény is bekerült 2019-ben az MTMT-be. Az EME részéről az MTMT-ben adminisztrációs joggal ellátott, megbízott felelős Kisfaludi-Bak Zsombor kollégánk.

Online rendezvények. A kialakult járványhelyzet miatt az elmúlt évben igyekeztünk a digitális adatok szolgáltatásán kívül az online találkozók lehetőségét is megteremteni (képernyős beszélgetés, könyvbemutató, online felolvasóülés, videókonferencia stb.) *EME-rendezvények online*

platformon címmel.⁶⁴ Miután intézményünket iktattuk a TechSoup ONG szervezeteket tömörítő csoportjába, díjmentesen megkaphattuk a „G Suite Basic”-ot (Google-alapprogramcsomagot), ezáltal lehetővé vált a Google Apps-alkalmazáscsomagok használata, melynek prémium változatát 2020. szeptember 30-ig díjmentesen használhattuk. Mindez lehetővé tette azt, hogy online szobákban (Google Meet) 100-nál több fő vehessen részt egy-egy rendezvényen, illetve az eseményről videófelvétel készülhessen. Miután ez a lehetőség lejárt, újabb előnyös megoldást kerestünk, ezért a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozatra a Zoom videokonferencia-program szolgáltatásait vettük igénybe, illetve vásároltuk meg egy hónapra a 10-es licenccsomagot (business-csomagot). A programmal szerzett pozitív tapasztalatok alapján úgy döntöttünk, hogy a 2021-es évre egy licenct (PRO-csomagot) folyamatosan fenntartunk, melyet szükség esetén bővíthetünk (az egyes rendezvények igényei szerint) akár 500 főre is. Szintén a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvényre hoztuk létre az EME YouTube-csatornáját: <https://www.youtube.com/channel/UCK34hY4MXSfJ0m33ayPx1zQ>, ahol az előadások élőben követhetők, illetve felvételeket is közzéteszünk az EME videórendezvényeiről, melyek ily módon azokhoz a személyekhez is eljuthatnak, akik nem vehettek részt egy-egy rendezvényünkön, s utólag szeretnék megtekinteni, vagy esetleg újranezni. Ezúton kérjük az EME tagtársait, hogy regisztráljanak erre a csatornára, melynek, a megfelelő számú regisztrálást követően, egyéni csatorna-URL-címet tudunk igényelni/megadni. A szakosztályoknak és fiókegyesületeknek is megvan a lehetőségük arra, hogy saját YouTube-csatornát nyissanak, egyesek már éltek is ezzel (MTSZ, sepsiszentgyörgyi fiókegyesület).

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás.

Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója, a kiadványok népszerűsítése, a könyvvásárokon, illetve könyvbemutatókon való részvétel mellett fontosnak tartja az akkreditáció megszerzését, illetve folyamatos fenntartását is. A kiadó rendszeresen megjelenő szakfolyóiratai mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal, intézményekkel közösen.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink közül az Erdélyi Múzeum (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata) 2020. év 1., 2., 3., 4. füzetei jelentek meg (felelős szerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy, szakszerkesztők: Kovács András, Tánzos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly). Az Acta Materialia Transylvania (főszerkesztő: Bitay Enikő, lapszámszerkesztő: Dobránszky János) 3. évfolyamának 2020/1., illetve 2020/2. száma jelent meg. Az Orvostudományi Értesítő 93. kötetének első száma jelent meg, a 2020/2-es szám nyomdakész cikkei már elérhetőek, ezenkívül egy különszámát is kiadták a folyóiratnak, amely a XXVII. tudományos diákköri konferencia összefoglalóit tartalmazza.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatnak négy újabb kötete jelent meg 2020-ban: Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Jakó Klára (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I.* (ETF 290); Csata Adél: *Benkő József, a historia litteraria művelője: Egy kontextualizáló olvasat* (ETF 291); Vogel Zsuzsa: *Az olvasás útjain, a biográfiától a*

⁶⁴ <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/emerenendezvenyek-onlineplatformon-244992>

közköltészetig (ETF 292); Sófalvi Emese: *Zeneoktatás a kolozsvári Muzsikai Conservatoriumban 1819–1869 között* (ETF 293) címmel.

Az Emberek és Kontextusok sorozat két új kötetel gyarapodott: Szakál Anna (sajtó alá rend., bev., jegyz.): *Önfejű unitárius lelkész – innovatív néprajzi gyűjtő* (17. kötet) és Bajkó Árpád: *Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében* (18. kötet).

A Letöltés sorozat 10. kötete Hermann Veronika: *Helyettem a nyelv: Identitáspolitikák az irodalomban*, illetve 11. kötete Rácz Éva Mária: *A közszolgálati rádió átalakulása* címmel jelent meg.

A Certamen sorozat hetedik kötete hagyta el a nyomdát 2020-ban: Egyed Emese, Pakó László (szerk.): *Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*.

Ezenkívül útnak indítottuk legújabb sorozatunkat Erdélyi Magyar Helynévtár címmel, melynek első kötetét T. Szabó Csilla és András Zselyke szerkesztette *Aranyos vidékeinek helynevei* címmel.

A Műszaki Tudományos Közlemények 12. és 13. száma jelent meg: Bitay Enikő, Máté Márton (szerk.): *A XX. Műszaki tudományos ülészek előadásai – Proceedings of the XIXth International Conference of Technical Sciences*; Bitay Enikő (szerk.): *A XXV. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülészek előadásai – Proceedings of the XXVth International Scientific Conference of Young Engineers*.

A Műszaki Tudományos Füzetek sorozat 14., legfrissebb, 2020-ban megjelent kötete Papp István: *Mechanizmusok optimális kiegyensúlyozásának elmélete* című kiadványa.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat két újabb kötetel gyarapodott: Miholcsa Gyula: *Erdély napórái* (TTF 14) és Jancsó Árpád: *A Temesvár–Lippa–Radna helyiérdekű vasút története* (TTF 15) című kötetekkel

Önálló kötetként jelentek meg az alábbiak:

Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária (szerk.): *Peregrináció és erudíció: Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*

Szikszai Mária: *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége: Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában*

Péntek János, Benő Attila; szerkesztette: Kontra Miklós: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*

Bilibók Renáta, Biró Annamária, Serestély Zalán (szerk.): *Életeink. Horváth Andor-invokációk*

Szabó Zoltán-István: *Monoklonális antitestek vizsgálata kapillaris elektroforézissel*

Tamás Adél, Bartalis Boróka, Kádár Edit: *Magyar nyelv és irodalom, VII. osztály*

Albu-Balogh Andrea, János Szabolcs, Verók Attila (szerk.): *Az irodalom és a kultúra éltető közege: a lokális és a regionális*

Más kiadókkal közösen megjelentetett kiadványok:

Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”* (a Balassi Kiadóval közösen)

Nagy Előd Ernő, Kovács Béla: *Élelmiszerkémia és táplálkozástudomány dióhéjban* (a Studium Kiadóval közösen)

Metz Júlia, Orbán-Kiss Károly, Szilágyi Tibor: *Élettan* (a Studium Kiadóval közösen)

Bárdi Nándor, Kiss Tamás, Éger György: *Magyarok Romániában 1990–2015* (a Kriterion Kiadóval közösen)

Falusi Norbert: *Két nemzet határán* (a Kriterion Kiadóval közösen)

Bodó Julianna (szerk.): *Térség és tudomány* (a T3 INFO Kiadóval közösen)

Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Színház, civil társadalom és politikum. Írások, tanulmányok*
Kötő József emlékére (az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel közösen)

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

A Romániai Tudományos Kutatás Országos Tanácsa (CNCS) hosszú szünet után, tavaly, év végén ismét akkreditálta a humán tudományok területén működő kiadókat és folyóiratokat. Kiadónk mindkét megmérettetésen jól szerepelt. A filológia szakterületén A, a történelem és kultúratudományok, illetve film- és médiatudomány területén B kategóriájú minősítést szerzett (http://www.cnsc-nrc.ro/wp-content/uploads/2020/12/categorii.Edituri.Site_CNCS_2020.pdf)

Az Erdélyi Múzeum folyóiratot B kategóriájú tudományos folyóiratként akkreditálták valamennyi szakterületen (filológia, történelem és kultúratudományok, filozófia) (http://www.cnsc-nrc.ro/wp-content/uploads/2020/12/categorii.Reviste.Site_CNCS_2020.pdf?fbclid=IwAR3sIxbllIGRsTsnvOf6ChW1DrKglOd-KAiY4hO5e1Yst_kQq3S5R_B0L2w) .

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által A és B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptetéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Fontosnak tartjuk, hogy kiadónk a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) a különböző könyves eseményeken is jelen legyen. Friss kiadványainkat – az EME székházában szervezett bemutatók mellett, melyekbe bevonjuk az egyes tudományterületek szakértőit – igyekszünk más hazai és külföldi intézetek rendezvényeire is eljuttatni, ott is bemutatni. Mindezek mellett részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon, könyves eseményeken. Az elmúlt év során sajnos legtöbb könyves rendezvény elmaradt, vagy az online térbe költözött.

2020 januárjában a Műszaki Tudományok Szakosztály közgyűlésének keretében került sor a 2019-ben megjelent, műszaki tudományokat felölelő EME-kiadványok bemutatójára. A Természettudományi Szakosztály januári közgyűlésén Bartók Katalin és Bauer Norbert szerkesztők mutatták be az *Erdély püspöke, tudósa és mecénása – Haynald Lajos* című kötetet. Ugyancsak 2020 januárjában az előző évben megjelent kiadványainkat mutatták be az MTA Könyvtár és Információs Központjában Keszeg Vilmos elnök, Sipos Gábor alelnök, Bitay Enikő főtítkárs és Biró Annamária felelős kiadó.

A Komp-Press Kiadóval közösen adtuk ki 2019-ben Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések. A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyék orgonái* című könyvét, melynek bemutatójára szintén 2020 januárjában került sor.

Augusztusban a Kolozsvári Magyar Napokon került bemutatásra Péntek János és Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* című kötete. Október 15-én Gyergyószentmiklóson mutatta be a *Fejezetek a Székelyföld technikátörténetéből* című kötetet Márton László, a könyv szerkesztője. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben online rendezvénysorozat keretében az I. szakosztály Nyelvészet-, irodalom-, néprajz- és színháztudományi szekciójában több, frissen megjelent kiadványunkat is bemutatták, megszólaltatva szerzőket, szerkesztőket. Szakál

Annával Keszeg Vilmos beszélgetett az *Önfejű unitárius lelkész – innovatív néprajzi gyűjtő. Ürmösi Sándor (1815-1872) írásos hagyatéka* c. kötetéről. T. Szabó Csillát és András Zselykét Benő Attila kérdezte az általuk szerkesztett *Aranyos vidékének helynevei* c. kötetéről, Csata Adéllal Papp Kinga beszélgetett Benkő József, a *historia litteraria művelője. Egy kontextuálól olvasat c. munkájáról*. A Letöltés sorozat szerkesztője, Keszeg Anna, Hermann Veronikát kérdezte a sorozat legfrissebb kötetéről (*Helyettem a nyelv. Identitáspolitikák az irodalomban*). Az Erdélyi Múzeum 2020/3-as irodalomtudományi számáról Varga P. Ildikó felelős szerkesztő beszélgetett a szerzőkkel. Az I. szakosztály által szervezett tudomány napi rendezvényeket egy közös könyvbemutató zárta, melynek keretében a Certamen sorozat VII. kötetét ismertették a szerzők és a szerkesztők.

December 10-én az EME Kutatóintézete szervezett online könyvbemutatót, ahol a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban (EME–BTK TTI, Kolozsvár–Budapest, 2020) című kiadványt mutatta be Oborni Teréz, a BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.*

Tavaly is kiosztottuk az Év Könyve díjat, melyet az előző (2019-es) évben megjelent kiadványaink közül választott ki egy erre felkért bizottság. A díjazott kiadványok: *Gróf Székely László élete s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása. 1716–72.* (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Fehér Andrea); Maczelka Csaba: *A kora újkori angol utópiák magyar története.*

A szokásos könyvvásárok az elmúlt évben sajnos javarészt elmaradtak, ezért kevés lehetőség volt az olvasókkal, vásárlókkal való találkozásra. Augusztusban a Kolozsvári Magyar Napok alatt szervezett könyvvásáron vettünk részt, ahol promóciós anyagokkal és legfrissebb kiadványainkkal ismerkedhetett meg a közönség. Novemberben jelen voltunk az online térben megszervezett 26. Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron.

Kiadónk honlapján részletes adatokkal megtekinthetők és megvásárolhatók kiadványaink, melyek feltöltését Papp Kinga végzi. Ezenkívül kiadónk és az EME közösségi oldalán, az EME Instagram-oldalán és a Szabadság napilapban is rendszeresen népszerűsítjük kiadványainkat, megosztjuk a róluk készült ismertetőket.

Kiadványaink közül az Erdélyi Múzeum folyóirat számai az LVIII/2006. évfolyamtól (de folyamatosan bővül a korábbi számokkal is), a Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában évkönyv kötetei, illetve 2016 óta a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából új sorozatának minden kötete elérhető a Central and Eastern European Online Library (CEEOL) nemzetközi adatbázisban [www.ceeol.com]. A tartalmakhoz való hozzáférés ingyenes, a felhasználó részéről csupán egy díjmentes regisztrációra van szükség (a tartalmak feltöltését Pakó László végzi). Az időszakos kiadványaink mellett az adatbázisban elérhetők a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat darabjai is és az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat több kötete (a tartalmak feltöltését Szilágyi Júlia végzi). Ezenkívül az Erdélyi Múzeum folyóiratot eljuttatjuk az Elektronikus periodika adatbázisba, illetve kiadványaink adatai elérhetők a WorldCat- és a MATARKA-katalógusokban is. Intézményünk 2017-ben szerződést kötött a DeGruyter céggel, majd 2018-ban a Sciendóval (mely az előbbi tudományos művek online terjesztésével foglalkozó részegysége), melynek értelmében 2018-tól az Orvostudományi Értesítő folyóirat, a Műszaki Tudományos Közlemények sorozat és az Acta Materialia Transylvania folyóirat nemzetközi adatbázisokban való terjesztését tesszük lehetővé (DOI-azonosítóval).

Kiadványaink továbbra is megvásárolhatók honlapunkon, székházunkban, illetve a hazai és magyarországi partnerkönyvesboltokban. Itthon, Kolozsvár (Gaudeamus Könyvesbolt, Idea Könyvtér) mellett Baróton (Hunyad Libris SRL), Csíkszeredában (Corvina Könyvesbolt, Gutenberg Könyvesbolt), Marosvásárhelyen (Gutenberg Könyvesbolt, Teleki Téka Alapítvány), Székelyudvarhelyen (Gutenberg Könyvesbolt, Árnika Könyvesbolt) vásárolhatók meg kötetünk. Magyarországon a Penna Bölcsész Könyvesbolt, a Bookline, a Lira Könyv Zrt., a debreceni Partium Ház, illetve az IDEA Könyvtér forgalmazzák kiadványainkat.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a romániai Communitas Alapítvány, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, az RMDSZ, a MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoport, a Magyar Kormány, az Emberi Erőforrások Minisztériuma, az Új Nemzeti Kiválóság Program, Kolozsvár Polgármesteri Hivatala és Városi Tanácsa, az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottság, az Erdélyi Tankönyvtanács, a Partiumi Keresztény Egyetem, a Visit Cluj-The Heart of Transylvania, az Európai Kutatótanács az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007-2013), az EKT 324214 sz. *Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások* című projekt, a Studium prospero, az NKA Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma, az MTA Domus-ösztöndíj a Magyar Államvasutak Rt. Jogi Igazgatósága, a Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet és az NKFI 128848. számú programja támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó **Biró Annamária**, szerkesztőségi titkár **Papp Kinga**, korrektor **András Zselyke**.

V. Szakmai képzések

Az elmúlt évben a járványhelyzet miatt csupán az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály „Dr. Pongrácz Antal” fogorvostudományi szakcsoportja által szervezett továbbképző előadás-sorozatra került sor január 30–31. között.

Pályázatok, a programok működtetésének forrásai

Akárcsak az előző években, a támogatásaink formája kéttípusú: normatív, illetve programok támogatása. Külön keretként 2020-ban kormányrendelet alapján a Bethlen Gábor Alapkezelőn keresztül részesültünk támogatásban a Regionális tudásközpont fejlesztésére és működtetésére.

Az EME Regionális tudásközpontjának projektelemei: 1. A kutatók, könyvtárosok és adminisztratív személyzet megfelelő jövedelmezésének biztosítása (belső munkatársak); 2. külső kutatási programok támogatása; 3. kiadványaink megjelentetése, illetve nemzetközi láthatóságának, elismerésének elősegítése (indexelése rangos adatbázisokban), folyóiratok és sorozatok adatbázisokban való elhelyezésének díja; 4. szakosztályaink és fiókegyesületeink szakmai tevékenységének támogatása (konferenciák, könyvbemutatók, tudományos rendezvények szervezése); 5. az

EME programjainak működtetéséhez szükséges eszközfejlesztések (műszeres és számítógépes infrastruktúra bővítése); 6. az EME működési költségei; 7. a Rhédey-ház bérleti költsége.

Az EME Regionális tudásközpont működtetése/fejlesztése pályázat támogatása tételekre (százalék) lebontva: kutatók/adminisztráció fizetése 70,4%, külső kutatási programok 2,5%, kiadványok 3%, eszközfejlesztés 3,6%, működési költség 5,6%, a Rhédey-ház bérleti díja 8,4%, a szakosztályok/fiókegyesületek munkájának támogatása 2,3%, ingatlan-karbantartás 2,8%, valamint Mikó Imre-emlékkő állítása 1,4%.

Normatív támogatást ítélt meg számunkra az előző évekhez hasonlóan a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), illetve az RMDSZ Ügyvezető Elnöksége.

A pályázott programtípusok 2020-ban: működés, könyvkiadás, kutatás, nemzetközi konferenciák szervezése, rendezvények, vándorgyűlések, szakmai tábor, illetve a *Regionális tudásközpont kialakítása (külön keretként)*.

Pályázatok útján hazai forrásokat pályáztunk (Kolozsvári Városi Tanács, Communitas Alapítvány), illetve magyarországi forrásokat hívtunk le (MTA, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Miniszterelnökség, Nemzeti Kulturális Alap, Erdély Öröksége Alapítvány). Összesen 18 programot/tételt pályáztunk sikeresen teljes, illetve részleges költségtámogatással. Ezenkívül 5 pályázatot lemondtunk a járványügyi helyzet miatt, viszont a rendezvényeket online formában megtartottuk, további 9 pályázatot elutasítottak.

Beruházások, eszközfejlesztések

A 2020-ra tervezett költségvetésben 161.700 lejt irányoztunk elő beruházásokra. Ezek között szerepelt a Jordáky-ház tisztázatlan részének megváltása (31.200 lejt összegben), könyvtárállományunk gyarapítása, ingatlanaikon végzendő állagmegóvó munkálatok, műszeres és számítógépes infrastruktúra bővítése, valamint a gróf Mikó Imre-emlékkő állítása. Az erre elkülönített összegből 20.970 lejt fordítottunk az elavult és használhatatlanná vált számítógépek és irodai eszközök lecserélésére, illetve a hozzájuk tartozó szoftverek beszerzésére. A könyvtárállomány bővítésére 100 lejt fordítottunk. Sikerült a Lőrinczi-házon (Lakatos utca 3. sz.) állagmegóvó munkálatokat elvégezni: megerősítettük az ingatlan egyik oldalának alapzatát, a teljes csatornarendszert kicseréltük, továbbá belső javítási és felújítási munkálatokat végeztünk el. Ezekre a munkálatokra összesen 41.450 lejt költöttünk. A 2020-ra tervezett beruházási kiadások elmaradt részét 2021-ben tervezzük megvalósítani.

A Jordáky-ház tisztázatlan telegekönyvi helyzete miatt nem sikerült, a már korábban megállapodott összeg fejében, megváltanunk az ingatlanrészét. Az ehhez szükséges pénz továbbra is az Egyesület rendelkezésére áll egy elkülönített számlán.

Vagyoni helyzet, adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 2020-ban 5.265.574 lejt tesz ki. A gazdasági tevékenységből (kiadványértékesítés) származó negatív eredményt, 16.194 lejt veszteséget kompenzálja a nonprofit tevékenység 240.941 lejes többlete, így a 2020-as pénzügyi évet összességében 224.747 lejt többlettel zártuk. A nonprofit tevékenységből származó 2020. év

végi 240.941 lejes többlet a 2021 első két hónapjában felhasználásra kerülő normatív támogatás bevételének eredménye.

A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2.454.178 lejt tesz ki. Az év végi forgótőke (készletek, követelések és pénzeszközök) nagysága 2.962.207 lej. Ez az összeg tartalmazza a már 2020 folyamán átutalt, de 2021-ban felhasználásra kerülő normatív támogatás egy részét. A könyvtári állományunk könyv szerinti értéke 359.207 lejt tesz ki. A rövid távú kötelezettségek év végi értéke 138.845 lej. Ez az összeg a 2021 januárjában esedékes számlatartozásokból, decemberi nettó bértartozásokból és adókötelezettségekből tevődik össze.

A 2020-ra vonatkozó költségvetést 2.420.700 lejre (172,9 MFt) állítottuk össze, ehhez képest a kiadások 14,5%-kal csökkentek a tervezetthez képest, mely 2.069.747 lejt (155,6 MFt) jelent. A kiadások csökkenése a tervezetthez képest leginkább a személyi kiadások csökkenésének köszönhető (az év folyamán az alkalmazottak létszáma 3 fővel csökkent, és egy tervezett álláshely betöltetlen maradt). Nagyobb pénzügyi költséget eredményezett a tervezetthez képest nagyobb mértékű, kedvezőtlen árfolyam-ingadozás is. Mivel a támogatások javarészt Magyarországról érkeznek forintban, az Egyesület árfolyamkitettsége 2020-ban a szokásosnál is nagyobb volt, a világvárvány következtében nagy mértékű forint-/lej-árfolyamingadozás volt tapasztalható.

A költségvetés projekttől függő tételeit lehetőség szerint az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényeges változás az előző évekhez képest: a költségvetés legnagyobb tételét 2020-ban is az állandó alkalmazottak személyi költségei, 1.158.154 lej (87 MFt), teszik ki, ez az összes kiadás szinte 56%-át jelenti.

Az intézmény működtetésére, fenntartási költségeire 447.081 lejt (33,6 MFt) fordítottunk, ez a teljes kiadások 21,6%-a, mely magában foglalja a Rhédey-székházunk bérleti díját is (10 MFt). A kiadványok szerkesztésére, nyomtatására 132.082 lejt (9,9 MFt) fordítottunk, ez a teljes költségvetés több mint 6%-a. A könyvkiadás költségeinek legnagyobb részét pályázatokból sikerült fedezni. A járványügyi korlátozások miatt elmaradt vagy online térben megvalósított konferenciákra, rendezvényekre és szakképzésekre befolyó részvételi díjak nagy arányban csökkentek, ezért a kiadások is hasonló arányban csökkentek a tervezetthez képest.

Kutatási projektekre, írói, szerkesztői tiszteletdíjakra összesen 172.513 lejt (12,9 MFt), költöttünk.

A költségvetés bevételoldala 7,74%-kal kevesebb a tervezetthez képest, összesen 2.259.871 lej (169,7 MFt) folyt be Egyesületünkhöz. A bevételek legnagyobb részét, több, mint 84%-át a támogatások teszik ki 1.905.994 lej (143,3 MFt) értékben.

Az Egyesület saját forrásokból 353.877 lejt (26,6 MFt) bevételezett, ez az összes bevétel több mint 15%-át jelenti, és a tagsági díjakból, konferenciákon való részvételi díjakból, adományokból, szponzorizálásból, kiadványértékesítésből, pénzügyi és egyéb bevételekből áll. 2020-ban, 2019-hez viszonyítva, jóval kevesebb pénz folyt be az Egyesülethez. Elsősorban a konferencia-részvételi díjakból származó bevételek csökkentek jelentős mértékben 2019-hez viszonyítva, de a tagdíjbefizetések is jóval elmaradtak az előző évekhez képest.

Az előző évekhez hasonlóan a támogatások legnagyobb része (több mint 95%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások kevéssel több, mint 5%-ot tesznek ki.

Belföldi intézményi támogatóktól összesen 84.347 lej (6,3 MFt) folyt be pályázatok révén a Communitas Alapítványtól és az RMDSZ Ügyvezető Elnökségétől. A belföldi támogatások nagyságrendje a 2019-ben befolyt összegekhez hasonló szinten maradt.

Magyarországi intézményektől 1.821.647 lej (137 MFt) folyt be normatív és projekt támogatóként, ez 2019-hez képest 11,8%-os növekedést jelent. Egyesületünket legnagyobb mértékben a Miniszterelnökség Nemzetpolitika Államtitkársága a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-n keresztül támogatta (az összes támogatás 85,3%-a), ezt követi nagyságrendben a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési, illetve kiadványtámogatás (az összes támogatás 6,95%-a), illetve a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott kiadvány- és rendezvénytámogatások (az összes támogatás 3,3%-a).

Egyesületünk munkáját segítették: Gedeon Richter gyógyszergyár (Marosvásárhely), Peritum Consulting Kft. (Kolozsvár), Viboxo Kft. (Kolozsvár) és Kaba Piroska könyvkiadási támogatása.

A jövedelemadó-felajánlásokból származó 6.755 lej (507 Eft) is nagyban hozzájárult az Egyesület munkájához, ezt az összeget a kiadványaink megjelentetésére fordítottuk. Köszönjük az EME tagságának és szimpatizánsainak a felajánlást, és biztatjuk mind a romániai, mind a magyarországi támogatókat, hogy az elkövetkezendőkben is ajánlják fel személyi jövedelemadójuk 3,5%-át, illetve 1%-át Egyesületünk céljainak megvalósítására (a magyarországi támogatók a Gróf Mikó Imre Alapítványnak tehetik meg a felajánlást).

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíj pályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos pénzügyi és szakmai támogatását is.

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Intézményünk évek óta pert folytat a Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a **Wass Ottília-ház** visszaszerzése érdekében. Mivel a pert jogerősen és visszavonhatatlanul elveszítettük a hazai bíróságok előtt, panasszal fordultunk a Strasbourg-ban székelő Emberi Jogok Európai Bíróságához. Panaszunk sikeresen átjutott az elsődleges szűrőn, a 30.295/2019 sz. alatt iktatták, és várjuk, hogy a bíróság napirendre tűzze tárgyalását.

Másrészt, mint ismeretes, a sikertelen adminisztratív eljárás nyomán újabb pert indítottunk az el nem adott ingatlanrészeket illetően. A Kolozsvári Ítéltábla 2018. január 11-én helyt adott keresetünknek (első fokon), és elrendelte ezen lakások természetbeni visszaadását (1., 6., 8., 9., 11. és 13. számú lakások), illetve a Majális utca 1–3. szám alatti néhai ingatlanunkért a kárpótlást. Ezt a határozatot a Restitúciós Bizottság megfellebbezte, melynek tárgyalását a Legfelső Semmítő- és Ítélszék 2021. február 24-én folytatta le, azonban a határozat kihirdetését folyó év március 9-re halasztották el.

A **Jordáky-ház** megosztásának érdekében (melyben Egyesületünk egynegyed részben társ-tulajdonos) 2011-ben indítottunk birtokmegosztási eljárást nem peres úton, azonban nem sikerült érdemi megoldást kieszközölni a városi tanácstól. Ennek megoldásához is peres eljárás szükséges, a város tulajdonrészének megvásárlása és az ingatlanrészek telekkönyvének rendezése érdekében, mely lépésünket a választmány is támogatta. A birtokmegosztás érdekében 2021-ben tervezzük a peres eljárás elindítását.

A Müller-ház ügyében sem történt komolyabb előrelépés az ingatlan közös tulajdoni viszonya, illetve a társtulajdonossal való nehéz kommunikáció miatt, mely hátráltatja a felújítási tervek előmenetelét. Azt követően, hogy a társtulajdonossal nem sikerült kiegyeznünk (felajánlva több lehetőséget, a kivásárlástól a részleges megvásárláson át a területrészcseréig, annak érdekében, hogy a hátsó teljes részt be tudjuk építeni), a telekfelmérés hivatalos közös bejegyzésére sem volt hajlandó hozzájárulni, így elindítottuk a saját részünkre (beépített alapterületre) egy felújítási terv készítését, melyet hivatalosan engedélyeztetünk is.

A Lakatos utcai ingatlanunk jogi és telekkönyvi helyzete rendezve van. 2020-ban sor került egy általános felújításra is, mely során megerősítettük az ingatlan egyik oldalának alapzatát, a teljes csatornarendszert kicseréltük, továbbá belső javítási és felújítási munkálatokat végeztünk el. Ezenkívül szigeteléssel ellátott álmennyezetet alakítottunk ki a két kutatószobában és előszobában, csempeburkolatot cseréltünk a fürdőszobában és a konyhában is. A belső tereket és nyílászárókat lefestettük, illetve a meghibásodott régi fűtésrendszert teljes egészében kicseréltük.

Marosvásárhelyen a Cornișa utca 18. szám, 12. lakrész alatt található kétszobás tömbházlakást továbbra is az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályunk használja székházként.

A 129/2019-es törvényben foglalt jogszabályi kötelezettségnek eleget téve, tavaly módosítottuk egyesületünk hivatalos elnevezését (Asociația „Societatea Muzeului Ardelean”), és folyamatban van a tulajdonunkban lévő ingatlanok telekkönyveinek ez irányú kiigazítása.

2019-ben terveztük, hogy az EME megalapításának 160 éves évfordulója alkalmából Gróf Mikó Imre egykori villájára, melyet az alapításkor az EME-nek adományozott, emléktáblát helyezünk. Ezzel kapcsolatosan pozitív megállapodás született a Babeș–Bolyai Tudományegyetemmel, az épület jelenlegi tulajdonosával. Majd beadványunk 2020. január 15-én eljutott a városi műemlékvédő bizottsághoz is, Macalik Arnold műépítész szakértő egy feliratozott emlékkő tervezetét indítványozta. Ezt a tervezetet a BBTE vezetősége is elfogadta, és 2020. február 13-án a műemlékvédő bizottság is jóváhagyta (Aviz nr. 139/Z/13.02.2020.) A tervek elfogadását és engedélyeztetését követően megbízást adtunk a kivitelezési munkálatokra is, melyek remélhetőleg 2021-ben megvalósulhatnak.

Zárszó

Ez a jelentés múlt évi tevékenységünk minden szegmensét tartalmazza: a tervezett programokat a pályázatától a megvalósításig, az együttműködések és együttgondolkodás fontosságát, a tudományszervezést a válságos időkben is felvállalók kiemelkedő szerepét, a tudományos munkatársak tevékenységét, érdemeit, munkánk hasznosulását az erdélyi magyar közösség életében, a támogatók horderejét, ugyanakkor azt is tükrözi, hogy az eredmények mögött kitartó munka és elkötelezett emberek vannak, amelyre nagy szükség van.

Intézményünk folyamatosan arra törekszik, hogy megszólítsa, tudományművelésre serkentse a különböző generációkat, és képes is erre, hiszen az egyes tudományterületek tapasztalt művelőinek irányításával a fiatalok is szép számban kapcsolódnak be a tudományos élet vérkeringésébe, s járulnak hozzá munkájukkal Egyesületünk tevékenységéhez. Ezek a tevékenységek, együttműködések csak akkor lehetnek gyümölcsözőek, ha megteremtjük azokat a lehetőségeket és feltételeket, amelyek elősegítik a jövő kutatóinak, oktatóinak kibontakozását. Intézményünk felelősségteljesen őrzi és adja tovább a meglévő értékeit, mindazt, amit az erdélyi magyar

tudományosság a múltban létrehozott, miközben integrálja az új tudást, arra törekszik, hogy keretet és irányt szabjon a jövőnek. Ennek megvalósulásához járult hozzá a 2020-as évben is.

Pozitívumként emelhetjük ki, hogy az **EME Regionális tudásközpont** tervezetét a múlt évben is támogatta (kormányrendelettel) a Miniszterelnökség, hozzájárulva a kutatási tevékenységek kibővítéséhez, illetve a meglévők erősítéséhez, és az EME intézményrészlegeinek hatékony működtetéséhez.

A 2020-as évben kialakult új helyzet, a megszorítások gátolták a személyes részvételt/találkozást, azonban közös gondolkodással, erővel és hozzáállással az EME a legmodernebb eszközöket felhasználva idén is hatékonyá, a kitűzött célt szolgálóvá tudta tenni tevékenységét, mely nem más, mint *a kutatás ösztönzése, eredményeinek terjesztése, a tudományos kapcsolatok kialakítása/megtartása, valamint a magyar (szak)nyelv és tudomány művelése!*

Tehát a körülmények ellenére is eredményes, sikeres évet zártunk, intézményünk egységeit hatékonyan fenntartottuk, működtettük. Büszkék vagyunk kutatóink teljesítményeire, eredményeikre, hatékonyságukat, munkájuk folytonosságát csakis a kialakított stabil közeg tudja fenntartani.

Munkatársaink jövőjéért, kutatásaink minőségéért, működésünk átláthatóságáért s egy-szersmind a korszerű szervezet kialakításáért és fenntartásáért továbbra is felelősek vagyunk. A programjaink sikeres megvalósításához többen (önkéntes többletmunkával) járultak hozzá, az adminisztratív személyzet, a könyvtárosok, kutatók, a szakosztályok és fiókegyesületek vezetői egyaránt, ezúton köszönöm mindannyiuk segítségét, áldozatos munkáját.

A felsorolt eredmények az önzetlen támogatók és az elkötelezett munkatársak nélkül nem jöttek volna létre, ezért köszönetet mondok mindazoknak, akik bármilyen formában támogatták az EME működését, tevékenységét.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2021. február 27-én,

Bitay Enikő sk. főtktár

Contents

Viktor Balázs Rácz: The Presence of the <i>Ius Regium</i> in the Székely Land: The Illusion of a Scientific Consensus	1
Anikó Szász: Almaşu, an Administrative Centre in Cluj County (1541–1600)	17
Zsolt Bogdándi: The Sources of Law of the Transylvanian Princely Table in the 16 th Century	32
Petra Mátyás-Rausch: Scribe Péter Váradi and the Estate of Zlatna	41
Andor László: Prince István Bocskai’s testament.....	54
Ágnes Szalai: The Dormant Treasure of Princely Transylvania: Honey	69
Kornél Nagy: Armenian Uniate Bishop Stefan Stefanowicz Roszka’s Relations with the Armenians in Transylvania.....	79
Judit Pál: Changes in the Officers of Székely Seats from the Compromise of 1867 to the Dissolution of the Seats.....	99
László Fazakas: “ <i>Salvation is Expected from the Construction of the Water Supply</i> ” – Demands for Water Supply and Sewerage System in Cluj	117
Gabriella M. Lezsák: The Archeological Exploration of the Land of Transylvania and the Accurate Report of the Work Accomplished So Far	129

Review

Tamás Fejér: On a New Volume about the Coats of Arms of Medieval Hungary	144
Ágnes Póka: Metal Mining in Transylvania at the Turn of the 16-17 th Century.....	147
Teréz Oborni: Officials as Intellectuals in Early Modern Transylvania and Hungary.....	150
Sára Sánta: 18 th Century Collections in the Library of the Bethlen College in Aiud.....	155
Zsolt Szabó: In the Crossfire of Uncertainties: Documents on Transylvania of the Ministry of Nationalities of the Károlyi Government.....	158
László Pakó: Education, Research, Community-building: One Year of the Hungarian Historical Institute of Cluj.....	160

In memoriam

Enikő Bitay: In memoriam Csaba Gyenge (1940–2021).....	164
--	-----

Society Communications

Enikő Bitay: Chief Secretary’s Report on the 2020 Accomplishments of the Transylvanian Museum Society	168
--	-----

Cuprins

Balázs Viktor Rácz: Apariția instituției ius regium în Secuime: un consens științific aparent	1
Anikó Szász: Almașu, un centru domenal în comitatul Cluj (1541–1600)	17
Zsolt Bogdándi: Sursele judiciare ale curții princiare transilvănene în secolul al XVI-lea.....	32
Petra Mátyás-Rausch: Scribul Péter Váradi și domeniul de la Zlatna	41
Andor László: Testamentul prințului transilvănean István Bocskai	54
Ágnes Szalai: Comoara ascunsă a Principatului Transilvaniei: mierea	69
Kornél Nagy: Relațiile transilvane ale episcopului unit armean Stefan Stefanowicz Roszka	79
Judit Pál: Schimbările corpului ofițeresc al scaunelor secuiești de la Compromisul Austro-Ungar din 1867 până la dizolvarea scaunelor.....	99
László Fazakas: „Salvarea se așteaptă de la construcția canalizării” – Necesitatea sistemului de alimentare cu apă și canalizare în Cluj	117
Gabriella M. Lezsák: „Cercetarea arheologică a pământului Transilvaniei și o dare de seamă riguroasă asupra muncii efectuate.” Departamentul de arheologie al Institutului de Cercetare Transilvan (1940–1949).....	129

Recenzii

Tamás Fejér: Un nou volum despre blazoanele Ungariei medievale.....	144
Ágnes Póka: Mineritul metalelor în Transilvania la sfârșitul secolului XVI- începutul secolului XVII	147
Teréz Oborni: Funcționari intelectuali în Transilvania și Ungaria premodernă.....	150
Sára Sánta: Colecții din secolul XVIII în biblioteca Colegiului Bethlen din Aiud	155
Zsolt Szabó: La răscruce de incertitudini: documente privind Transilvania în arhivele Ministerului Naționalităților al Guvernul Károlyi.....	158
László Pakó: Educație, cercetare, consolidarea comunității: un an al Institutului de Istorie Maghiară din Cluj	160

In memoriam

Enikő Bitay: În memoria lui Csaba Gyenge (1940–2021).....	164
---	-----

Comunicări ale Societății

Enikő Bitay: Raportul Secretarului General despre realizările Societății Muzeului Ardelean în anul 2020	168
--	-----

Tartalom

Rác Balázs Viktor: A <i>ius regium</i> székelyföldi megjelenése: egy látszólagos tudományos konszenzus	1
Szász Anikó: Nagymás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541–1600)	17
Bogdándi Zsolt: A bíraskodás jogforrásai az erdélyi fejedelmi táblán a 16. században	32
Mátyás-Rausch Petra: „... <i>az udvarbíróra és szolgálóra való költség miatt minékünk el kell pusztulnunk</i> ” – Váradai Péter deák és a zalatnai uradalom	41
László Andor: Bocskai István fejedelem végrendelete	54
Szalai Ágnes: A fejedelmi Erdély rejtett kincse: a méz	69
Nagy Kornél: Stefan Stefanowicz Roszka örmény unitus püspök erdélyi kapcsolatai	79
Pál Judit: A székely székek tisztikarának változásai a kiegyezéstől a székek felszámolásáig	99
Fazakas László: „ <i>A megváltást a vízvezeték kiépítésétől várjuk</i> ” – A vízellátó és szennyvízelvezető infrastruktúra iránti igények Kolozsváron a dualizmus korában	117
M. Lezsák Gabriella: „ <i>Erdély földjének régészeti feltárása, s a már végzett munkáról pontos számadás.</i> ” Az Erdélyi Tudományos Intézet régészeti szakosztálya (1940–1949)	129

Szemle

Fejér Tamás: A középkori Magyarország címeres emlékeinek újabb kötetéről	144
Póka Ágnes: Erdélyi ércbányászat a 16–17. század fordulóján	147
Oborni Teréz: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban	150
Sánta Sára: A nagyenyedi Bethlen Kollégium Könyvtárának XVIII. századi gyűjteményei	155
Szabó Zsolt: Bizonytalanságok keresztültüzében: a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának Erdélyre vonatkozó iratanyaga	158
Pakó László: Oktatás, kutatás, közösségépítés: a kolozsvári Magyar Történelmi Intézet egy éve	160

In memoriam

Bitay Enikő: Gyenge Csaba (1940–2021)	164
---	-----

Egyesületi közlemények

Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2020. évi munkájáról	168
--	-----

ISSN 1453-0961

9 771453 096100